ANALECTA **CROATICA CHRISTIANA**

Urednici:
DR. FRANJO ŠANJEK
DR. FRANKO MIROŠEVIĆ

SVEZAK XTV

MILE BOGOVIĆ
KATOLIČKA CRKVA I PRAVOSLAVLJE U DALMACIJI ZA VRIJEME MLETAČKE VLADAVINE

MILE BOGOVIĆ

KATOLIČKA CRKVA I PRAVOSLAVLJE U DALMACIJI

za vrijeme mletačke vladavine

2. izdanje

KRŠĆANSKA SADAŠNJOST
ŠKOLSKA KNJIGA
ZAGREB 1993

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA
USPUT!)

SIGM-T'JRA

/^U

UDK

jQk JA~«^JД

/Zi/o/e: KRŠĆANSKA SADAŠNJOST, Zagreb. Marulićev trg 14
ŠKOLSKA KNJIGA d. d.. Zagreb. Masarykova 28

Za izdavače: Dr. VJEKOSLAV BAJSIĆ. Zagreb, Kaptol 31
Dr. DRAGOMIR MAĐERIĆ. Zagreb. Masarykova 28

Naklada: 1.000

Tisak: Kršćanska Sadašnjost, Zagreb

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU

Knjiga Mile Bogovića *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine* ponovno kreće u javnost. Ona je višestruko vrijedna i zanimljiva. Na njenim stranicama obrađeni su problemi pravoslavlja u jednom dijelu Hrvatskog Kraljevstva tijekom 17. i 18. stoljeća. Ta je tema po mnogočemu dobila danas na svojoj aktualnosti, pa i zbog toga zavređuje našu punu pozornost. Bogovićeve obavijesti o pravoslavlju i mogućoj uniji Pravoslavne Crkve s Katoličkom Crkvom utemeljene su na raznovrsnoj arhivskoj gradi i literaturi. On je temeljito pročešljao izvornu građu rimske Kongregacije za širenje vjere i drugu, dajući svom čitatelju znanstveno utemeljene ocjene o pitanjima Katoličke i Pravoslavne Crkve na području mletačkog dijela Dalmacije.

Promatrano s povijesnoga gledišta Vlasi, pravoslavlje i unija vrlo su složene povijesne teme. To je potpuno razumljivo s obzirom na brojne dubinske procese i njihove tragične posljedice u povijesnom razvoju hrvatskog naroda na čitavom etničkom prostoru.

Kako je Bogović pristupio obradi svoje teme? Koncepcijski i kompozicijski knjiga sadrži pet većih qelina u kojima su obrađene bitne sastavnice teološkog i povijesnog poniranja u odnose između katoličke i pravoslavne hijerarhije u Dalmaciji tijekom 17. i 18. stoljeća. Polazeći od temeljnih političkih pitanja i zbivanja koja pokreću turska agresija i stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493. do 1593), a napose turska, mletačka i austrijska kolonizacija Vlaha koja tijekom 16. i 17. stoljeća oblikuje novi etnički i vjerski reljef današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine, autor je vrlo uspjelo predstavio glavne čimbenike u tom povijesnom toku. U prvom redu to su novi stanovnici Dalmacije: Vlasi ili Morlaci, koji pristižu iz Osmanlijskog Carstva, tj. iz hercegovačkog, bosanskog, kliskog i ličkog sandžaka, poglavito tijekom 17. stoljeća, noseći sa sobom pravoslavlje bizantskog (grčkog) obreda, te posebne etnopsihološke, moralne, vjerske i tradicijske karakteristike. Nastup tog novoga etničkog čimbenika, donesen u vrtlozima turske agresije, i projekt crkvene unije predočen je čitatelju veoma plastično i znalački uvjerljivo.

Drugi problem kojem je autor posvetio posebnu pozornost jest analiza stajališta katoličkog episkopata Dalmacije prema vjerskim pitanjima nastalim nakon mletačke kolonizacije Vlaha. Temeljno polazište katoličke hijerarhije bilo je sačuvati neokrnjen duhovni suverenitet u Dalmaciji. To znači da ona nije bila voljna priznati u granicama svojih biskupija nijednog pravoslavnog episkopa i njegovu crkvenu vizitaciju. Pozivajući se na stajalište Kongregacije za širenje vjere, bili su spremni kršćanima bizantskog obreda priskrbiti svećenike njihova obreda koji prihvaćaju crkveno jedinstvo s katolicima. Katolička hijerarhija bila

je ustrajna u zahtjevu da svi kršćani bizantskog obreda budu podložni katoličkim biskupima u njihovim biskupijama. U tom temeljnom nastojanju nailazi ona na punu podršku mletačke vlasti.

Na drugoj pak strani hijerarhija Pravoslavne Crkve nije se znatnije obazirala na stajališta katoličkih biskupa. Polazno stajalište dabro-bosanskog mitropolita, kojem je - prema njegovu shvaćanju - pripadala osvojena Bosna, Hercegovina i dijelovi Hrvatskog Kraljevstva zajedno s mletačkom Dalmacijom, bilo je da njegova jurisdikcija dopire svuda gdje žive pravoslavni vjernici. Zato je pravoslavni kler Dalmacije uporno nastojao da dobije svog episkopa, u čemu nije uspio za čitavo vrijeme mletačke uprave. Većina dalmatinskoga pravoslavnog klera poslije prve seobe Srba 1690. i njihova patrijarha Arsenija Crnojevića nije više vidjela u crkvenoj uniji s Katoličkom Crkvom zadovoljavajuće rješenje.

Vanjski čimbenici, napose priznanje Pravoslavne Crkve u granicama Habsburške Monarhije 1690, riješili su osnovnu dilemu 17. stoljeća: može li Srpska pravoslavna Crkva postojati i izvan granica Osmanlijskog Carstva. Na podlozi prvih privilegija (1690, 1691) koje su doseljeni Srbi u Hrvatskoj i Ugarskoj dobili od Habsburgovaca, njihov patrijarh Arsenije Crnojević organizirao je 1695. prvu hijerarhiju Srpske pravoslavne Crkve u Hrvatskoj, zahvativši tom organizacijom i već prije doseljene Vlahe. Pravoslavno stanovništvo Hrvatske krajine podređeno je u crkvenoj jurisdikciji novoosnovanoj gornjokarlovačkoj episkopiji sa sjedištem u Gomirju, kasnije u Plaškom, dok je pravoslavni puk Varaždinskoga generalata i civilne Hrvatske pripao 1705. episkopiji u Pakracu. Druga seoba Srba 1737, pod vodstvom patrijarha Arsenija Joanovića Šakabente, još je više ojačala položaj doseljenih Srba u Hrvatskoj i otvorila proces srbizacije doseljenih Vlaha. Naslov patrijarh donijeli su sa sobom samo Arsenije Crnojević i Arsenije Joanović Šakabenta. Svi ostali poglavari Srpske pravoslavne Crkve u Hrvatskoj i Ugarskoj nosili su naslov samo metropolita sve do Josifa Rajačića, koji je za sebe i svoje nasljednike 1848. dobio pravo da nosi naslov patrijarh.

Razvoj crkvenih prilika u sjevernoj Hrvatskoj, napose poslije prve seobe Srba 1690, utjecao je veoma poticajno na srbizaciju Vlaha i konsolidaciju pravoslavlja u Dalmaciji. Povezivanjem s hijerarhijom Srpske pravoslavne Crkve u sjevernoj Hrvatskoj ojačala je u pravoslavnom kleru južne Hrvatske a zatim i u samom narodu svijest o njihovoj ne samo obrednoj nego i o crkvenoj posebnosti te zajedništvu s doseljenim Srbima. Ta je svijest, utemeljena na pravoslavlju, s jedne strane sve više približavala Vlahe - kao zaseban etnički kolektivitet - Srbima, a s druge strane označila je i svaki kraj crkvenoj uniji Katoličke i Pravoslavne Crkve. Ma kako god to zvučalo čudno, mi povijest pravoslavlja u zemljama Hrvatskog Kraljevstva, te povijest doseljenih Vlaha u 16. i 17. stoljeću kao i njihovu srbizaciju tijekom 18. i 19. stoljeća, tek počinjemo »otkrivati«. Historiografija je u povijesnom razvoju hrvatskog naroda imala važnu ulogu. Ona će je, bez sumnje, imati i ubuduće. Pravoslavlje je povijesna tema koju treba što bolje upoznati jer ga mi i danas najneposrednije susrećemo. U tim naporima knjiga Mile Bogovića dragoqena je studija o temi koju smo slabo poznavali.

dr. Mirko Valentić

SADRŽAJ

Predgovor . . . V
Sadržaj . . . VII
Izvori . . . X
1. Neobjavljeni . . . X
2. Objavljeni . . . XI
Literatura . . . XII
Kratice . . . XV
Uvod . . . 1
I. Pristup . . . 1
II. Porijeklo pravoslavaca u Dalmaciji . . . 6
1. Mletačko-turski ratovi i dolazak pravoslavaca u Dalmaciju . . . 6
2. Otkuda toliko pravoslavnog življa duž tursko-mletačke granice . . . 11
3. Tko su Morlaci . . . 14
4. Broj i sastav stanovništva Dalmacije u 17. i 18. stoljeću . . . 17

Prvi dio

POVIJESNI RAZVOJ DOGAĐAJA

I. USPJESI I NEUSPJESI UNIONISTIČKIH NASTOJANJA . . . 22
1. Grčke kolonije u Dalmaciji prije 1645 . . . 22
a) Apostolska vizitacija Oktavijana Garzadora i Grci u Dalmaciji . . . 27
b) Garzadove neprilike u vezi s prijelazom kršćana s bizantskog na latinski obred . . . 30
2. Unija episkopa Epifanija Stefanovića i kaluđera manastira Krke . . . 31
a) Povijesna činjenica ujedinjenja . . . 31
b) Krčki kaluđeri protiv unije . . . 36
2. Još jedan pravoslavni episkop pristupa uniji . . . 39
3. Unija Nikodima Busovića . . . 40
a) Ispovijest katoličke vjere . . . 40
b) Busovićeva djelatnost u Dalmaciji . . . 45
c) Kraj unije . . . 46

II. OTVORENO PROTIV UNIJE 52
1. Savatije Ljubibratić 53
a) Tko je Savatije Ljubibratić 53
b) Savatije vizitira Dalmaciju 56
c) Savatije protjeran iz Dalmacije 59
Stefan Ljubibratić 61
a) Episkopsko posvećenje 61
b) Protivljenje latinskih biskupa i Stefanovo izgnanstvo 62
3. Predlaganje kandidata 66
a) Prve reakcije na dekret od 11. travnja 1722 66
b) Zaključci Benkovačkog sastanka 70
c) Kandidatura Lava Abramovića 71
4. Episkop Simeon Končarević 73
a) Episkopsko posvećenje 73
b) Pokušaji pravoslavaca nakon Končarevićeva izgona 78

Drugi dio

GLAVNI PROTAGONISTI POVIJESNOG RAZVOJA

Uvod 81
I. PRAVOSLAVNA CRKVA 82
A. SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA 82
1. Hijerarhija 82
2. Kler 87
3. Narod 92
a) XVII. stoljeće 92
b) XVIII. stoljeće 95
B. GRČKA (CARIGRADSKA) CRKVA 98
1. Filadelfijski arhiepiskop i kršćani bizantskog obreda u Dalmaciji 98
2. Dalmatinski Grci nakon Tipaldija 101
II. KATOLIČKA HIJERARHIJA I KRŠĆANI BIZANTSKOG OBREDA U DALMACm 106
A. DALMATINSKI BISKUPI I KRŠĆANI BIZANTSKOG OBREDA U DALMACIJI U DRUGOJ POLOVINI 17. STOLJEĆA 106
a) Biskupi nastoje obratiti shizmatike 106
b) Biskupi traže intervenciju civilnih vlasti 108
c) Karitativna djelatnost dalmatinskih biskupa u korist Morlaka 109
B. KATOLIČKA HIJERARHIJA I KRŠĆANI BIZANTSKOG OBREDA U DALMACIJI U 18. STOLJEĆU 111
1. Kršćani bizantskog obreda su shizmatici jer su poučavam od shizmatičkih učitelja 114
2. Ne smije se dopustiti uspostavljanje pravoslavne hijerarhije u Dalmaciji H7
a) Tome se protivi struktura Crkve i njezini zakoni 117
b) Neuvjerljivi su razlozi pećkih patrijarha 119
c) Uvođenje biskupa bizantskog obreda bilo bi štetno za kršćane istog obreda, za Katoličku crkvu i za Mletačku republiku 120
d) Konkretna situacija u Dalmaciji ne iziskuje uvođenje biskupa bizantskog obreda 123
e) Uvođenju biskupa bizantskog obreda u Dalmaciju protive se zakonita prava latinskih biskupa u provinciji 126
3. Unija će se postići posredstvom glagoljaškog („ilirskog") klera 129
a) Glagoljaški („ilirski") kler 129
b) Glagoljaško sjemenište u Zadru 132
c) Tiskanje liturgijskih i školskih knjiga na „ilirskom književnom jeziku" 135
- Jezik liturgijskih knjiga 135
— Zmajevićevo i Karamanovo nastojanje oko tiskanja knjiga za glagoljaški kler 139
— Tiskanje liturgijskih knjiga bizantskog obreda 141
4. Kratki osvrt na stav dalmatinskih katoličkih biskupa 144
III. MLETAČKA REPUBLIKA I KRŠĆANI BIZANTSKOG OBREDA U DALMACIJI 146
A. Odnos Mletačke republike prema religiji 146
B. Mletačka republika i kršćani bizantskog obreda u Dalmaciji 147
1. Zauzimanje različitih stanovišta 148
a) Država pomaže katoličku hijerarhiju 148
b) Država štiti stvar kršćana bizantskog obreda 152
2. Kako su motivirani različiti stavovi 153
a) Radi čega potpomagati stvar katoličkih biskupa? 153
b) Radi čega potpomagati stvar kršćana bizantskog obreda? 155
3. Gdje je izvor ovako različitih stavova? 159
ZAKLJUČAK 165
Prilozi 167
Riassunto 178
Kazalo imena osoba 181
Kazalo imena mjesta i stvari 185
Popis ilustracija 188

IZVORI

l. Neobjavljeni

Archivio Segreto Vaticano:
Lettere di Principi e Titolati, vol. 73
Venezia, vol. 75 i 142
Vescovi, vol. 22,69,70171
Congregatio Concilii, Relationes ad limina: izvještaji svih dalmatinskih biskupija.

Bibtioteca Apostolica Vaticana:
Kodeksi: Vat. Lat. 8060,8064,8463,9466
Borg. Lat. 295

Archivio della S. Congregazione de Propaganda Fide:
Acta, vol. 1-129(1622-1759).
Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali:
vol. 8, 13, 126,146,178,179, 264, 307,417 II 459, 503, 512, 514-516, 528, 533, 541, 546-548, 564, 565, 627-637,645,647,651,653,660, 668, 691,700;
Lettere, vol 4,6,26,40, 80-148.
Visite e Collegi, vol. 2 i 3
Congregazioni particolari, vol. 4,31,48,106,119.
Scritture riferite e non riferite nei Congressi: Dalmazia, vol. 1-14
Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania e Ungheria, vol l i 2

Archivio diStato di Venezia:
Consultori in Jure, vol. 278,421,422,425-428.
Inquisitori di Stato, vol. 276-278,883.
Provveditori generali in Dalmazia ed Albania, vol. 532, 541,542, 544.

Biblioteca eMuseo Correru Veneciji: Manuskripti:
PD- 115e 217e 478e, 581e/c,619C/II, 7670/11,849/2,951,1539/30,1630
Cod. Cic.: 1368/XI, 1508/28, 1970/VII, 2536/23, 2585, 2742/IV, 2743/12 2743/14, 2763/XXIII, 2764/IV, 2768/IX.

Biblioteca Marciam (Svetog Marka) u Veneciji: Manuskripti:
It. VI, 507 (-12301), Lat. XIV.152 (4565).

Historijski arhiv u Zadru: Providuri, od 1633. do 1797.
Naučna biblioteka u Zadru: Manuskripti: 214, 395, 521, 522, 543, 544, 546, 576.
Arhiv Srpske akademije nauka, Manuskript br. 8711.

2. Objavljeni

Le BRET,J.F.,Afo^az;n *zum Gebrauch Staaten- und Kirchengeschichte,* Ulm, Frankfurt/M, Leipzig 1771-1785.

Le BRETJ.F., *Acta Ecdesiae Graecae annorum 1762 et 1763 sive de Schismate recentissima in Eccksia Graeca,* Studgardiae 1764.

BUTORACJP., *Četiri pisma nadbiskupa Vicka Zmajevića,* "Starine" JAZU 41 (Zagreb 1948), str. 85-101.

CECCHETTI,B., *La republica di Venezia e la corte di Roma nei rapporti della religione,* vol. II, Venezia 1874.

Commissiones et relationes venetae /Mletačka uputstva i izvještaji/. JAZU "Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium", vol. 47-50 (Zagreb 1964-1972), sabrao i obradio Grga NOVAK.

DESNICA,B., *Istorija koratskih Uskoka (1646-1749),* SAN, serija III, vol. XIII-XIV, Beograd 1950-1951.

DIMITRIJEVIĆ,St., *Građa za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka.* SAN, "Spomenik" LIII, Sarajevo 1922.

GENTILLIZZA,G., *Miscellanea di documenti ehe si riferiscono alle relazioni della Chiesa Slavo-ortodossa mista colla latina in Dalmazia.* "Bessarione" XXIX (Roma 1913) str. 492-512.

GENTILLIZZA.G., *La storia della Chiesa Slavo-ortodossa in Dalmazia,* "Bessarione" XXX (Roma 1914), str. 76-96.

GENTILLIZZA,G., *Miscellanea di documenti sulla Chiesa Greco-rasciana Dalmata nelle sue relazioni con la latina.* "Bessarione" XXX (Roma 1914) str. 232-242.

GENTILLIZZA,G., *Della Chiesa slavo-greca in Albania, Montenegro, Serbia e Dalmazia.* "Bessarione" XXXVIII (Roma 1921),str. 120-136.

JA^ANČIĆ,St., *Prilozi odnoseći se na povijest i na staro-slovensko Bogoslužje OO.samostanskog III Reda sv. Franje u Dalmaciji, Kvarneru i Istri,* Zadar 1910.

MANOUSAKAJVl.L, *Lettere patriarcali medite (1547-1806) agli Arcivescovi di Filadelfia in Venezia ed alla confraternita dei Greci,* Venezia 1968.

De MARTINIS,R.,/unspo«iz/i'c« *de Propaganda Fide pars secunda,* Romae 1909.

MATASOVIĆ,J.,Ae#esta *Fojnicensia.* SKA, "Spomenik" LXVII, Beograd 1930, str. 58405.

M(ILAŠ),N., *Documenta spectantia historiam dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum,* Zadar 1899.

MILČETIĆ,!., *Mafije Sovica predgovor "Slavensko/ gramatici".* "Starine" JAZU 35 (Zagreb 1916), str. 396425.

PIERLINGJJI, *Izvještaji Spljećanina Mate Karamana o Rusiji.* "Starine" JAZU 15 (Zagreb 1883), str. 95-113.

ŠIMRAKJ., *De relationibus Slavorum Meridionalium cum Soneta Apostolica Romana Sede saeculis XVIIet XVIII,* Zagreb 1928.

LITERATURA

ALMANAH: *Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku.* Izdao Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva SR Hrvatske. Zagreb, 1971.

BENVENUTIA., *Storia di Žara dal 1409 al 1797,* Milano 1944.

BERIC, D.. *Veze dabro-bosanskih mitropolita sa pravoslavnom crkvom u Dalmaciji do druge polovine XVIII veka.* "Novi istočnik" VII (Sarajevo 1940) 1.1-6: 2.37-44.

BIANCHI,G., *Žara cristiana,* vol. I, Zadar 1877.

Le BRETJ.F., *Dissertatio historico ecclesiastica de statu praesenti ecclesiae graecae in Dalmatia,* Stuttgart 1764 (?).

BURICA-, *La diocesi di Segna e di Modrussa durante l'episcopato di Giovanni Antonio Benzoni(1730-1745).* Izvadak iz doktorske teze, Rim 1968.

CECCHETIIJ3., *La republica di Venezia e la corte diRoma nei rapporti della religione,* vol.I, Venezia 1874.

La Chiesa greca in Italia dali' VIII al XVI secolo. (Atti del convegno storico interecclesiale, Bari 30 aprile - 4 maggio 1969). "Italia sacra" vol. 20,21 i 22. Padova 1972/73.

ĆOROVIĆ,V., *Vladika Vasilije Perović protiv Simeona Končarevića.* SKA, "Godišnjak" 14 (Beograd 1935),str. 50-53.

Dalmatinski episkop Simeon Končarević i njegovo doba. Spomenica o 200- godišnjici njegove smrti (1769-1969), Beograd 1970.

DRAGANOVIĆJL, *Massenubertritte von Katholiken zur "Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet.* "Orientalia christiana periodica" III (Roma 1937), str.317-516.

DRAGANOVIĆJC., *Über die Grunde der Massenubertritte von Katholiken zur "Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet.* "Orientalia christiana periodica" III (Roma 1937),str. 317-516.

ĐURĐEVJB., *Uloga crkve u staroj istoriji srpskog naroda,* Sarajevo 1964.

FARLATIJJ., *Illyricum sacrum,* I-VIII, Venetiis 1751-1819.

FEDALTO,G., *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci di Venezia nei secoli XV e XVII.* "Civilta veneziana", saggi 14, Firenze 1967.

HADROVICS,L., *Le peuple serbe e son Eglise saus la domination turque,* Paris 1947.

Historija naroda Jugoslavije, sv. II, Zagreb 1959.

HUDAL,A., *Die serbisch orthodoxe Nationalkirche,* Graz-Leipzig 1922.

IVANČIĆ,St.. *Povijestne crte o samostanskom HI Redu Svetog Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagoljice istoj redodržavi,* Zadar 1910.

JAPUNDŽ1Ć,M., *Matteo Karman,* Roma 1961.

KATIĆ.L.. *Povijesni podaci iz vizitacija trogirske biskupije u XVIII stoljeću.* "Starine" JAZU 48 (Zagreb 1960), str. 274-331 .

MILAŠ,N„ *Pravoslavna Dalmacija,* Novi Sad 1901.

MILAŠ,N., *Dabro-bosanski mitropolit egzarh Dalmacije.* "Novi istočnik" VI (Sarajevo 1939),!.

MIKULIĆ,M., *De vita et gestis Nicolai Bianković, Episcopi Makarskensis (1645-1 730 j,* Romae 1964.

0MIRKOVIĆ,M., *Pravni položaj srpske pravoslavne crkve pod turskom vlascu,* Beograd 1965.

NEŽIĆ.C., *De pravoslavis in Jugoslavia saeculis XVII ad catholicam fidem reversis necnon de eorum conceptu Romanae Ecclesiae,* Romae 1 940.

NOVAK. M.. *Prilog poznavanja rada i djelovanja Vicka Zmajevića Peraštanina.* Radovi instituta JAZU u Zadru 3 (Zagreb 1957), str. 31 7-327.

PALTRINIERI,O.M., *Notizie alla vita di quattro arcivescovi di Spalatro,* Roma 1829.

PISANIJA, *LaDalmatiedel797al815,* Pariš 1893.

PISANI*f., Les chretiens de rite oriental a Venise et dans les possessions venetiennes 1439-1 797.* "Revue d'histoire et de litterature religieuse" I (Paris 1896), str. 201-224.

POPOVIĆ, M.. *Istoriska uloga srpske crkve u čuvanju narodnosti i stvaranju države,* Beograd 1933.

PRAGA,G., *Storia diDalmazia,* Padova 1954.

RADONIĆ J., *Štamparije Rimske Kurije u Italiji i južnoslavenskim zemljama u XVII veku,* Posebna izdanja SAN 149, Beograd 1949.

RADONIĆJ., *Rimska Kurija i južnoslavenske zemlje od XVI do XIX veka,* Posebna izdanja SAN, br. 155, Beograd 1950.

RATEL.A., *L 'Eglise orthodoxe serbe de Dalmatie.* "Echos d'Orient" V (Pariš 1902), str. 362-375.

Sacrae Congregatianis de Propaganda Fide memoria rerum (350 anni del servizio delle missioni), I-III, cura et studio J.Metzler, Herder (Rom-Freiburg-Wien) 1971-1978.

ISLUEPČEVIĆJB., *Istori ja srpske pravo slavne crkve,* I-II München 1966.

• *Srpska pravoslavna crkva 1229-1969.* Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti, Beograd 1969.

STANOJEVIĆ.G1., *Dalmacija u Morejskom ratu,* Beograd 1962.

STANOJEVIĆ.G1., *Nešto o Srbima u Dalmaciji u drugoj polovini XVIII vijeka.* "Istoriski glasnik" 1 (Beograd 1955), str. 87-110.

STELLA.A., *Chiesa e Stato nelle relazioni dei nunzi pontifici a Venezia* (Ricerche sul giurisdizionalismo veneziano dal XVI al XVIII secolo), "Studi e Testi" 232, Citta del Vaticano 1964.

STRIKAJB., *Dalmatinski manastiri,* Zagreb 1930.

SUBOTIĆ.N., *Vladika 'Simeon Končarević i njegov letopis.* "Magazin sjeverne Dalmacije" 1934, str. 43-52.

ŠIMRAKJ., *Sveta Stolica i franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima.* "Nova revija" IX (Šibenik 1930), str. 22-38,81-92,179-196.

ŠIMRAK,J., *Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII vijeku,* "Nova revija" VIII (Makarska 1929), str. 253-288.

TOMIĆJ.N., *Kad je i s kojim smerom osnovana slovenska štamparija Dimitrija Teodosija u Mlecima.* Glas SAN, serija II, br.133, Beograd 1929.

TRUHELKA.C., *Studije o podrijetlu,* Zagreb 1941.

TURČINOVIĆJ., *Misionar Podunavlja Krsto Pejkić (1665-1731),* "Kršćanska sadašnjost", Zagreb 1973.

VALIEROA., *Storia dellaguerra di Candia,* I-H.Trieste 1859.

*VESELINOVIĆ,R., *Istorija srpske pravoslavne crkve s narodnom istorijom,* I-II, Beograd 1966.

VIDOVIĆ, M., *Nikola Bijanković biskup makarski (1695-1730),* izvadak iz doktorske disertacije, Split 1979.

KRATICE

ASVat	Archivio Segreto Vaticano
ASVen	Archivio di Stato di Venezia
Vat.Lat.	Kodeksi u Biblioteca Apostolica Vaticana
Borg.Lat.	Kodeksi u Biblioteca Apostolica Vaticana
Correr	Biblioteca e museo civico Correr di Venezia
Marciana	Biblioteca di S.Marco di Venezia
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
SKA	Srpska kraljevska akademija, Beograd
SAN	Srpska akademija nauka, Beograd
HAZ	Historijski arhiv u Zadru
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu

Slijedeći fondovi su u Arhivu Kongregacije de Propaganda Fide:

Acta	Atti delle Congregazioni Generali
SOCG	Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali
SC	Scritture riferite o non riferite nei Congressi
	Lettere
	Visite e Collegi
	Congregazioni particolari
	Fondo di Vienna
	Registri dei Brevi
	Dalmazia
	Stamperia

UVOD

I. PRISTUP

Diobom Rimskog carstva Dalmacija je pala pod utjecaj Zapada i rimskog patrijarhe. Nakon pada Zapadnog carstva u nekim periodama prevladavao je utjecaj Carigrada ali se već početkom drugog milenija ponovno utvrdila usmjerenost Provincije prema Zapadu, tako da ondje ostadoše tek neznatni tragovi bizantskog obreda.[1] Priliv naroda, toga obreda u idućim vjekovima povezan je s napredovanjem turskog carstva.

Polovinom 16. stoljeća dođoše u Dalmaciju nekoje grčke obitelji i isposlovaše od Mletačke republike i dalmatinskih latinskih biskupa u Zadru, Šibeniku i Hvaru crkve za obavljanje liturgije na vlastitom, tj. bizantskom obredu. Broj je bio neznatan, pa prema tome ni njihov utjecaj nije bio velik. Ali duž druge strane tursko-mletačke granice u Dalmaciji već je u to vrijeme živjelo pučanstvo - u dokumentima obično nazivano imenom Morlaci - jedne i druge obredne pripadnosti. Uslijed ratova između 1645. i 1717. mnogi se od tih Morlaka nađoše unutar granica mletačkih posjeda u Dalmaciji, bilo radi proširivanja mletačkih granica, bilo zbog dobrovoljnog prilaženja Morlaka.

Što se tiče crkvene jurisdikcije, Morlaci rimskog obreda podložiše se latinskim biskupima u njihovim biskupijama. (I kod ovih to nije išlo bez poteškoća u prvom redu zbog otpora koji su franjevci davali mjesnim biskupima, želeći zadržati onaj utjecaj nad vjernicima koji su imali dok su bili u turskoj Bosni). Novi problem nastade u pitanju crkvene podložnosti Morlaka bizantskog obreda. Prva alternativa pred kojom se nađoše predstavnici Pravoslavne crkve bijaše: da li ostati i dalje pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve, kao u vrijeme boravka u Turskoj carevini, ili se podložiti filadelfijskom nadbiskupu u Veneciji koji je bio egzarh carigradskog patrijarhe za kršćane bizantskog obreda u Mletačkoj republici? Taj egzarh je još od prije vršio crkvenu jurisdikciju nad malim grčkim zajednicama u gore spomenutim dalmatinskim gradovima. No, još od većeg značenja za njih bila je druga alternativa: da li sačuvati hijerarhiju vlasitog obreda i njoj se podložiti, ili se složiti sa zahtjevima katoličkih latinskih biskupa i podložiti se njihovoj crkvenoj jurisdikciji kako su postupili Morlaci latinskog obreda?

[1] JAPUNDZIĆ. M., *Vicende storiche delrito bizantino in Croazia.* "Orientalia Christiana periodica"XXXIII (Roma 1967), str. 517-533.

Konačna odluka nije mogla biti donesena bez suglasja mletačkog Senata. Prema tome na razvoj tih događaja bitno utječe i stav državnih vlasti.

U takvoj su situaciji, malo pomalo, sve više izbijale na vidjelo dvije tendencije: s jedne strane vidimo želju mnogih predstavnika bizantskog obreda da steknu potpunu nezavisnost od latinske hijerarhije putem uvođenja hijerarhije vlastitog obreda: s druge strane latinski biskupi se trse da podlože svojoj jurisdikciji kler i narod bizantskog obreda. Za cilj svojega rada uzeo sam razvoj vjerskih prilika između tih suprotnih tendencija, koje su sa svoje strane bile uvjetovane stavom civilne uprave.

Obilje izvora i bogatstvo bibliografije svjedoče za važnost tematike koju obrađujem. S druge strane, pristup s izrazito pristranim stajalištima ili čisto apologetski karakter mnogih napisa iz prošlosti iziskuje izlaganje objektivno i utemeljeno na izvorima.

Johann Friedrich Le Bret, protestantski povjesničar i publicist, uključio je u svoju zbirku izvora o odnosima Države i Crkve i neke dokumente koji obrađuju oidnose dalmatinskih pravoslavaca prema Mletačkoj državi i Katoličkoj crkvi[2], ali najdragocjeniju zbirku takvih dokumenata objavio je dalmatinski episkop Nikodim Milaš[3]. *bn* je ponovno objavio neke važnije dokumente iz Le Bretove zbirke, ali su dodani frtriogi do tada nepoznati. Milaševo izdanje nije izrađeno po strogim znanstvenim kriterijima, u prvom redu zato što je na originalima vršio svoje "ispravke". No, ti "ispravci" pravopisne su naravi i nisam naišao ni na jedan slučaj namjernog iskrivljavanja smisla originalnog teksta. Stoga sam se obilno koristio tom knjigom.

Godine 1913. započeo je Giuseppe Gentillizza u časopisu za orijentalistiku "Bessarione" s objavljivanjem dokumenata koji se tiču odnosa između Pravoslavne i Katoličke crkve u Dalmaciji[4]. Čini se da Gentillizza nije poznavao Milaševu zbirku, jer ne samo da je nigdje ne spominje nego i objavljuje ponovno neke dokumente koje je već Milaš objavio. Gentillizza je pomagao svojim radom da se određeni krug čitalaca bolje upozna s problematikom odnosa pravoslavlja i Katoličke crkve u Dalmaciji, ali njegova izdanja zaostaju za Milaševim jer je tiskao dokumente ne prema originalima nego prema prijepisima iz Vatikanske biblioteke.

Dosta vrijednih dokumenata objavili su Janko Šimrak[5] i Dragutin Nežić[6]. Mnogo izvorne građe objavio je Boško Desnica u svojoj knjizi *Istorija kotarskih Wkoka*[7].

Ni ovdje, kao i inače kad god se radi o crkvenoj povijesti južnih Slavena, ne smije se mimoići monumentalno djelo Danijela Farlata[8]. Farlati je prvi zapisao vijest o ujedinjenju Epifanija Stefanovića s Katoličkom crkvom 1648. i priložio za to dragocjene dokumente.

Prvi, koji je napisao jednu monografiju o odnosima pravoslavaca i katolika u Dalmaciji, jest gore spomenuti Le Bret u svojoj crkveno-povijesnoj raspravi o stanju Pravoslavne crkve u Dalmaciji[9]. Kako to sam pisac priznaje, izvore za tu raspravu crpio je iz izvještaja Franceska Grimanija, glavnog providura za Dalmaciju i Albaniju od 1753. do 1756., napose se služio Grimanijevim izvještajem od 5. lipnja 1758. Le Bret se slaže s Grimanijem u suprotstavljanju nastojanjima katoličkih biskupa i u zauzimanju da se u Dalmaciju uvede samostalna hijerarhija bizantskog obreda.

Ogorčenje na katoličke biskupe i na njihovu unionističku djelatnost osjeća se na svakoj stranici najopširnije i najkopletnije knjige o povijesti pravoslavlja u Dalmaciji što ju je napisao već spomenuti Nikodim Milaš[10]. Autor, hoteći biti ne samo povjesničar nego i apologeta pravoslavlja i pravoslavaca u Dalmaciji, dolazi čak dotle da iskrivljuje i one tekstove koje je sam objavio[11]. Bio je, bez sumnje, najkompetentniji za pitanja koja je obrađivao, i s obzirom na naučnu spremu najviše pozvan da dade objektivnu povijest pravoslavlja u Dalmaciji. Nažalost, on to nije učinio. Pored svega toga, svatko tko se bavi crkvenom prošlošću Dalmacije i danas treba posegnuti za ovom knjigom.

Od Milaša se ne odvaja mnogo Boško Strika u svojoj knjizi o pravoslavnim manastirima u Dalmaciji[12]. On ne donosi značajnijih doprinosa. Još je manjih znanstvenih pretenzija članak dalmatinskog episkopa objavljen povodom 750. godišnjice samostalnosti Srpske crkve[13]. Članak je, naime, svojevrsni sažetak Milaševog djela uz neznatne i nebitne dodatke.

[2] Le BRET, J.F. *Magazin zum Gebrauch Staaten- und Kirchengeschichte,* Ulm-Leipzig-Frankfurt/M, 1771-1785.

[3] --EfpTifcer^NfikodiHaj^flLÄS). *Documenta spectantia historiam dioeceseos Dalmatiae et Istrae a XV usque öd XIX saecuhim* (Spisi o istoriji pravoslavne crkve u dalmatinsko-istrijskom vladičestvu öd XV do XIX vijeka), Zadar 1899.

[4] Vidi u "Bessarione" XXIX (Roma 1913), str. 492-512; XXX (1914), str. 76-96; 232-242; XXXVIII (1921), str. 120-136.

[5] Vidi Autorova djela: *De relationibus Slavorum Meridionalium cum Soneta Romana Sede Apostolica saeculis XVII et XVIII.* Zagreb 1926; zatim članak: *Sveta Stolica ifranjevci prema pravoslavnoj crkvi u Dalmaciji.* "Nova revija" IX (1930), str. 81-92, gdje su objavljene fotokopije dokumenata koji se odnose na Busovićevu uniju (1693).

[6] NEŽIC, C., *De pravoslavis in Jugoslavia saeculo XVIIad catholicam {idem reversis necnon de eorum conceptu Romanae Ecclesiae.* Romae 1940.

[7] DESNICA, B., *Istorija kotarskih Uskoka (1646-1749).* SAN serija III, br. XIII (Beograd 1950-1951), 2 sveska.

FARLATI, D., *Illyricum sacrum,* I-VIII, Venetiis 1751-1819. Djelo započeo Filip Riceputi a nakon Farlatijeve smrti rad je nastavio Coleti. Obično se u litaraturi navodi samo Failati (ispravno bi bilo, zapravo, Farlato, ali da se ne unosi zabuna i ovdje će biti pisano kako se već uobičajilo).

Le BRET, J.F., *Dissertatio historico-juridica de statu praesenti ecclesiae graecae in Dalmatia,* Studgardiae 1774.

[10] MILAŠ, N., *Pravoslavna Dalmacija,* Novi Sad 1901.

Usp. članak Fedora MOAČANINA; *Dean Medaković i srpska umetnost u severnoj Dalmaciji.* "Historijski zbornik IV (Zagreb 1951), str. 240-250. Autor u tom članku navodi neke primjere gdje je Milaš mijenjao smisao teksta.

[12] STRIKA, *K., Dalmatinski manastiri,* Zagreb 1930.

[13] *Srpska pravoslavna crkva 1219-1969* (Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti). Izdanje Svetog arhijcrejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1969, str. 271-290. Prigodom 200-te godišnjice smiti episkopa Simcona Končarevića (+1769) izdala je pravoslavna eparhija dalmatinska spomenicu: *Dalmatinski episkop Simeon Končarevic i njegovo doba* (Biblioteka "Pravoslavlje", Posebna izdanja knj. 3, Beograd 1970). Među ostalim radovima nalazi se tu i članak Dušana KAŠICA: *Stanje srpskog naroda i njegove crkve u Dalmaciji u XVIII vijeku* (str. 8-27). Upravo je začuđujuća Kašićeva ovisnost od Milaša, čak i ondje gdje je u nedostatku dokumenata Milaš nagađao i kombinirao. Nakon što su objavljeni originalni dokumenti mnoga od tih nagađanja pokazala su se neispravna, ali ih Kašić i dalje prenosi. To isto vrijedi i za Kašićev članak: *Srbi i pravoslavlje u sjevernoj Dalmaciji,* objavljen u Almanahu: *Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku* (izdao Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva SR Hrvatske), str. 7-30.

Neke Milaševe pogreške ispravio je Dušan Berić[14]. Jovan Radonić u svojim djelima o odnosu Rimske kurije i južnoslavenskih naroda[15] obrađuje na široko i to pitanje. Njegova djela, iako su bogata podacima, pokazuju se katkada veoma tendenciozna. Osim toga u njima su mnoge nejasnoće i zbog toga što autor nije imao pred sobom originalne tekstove već prijepise koje je jedan predstavnik srpske vlade prepisao u Arhivu Propagande. U ovim Radonićevim djelima kvantitet je prošao na štetu kvaliteta[16].

Da je to pitanje bilo od šireg značenja vidimo i po tome što su se njime bavili, uz već spomenutog Le Breta, i drugi strani povjesničari kao Pisani[17] i Ratel[18].

Od većeg su znanstvenog karaktera članci Janka Šimraka o unijama episkopa Stefanovića[19] i episkopa Busovića[20]. Šimrak je upotrijebio izvore prve ruke te ih vjerno izložio i rastumačio.

Mnogo korisnih podataka naći ćemo u knjizi Marka Japundžića o zadarskom biskupu Mati Karamanu[21].

Osim gore spomenutih objavljenih izvora i tiskanih studija, služio sam se i drugim objavljenim djelima koja dotiču ovo pitanje. Ipak, knjiga se uglavnom osniva na neobjavljenim izvorima: na arhivskom materijalu i manuskriptima. Uspio sam pronaći mnoge dokumente, do sada nepoznate, u arhivu Kongregacije za širenje vjere (Propaganda). Koristio sam se također nekim fondovima drugih poznatih arhiva, kao što su: Državni arhiv u Veneciji (Archivio di Stato), Tajni vatikanski arhiv (Archivio segreto vaticano), Historijski arhiv u Zadru i Arhiv Srpske akademije nauka. Iskoristio sam zatim podatke iz mnogobrojnih kodeksa Vatikanske biblioteke (Bibliotheca vaticana), venecijanskih biblioteka Marciana (sv. Marka) i Correr te Naučne biblioteke u Zadru. Svjestan sam da je većina građe crpljena iz "latinske ruke" pa će se to neizbježno odraziti u ovom radu.

Materijali koje sam pronašao u arhivima i bibliotekama omogućili su mi da dam ne samo kritičku procjenu već poznatih podataka o temi, nego također ispravke nekih krivih tvrdnji prethodnih povjesničara i razjašnjenje mnogih njihovih dvoznačnosti. Svjestan sam da ću unatoč tome ostaviti još mnogo praznina i nejasnoća na ovom povijesnom području.

Budući da spisi onog vremena nazivaju cjelokupno pučanstvo uz tursko-mletačku granicu u Dalmaciji imenom Morlaci, smatrao sam potrebnim razjasniti ovaj pojam. To mi se učinilo tim nužnije što mnogi povjesničari, ponajviše srpski, običavaju naziv Morlak prevoditi jednostavno sa Srbin. Nemam namjeru dijeliti taj puk po njegovoj narodnoj pripadnosti jer me ovdje zanima u prvom redu crkvena povijest, a i zbog toga jer u ono vrijeme ta kategorija nije ondje imala naročito značenje. Gotovo jedina razlika među Morlacima bila je njihova vjerska pripadnost: katolici i pravoslavci. Prvi će ovdje obično biti nazivani kršćani rimskog (latinskog) obreda; drugi međutim kao kršćani bizantskog obreda. Naime, i među onima bizantskog obreda bilo je uvijek takvih koji su se priznavali katolicima. Osim toga, niti rimski niti bizantski obred nisu bili jednoobrazni, budući da se u svakom pojedinom upotrebljavahu dva jezika. Zbog toga, kada bude korisno da se i ta razlika vidi, rimski obred sa staroslavenskim jezikom (književno-slavenskim) nazvat ću rimsko-slavenski; bizantski obred sa staroslavenskim jezikom nazivat ću bizantsko-slavenski. Ova posljednja različnost od naročite je važnosti, jer nam daje mogućnost da razlikujemo Morlake bizantskog obreda od Grka istoga obreda koji su živjeli u primorskim gradovima.

Dalmacija kao geografsko-politički pojam nije uvijek obuhvaćala ista područja[22]. Ovdje ćemo taj termin upotrebljavati u užem smislu, tj. samo za ona područja koja su u 17. i 18. stoljeću pripadali mletačkoj provinciji Dalmaciji. Kako će se proširivati mletačko područje na istočnoj obali Jadrana, tako će Dalmacija obuhvaćati šire prostore.

[14] BERIĆ, D., *Veze Dabro-bosanskih mitropolita sa pravoslavnom crkvom u Dalmaciji.* "Novi istočnik" VII (1940), str. 1:6, 37-44.

[15] RADONIĆ, J., *Štampari/e i škole Rimske Kurije u Italiji i južnoslavenskim zemljama u XVII veku.* SAN, Posebna izdanja br. 149, Beograd 1949. Zatim: *Rimska Kurija i južnoslavenske zemlje.* SAN, Posebna izdanja bi. 155, Beograd 1950.

[16] Vidi članak u "Historijskom zborniku" IV (1951), str. 258-270.

[17] PISANI, P., *Les chretiens de rite oriental a Venise et dans les possessions venetiennes* (1439-1791). "Revue d'histoiie et litterature religieuse" ((Pariš 1896), str. 201-224.

[18] RATEL, A., *L 'Egtise Serbe orthodoxe de Dalmatie.* "Echos d' Orient" V (Paris 1902), str.

*VšIMRAK, J., *Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji.* "Nova revija" VIII (1929), str. 253-288. Isti, *Sveta Stolica i franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima.* "Nova revija" IX (1930), sU. 22-38; 81-92; 179-196.

[21] JAPUNDŽIC, M., A/aifeo *Karaman,* Roma 1961.

Vidi kod F. Sišića: *Laformatton du term geographiaue actuelde, Dalmatie"* "Narodna starina" 21 (Zagreb 1930), str. 1-9.

II. PORIJEKLO PRAVOSLAVACA U DALMACIJI

l. Mletačko-turski ratovi i dolazak pravoslavaca u Dalmaciju

Zadarskim mirom, sklopljenim 1358. između hrvatsko-ugarskog kralja Ljudevita I. Anžuvinca i Mletačke republike, Venecija je izgubila svoje posjede u Dalmaciji. Prijestolonasljedne borbe nakon Ljudevitove smrti uvelike su oslabile kraljevstvo, stoje znala iskoristiti Venecija. Ljudevit H Anžuvinac, pretendent na hrvatsko-ugarsko prijestolje, prodao je 1409. Veneciji za 100.000 dukata *Zadar,* Vranu, Pag i Novigrad sa svim svojim pravima na Dalmaciju. Tako je Venecija nakon dužeg vremena ušla u Dalmaciju. Djelomično dobrovoljnom predajom, djelomično silom oružja, ona je tijekom prvog dijela 15. stoljeća zaposjela obalni pojas Dalmacije zajedno s otocima sve do granica Dubrovačke republike. No, još u istom stoljeću pojaviše se na granicama Dalmacije odredi turske vojske, koji malo-pomalo osvojiše ne samo zaleđe koje je bilo u vlasti hrvatsko-ugarskog kralja nego, u prvom dijelu slijedećeg stoljeća, pomakoše mletačku granicu prema morskoj obali tako blizu da se je govorilo u narodu kako se na moru čuje turski pijetao. Čak štoviše, padom Poljičke republike (1513) i osvajanjem Makarskog primorja, Osmanlije izidoše na Jadran. Samo spretna mletačka politika uspjela je obuzdati osvajačke turske apetite tako da poslije gotovo puno stoljeće nije izgubljen znatniji dio teritorija u Dalmaciji.

1645. ulazi Venecija ponovno u rat protiv Turske i do 1717. vodila je na ovom frontu tri teška rata, ali ovaj put uvijek je Venecija povećavala svoj teritorij u Dalmaciji. Osim proširenja teritorija ti ratovi su donijeli Dalmaciji i znatan porast stanovništva.

Rat koji je buknuo 1645. naziva se Kandijskim ratom jer je istoimeni otok, Kandija (Kreta), bio povod ratu. Rat se međutim proširio na sva mletačka područja koja su graničila s Turskom carevinom. Senat je poslao u Dalmaciju jednog od svojih najboljih generala, Leonarda Foscola, koji je mnogo puta bio pobjednik na bojnom polju. Snaga Venecije u Dalmaciji nije bila tada samo u redovnim odredima nego i u odredima novonadošlih Morlaka[23] koji su iz dana u dan, bježeći od turske vlasti, prelazili na mletačke posjede, ili su, pobunivši se protiv Turaka u Osmanlijskom carstvu, proglašavali se mletačkim podanicima. Ovi su, kako kaže mletački povjesničar Valiero, na sve moguće načine

O pojmu „Morlaka" vidi niže na str. 14 ss.

nanosili štetu turskim krajevima, kao što to biva kod onih koji su se oslobodili neprijateljskog jarma i nakon oslobođenja od podložništva ne nalaze mjere u osveti[24]. Pobunom Morlaka granica kao da je nestala i nije se ustalila sve do mira. sklopljenog 1669.

Venecija je bila svjesna važnosti koju je imalo na političkom i vojnom planu kršćansko pučanstvo što je služilo kao stalna straža duž turske granice. Sasvim je logično da je Senat nastojao steći simpatije tog puka. Za prvo vrijeme Senat je pokušao samo da primami puk izvan turskog carstva da bi tako oslabio udarnu tursku snagu na granici, ali se nije pouzdavao u aktivno sudjelovanje Morlaka u borbi s Turcima.

U lipnju 1646. kapetan papinskih četa u Dalmaciji piše Državnom sekretaru u Rim da je tisuću Morlaka spremno doći iz Turskog carstva, ali se Venecija u njih ne pouzdava budući da bi u slučaju da se neprijatelj ojača mogli preći na njegovu stranu[25].
Pod izlikom njihova dobra. Senat odluči da od njih oblikuje izabrane odrede i da ih pošalje u Italiju, što bi i učinjeno. Ali, povećavajući se danomice broj Morlaka na mletačkom području i jer su se ovi na vlastitu inicijativu sukobljavali s Turcima radi pljačke, učini se Senatu, kako nas izvješćuje senator i povjesničar Valiero, da bi mogao promijeniti prijašnju odluku, vjerujući da su pljačke, ubojstva i neprestana neprijateljstva stavili Morlake u nemogućnost dobivanja oproštenja od Turaka; u tim uvjetima oni će biti prisiljeni svoju vjernost Republici pokazati lojalnom službom[26].

Kad je u proljeće 1647. general Foscolo osvojio Novigrad, započe pregovore s Morlacima. On im obeća bolje uvjete od onih pod kojim su živjeli u Turskoj; prirnivši za to punomoć od Senata, darovao im je posjede na zauzetim područjima i tako namamio i mnoštvo drugih Morlaka. Sami Morlaci mnogo puta su molili Veneciju da ih primi u svoje granice. Foscolo javlja 3. ožujka 1646. da će Morlaci u slučaju rata poći s oružjem protiv Turaka[27]. Već nekoliko dana nakon toga miranjski paroh mu izrazi želju da pređe sa dvadeset obitelji u Mletačku jepubliku[28]. Ljeti 1646. mnogi kršćani iz Like, predvođeni katoličkim svećenikom Stjepanom Sorićem, prijeđoše u Dalmaciju. Većina je bila smještena u okolici Zadra, a manji dio prebačen u Istru. Sorić postade poglavica svih Morlaka što su pribjegli na mletačko područje. Njegov suvremenik Valiero nalazi za Sorića mnogo pohvalnih riječi u svojoj knjizi[29]. Njegova vojna djelatnost bi dobro primljena kako sa strane civilne vlasti tako i u crkvenim krugovima[30].

Uvidjevši veliku korist u morlačkim odredima, Venecija je znala velikim obećanjima namamljivati pojedine skupine i iz unutrašnjosti turskog područja. Morlaci redovito nisu dolazili ako ne bi sklopili preko svojih predstavnika povoljne ugovore. Ali, nije bila rijetkost da koja od dviju strana ne obdržava dogovor.

[24] VALIERO, A., *Storia dellaguerra di Candia,* I, Triestc 1859, str. 183.
[25] "A millc Morlacchi venuti alla divotionc della Repubblica . . . non preslano questi Signori intiera fede, quando il nemico si rinforzasse si teme, ehe fusscro per ritornare dalla sua parte tanto piü, ehe non hanno voluto passare in Istria come avevano promcsso" (ASVat, *Lettere d i Principi e* ritoto/, voï. 73,f. 431).
[26] VALIERO, A., Nav. dj. str. 102.
[27] DESNICA, B., Nav. dj. sv. I, str. 11.
[28] Nav.dj.
[29] VALIERO, A., Nav. dj. str. 102.
[0] "Sacra congregatione censuit posse praedictum Stcphanum .. . aliqua vacationc dignitatum, vel canonicatum in aliqua Dalmatiae cathedrali commendari S.D.N. ut de illa ciusdcm Stephanum provideri dignetur" *(Acta,* vol. 18, ff. 70v-71r).

Svojim dolaskom Morlaci su nanijeli mnogo neugodnosti starosjedilačkom pučanstvu. Priviknuti na borbu, lakomi na plijen, s krutim, ratničkim i osvetničkim osobinama, nisu uvijek poka/ivali svoju ratničku sposobnost samo u okršajima s Turcima nego su je osjetili na svojoj koži i drugi kršćani, bilo starosjedioci bilo druge skupine samih Morlaka[31] . S druge strane Morlaci, koji su ostavili svoja ognjišta na turskom području, primamIjeni brojnim i velikim obećanjima, ne nalazeći ono što im je obećavano vraćali su se ponovno u Tursku. Da bi se to spriječilo poduzimane su sa strane mletačke uprave oštre mjere. 5. svibnja 1647. general Foscolo piše posedarskom knezu da bi bilo dobro da im se nakon napuštanja svojih ognjišta ista ognjišta zapale i tako da se digne mamac za povratak[32].

6. rujna 1669. bi konačno potpisan mir. Granična linija, utanačena ugovorom od 3. listopada 1671. između mletačkog povjerenika Baptiste Nanija i turskih predstavnika, dobila je naziv "Linija Nani" i označivala je tzv. "Acquisto Vecchio" (stara stečevina). Ova linija ostavljala je Veneciji neka sela koja su prije rata bila unutar turskih granica. Dalmacija tako proširena brojila je koncem rata samo 48.000 stanovnika. Teško je odrediti koliko je medu njima bilo Morlaka što su tijekom rata došli iz Turskog carstva. U suvremenim spisima koji se odnose na useljavanje Morlaka govori se o porastu pučanstva nepreciznim i općenitim izrazima, kao na pr.: "nekoliko tisuća Morlaka"[33], "novi dolazak Morlaka", "veliki broj"[34] i slično. Kapetan papinskih odreda u Dalmaciji javlja 11. lipnja 1647. da je tisuću Morlaka sa oko 600.000 glava stoke stiglo na mletačko područje[35].

Prigodom pregovora oko unije vladike Epifanija Stevanovića njegovi predstavnici tvrde da su došli u Dalmaciju sa 10.000 kršćana da se ujedine sa svetom Rimskom crkvom[36]. Ali, ovaj broj, ako se odnosi samo na pučanstvo koje je došlo s Epifanijem, zacijelo je pretjeran. U jednom drugom spisu koji se odnosi na istu uniju, broj osoba obraćenih na katoličku vjeru je 8.630, ali ovi bijahu, "dijelom Turci, dijelom šizmatici a dijelom heretici[37]. Sve ove obratio je, kako piše, kapucin Bartolomej iz Verone. Isti kapucin poslao je Propagandi popis svih koje je on obratio. Prema tom popisu broj obraćenih "šizmatičkih Morlaka" je oko 3.500[38] . Čini mi se daje Gligor Stanojević dobro odmjerio broj kada je prosudio da je tijekom Kandijskog rata mletačka Dalmacija dobila oko 10.000 novih žitelja, Morlaka jednoga i drugoga obreda (katolika i pravoslavaca)[39].

Mir između Venecije i Turske nije priječio Morlacima da nastave pljačkaškim zaletima na tursko područje. Turci su se sa svoje strane jednakom mjerom osvećivali tako da je duž granice bilo malo mira. Ovakova obostrana čarkanja osnažiše se i umnožiše još više kada je buknuo novi protuturski rat i kada se Venecija priključila tzv. Svetoj ligi. U tom ratu Venecija se borila protiv Turske za poluotok Moreju (Peloponez) otkuda i ime ratu. Mirovni ugovor, potpisan u Srijemskim Karlovcima 26. siječnja 1699. doznačivao je Veneciji, osim stečevina na Levantu, također nova područja u Dalmaciji. Po mletačkom povjereniku u određivanju granice Grimaniju, povučena granica dobi ime "Linija Grimani",a nova stečevina bi nazvana "Acquisto Nuovo"[40].

Tijekom ovog rata mletački dominij u Dalmaciji bi također cilj mnogih kršćanskih seljenja iz Turske carevine. I ovaj put mletačke vlasti nisu bile raspoložene prije početka rata da primaju novo pučanstvo na svoja područja u Dalmaciji. Zadarski nadbiskup pisao je 26. kolovoza 1683. kardinalu Cibu da nekoliko tisuća Morlaka, u maloj udaljenosti od granice, više puta izraziše želju da se oslobode turske vlasti i predu u mletačku zemlju, ali on je bio prisiljen osokoliti ih da se sustrpe[41]. Početak rata tim je obiteljima dobro došao jer je ubrzo ratoborni morlački puk preuzeo komandu na granici. Venecija je tada potrebovala ljudi sposobnih za oružje, kojih je sve više nalazila medu morlačkim pukom. Prema sudu generalnog providura Valiera, do konca 1685., tj. kroz dvije godine ratovanja, oko 25.000 ljudi došlo je iz turskih krajeva na mletačko područje u Dalmaciji[42].

Gligor Stanojević kaže da je tokom Morejskog rata Dalmacija dobila oko 30.000 novih stanovnika[43]. Broj nije pretjeran. Ove godine bile su zaista godine koloniziranja Dalmacije. Zadarski nadbiskup, koji je malo prije poticao Morlake na strpljivost, piše da je ugovarao 24. ožujka 1684. sa dvama franjevcima da nagovore kršćane u Hercegovini na pobunu protiv Turaka i da se podlože mletačkom dominiju. Već prije mu je uspjelo preko istih franjevaca dovesti iz Like 284 obitelji na mletačko područje[44]. U jednom drugom pismu, od 17. prosinca 1685., piše nadbiskup da je na područje njegove biskupije dovedeno oko 3.000 osoba svakoga spola i dobi od kojih su većina "shizmatički Grci"[45].

[1] 3. svibnja 1647. generalni providur Foscolo piše posedarskom knezu da dovede u red Morlake koji se ne drže dogovora (DESNICA, B., nav. dj., sv. I, str. 14).

5. svibnja piše Foscolo istom knezu: "Intcndo il concorso de Morlacchi ehe si van aummentando, ma il fcrmarli a Posscdaria non mi piace,. . . ad ogni modo potranno a lor piacer tornar via,. . , ehe pero šora bene abbruggiarli le čaše da dove sono partiti per levarli Г allcttamento dol ritorno" (Nav. dj. str. 15).

" . . ehe alcune migliaia de Morlacchi si sono di nuovo offerti di soggettarsi alla Repubblica con li stcssi condizioni dcgli altri" (ASVat, *Venezia,* vol. 75. f. 197)." . . . essendo tale la penuria . . . ehe difficilmcntc ne potranno aver tanto, ehe soecorer possa la Dalmazia nel nuovo concorso de Mbrlacchi,et di altri" (Ondje. vol. 77. f. 36).

U pismu od 17. svibnja Foscolo obaviještava posedarskog kneza da se kapetan Popešat i svećenik Sorić nude da će dovesti veliko mnoštvo Morlaka u mletačku državu ako im knez dođe ususret na određeno mjesto (DESNICA, B., nav. dj. str. 17).

[35] ASVat, *Letteredi Principi c di Titolati.vo\.* 73,1'. 431.

[36] SOCG, vol. 417 II, ff. 1341420. Usp. *Acta,* vol. 18, f. 191v.

[37] *Acta, vol* 19, Г. 281.

[38] SOCG, vol. 267. ff. 722r-734r. O tome ćemo više reći niže kad bude riječ o uniji Epifanija Stcfanovića. Već sada možemo reći da se svi izvještaji ne slažu. U nekima se govori o deset tisuća pridošlica a u nekima o samo četiri tisuće. Prema popisu koji je načinio sam Bartolomej bilo ih je oko 3.500 (Usp. SOCG, vol. 179, f. 26; vol. 417 II, f. 409, te ASVat, *Lettere di Principi e Titolati,* vol. 73.Г.515).

[39] STANOJEVIĆ. *G\., Dalmacija u Morejskom ratu,* Beograd 1961, str. 111.

[40] PRAGA, G., *StoriadiDalmazia,* Padova 1954, str. 193.

[41] ASVat, *Vescovi,* vol. 69, f. 108.

[42] *ASVen, Provi>editorigenerali in Dalmazia e Albania,* filza 524, od 26 studenog 1685.

[43] STANOJEVIĆ, Gl., Nav. dj. str. 128.

[4] ASVat, *Vescovi,* vol. 70, f. 59. Izgleda da se odnosi na isti događaj i ono što piše splitski nadbiskup 9. kolovoza 1685. On. naime, kaže da je Janko poduzeo jedan jaki napati na Liku te da je uspio dovesti oko 300 osoba (Ondje, vol. 71, f. 214); isti piše 12. rujna 1685. daje u skradinskom okružju stečeno više od 3.000 Morlaka (Ondje, vol. 71, f. 249).

[5] *Acta,* vol. 55. f. 247v. Teško je uskladiti s ovim podacima ono što isti nadbiskup piše 9. kolovoza 1692., gdje kaže "di aver ritrovato ehe ascenderanno il numero in circa di seeento persone. la maggior parle scismatiea niateriale in se stessa, ma formalmente nei suoi Calogeri" (Ondje, vol. 71. f. 78). Usp. također SOCG, vol. 494, f. 431rv. Ovih 3.000 dovedeno je iz Like i/ okolice Hunića i Vrebca.

Za naseljavanje splitske nadbiskupije imamo vjerodostojne podatke u pismima nadbiskupa Cosmija. U jednom pismu, upućenom kardinalu Cibu. piše on daje koncem godine 1685. broj useljenika u njegovu biskupiju i susjednu trogirsku prešao broj od 5.000[46]. Broj će se povećati 1687. dolaskom novih skupina predvođenih onim franjevcima[47] .

Nisu nažalost tako sređeni brojevi izneseni od apostolskog vikara makarske biskupije, Nikole Bjankovica. Možda i zbog toga stoje katkada nejasno uključivao i one što su se uselili u susjedne biskupije[48] . Nisam ni za druge dalmatinske biskupije mogao ustanoviti točne podatke. Ipak, iz svega rečenoga možemo zaključiti da je G. Stanojević dobro odredio broj novoga pučanstva u mletačkoj Dalmaciji.

Nedugo nakon završetka Morejskog rata Venecija je opet ušla u rat s Turskom. Rat je trajao od 1714-1717. Rat. doduše ne tako dug. ali ne zato manje okrutan i lakši od prijašnjih. Tijekom ovoga rata nastaviše se seljenja prema Jadranu i mletačkim posjedima. Mir sklopljen u Požarevcu 21. srpnja 1718. priključio je Veneciji nova područja, a s područjima i novo pučanstvo obadvaju obreda. Priključena područja bijahu nazvana "Acquisto Novissimo". a linija novog razgraničenja, povučena 1721., "Linija Mocenigo" jer ju je utanačio Alvise Mocenigo zajedno sa jednim sultanovim opunomoćenikom.

Tako se oblikova, nakon tolikih ratova i borbi, zemljopisna i etničko-religiozna slika Dalmacije. Dalmacija je time primila svoje zadnje zaokruženje uzevši oblik i granice u kojima smo je i danas, uključivši tu područje Dubrovačke republike, navikli promatrati. Sve dok je trajala Mletačka republika nije više bilo graničnih promjena.

Nakon ovih ratova mletački dominij u Dalmaciji se znatno povećao, no u isto vrijeme to je stavilo Veneciju pred nove probleme koji su tražili hitno rješenje. Jedan od najtežih bilo je i vjersko pitanje, tj. pitanje pravoslavaca koji su došli u jed.nu katoličku državu.

[40] 22. ožujka 1685: " .. con la scorta della nostra gcnte c venuto un numero considerevole con piü di seicento huomini abili all'armi" (Ondje, f. 78.).
20. srpnja 1685: "Io ho fatto formare una descrizione esattissima di quello ehe e nella mia Diocesi: c trovo ehe ascendera al numero di quattro mila" (Ondje, f. 201).
13. kolovoza 1685: " . . in qucsto territorio e nel vicino di Trau ascendono alla somma di cinquc mila incirca" (Ondje, f. 202).
20. listopada 1687. providur konjaništva obaviješťava Senat o dolasku franjevaca i dodaje: ". . si sono ad essi aggregatc molte famiglie quäle van unite a quelle ultimamente venute da Duvno formerebbero Cinquecento, e piu huomini d'arnie" (DESNICA, B., Nav. dj. II, str. 194): isti providur u pismu od 18. studenoga 1687. dodaje da broj neprestano raste, naročito pridošlicama "katoličkog obreda" (Ondje,str. 201).

[48] Dne 24. veljače 1689. piše Bjanković: ". . nella dioccsi di Macarsca sono venute millc c Cinquecento persone alla divozione del nostro Principe . . . , quatrocento si trovano di rito Greco" (SOCG,vol.503,f. 460).
Dne 4. studenoga 1692: "Ivi per il passato capitarono piu di seicento tra uomini e donnc" (Ondje, vol. 514, ff. 229-230). Dne 12. listopada 1695. čitamo u sažetku njegova pisma: "Trovarc egli nel libro deH'animc, comc in otto anni del suo governo spiritualc sono venute nella suddetta-Diocesi mule e quatrocento famiglie scismatiche" *(Acta,* vol. 66.1. 130). Ovdje broj izgleda pretjeran, možda zbog toga da se bolje istakne što je Bjanković sve učinio na "pomirenju shizmatika sa svetom majkom crkvom rimskom": taj je, naime, izraz tako omiljen kod Bjankovića da ga često ponavlja.

2. Otkuda toliko pravoslavnog življa duž tursko-mletaćke granice

Prije Kandijskog rata useljavanje stanovništva iz turskih u mletačke krajeve bilo je neznatnih razmjera: pojedine obitelji ili male skupine koje nisu izazvale time znatnije promjene ni u demografskom ni u religioznom smislu. Ako je došla koja veća skupina ta nije zadržana u Dalmaciji već je preseljena u susjednu Italiju ili na koje područje mletačkog dotninija izvan Dalmacije. Onaj pak mali broj, koji je ostao u Dalmaciji, ubrzo se sužio sa starosjediocima, budući da su doseljenici bui uglavnom svi katoličke vjere.

Treba istaknuti da u 15. i 16. stoljeću nije bilo znatnijih migracija kršćana prema mletačkom dominiju iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. Glavni razlog za to nalazimo u činjenici daje kršćanski (mletački) teritorij u Dalmaciji bio pretijesan. On se sastojao od otoka i gradova na obali, iza kojih je bio uski pojas ruralnog zaleđa koji se u svom najširem dijelu prostirao oko desetak kilometara do turske granice. No i taj uski pojas bio je nesiguran i nezaštićen. Neko, bar donekle sigurno skloniště, nalazilo se unutar gradskih zidina i na otocima. Sama mletačka vlada je, u više navrata, naređivala da se razruše zgrade izvan zidina kako ne bi poslužile kao zaštita turskoj vojsci koja se s vremena na vrijeme pojavljivala pred vratima dalmatinskih gradova. Nije sada ovdje mjesto da nabrajamo nevolje u kojima su se mletački građani našli kada nisu uspjeli naći potrebnu zaštitu u gradovima. Prema tome, to područje nije se činilo sigurno pribježište bjeguncima ispod turske vlasti. Kada su ti napuštali svoja ognjišta, upućivali su se radije prema sjeveru; ili se uopće nisu kretali. Migracije koje su u 15. i 16. stoljeću išle u smjeru tursko-mletačke granice u Dalmaciji bile su vojnog karaktera i dirigirane turskim funkcionarima. Područje uz granicu prema Veneciji kolonizirala je, dakle, turska vlast a ne kršćani. Budući da su te vojne ekspedicije bile sastavljene od specijalnih vojnih formacija: vojnuka, martoloza i filurdžija[49] , koji su regrutirani pretežno među pravoslavnim Vlasima, duž granice se postepeno naseljivao i pravoslavni živalj.

Da je upravo duž tursko-mletačke granice bilo mnogo pravoslavnog življa razlog tome nalazimo također u odnosima Srpske crkve i njezinih poglavara unutar Turske carevine.

Srpska pravoslavna crkva, kao nacionalna crkva, bila je uvijek tijesno povezana s državom u kojoj je živio srpski narod. Autonomija Srpske crkve ostvarena je u fazi najjačeg uspona srpske države: 1217. okrunjen je za kralja Stevan Prvovenčani a dvije godine nakon toga (1219) imala je Srbija i svoga patrijarhu. Brak između Države i Crkve nije doživljavao ozbiljne krize sve dok Turci nisu uništili srpsku državu. "Postoje preživela smrt svoje države, našla se Crkva u ulozi majke-udovice i silom okolnosti došla na čelo nacije"[5 °]. Takvu ulogu Srpske crkve morala je respektirati i turska vlast i 1557. obnavlja se srpska (pecka) patrijaršija. Koliko su tu obnovu iziskivali državni interesi vidimo i po tome što je prvim patrijarhom postao Makarije. brat velikog vezira Mehmed paše Sokolovića. Patrijarha "je postao 'militbaša' (etnarh, vođa naroda) sa velikim ovlašćenjima i pravima..... Naposletku, patrijarh je imao široka prava i u građansko *pravnim odnosima, prava koja*

[44] Vidi niže str.

[50] KAŠIČ, D., *Srpska crkva pod Turcima*. Spomenica: Srpska pravoslavna crkva 1219-1969, Beograd 1969. str. 139.

su obuhvatala sve građansko pravne odnose srpskog pravoslavnog stanovništva. . . . .Pošto ga je sultan tretirao kao vrhovnog predstavnika jedne versko-političke zajednice, samo je centralni državni aparat bio ovlašten da rešava poslove crkveno državnih odnosa i sudskih stvari koje su bile vezane direktno za patrijarhovu ličnost"[5] '. Medu pravoslavnim srpskim narodom patrijarha je uživao veliki ugled. „Narod je u njemu gledao ličnost koja predstavlja naciju i vodi je ne samo u verskom nego i u političkom pogledu a Porta gaje tretirala kao činioca osmanskog političkog aparata, kome su zbog toga određene odgovarajuće povlastice zaštićene državnim prinudnim aparatom. Patrijarh je putovao s 'velikim sjajem', a policijsko obezbedenje osiguravali su mu janjičari. Konj i sedlo bili su mu dostojno okićeni, a o sedlu visio mu je mali topuz simbol od sultana dobivene vlasti. Njegovo predsedništvo u crkveno-narodnom saboru doprinosilo je ne samo njegovom ugledu već i utkaju. Pored visokog klera u ovaj sabor ulazili su i istaknuti narodni predstavnici... Preko njih i njihovog uticaja, kao i preko višeg i nižeg sveštenstva, patrijarh je upravljao srpskom crkvom i narodom. On je zaista ne samo simbolički već i faktički bio na čelu nacije"[52].

Poglavar Srpske crkve imao je svoje sjedište unutar Turskog carstva i bio podložnik turskog suverena koji ga je uvodio i u njegovu crkvenu (patrijaršijsku) službu. On je stoga na svoj način vršio službu jednog turskog dostojanstvenika[53].

Nasuprot tome, katolički je živalj priznavao za vjerskog poglavara rimskog papu, koji ne samo da je živio izvan dometa turske vlasti, nego je smatran glavnim njenim neprijateljem. Svaka kršćanska inicijativa protiv Turaka bila je inspirirana i podržavana od papa. Razumljivo je onda, da je u Carigradu "više nego itko drugi(bio) omražen papa. . . . .vjerujući da on može biti sredstvo ujedinjenja svih ostalih kršćanskih knezova. Mrze ga na smrt",- kako javlja mletački bajlo 1585. iz glavnog grada Osmanlijske carevine[54].

Jasno je; dakle, da su i oni koji su priznavali papu za svog duhovnog poglavara Hsili donekle sumnjivi i da su pred državnim funkcionarima pravoslavci mogli računati na više povjerenja. Ako to dopustimo, onda se nije za čuditi da se povjerenje očitovalo u najosjetljivijim 'točkama Carevine, na graničnim područjima. Kao što je za pravoslavni kler u Turskoj činjenica da je imao poglavara turskog podanika predstavljala olakšavajuću okolnost, tako je katoličkom kleru pripadnost papi bila otežavajuća okolnost pred turskim funkcionarima. Jedan pravoslavni kršćanin živio je u Turskoj "sa svojima", cfokje onaj katolički češće mislio kako bi otišao "k svojima" s onu stranu granice.

Bilo bi krivo reći da uz granice nije bilo i katoličkog življa. Želim samo pojasnit ti činjenicu postojanja brojnog pravoslavnog življa na području koje je u skoroj prošlosti bilo napučeno gotovo isključivo katolicima.

[51] Nav. dj.str. 148.
Nav. dj. str. 148-149. Kašić se ovdje oslanja na mišljenje M. Mirkovića izneseno u knjizi: *Pravni Doložaj i karakter Srpske crkve pod turskom vlašću,* Beograd 1965, str. 97-106.
V HADROVICZ, L., *Le peuple Serbe et son Eglise sous Iα domination turque,* Paris 1947, str. 53-72. O/'tomc opširnije vidi DRAGANOVIČ, K., *Massenuebertritte von Katholiken zur „Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der TuerkenHerrschaft.* "Oricntalia cliristiana periodica" III (Roma 1937), str. 181-232; zatim od istog Autora: *Ueber die Gruende der Massenuebertritte* .... ondje,str.550-600.
ALBERI, F.. *Le relazionidegliambasciatori venetialSenata,* scric III, vol. III, Fircnze 1855, str. 307.

Više od drugih, katolički je kler bio u kušnji da prebjegne u katoličku državu, a kada su se odlučili na taj korak uglavnom su svećenici vodili sa sobom skupine katoličkog stanovništva. Katolici pak, koji su ostali na svojim ognjištima bez svojih svećenika, lako su postajali pravoslavci, posebno ako su, u nedostatku katoličkog klera, pravoslavni svećenici preuzeli na sebe brigu o njima. To nije bio izniman slučaj, jer je poznato da se Srpski crkva u Turskoj carevini sa svojim klerom nastojala nametnuti i katolicima kao zakonita crkvena vlast.

Još je jedan važan faktor doprinio prijelazu katolika na pravoslavlje.

Nakon turskog osvajanja Bosne bila je sa strane predstavnika Katoličke crkve prisutna tendencija da se svuda uvede latinski jezik i u onim crkvama gdje je "od pamtivijeka" bila liturgija na staroslavenskom, odnosno starohrvatskom jeziku. Tim putem se isključivao iz pastve onaj posebni tip svećenika koje obično nazivamo popovima glagoljašima. Ovi svećenici, pa makar i nisu bili naročito učeni, bili su veoma cijenjeni od naroda i zbog toga što su služili liturgiju na razumljivom jeziku kao i zbog toga što su živjeli sa svojim vjernicima. Katolici — slabo poučeni — kada su ostali bez svojih narodnih svećenika nerijetko su se lakše priućili na pravoslavnog svećenika koji je služio jezikom popa glagoljaša nego onom katoličkom koji je obrede vršio stranim jezikom. Misionar, ukoliko nije bio iz onoga naroda, rijetko je također poznavao narodni jezik. Međutim, pravoslavni kler upotrebljavao je u liturgiji gotovo isti jezik koji su prije upotrebljavali-popovi glagoljaši. Na taj način, nepovoljan stav katoličke hijerarhije u Bosni prema popovima glagoljašima i prema staroslavenskoj liturgiji bijaše jedan od većih razloga za prijelaz katolika na pravoslavlje[55].

Uza sve to, i pravoslavna je hijerarhija nastojala iskoristiti prednosti koje joj je situacija pružila, kako to svjedoče mnogi objavljeni i još neobjavljeni dokumenti[56]. Pećki patrijarha je, sve kršćane Slavene u turskoj carevini, nastojao podvrgnuti svojoj jurisdikciji, polazeći sa čisto državnog gledišta prema kojem na području turske države rrije nitko mogao vršiti vlast, pa ni duhovnu, neovisno od turskog suverena, kako nas izvještava bosanski vikar Dobretić u promemoriji poslanoj kraljici Mariji Tereziji[57]. Prema tome, papina jurisdikcija, jer nije ovisna od Sultana, trebala je u turskoj državLbiti zamijenjena jurisdikcijom pećkog patrijarhe.

Pritisak na Katoličku crkvu još se pojačao nakon uvođenja grgurevskog kalendara. Ova činjenica predstavljena je od pravoslavnog klera kao uvođenje jedne vjerske novosti u tursku državu[58].

Ipak, ne bi bilo ispravno stvari odviše poopćiti. Stav Pravoslavne crkve nije bio uvijek jednako agresivan. Bio je takav u nekim razdobljima i sa strane nekih patrijarha i

[55] Vidi niže pod naslovom: ,,Glagoljaški (..ilirski") kler", str. 129-132.
[56] DRAGANOVIČ. K..*Massenuebertritte*. . , nav. dj. i MATASOVIČ. J., *Regesta Fojnicensia.* Srpska kraljevska akademija. Spomenik *LXVU* (Beograd 1930), str. 58. i dalje.
"IndesiiKMiter nituntur nos subjicere duplici ratione: Primo. ratione Imperii et Dominu, quod nie nullus alius habet jus disponcre, regere et gubernare in utroc] le statu, spirituali scilicet et temporali, praeter Imperatorem Othomanum, nee papa nee quisquam aliu . Seeundo, ratione orientalis Patriarcliatus, sive Constantinopolitani: aiunt cnim, nas regiones semper №rtinuis.sc ad fatum Patriarchatum, etiam ante dirum schisma, non vcro ad Patriarchatum Occident s, seu ad Papam, qui nullum jus hie habet." Originalni tekst, bez nadnevka, nalazi se u biskupijskom a hivu u Mostaru. Ovdje je naveden prema knjizi Dominika MANDICA: fios/ω *i Hercegovina, m.* III. Ri i 1967 str. 369
- MANDIC. D.. Nav. dj. str. 369.

episkopa. I Pravoslavna je crkva, naime, morala više puta okusiti gorčinu svoje podložnosti Sultanu. S druge strane, i katolici su dobili od Porte neka osiguranja, koja su garantirala njihova osnovna prava i neovisnost o pravoslavnoj hijerarhiji. Ali u vrijeme slabosti središnje turske vlade pokrajinske vlasti nisu se mnogo obazirale na ovlasti koje je podijelila viša vlast, ili pak nisu bile u stanju zakočiti nezakonite aspiracije nekih osoba i organizacija.

3. Tko su Morlaci

Kako je već gore bilo spomenuto, u dokumentima 17. i 18. stoljeća neprestano se u Dalmaciji susrećemo s Morlacima. Nemoguće je izbjeći njihovo često spominjanje i u ovoj knjizi pa je zato potrebno podrobnije opisati značenje pojma Morlak i Morlaci[59].

Morlak je jedan od naziva za Vlaha. Iako se taj naziv za Vlaha nije u srednjem vijeku tako često upotrebljavao, ipak ga u nekoliko navrata susrećemo već u 11. stoljeću. U slijedećim ga stoljećima susrećemo na raznim dijelovima Balkana, dok ne postane gotovo izuzetno upotrebljavan u novom vijeku samo u mletačkim spisima i to redovito za stanovništvo uz mletačko-tursku granicu, a rjeđe za sve seljačko stanovništvo izvan zidina dalmatinskih gradova. Morlaci zapravo znači "crni Vlasi".

Vlasi su potomci romaniziranih starosjedilaca Balkana. Za vrijeme dolaska "barbara" na Poluotok jedni su se sklonili u utvrđene gradove, drugi duž obale Crnog i Jadranskog mora a treći - koji nas ovdje najviše zanimaju — sklonili su se u planine. Gradovi u unutrašnjosti Balkana nisu u moru slavenstva uspjeli dugo sačuvati svoj vlaški karakter. Oni koji su se sklonili u dalmatinske gradove i na jadranske otoke spominjat će se još dugo pod imenom Romani. Oni pak koji su pobjegli u planine neće se dosta dugo javljati na povijesnoj pozornici. Kada su se na Balkanu ustalili odnosi, poremećeni stvaranjem novih slavenskih država, pojavljuje se predslavenski živalj, negdje u većim a negdje u manjim skupinama. Osobito su guste vlaške naseobine na jugozapadnom okrajku Poluotoka, među Jonskim i Egejskim morem i Korintskim zaljevom. Uslijed irfvazije koja je najjača bila sa sjeveroistoka, starosjedioci su potisnuti prema jugozapadu. Ti Vlasi kad se pojavljuju na povijesnoj pozornici govore vulgarnim latinskim jezikom, pa i u onim krajevima gdje je za života Rimskog imperija prevladavao grčki jezik.

Živeći u planinama bili su prisiljeni prihvatiti nomadski način života i baviti se uglavnom samo stočarstvom. Kad su uspostavili vezu s okolnim slavenskim stanovništvom, počeli su učiti jezik okoline i većina njih već u 13. stoljeću prelazi na bilinguitet, da bi u slijedećoj fazi napustili svoj vulgarno latinski jezik i prihvatili slavenski. Negdje je taj proces išao polakše a negdje brže. Neki su već u 14. stoljeću zaboravili svoj jezik, a neki su do danas sačuvali kontinuitet s jezikom predslavenskog stanovništva Balkana.

Iako su dugo živjeli u srednjovjekovnim slavenskim državama i priznavali slavenske kraljeve i vlastelu za svoje gospodare, ipak feudalni sustav tih država nije ih nikada uspio potpuno staviti u svoje okvire. Sačuvali su svoj rodovski sustav i organizaciju stočarsko-nomadskog karaktera, nasuprot feudalizmu baziranom na zemljoradnji. U vrijeme raspadanja slavenskih država ta suprotnost se u mnogim krajevima obrnula u korist stočarstva, tj. vlaške organizacije i uređenja.

Ime Vlah imalo je i onda prizvuk manjevrijednoga, jer su Vlasi bili potčinjeni nadošlim osvajačima i svedeni na najniži stupanj društvene ljestvice. Da bi ih uspjeli držati u pokornosti i koristiti se njihovim uslugama, kraljevi i plemstvo bili su prisiljeni dijeliti pojedinim vlaškim skupinama razne povlastice i odlikovati poglavice njihovih katuna. Tako, malo po malo, nastaje i u Vlaha plemstvo, iako ono nije imalo ugleda slavenskog plemstva.

Osim kao stočari, srednjovjekovni Vlasi poznati su i kao vojnici u redovima pojedinih velemoža, a također i kao trgovci i prenositelji robe.

Još dugo nakon dolaska Slavena Vlasi su bili bezutjecajni na javne i državne poslove, ali dolaskom Turaka oni su doživjeli pravu afirmaciju.. Njihov način života i njihova društvena organizacija dali su svoj pečat turskom vojno-osvajačkom sustavu na Balkanu. Turska država znala je iskoristiti njihove vojničko-trgovačko-nomadske osobine, davši im važnu ulogu u svojim osvajačkim planovima. Od Vlaha vojnika nastade u turskoj vojsci rod vojnuka, a jednako vlašku osnovu imaju martolozi i posebna vrsta vojno-agrarne klase tzv, filurdžije. Ovo uključivanje Vlaha u tursku vojnu organizaciju donekle je modificiralo njihovu zajednicu, ali nipošto potpuno izmijenilo, tako da su i vojničke organizacije ostale povezane sa svojom vlaškom osnovom.

U srednjovjekovnim spomenicima razlikuje se Vlah i od Srbina i od Hrvata i od Bošnjaka. No kako su Vlasi bili eminentno stočarski narod, katkada se tako nazivaju i Slaveni koji se bave stočarstvom. A kada su Vlasi u turskoj državi bili najviše afirmirani, izložili su se najvećoj opasnosti da se izgube kao posebna zajednica jer su se tada u njihove redove uključivali Slaveni koji su ih vremenom preplavili i asimilirali. U turskim dokumentima naziv Vlah ne uključuje ni narodnost ni jezičnu klasifikaciju. Jednostavno je označivao jednu kategoriju pučanstva s određenim pravno-političkim statusom u odnosu prema turskoj državi.

Srednjovjekovni Vlasi u hrvatskim krajevima bili su katolici kao i Hrvati, i dosta su se rano kroatizirali. Prva velika seoba Vlaha iz pravoslavnihjgajeja-_rjrema sjeveru i sjeverozapadu bila je u sklopu povlačenja pred Turcima. Turke su pratili Juruci, nomadski narod kao i Vlasi ^vakajvgjškTTfeEaiaJe'imatTsvoje'nomade!). Budući da su JuručTbili muslimani, imali su i kao takvi zaštifiTrnIMiiMHsTće~turske'^ojske7pa§su mogli osvojiti za sebe vlaške pašnjake i potisnuti Vlahe iz južnih dijelova Balkana prema sjeveru. Novo povlačenje Vlaha nastaje nakon poraza kršćanske vojske na Kosovu 1389. Već tada su neke skupine pravoslavnih Vlaha doprle djahoko-U-Bosnu.

/DrugaXielika seoba Vlaha~organizirana je od samih Turaka kada su Vlasi postali ne samcHtrfski nomadi, kao prije Juruci, nego su turskoj vojsci dali neke posebne rodove (vojnuke, martoloze i filurdžije). Tu vojsku Turci su razašiljali po raznim mjestima Balkana, pa su se Vlasi posebno širili gdje se najviše vojevalo; to znači upravo na granici između Osmanlijskog carstva i kršćanskih država. Kada su Turci prihvatili vlašku organizaciju u svoj vojno-osvajački sustav, nisu razbili njihovu zajednicu. Seljenjem vlaških vojnika i poluvojnika, selile su se i njihove obitelji i njihova stada. Glavnina turske vojske, nakon

[59] O Vlasima i Morlacima postoji ogromna literatura. Popis bibliografije 19. stoljeća imamo kod Jovana RADONIĆA: *Pismo A. N. Turgenjeva mitropolitu S. Strahimirovicu.* Letopis Matice srpske 1940, 6, str. 68–69. Noviju literaturu naći ćemo u članku Grge NOVAKA: *Morlaci (Vlasi/ gledani s mletačke strane.* JAZU, Zbornik za narodni život i običaje br. 45, te u prilozima *„Simpozijum Vlasi u XViXVIvijeku",* Sarajevo 1975.

završenog ratnog pohoda, razilazila se do novog poziva. Na granici je trebalo neprestano držati pojedine odrede. Za tu graničarsku službu regrutirani su Vlasi, dovedeni isprva iz daleka, a poslije novačeni od već naseljenih Vlaha. Za svoju službu oni su bili oslobođeni od nekih nameta, koje je trebalo plaćati sve nemuslimansko stanovništvo, a k tome su dobivali seoske posjede koji su vremenom postali nasljedni[60]. Vlasima su naseljivana područja koja bi turska vojska osvojila od kršćanskih država. Starosjedilačko bi, naime, stanovništvo — ukoliko nije poginulo — pobjeglo ispred turske vojske.

Dok su Vlasi uživali posebne povlastice, bili su zadovoljni svojim položajem u Turskom carstvu. Kada su pak, nakon Mohačke bitke (1526), dokinute neke njihove povlastice, mnogi se od njih dadoše u hajduke ili su "uskočili" u područja kršćanskih vladara (uskoci) s namjerom da se povremenim upadima osvećuju prijašnjim gospodarima. Stigavši u kršćanske države, u prvom redu u Austrijsku monarhiju, tražili su povlašteni položaj, kakav su prije uživali u Osmanlijskom carstvu. Većina ih je ostala i dalje vjerna u turskoj službi, boreći se u turskoj vojsci protiv kršćanske vojske, iako je na drugoj strani bio narod njihove vjere, a često i njihove etničke skupine.

U mletačkim spisima 17. i 18. stoljeća naziv Morlak upotrebljava se za sve kršćansko stanovništvo duž mletačko-turske granice, kao pandan muslimanskom stanovništvu s one strane i stanovništvu primorskih gradova s ove strane granice. Pitamo se: je li od Vlaha odnosno Morlaka tu ostalo samo ime, ili pak pred sobom imamo potomke predslavenskog življa? Bez sumnje da slavenski elemenat nije medu njima bio neznatan, ali je također sigurno da nije riječ o samim Slavenima, jer još sredinom 16. stoljeća mletački geograf Negri piše da u dalmatinskim brdima žive snažni ljudi koji govore iskvarenim latinskim jezikom i za sebe uporno tvrde da potječu od Romana[61]. Ova vijest o romanskom porijeklu nije se ugasila ni u slijedećem stoljeću, ali, po svjedočanstvu Luciusa, samo u rijetkim slučajevima susrećemo tamo vlaški jezik[62].

Dugogodišnji zajednički život na granici, ili u njezinoj blizini, pod istim okolnostima i uvjetima, učinio je da je, malo po malo, izblijedila razlika na temelju drugačije etničke provenijencije. Morlaci u to vrijeme nisu imali izgrađeni osjećaj nacionalne pripadnosti. Oni koji su neslavenskog porijekla bili su pred konačnom slavenizacijom, ali budući da još nije došlo do buđenja nacionalne svijesti kod slavenskog življa, nije bilo jakih po-
/ticaja da se i oni jasnije opredijele. Jedina razlika koja se dobro osjećala jest pripadnost
J Katoličkoj ili Pravoslavnoj crkvi. Pod utjecajem pravoslavnog i katoličkog klera ta razlika

[0] TRUHELKA, *C., Studije o podrijetlu* (etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine), Zagreb 1941, str. 33-34.

[61] NIGER, *D.,Geographiae commentarium libri XI,* Basileae 1557. Na str. 103. piše Niger da u Dalmaciji žive „homincs proccri corporis ac ualidi, qui latina, licet corrupte intcr loqucndum non pauca protcrunt vocabula, seque Romanos fuissc, ibique prioribus temporihus in coloniam dcductos pertinacitcr asscuerant."

,,Vlachos autem per montes Rasciae, Bosniae et Croatiae degentes, etiamsi multi romanorum esse progcniem arbitrantur... pastorum nomine censitos t'uisse" (LUCIUS. *De rcgno Da/matiae et Croatiae libri sex,* Amstelaedami 1666, str. 284.) K. Draganović je u Propagandinom arhivi našao jedno pismo u kojem se govori o Vlasima u drugoj polovini XVII stoljeća i koji se služe svojim vlastitim jezikom. Ljeto provode u brdima u okolici Kuprcsa a zimu u makarskom primorju. Pratio ih je jedan franjevac, to znači da su bili katolici (Džaja. M., *Sa kupreske visoravni.* Slavnoski Brod 1970, str. 20-21).

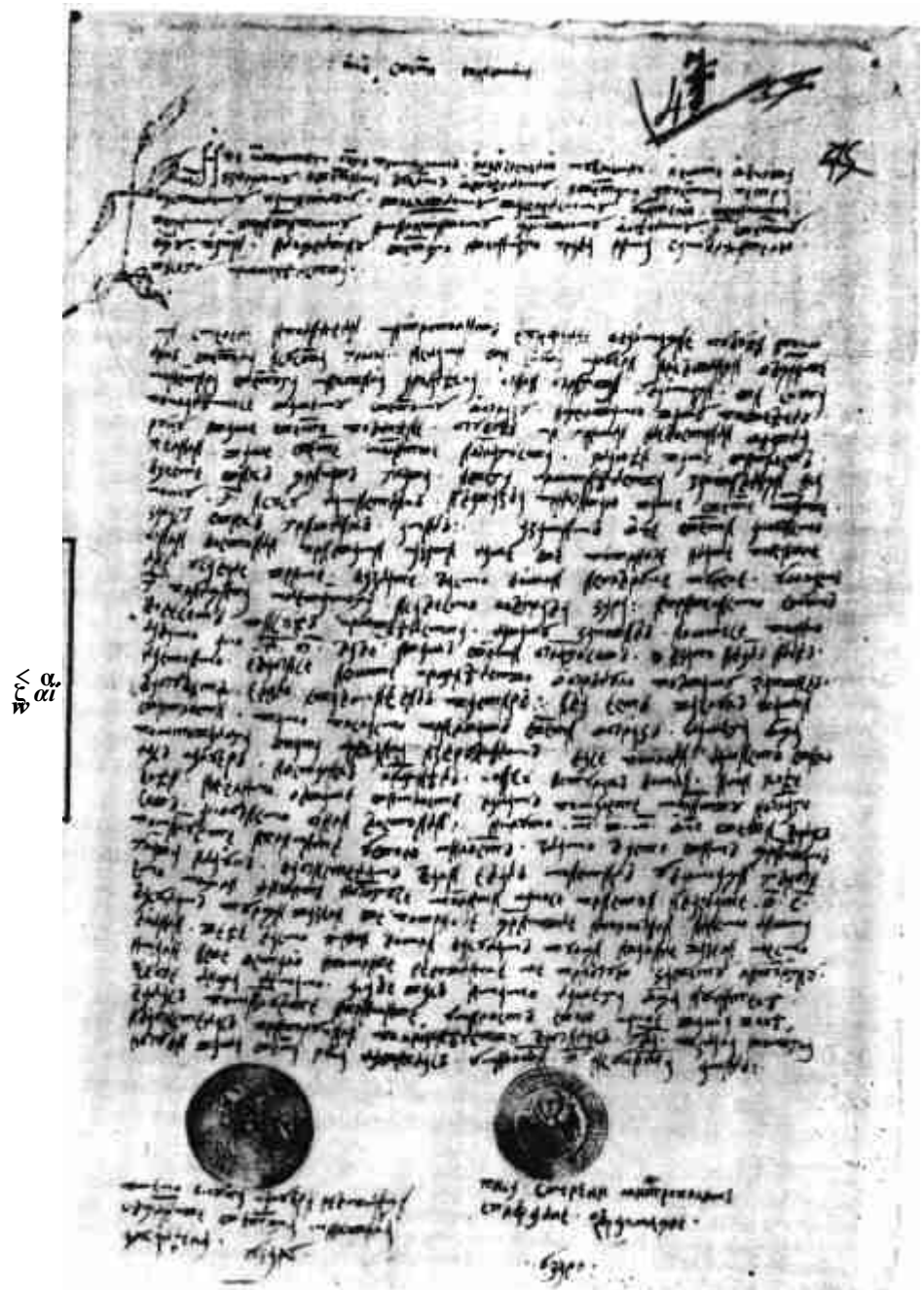

P/-IY; *poslanica Epifanija Stefanovića papi.*

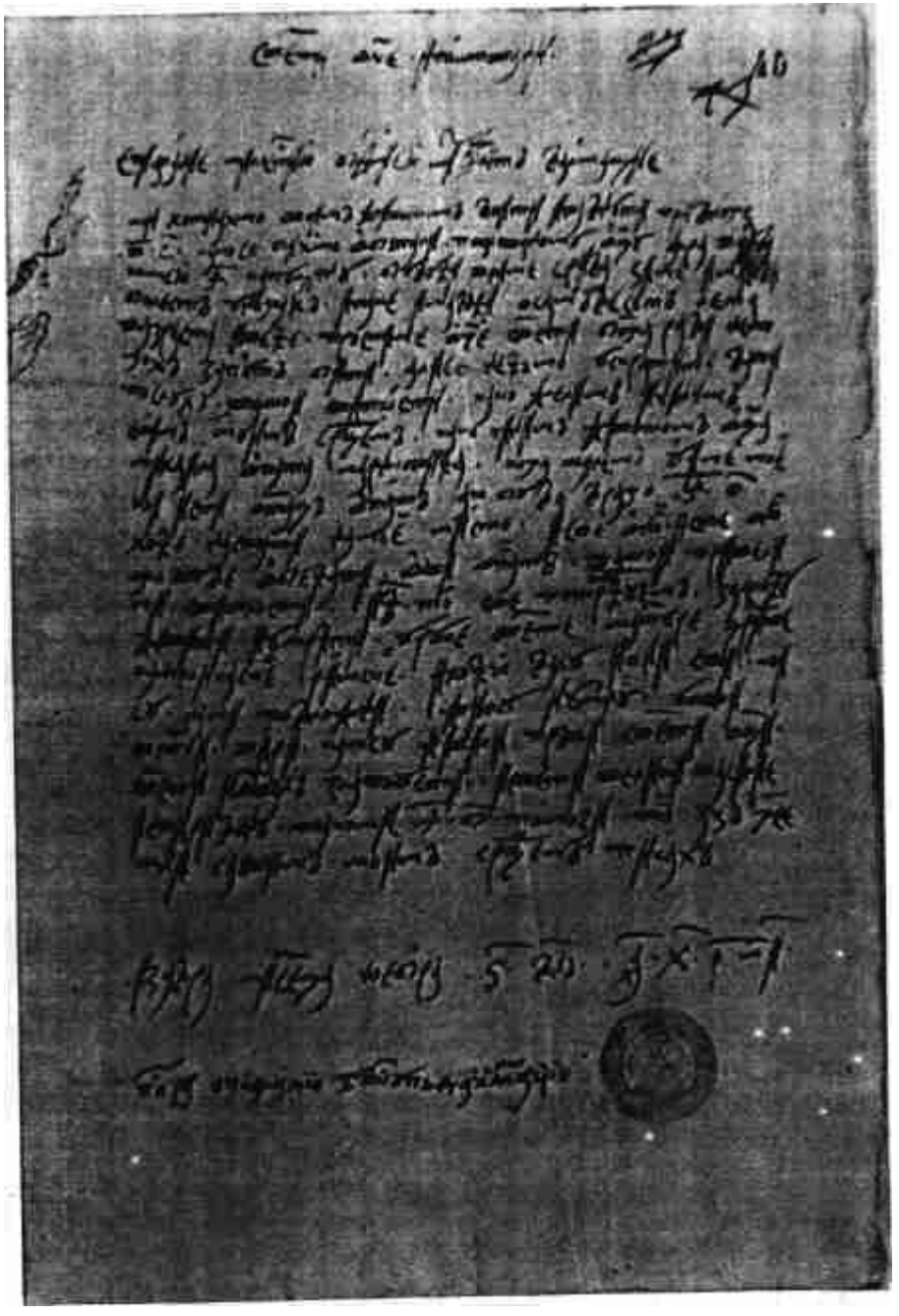

Druga poslanica Epifanija Stefanovića papi.

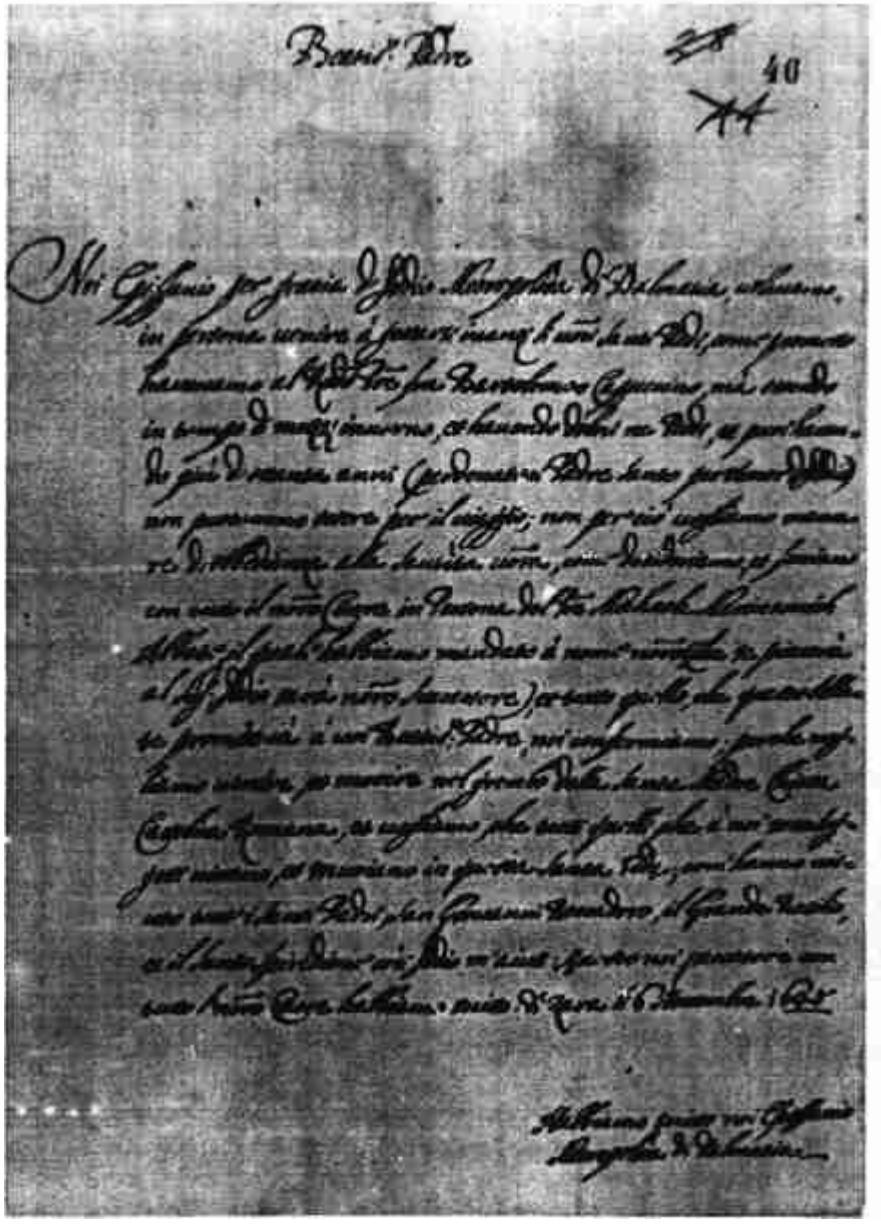

Epifanijevo pismo na talijanskom jeziku.

M o NTI DEL1-A LA rA PETT1 CERANEI MONTI DI BVCOVIZA

CANAL DELLA M oħ LA cл

ISOLA DI PAGO

NONA

Lago di Vrana

MARE ADR TICVM

Descriptio Villarum & Animarum tam Catholic Schismaticorum Diœcesis Nonensis

NONA Anima

m* ^,Á

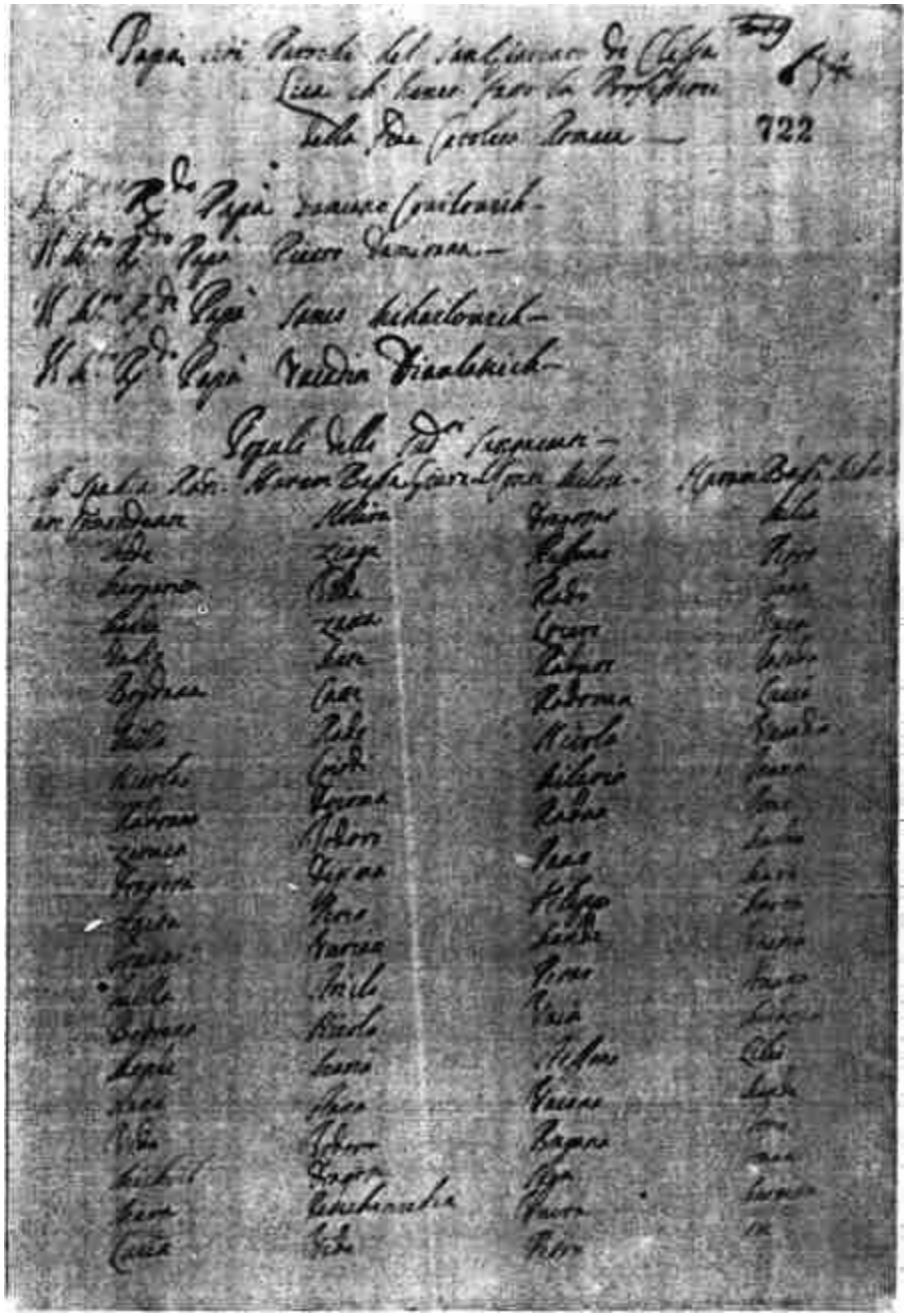

popisa obraćenika g. 1648.

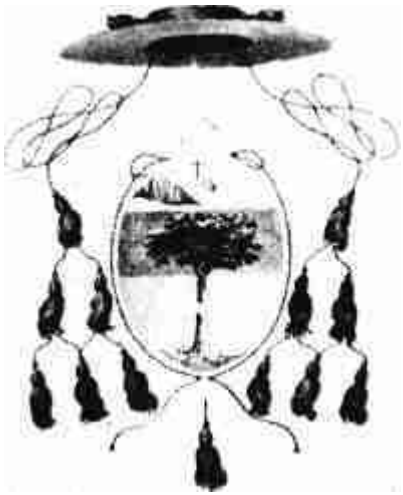

Grb E. Perzaghija.

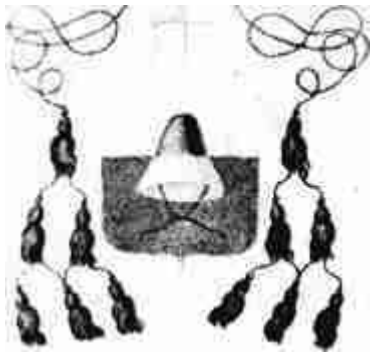

Gr6 *Benedikta Laghella.*

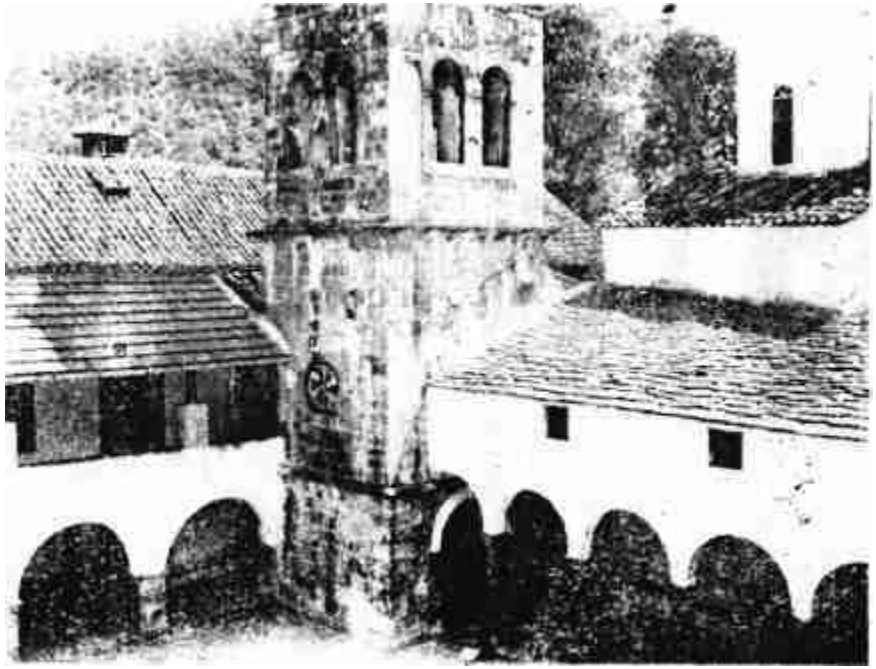

Manastir Krka

će sve više rasti i nerijetko uzrokovati žestoke međusobne okršaje. Ta razlika bi razlogom da su se u daljnjem razvoju događaja oni koji su bili pravoslavci listom opredijelili za srpsku, a oni koji su bili katolici za hrvatsku narodnost.

4. Broj i sastav stanovništva Dalmacije u 17. i 18. stoljeću

Na koncu ovog uvodnog dijela želim donijeti neke statističke podatke kako bi se cijelo pitanje moglo bolje uokviriti i vidjeti brojčani odnos pravoslavaca i katolika u Dalmaciji. Najprije da vidimo koliko je cijela Dalmacija brojila žitelja u pojedinim periodima koje nas ovdje zanimaju.

Godine 1650., tj. nakon pet godina borbe s Turcima i nakon brojnih imigracija kršćana — Morlaka s turskog na mletačko područje, Dalmacija je mogla imati oko 50.000 stanovnika[63]. Premda za vrijeme Kandijskog rata nije prestalo pomicanje kršćanskog stanovništva prema mletačkim posjedima na Jadranu, broj stanovnika nije rastao proporcionalno broju useljenih zbog neprestanih i krvavih borbi koje su stalno tražile nove žrtve ljudskih života. Osim toga, svi doseljeni nisu ostajali u Dalmaciji[64], a mnoge je kuga pokosila[65]. Prema izvještaju generalnog providura Grimanija, Dalmacija 1677. nije imala više od 60.000 stanovnika[66]. Ali, već 1687., kako nas izvještava providur Valier, broj se popeo na oko 80.000 stanovnika[67]. Razlog ovog porasta bio je novi rat, tzv. Morejski, tijekom kojega su se dogodile najveće imigracije u Dalmaciji, kojima nema premca ni prije ni poslije. Ovaj demografski porast trajao je i slijedećih godina, pa u godini Požarevačkog mira (1718) Dalmacija ima 108.090 stanovnika[68].

Godinom 1717. završava period velikih imigracija i proširivanja mletačkih posjeda u Dalmaciji. Tri rata: Kandijski, Morejski i onaj vođen od 1714-1717. označili su Veneciji tri stečevine: Staru, Novu i Najnoviju. Nakon 1718. granica nije pretrpjela više nikakvu promjenu: ni u korist ni na štetu Venecije. No, najbolja stečevina bio je postignut mir nakon tolikih godina rata i nesigurnosti, a blagodat mira dade novi impuls demografskom porastu, tako da je 1748. broj stanovništva porastao na 166.109[69]; 1761. broj stanovnika je već 220.287[70], 1771. opet raste, ali neznatno, na 223.765, a 1781. popeo se na 236.997 stanovnika[71].

---

[63] PRAGA, G., *Storia di Dalmazia*, nav. dj. str. 198. Nije nam ovdje cilj istraživati točan broj stanovnika Dalmacije nego bar približno odrediti omjer katoličkog prema pravoslavnom stanovništvu. Generalni providuri za Dalmaciju u svojim izvještajima Senatu imaju izgleda neujednačene kriterije pa se njihovi popisi stanovništva međusobno dosta razlikuju (usp. *Commissiones et relationes venetae* (mletačka uputstva i izvještaji), sv. VII. JAZU, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 50, sabrao i obradio Grga Novak, Zagreb 1972, str. 39, 43, 99, 118, 151, 152, 164, 181, 299). Zato ne iznosim ovdje sve te podatke da se ne otežava opći pregled.

[64] BENVENUTI, A. de, *Storie di Zara dal 1409-1797* Milano 1944. Prema Autoru godine 1647. iz okolice Zadra bilo je 437 Morlaka preseljeno u Istru u blizinu Pule; slijedeće dvije godine preseljeno je tamo 279 morlačkih obitelji (str. 147).

[65] Velika kuga zabilježena je u Dalmaciji u godinama 1649. i 1678. (Ondje, str. 315-316).

[66] TAMARO, A., *La Vénétie Julienne et la Dalmatie*, vol. III, Roma 1919, str. 130.

[67] Ondje, str. 136.

[68] PRAGA, G., Nav. dj. str. 198.

[69] MADIRAZZA, F., *Storia e costituzione dei costumi dalmati*. Split 1911, str. 49.

[70] ASVen, *Consultori in Jure*, filza 426, s.p. Vidi tablu br. 2.

[71] ERCEG, I., *Stanovništvo Dalmacije na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*. „Acta historico-oeconomica Jugoslaviae" II (Zagreb 1975), str. 25. U ovom članku ima dosta korisnih podataka za ratumijevanje kretanja stanovništva u Dalmaciji, ali autor nije donio nijedan podatak o broju vjerskih pripadnika.

Na osnovu ovih podataka možemo postaviti pitanje: koliko je, u odnosu na cjelokupno stanovništvo, bilo kroz to vrijeme pravoslavaca u Dalmaciji?

Nažalost mogao sam pronaći statističke podatke, koji se odnose na pravoslavce u čitavoj Dalmaciji, samo za drugi dio 18. stoljeća. Svi ostali podaci koje ću navesti odnose se na pojedine biskupije, odnosno gradove i sela. Prema tome prisiljeni smo zadovoljiti se nagađanjima i konjekturama za jedan cijeli vijek njihova boravka na mletačkom području.

Godine 1758. broj pravoslavaca u Dalmaciji je 37.761[72]. Prema statistici koja je do nas došla iz zadarske nadbiskupijske kurije, broj je 1761. pao na 31.211[73]. Razlozi ovog pada su u seljenju pravoslavaca sa mletačkog područja u krajeve koji su bili pod Austrijskom monarhijom, pa i prema drugim područjima. Mnogi, naime, nisu bili zadovoljni postupkom Venecije prema njima, kao ni postupkom katoličke hijerarhije u Dalmaciji.Bez sumnje da su mnogi monasi i pravoslavni svećenici poticali narod na iseljavanje i dj su više puta u tome uspijevali. I sam pravoslavni episkop Simeon Končarević radio je u tom smislu, i upravo je to bio odlučujući razlog za njegovu osudu i izgon iz Republike[74].

Popis iz 1771. daje nam broj od 38.652[75], a onaj iz 1781. 51.996 pravoslavaca u Dalmaciji[76].

Radi potpunijeg pregleda evo nekoliko podataka o broju pravoslavaca u Dalmaciji u slijedećem stoljeću.

1835. ukupni broj vjernika Srpske pravoslavne crkve u Dalmaciji iznosi ~tS6.779[77],a 1861. broj se popeo na 58.065[78].

Pogledajmo sada neke podatke koji se odnose na pojedine biskupije i gradove. Spomenut ćemo, dakako samo ime biskupija u kojima je bilo pravoslavaca i za koje imamo podatke.

U *zadarskoj* nadbiskupiji 1660. živjelo je 667 žitelja bizantskog obreda. Nadbiskup kaže da ih je u prvim godinama Kandijskog rata bilo više, ali su neki kroz proteklo vrijeme prešli na latinski obred[79]. U izvještajima "Ad limina" 31.kolovoza 1669. nadbiskup javlja da u njegovoj biskupiji ima 15.518 katolika i 580 Grka (tj. vjernika bizantskog obreda). Od toga u gradu ih je 80, a ostali su razasuti po biskupiji. U sličnom-izvještaju iz 1676. kaže se da nadbiskupija ima 24^674 katolika, a ostali se uopće ne spominju. U izvještaju iz 1692. stoji da u nadbiskupiji ima 600 Morlaka shizmatika.

Osim crkve sv. Ilije u Zadru, pravoslavni su imali u zadarskoj nadbiskupiji i dvije druge parohije: Miranje i Smoković. Ove dvije parohije brojile su 1754. ukupno 939 vjernika (Miranje 516, Smoković 523, od kojih je 170 živjelo na području ninske biskupije)[80].

; ^f.Wi ASVcn, *Inquisitor! di Stato,* busta 883 (Greci di Dalmazia), s.p. Vidi tablu bi. l, str. 20.

[73] ASVcn, *Constiltori in Jure.* filza 426, s.p. Usp. tablu br. 2. Zadarski nadbiskup u izvještaju „ad limina" govori 1661. da ima oko 30.000 „Slaveno-Grka" u oko 50 parohija (ASVat, *Relationes ad limina,* Jadrensis 1661).

[74] Vidi na str. 77-78.

[75] BOŽIČ-BUŽANČIĆ, D., *Dvije anagrafske tabele iz druge polovine 18. stoljeća!* „Arhivski vjesnik" XI-XII (Zagreb 1968-1969), str. 41-53.

[76] MASCHEK, A., *Geographisch-statistisches Repertorium der bewohnten Orte im Koenigreiche Dalmatien,* Zadar 1888, sti XXXII.

[77] *Srpsko-dalmatinskimagazin,* Zadar 1836.

[78] *Sematizam pravoslavne vostočne eparhie ćele Dalmacie i Istrie za god. 1862,* Zadar 1861, str. 15-21.

[79] SOCG.vol. 307, ff. 96 i 99.

[80] ASVat, Congregatio Concilii, *Relationes ad limina/* Jadrensis, za spomenute godine.

Za *ninsku* biskupiju imamo u arhivu Propagande jednu lijepo izrađenu kartu biskupije iz 1692. Unutra je uneseno svako selo s naznakom koliko ima katolika a koliko shizmatika. Prema ovoj karti, biskupija bi one godine brojila 7.052 katolika i 6.276 pravoslavaca[81] . Nedugo nakon toga 13. IV 1692. javlja ninski biskup Parčić sekretaru Propagande, da njegova biskupija ima 5.486 rimokatolika a 7.363 vjernika grčkog obreda od kojih su gotovo svi shizmatici[81] ~ 20. travnja 1719. ninski biskup javlja u izvještaju "Ad limina" da u njegovoj biskupiji ima oko 20.000 duša od kojih je preko 14.000 shizmatika[82].

Skradinska biskupija prema karti koja je izrađena *II12.,* gdje je zabilježeno svako selo sa oznakom koliko ima pravoslavaca a koliko katolika, cijela biskupija nije te godine imala više od 2.374 stanovnika, od kojih je čak 1 .346 bilo pravoslavne vjere[83]; splitski pak nadbiskup piše 30. svibnja iste godine da je broj pravoslavaca u skradinskoj biskupiji 1 .S69[84]. U izvještaju "Ad limina" skradinski biskup javlja 6. lipnja 1720. da se u biskupiji nalazi 1.812 shizmatika. Taj broj se 1754. popeo na oko 2.000. Sam pak Skradin imao je 1725. 84 katoličke i 18 pravoslavnih obitelji; 1735. bilo je u gradu 120 prvih i 20 drugih obitelji; 1754. osjeća se u gradu znatan porast pravoslavaca. Te godine u gradu se nalazi 106 katoličkih i čak 40 pravoslavnih obitelji[85].

1714. *šibenski* biskup Calligari izvještava Sv. Stolicu da se uz granicu nalaze 'mnogi shizmatici a u predgrađu Šibenika ima ih 400. Kako vidimo da je u izvještaju iz 1726. broj udvostručen (800), zacijelo se ne radi samo o Grcima (stradiotima) jer je i u gradu „morlački" elemenat naglo rastao[86]. Ovo se odnosi samo na šibensku parohiju u kojoj su i dalje vodstvenu ulogu imali Grci. Za cjelokupnu biskupiju imamo izvještaj tek iz 1759. kada je, po svjedočanstvu zadarskog nadbiskupa Mate Karamana, cijela ova biskupija brojila 40.707 duša od kojih 20.737 pravoslavnih[87].

Prema izvještaju *splitskog* nadbiskupa Kongregaciji Koncila 1693., u njegovoj nadbiskupiji bilo je tada 500 shizmatika: 200 u okolici Sinja i 300 u okolici Vrlike[88], a'prema izvještaju Stjepana Cupillija, nadbiskupa, između 40.000 vjernika nadbiskupije, 230 obitelji je pravoslavne vjere[89].

• Osim u gore spomenutim biskupijama, pravoslavaca je bilo još i u *trogirskoj i makarskoj* biskupiji, ali za ove nemamo vjerodostojnih podataka[90].

Od ovo malo statističkih podataka kojima raspolažemo možemo uočiti glavne linije brojčane situacije pravoslavaca u Dalmaciji. Neka mi bude dozvoljeno u tom smislu predložiti neke globalne konjunkture za period od 1650. do 1758., za koje vrijeme još

[81] sia SOCG, vol. 512, f. 189.
SC, *Dalmazia.* vol. 3, f. 141r.

ASVat, Congregatio Concilii, *Relationes ad limina:* Nonensis, pod eornjim datumom

[83] SOCG, vol.580,ff. 149-150.

[84] Ondje, vol. 582, f. 293.

S 5 ASVat, Congregatio Concilii, *Relationes ad limina,* Scardonen. pod navedenim datumima.

[6] Ondje, Sebenicensis, pod navedenim datumom.

[87] SC. *Dalmazia,* vol. 11, f. 500r.

[88] ASVat. Ondje, Spalatensis, pod navedenim datumom.

[89] PELTRINIERI, *OM.,'Notizie intorno alta vita di quattro arcivescovi di Spalato, primati della Dalmazia e di tutta la Croazia, ehe furono di congregazione Somasca,* Roma 1829, str. 109.

Za Makarsku usp. bilj. 48. Što se tiče Hvara tamo je u 18. stoljeću tek povremeno živjela koja grčka trgovačka ili vojnička obitelj.

Prvi dio

POVIJESNI RAZVOJ DOGAĐAJA

I. USPJESI I NEUSPJESI UNIONISTIČKIH NASTOJANJA

l. Grčke kolonije u Dalmaciji prije 1645.

Prije 1645. nalazimo u Dalmaciji tri grčke općine: u Zadru, Šibeniku i Hvaru. Sastojale su se od stradiota, tj. od vojnika po narodnosti Grka koje je Venecija, zajedno s obiteljima, tamo dopremila sa svojih grčkih posjeda s ciljem da brani svoje obalne posjede od turskuj napada s mora. Među tim Grcima bilo ih je latinskog obreda, ali većina je bila bizantskog obreda. Jednima su i drugima, sredinom 16. stoljeća, dodijeljene crkve koje su prije pripadale isključivo katolicima latinskog obreda, točnije, u Zadru su dobili crkvu sv. Ilije, u Šibeniku sv. Julijana, a u Hvaru sv. Venerande[1]. U svakoj od tih crkava ostavljen je jedan oltar za službu na latinskom obredu. Kapelan crkve primao je državnu potporu[2], a latinski je svećenik imao pravo da vodi sprovode također i Grcima bizantskog obreda[3].

Tri otoka kršćana bizantskog obreda izgubila bi se brzo u latinskoj okolini da nisu neprestance dolazile nove obitelji istoga obreda. Vojnici se, naime, vjenčavahu sa djevojkama latinskog obreda i u tom slučaju obično su prelazili i oni na latinski obred. Premalene i previše izolirane bile su ove zajednice a da bi se mogle uspješno suprotstaviti procesu asimilacije sa strane većinskog dijela. Prema vijesti zadarskog nadbiskupa Oktavijana Garzadora, od 15. travnja 1625, bizantski obred je u Dalmaciji u njegovo vrijeme nestajao. Nadbiskup piše da su gotovo svi koji su bili bizantskog obreda već prešli na latinski, ili su na putu da to učine. U Šibeniku je od 60 obitelji bizantskog obreda već njih 50 prešlo na latinski, a od 200 grčkih obitelji u Zadru ostalo ih je samo desetak na starom

ASVen, *Consultori in Jure,* filza 425, Žara, carta 3. Usp. GENTILIZZA, *G., Miscellanea di documenti...,* „Bessarionc" XXIX (Roma 1913), str. 494; BIANCHI, C.F., *Žara cristiana.* I, Zadar 1877, str. 451.

Tako čitamo za kapelana grčke crkve u Šibeniku a svi su izgledi da su i druga dvojica bila jednako tretirana (Vidi *Sprska-dalmatinski magazin za god. 1837,* Zadar, str. 107-112).

GENTILIZZA.G., Nav. dj. str. 494.

obredu[4]. Iz izvještaja "Ad limina" doznajemo da je u Zadru bilo 1669. 80 Grka. U Šibeniku pak 1645. imamo dvije do tri obitelji grčke, ali 1714. nalazimo 400 Grka u istom gradu; 1720. broj se povećao na 462. Godine 1726. javlja biskup da se pod vodstvom paroha Nikole Metakse u Šibeniku nalazi u samom gradu 645, a u predgrađu 170 duša[5]. Vjerojatno da se tu ne radi samo o Grcima jer su se Morlaci već približili gradskim zidinama. U 18. stoljeću na Hvaru i nije bilo stalnih grčkih žitelja nego su se neki tamo privremeno našli kao mornari ili trgovci.

Dalmatinski Grci bijahu uvijek, više ili manje, povezani s Grčkom općinom u Veneciji[6] i dobrim dijelom dijelili su njihovu sudbinu. Odlukom pape Lava X 1514. grčka općina u Veneciji, smatrana grkokatoličkom, izuzeta je od jurisdikcije venecijanskog (latinskog) patrijarhe i podvrgnuta neposredno papinoj jurisdikciji[7]. Isti papa je protumačio i potvrdio spomenutu odluku novim dekretima iz 1515.[8] i 1521.[9], braneći Grke od pretenzija latinskog patrijarhe. Odredba Lava X potvrđena je 1526. i sa strane njegova nasljednika Klementa VII[10], a nakon toga i od Pavla III[11]. Praktički učinak ovih odredaba sastojao se samo u izuzeću kršćana bizantskog obreda od jurisdikcije latinskog biskupa, jer papa u stvari, iako ih je stavio pod svoju neposrednu jurisdikciju, nije vršio svoje pravo neposrednog ordinarija.

Do 1557. nije u gradu Veneciji postojao biskup bizantskog obreda nego je mjesna grčka općina podržavala veze s biskupima istoga obreda koji su rezidirali na mletačkim posjedima na Levantu. Jedan od tih, Pahomije, biskup Zakintosa dobio je 1557. ovlast da se nastani u Veneciji kako bi preuzeo ondje upravu već postojeće grčke zajednice vjernika.

Grci su,s prethodnom dozvolom Senata, sagradili u gradu vlastitu crkvu i posvetili je sv. Jurju, pa se grčka zajednica u Veneciji ubuduće često nazivala "općina svetog Jurja" (Comunitä di san Giorgio).

Visite e Collegi, vol. 3/. 20. Poslije će biti još govora o toj viziti.

ASVat, Congregatio ConcUii, *Relationes od limina,* Sebenicensis, pod gornjim datumom.

Trajni kontakti Republike s Orijentom privukli su u Veneciju znatan broj stranaca, među kojima su na prvom mjestu bili Grci. S vremenom se mijenjao stav Venecije prema njima. Prije sabora u Firenci bilo je u Veneciji zabranjeno misiti na bizanstkom obredu. Prekršitelji su strogo kažnjavani *(Documenta,* str. 3-8). Na molbu kardinala Izidora Kijevskog Senat je 18. srpnja 1456. dozvolio venecijanskom patrijarhi da Grcima dade jednu crkvu gdje će smjeti misiti na „grčki način" (Ondje, str. 8-9). Tijekom XV stoljeća Senat se protivio molbama Grka više nego Rimska kurija. Godine 1470. dobili su Grci dozvolu da sagrade vlastitu crkvu, ali je Senat dodao klauzulu da će u njoj moći misiti i latinski svećenici (Ondje, str. 10). 1498. vlada je tražila od Rimske kurije da i dalje ostavi nepromijenjenu jurisdikciju patrijarhe nad venecijanskim Grcima (Ondje, str. 10-11). 1511. obratili su se Grci s molbom na Senat da mogu sagraditi svoju crkvu na čast sv. Jurja (Ondje, str. 10-14), što im je bilo dozvoljeno uz uvjet da dobiju za to prethodno dozvolu od pape (Ondje, str. 14-15). U svojoj molbi Grci se priznavaju pravim kršćanima i katolicima.

„... ab omni ordinarii loci jurisdictione, superioritate et dominio perpetuo eximimus, ac nobis et S. Sedi apostolice sub annuo censu in rccognitione veri dominu quinque librarum cerac candidae immediate subicimus" (Ondje,str. 15-17).

9 Ondje, str. 17-19.

10 Ondje, str. 19-24.

11 Ondje,str. 24-25.

Pavao III izdao je 6. ožujka 1542. breve koje opoziva povlastice dane Grcima od Lava X. Breve je izdao PLUMIDIS. G. Ai boullai ton papon peri ton Ellenon orthodoxen tes benetias (1450-1782). „Thesairismata" +(1970), str. 245—250. Samo 7 godina kasnije stavio je ponovno na snagu bulu Lava X. *(Bullarium roinanum* - torinsko izdanje -, tom VI, str. 368-369).

Kako vidimo, ovi su Grci smatrani ujedinjenima sa Svetom stolicom, ali ne uslijed posebne unije koja bi bila sklopljena između njih i Rimske crkve, već više kao učinak opće unije sa Grcima sklopljene na Firentinskom saboru 1439., kojega se dekret ujedinjenja smatrao valjanim.

Pahomijevog nasljednika, Gabrijela Severa (Sivros), Republika je 1576. poslala u Carigrad da primi episkopsku posvetu preko ruku patrijarhe Jeremije II. Severse vratio u Veneciju s naslovom titularnog filadelfijskog arhiepiskopa i s ovlastima zamjenika i namjesnika (egzarha) patrijarhe za Grke na području mletačkog dominija, sa sjedištem u glavnom gradu Republike[12] . I Severovi nasljednici, Teofan Xenakis i Nikodim Metaksa, išli su patrijarhu u Carigrad po kanonsku potvrdu[13] .

Izuzeće Grka nisu, naravno, rado gledali latinski biskupi jer su u tome vidjeli sakaćenje svoje redovne jurisdikcije, na koju su smatrali da po božanskom i crkvenom pravu imaju pravo. Papa Pijo IV, potaknut mnogim pritužbama latinskih biskupa, izdao je 16. veljače 1564. odredbu kojom kao vrhovni zakonodavac Katoličke crkve potvrđuje prava latinskim biskupima na jurisdikciju nad kršćanima bizantskog obreda koji se nalaze na području njihovih biskupija[14] .

Mletačka se vlada nije obazirala mnogo na ovu papinsku odredbu i odlučila je upravo suprotno: dozvolila, kako je prethodno rečeno, grčkom svećeniku Gabrijelu Severu da ide grčkom nesjedinjenom patrijarh! kako bi od njega primio episkopsku posvetu, a s time i duhovnu jurisdikciju nad kršćanima bizantskog obreda u mletačkom dominiju[15].

Ova odluka mletačke vlade uvjetovana je bez sumnje sporovima koji su onda bili na dnevnom redu između Rima i Venecije,a također u Veneciji uvijek aktualnim "ragion di Stato", tj. državnim dobrom (razlogom)[16]. Naime, Venecija se bojala da bi se, prihvaćajući papinu odredbu, izložila riziku da izgubi povjerenje grčkog pučanstva koje je vjerno služilo Republici. Ali, pored svega toga, Venecija ovim nije započela jednu novu političko-religioznu liniju. I nakon ovoga Republika će službeno uvijek Grke na području svoga dominija smatrati ujedinjenima s Katoličkom crkvom.

Niz titularnih filadelfijskih episkopa nastavlja se do smrti Melecija Tipaldija 1713. Grci u Dalmaciji bili su također pod njihovom jurisdikcijom, po svoj prilici, već od Gabrijela Severa koji je umro upravo u Dalmaciji, 1616., dok je bio zauzet vizitacijom tamošnjih grčkih općina[17].

Činjenica da je Sever otišao u Carigrad i primio episkopski red od nesjedinjenog patrijarhe, uključuje u sebi i kanonsko jedinstvo sa "shizmatičkim" patrijarhom i odreknuće jedinstva s Katoličkom crkvom. Vez između filadelfijskog arhiepiskopa i carigradskog patrijarhe nije, naime, bio samo nominalan. Odredbom iz 1644. carigradski patrijarha imenuje filadelfijskog arhiepiskopa primasom i patrijarhovim egzarhom (namjesnikom), s ovlastima da sudi, ispituje i odlučuje crkvenim stvarima i slučajevima koji bi mogli nastati u grčkim crkvama Republike, te izricati kao njegov zamjenik pravorijeke u skladu sa zakonima i kanonima Grčke crkve[18].

U vrijeme uspostavljanja titularnog filadelfijskog arhiepiskopata u Veneciji, L
jrčke općine u Dalmaciji tek su osnovane. Na poticaj mletačke uprave dalmatinski bis- /
pi dali su Grcima gore spomenute crkve u trima gradovima Provincije, naravno u/ uvjet
se priznaju grkokatolicima. Ovo je pak uključivalo pravo latinskih biskupa da nadziru crkve i općine. Biskupi se ovog prava nisu odrekli ni nakon što je Sever bio zaređen od carigradskog patrijarhe .Tako je položaj onih triju crkava bio veoma neodređen; civilna uprava ih je smatrala službeno sjedinjenima s Katoličkom crkvom, rimska Kurija ih je smatrala shizmatičkima, carigradski patrijarha ih je smatrao svojima i, konačno, latinski biskupi nisu ih prestajali vizitirati i kontrolirati. Državna uprava je sa svoje strane davala biskupima podršku prigodom tih posjeta, što se vidi i po odredbi Senata od 9. lipnja 1634. kojom se obavještavaju provincijske vlasti da će jedan latinski nadbiskup vizitirati grčke crkve, ograničujući ipak nadležnost nadbiskupa izričitom odredbom da ne dira u pravo Grka na njihove običaje (consuetudini) i da im ne brani da imaju svoje vlastite društvene i karitativne ustanove[19].

Koji su razlozi bili odlučujući za uspostavu filadelfijskog arhiepiskopa u Veneciji, još nije među raznim autorima raščišćeno. J. Kalogcrou kaže da je carigradski patrijarha Jercmija II posvetio Severa i poslao ga u Veneciju jer gaje smatrao pogodnom osobom za pregovore s protestantima *(La Chiesa grecc in Italia dali' Vili al XVI secolo,* I. „Italia sacra", 20, Padova 1973, str. 90-131). Nasuprot ovoj tvrdnji M.I. Manussakas, direktno pobijajući gornju tezu, tvrdi daje inicijativa potekla od same Republike. Da bi sačuvala posjede na Kroti, Venecija je prihvatila prijedloge svojih agenata, poimence Gregorija Malaxosa i Leonina Serva. Ovaj posljednji predložio je Savjetu desetorice, posredstvom bajla u Carigradu, uspostavu pravoslavnog sinoda na Kreti koji bi sačinjavao jedan arhiepiskop sa četiri c ^iskopa, svi vjerni Republici i od nje imenovani. Sever je, kaže Autor, bio prijatelj Leoninov. C ;neralni providur Krete nije se složio s tim prijedlogom pa je plan odgođen. Sever je i dalje radio na tom planu u nadi da će on biti arhiepiskop. Budući da to nije bilo lako ostvarivo na Kreti pokušao je na tom raditi u Veneciji i u tom naišao na podršku vlade (MANUSSAKAS, M.I., *La communità greca di Venezia e gdli arciveskovi di Filadelfia,* Ondje, str. 45-87).

RATEL, A., *L'Eglise Serbe orthodoxe de Dalmatie.* „Echos d'Orient", V (Pariš 1902), str. 371. Usp. CECCHETTI, B., *La Repubblica di Venezia e la Corte di Roma nei rapporti della religione,* Venezia 1874, str. 351.

Bullarium romanum, tom VII, str. 271-273. Iza brevca Pija IV stoji čitavo usmjerenje posttridentske Katoličke crkve koja je išla više za tim da ograniči nego da proširi vjersku slobodu nckatoličkih manjina (Usp. FEDALTO, G., *Ricerc/ie storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci a Venezia neisecoli XVe XVI.* Firenze 1967, str. 88).

I pored priznanja patrijarhove jurisdikcije, zajednica sv. Jurja u Veneciji nije htjela istom patrijarhi priznati patronatsko pravo nad svojom crkvom. U jednom dokumentu iste zajednice piše daje crkva sv. Jurja u Veneciji dobivena ,,dairillustrissimo Consiglio di Dieci e da santissimo sommo pontcficc, e ehe e stata fabricata con li propri sudori, e spesc loro..." (FEDALTO, G. Nav. dj. str. 102).

[16] Već je 22. travnja 1559. Republika zabranila objavljivanje papine bule „In Cocna Domini" koja je svakom vladaru zabranjivala primanje u svoju državu osoba koje nisu katolici. Po buli bi se, naime, iz Venecije morali udaljiti mnogi Nijemci, Švicarci, Zidovi i Grci (Ondje, str. 92). Nakon toga će doći poznati sukob između Pavla V i Venecije kada će Republika biti udarena intcrdiktom.

[7] „Finalmente ritrovandosi in Dalmazia occupato nclla visita della chicsa dcl suo rito in quella provincia, si ammalo, e mori nei monastcro grcco di S. Vcncranda in Lešina ncll'anno 1616" (CECCHETTI, B., Nav. dj. str. 352). Hvar je bio prolazna luka pa se iz ovog podatka ne može zaključiti daje Scvcr posjetio, ili imao namjeru posjetiti, svaku grčku općinu u Dalmaciji.

[!] Biblioteka i Muzej Correr u Veneciji, Ms 478c, 11[2]. Ovdje se nalazi talijanski prijevod grčkog originala. Original je objavljen u *Documenta,* str. 47-49.

Documenta, str. 45. O tome piše A. Ratel: „L' Installation ä Venise d' un 6veque de ritegrec, eher' official des Chretiens serbes ou grecs de Dalmatie, n' avait ineme pas miš un temi ä cettejurisdiction. L' action des titulaires de Philadelphie sur leurs... s' etait toujours bornee ä quclques rares tournee de visite, parnii eux, tendis qu' en fait lös cveques latins dex la cote avaient continue ä inspecter rcgulierment leurs paroisses et leurs eglises et ä donncr ä leurs pretres, apres examen, la confiramition canonique" *(L. Eglise orthodoxe serbc de Dalmatie,* nav. dje. str. 372). Ratel je ovdje malo previše proširio prava biskupa, bar s obzirom na praksu kakva je tada bila.

Možemo reći da su grčke općine u Dalmaciji stajale pod dvostrukom jurisdikcijom: latinskom i grčkom, ali se nijedna od njih nije nametala na isključivi način. Dvostrukoj jurisdikciji odgovara, s druge strane, dvostruka pripadnost koja se očitovala u vjerskom životu grčkog stanovništva. Šibenski biskup javlja Kongregaciji koncila da se Grci po svoj Dalmaciji pokapaju u katoličkim crkvama i da prisustvuju latinskoj službi Božjoj, ali sakramente primaju od svojih svećenika. I kod svećenika je bila slična praksa. Kad je apostolski vizitator, veronski biskup Augustin Valier, 2. svibnja 1579. posjetio u Zadru crkvu sv. Ilije, dočekali su ga tamo grčki svećenici Kuzma i Mitrofan. Na pitanje, da li vjeruju u svetu Crkvu katoličku odgovorili su potvrdno, ali kad ih je vizitator počeo potanje ispitivati primijetio je da ne ispovijedaju sve one istine koje Katolička crkva naučava. Rimskog papu smatraju patrijarhom, ali drže da mu ne duguju poslušnost jer oni imaju svoga patrijarhu[20].

Za vrijeme vizitacije grčke crkve u Hvaru 8. veljače 1625. zapisničar je zabilježio da je vizitator, zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadoro, bio primljen od svećenika Jozafata "sa izrazima dužne poslušnosti"[21], a u šibenskoj grčkoj crkvi, 16. veljače, "grčki svećenik koji ondje boravi, i vodi brigu o istoj crkvi, iskazao je poslušnost Gospodinu Vizitatoru. Pred njim je ispovijedio primat Rimskog Prvosvećenika"[22].

Nije bilo teško otkriti da se u krajnjoj liniji tu prakticira nešto što se ne slaže s crkvenim propisima jedne i druge Crkve, ali vanjski faktori nisu dopuštali Grcima da iekinu vez s jednom ili drugom. S druge strane, malobrojno grčko stanovništvo u Dalmaciji nije toliko izazivalo više forume da se njihov slučaj načelno postavi i riješi.

Što se pak obreda tiče, u čemu su Grci bili veoma osjetljivi, on je uvijek dopušten i sa strane državne uprave i sa strane najviše crkvene hijerarhije. Ispravno rečeno, bilo je uvijek katoličkih prelata koji bi najradije sve učinili da Grci prime latinski obred. Ta pak misao nije našla podršku ni u Senatu ni u Rimskoj kuriji.

Mletačka uprava je u pismu poslanom papinom nunciju 14. svibnja 1622., sa svoje strane potvrdila Grcima slobodno vršenje obreda[23]. Slične odredbe izdane su u prilog grčke općine u Zadru, tako 1634. i 1644,[24]. Te odredbe, tzv. dukali i terminacije[25], jamčile su Grcima njihov obred i običaje. Riječ "običaji" (consuetudini) dostaje dvoznačna jer se može suziti na običaje koji se prakticiraju u liturgijskim ceremonijama, kao

[20] ASVat, Congregatio concilii, *Visitae apostolicae,* vol. 57, f. 16. U to vrijeme samo se govorilo da su neki u Šibeniku zaraženi shizmom, ali ih Vizitator nije susreo (Ondje, f. 51).

[21] *Visite e Collegi,* vol. 2, str. 207. „Facta eiusdem ecclesiac visitatione Pracsbyter graccus qui inibi dcgit, et curam eiusdcm ccclcsiae habet, oboedicntiam D. Visitatori exhibuit. Coram quo Primatum Romani Pontifici professus est."

[22] Ondje, str. 1182. Čitajući izvještaje dalmatinskih biskupa „Ad limina" vidi se koliko je crkvcnopravni položaj Grka bio neodređen. Tako npr. šibenski biskup javlja 1606. da Grci vrše službu Božju „in quadam capclla clausa sita in ceclesia sti Julianisub jurisdictione Ordinarij; qui Parocus obcdicntiam Ordinario non prestat". 1619. biskup piše da su Grci uglavnom vojnici koji se „demum ad catholicam Romanam profcssionem reducentur". 1634. naziva ih shizmaticima (ASVat, Congregatio concilii, *Relationes* ad limina, Sebenicensis, pod gornjim datumima).

[23] Biblioteka i Muzej Correr u Veneciji, Ms 1368, str. 207.

[24] *Documenta,* str. 4547.

Odredbe najviših vlasti Republike koji su objavljivani u svečanijem obliku nazivaju se d u k a l i . U početku su to bile odredbe samoga dužda, ali tijekom vremena i Senat je počeo izdavati takve svečanije odluke, a potom i drugi upravni organi države, pače i sam generalni providur za Dalmaciju i Albaniju. Manje svečane odredbe jesu različite t e r m i n a c i j e i z a p o v i j e d i (ordini), itd.

što su to tumačili dalmatinski biskupi, a može se proširiti na cjelokupni poklad vjere Grčke crkve, kako su to nerijetko tumačili predstavnici bizantskog obreda. Venecija nije osjećala potrebu za preciziranjem termina; naprotiv, znala se vješto koristiti njegovom nejasnoćom i dvoznačnošću, pa se i na ovom polju pokazala poznata lukavost mletačke diplomacije; naime, ostavljala je otvorenu mogućnost za različita rješenja, već prema tome kako trenutačno zatraži dobro države. S druge strane, to je zaoštrilo i ukrutilo duhove katoličke i pravoslavne strane, pa su predstavnici jednog i drugog obreda vidjeli podršku civilnih vlasti za svoju nepopustljivost, umjesto da se učini napor za međusobno zbližavanje.

a) Apostolska vizitacija Oktavijam Garzadora i Grci u Dalmaciji

O činjenici postojanja grčkih crkava u Dalmaciji nije se na višim forumima vodilo računa; jednostavno je prihvaćena postojeća praksa, u prvom redu zahvaljujući samim grčkim općinama koje su dozvoljavale predstavnicima jedne i druge Crkve da ih vizitiraju. Prelati bizantskog obreda nisu priječeni u vršenju svoje jurisdikcije, a to su i latinski biskupi bez ometanja prakticirali. Osim toga, katolici nisu postavljali načelno pitanje pravovjernosti Grka, jer su oni sve više preuzimali praksu Katoličke crkve;grčke su općine postepeno nestajale u katoličkoj sredini[26].

Međutim, prigodom apostolske vizitacije dalmatinskih biskupija, od zadarskog nadbiskupa Oktavijana Garzadora 1625-1625, Propaganda je pokrenula načelno pitanje, provodeći tako u praksu uvjerenje rimske Kurije da su Grci bizantskog obreda na području mletačkog dominija, tj. koji se nalaze pod duhovnom jurisdikcijom titularnog filadelfijskog arhiepiskopa, svi shizmatici, jer je njihov poglavar primao episkopsko ređenje preko ruku jednog odijeljenog (carigradskog) patrijarhe.

Zadarski je nadbiskup, naime, vizitirajući cijelu provinciju, posjetio i crkve bizantskog obreda, kao što su to činili i drugi biskupi prigodom dijecezanskih vizitacija, i o tome obavijestio Propagandu. Čini se, da je spomenuta Kongregacija tada po prvi put čula da u Dalmaciji postoje neke crkve u kojima se služba Božja vrši na obadva obreda. Dopisivanje između nadbiskupa i Propagande vrtilo se uglavnom oko pitanja latinskog oltara u grčkoj crkvi sv. Venerande u Hvaru. Za Propagandu je to bio neuobičajeni događaj, te je prije nego donese konačnu odluku, tražila potanki izvještaj o crkvi i monasima koji se nalaze u manastiru uz crkvu. Propaganda je također željela točno znati da li svećenici latinskog obreda uistinu mise na oltaru spomenute crkve[27].

U svom odgovoru od 15. travnja 1625. Garzadoro je opisao ukratko položaj Grka u Dalmaciji, i posebno istaknuo slučaj crkve sv. Venerande u Hvaru. Iz njegovog izvještaja saznajemo da duhovnu skrb za tri grčke općine u Dalmaciji vodi filadelfijski arhiepiskop, koji rezidira u Veneciji, a ovisan je od carigradskog patrijarhe. Arhiepiskop imenuje svećenike bizantskog obreda za spomenute tri crkve, ali ti svećenici ne smiju ni poučavati ni propovijedati bez dozvole latinskog ordinarija, koji ih iz pastoralnih razloga tolerira. Oni ne nanose štetu latinskom obredu jer mnoge grčke obitelji prelaze na obrede

[26] *Visite e Collegi,* vol. 3, f. 4rv.
Lettere volgari, vol. 4 f. 36 (38); pismo je od 5. svibnja 1625.

Rimske crkve. Nadbiskup je vizitirao sve tri crkve: u Zadru, Hvaru i Šibeniku, gdje je bio primljen sa svakom počasti i poštovanjem. Svećenici u tim crkvama ne prelaze granice dopuštenih ovlaštenja. Što se tiče provizija, Vizitator ih nije činio. U crkvi sv. Venerande u Hvaru postoji latinski oltar na kojem katolički svećenici služe misu na latinskom obredu, ali ne zna otkada taj oltar postoji. Mjesni ordinarij gaje tolerirao tijekom svoje 40-godišnje uprave hvarskom biskupijom[28].

Kongregacija je smatrala da treba ispraviti krivu praksu te na sjednici koja je održana 24. svibnja 1625. bi odlučeno da treba pisati Garzadoru i prigovoriti mu stoje vizitirao shizmatičke crkve. Osim toga, treba ga upozoriti da ukloni latinski oltar iz shizmatičke crkve u Hvaru[29] .

Da se opravda, Garzadoro odgovara kako je sve tri crkve vizitirao i prvi apostolski vizitator kardinal Valier 1579. godine, koji je tada čak ispitivao Grke o njihovom obredu, a Garzadoro se ograničio na provjeru da li se grčki svećenici drže unutar granica tolerancije. Ipak, ako Kongregacija želi da se iz spisa izbaci svaka vijest o vizitaciji ovih crkava, on će to spremno učiniti. Uklanjanje pak latinskog oltara iz grčke crkve sv. Venerande izazvalo bi nemir u narodu, budući da je ta praksa već odavna i mjesni ordinarij je redovito vizitirao grčku crkvu[30] .

Svojim pismom od 26. lipnja 1625. Kongregacija hvali Garzadora što se nije upustio u donošenje novih odredaba za spomenute crkve, ali latinski oltar smatra se i dalje kao abusus i nedozvoljena komunikacija u svetim činima (communicatio in sacris). Što se tiče same vizitacije,bilo bi bolje, rečeno je, da je nije obavio[31]. Prihvaćajući nadbiskupove isprike, Propaganda ne traži da se iz akata izbaci izvještaj o spomenutoj vizitaciji, tim više što se vizitacija ograničila na provjeru da li Grci prelaze granicu dozvoljenosti. Ipak smatra da se to moglo postići i drugim putevima, bez vizitacije crkve koja ovisi o carigradskom patrijarhi, jer se s hereticima i shizmaticima ne smije komunicirati, posebno ne u svetim činima (in spiritualibus). Time je Kongregacija zabranila i latinski oltar u grčkoj crkvi, koji se trebao odstraniti, dakako, postupno i umješno, da se narod ne uzbuni. Hvarski pak biskup treba znati da čuvanje biskupskog autoriteta nije valjan razlog za vizitiranje grčke crkve[32].

Garzadoru nije preostalo ništa drugo nego da posluša. Spor bi završen Vizitatorovom naredbom hvarskom kanoniku da pažljivo ukloni latinski oltar, vodeći brigu o tome da se ne izazove nemir u narodu[33]. Nemamo daljnjih vijesti kako je ovaj nalog bio izvršen. U svjetlu događaja koji su slijedili imamo pravo sumnjati daje uopće bio izvršen.

Sličan slučaj imao je Garzadoro prigodom vizitacije jedne grčke crkve u kotorskoj biskupiji. Naime, u mjestu Kartola je katolički svećenik služio misu u pravoslavnoj crkvi koja je imala poseban oltar za službu Božju na latinskom obredu[34], l ovdje se Propaganda protivila postojećoj praksi. Naime, premda se radilo o različitim oltarima, ipak, kako je 13. kolovoza 1625. odgovoreno Garzadoru, zbog istovjetnosti crkve radi se o nedopuštenom komuniciranju u svetim činima (in spiritualibus)[35].

Pored ove zabrane, susrećemo i nakon tog slične slučajeve u onim krajevima, posebno u kotorskoj i barskoj biskupiji. Nalazimo čak jedan slučaj gdje je i Kongregacija dala svoj pristanak. Naime, Juraj Usković. misionar u barskoj biskupiji, pisao je 17. rujna 1632. Kongregaciji da je u jednom selu naišao na crkvu u kojoj naizmjenično od davnine služe svete čine pravoslavci i katolici i sada se spore međusobno čija je crkva. Usković kaže daje obustavio vršenje službe Božje do nove odluke Kongregacije. Propaganda je ovo pitanje proslijedila Kongregaciji sv. Oficija dodavši da sumnja u ispravnost misionareva postupka, budući da je u pitanju spor oko posjeda crkve. Kad bi se, naime, u nevjerničkim područjima zabranilo katolicima da se koriste crkvama samo zato što u njima vrše službu heretici ili shizmatici, ubrzo bi katolici ostali bez ijedne crkve koje su većinom bile prije turske invazije katoličke. 15. listopada iste godine kvalificirani savjetnici Sv. Oficija prosudili su da misionar nije radio ispravno kad je lišio katolike njihova posjeda i da se može mirno nastaviti sa starim običajem, jedino neka se ne komunicira sa shizmaticima u njihovim ceremonijama. Odluka je prihvaćena 27. listopada iste godine i od Kongregacije de Propaganda fide[36]. No komunikacija sa pravoslavcima protezala se, nerijetko, i izvan granica koje je Propaganda dozvoljavala. Iz izvještaja spomenutog misionara Uskovića od 1635. vidimo da je na području njegova misionarenja na pojedinim mjestima običaj međusobnog kumstva između pravoslavaca i katolika. Naravno, misionar se trsio da dokine ovaj nezakoniti običaj[37].

Vidjeli smo, s obzirom na Grke u Dalmaciji, da se gotovo sva diskusija vrtila oko pitanja latinskog oltara u grčkoj crkvi. Iako nam zapisničar vizitacije 1624-25. na 2.386 stranica nije napisao mnogo o položaju vjernika bizantskog obreda u Dalmaciji, ne možemo zaključiti da sličnih problema nije bilo i u Zadru i u Šibeniku. U samim aktima nema čak ni spomena latinskog oltara u grčkoj crkvi na Hvaru. Podaci koje smo spomenuli izvađeni su iz naknadne korespodencije između Vizitatora i Kongregacije. U aktima vizitacije spominje se samo da je obavljena vizitacija i da je kapelan crkve pred Vizitatorom izrazio svoju poslušnost[38]. Što se tiče crkava u Zadru i Šibeniku, prva je potpuno ispuštena

[28] *Visite e Collegi,* vol. 3, f. 14r. Hvarski biskup bio je tada Petar (Ceduli), a bio je ordinarij od 1581. do 1635.

[29] *Acta.* vol. 3, f. 227v. Što se tiče vizitiranja te crkve imamo u dnevniku vizite zapisano slijedeće: „Eadem die octava qua supra (tj. 8. siječnja 1625) successive accessit idem D. Visitator ad vistitandam ecclesiam Sanctae Vcncrandac sitam in CHvo Montis sacerdotibus graecanici ritus cultam, ubi ab illius saccrdote Josaphat... genuflcxo D. Visistator exceptus fuit, cum cxhibitionc debitac obcdientiae, et successive visitavit illius Ecclesiam et habitationcm." (*Visite e Collegi.* vol. 2, str. 494).

[30] *Visite e Collegi,* vol. 3, f. 46.

[31] Ondje, f. 20v. Usp. također ASVat, *Vescovi,* vol. 22, f. 130. (pismo od *2.* lipnja 1625).

[32] *Lettere volgari,* vol. 4, f. 123 (121).

[33] *Visite e Collegi.* vol. 3, f. 275r.

[34] Ondje, vol. 2, str. 216.

[35] „Congregatio mandavit scribi Archiepiscopo Jadrensi, ut providcat ne in Ecclesia S. Joannis dc Cartola (Cartolla) Diocesis Catharcnsis Catholici cum Graecis Schismaticis divina celcbrent, nam quamvis altaris diversis utuntur, tarnen proptcr Ecclesiae identitatem est communicarc cum Schismaticis in Divinis" *(Congregazioni particolari,* vol. 48, f. 20). Vidi također *Acta,* vol. 4, f. 270. Ova odluka objavljena je u knjizi: *Juris Pontificii De Propaganda Fide pars secunda.* izdao Rat'ael de Martinis, Rim 1909. str. 35.

[36] *Juriš Pontificii..,* nav. dj. str. 59.

[37] SOCG, vol. 8, f. 330. Dne 25. svibnja 1627. Kongregacija je na jedan sličan upit dala slijedeći odgovor: „Non debcre Missionarios divina celcbrarc in ecclcsiis in quibus simul haerctici sua profana et sacrilcga cxcrcitia habcnt. Ut tarnen catholicis fiat satis, super altaribus portatilibus. in privatis doinibus positis, sacrum pcragendum esse" (SEREDI, I., *Codicis juriš canonici fontes,* vol. VII, Roma 1935,str. 2). U ono vrijeme pravoslavci su smatrani hereticima.

[38] *Visite e Collegi.* vol. 2, str. 494.

u zapisniku (dnevniku), a za druguje izričito spomenuto da postoji jedna kapela s grčkim oltarom, gdje je grčki svećenik primio Vizitatora i *mazio* poslušnost Vizitatoru i papi[39].

Škrti podaci o vizitacijama grčkih crkava, uz nadugo i minuciozno opisivanje drugih događaja vezanih uz vizitaciju, daju naslutiti da je doista nešto bilo izvađeno iz akata same vizitacije.

O tim crkvama i o položaju kršćana bizantskog obreda u Dalmaciji nalazimo nešto više u pismima koja je Garzadoro istovremeno slao Kongregaciji ili njezinom tajniku, pisma koje sada sačinjavaju posebni svezak*[1]. 15. travnja 1625. Garzadoro, nakon što je opisao položaj Grka u trim dalmatinskim gradovima, davši također i statističke podatke, dodaje da je vizitirao sve tri crkve, gdje je primljen sa svakom počašću i poštovanjem[41]. Nema, dakle, nikakve sumnje da je on posjetio sve tri crkve. Ostaje i dalje dosta nejasno zašto Kongregacija nije reagirala na posjet svakoj od tih crkava i kojim je razlozima bio motiviran njezin onako rigorozan stav s obzirom na odnose katolika prema Grcima u Dalmaciji.

b) Garzadorove neprilike u vezi s prijelazom kršćana bizantskog na latinski obred

Garzadoro je vizitirao i neke biskupije koje se nalaze izvan našeg pojma Dalmacije, među ostalima kotorsku i barsku.

Prilikom vizitacije barske nadbiskupije Vizitator je izdao jedan dekret po kojem se dopušta prijelaz sa grčkog na latinski obred. Propaganda je i u tome pronašla "neuobičajeni slučaj" i nije htjela potvrditi dekret[42]. 1. veljače 1627. održana je posebna sjednica Kongregacije na kojoj bi zaključeno da se ubuduće ne prevode kršćani bizantskog obreda na latinski već da im se priskrbi svećenik njihova obreda koji prihvaća jedinstvo s katolicima u skladu sa zaključcima Firentinskog sabora[43]. Pače, 21. svibnja 1627. poslan je barskom nadbiskupu posebni dekret, posredstvom zadarskog nadbiskupa, u kojem se ponovno zabranjuje prelaženje s jednog obreda na drugi i ujedno se zahtijeva da se povuče odgovarajuci dekret koji je Garzadoro izdao prigodom vizitacije[44]. Garzadoro nije dekret objavio prije nego mu Kongregacija protumači što misli pod riječju *riduzione* (privođenje) na latinski obred, koju riječ je Kongregacija upotrijebila u svom dekretu. Naime, Garzadoro je vjerovao da su mnogi Grci sami došli i mogu još drugi spontano doći; ako ih se ne primi "izložit će ih se opasnosti da ostanu u svojim zabludama; osim toga mogu rogoboriti, jer se jako teško može naći grčke svećenike koji žive u skladu sa Rimskom crkvom... (budući da svi Grci u ovim krajevima ovise od carigradskog patrijarhe); i kad bi ih se i našlo, treba im se pobrinuti za uzdržavanje i za crkve. Jer od crkvenih prihoda koji su u rukama shizmatika neće ništa izvući, niti će im biti dopušteno misiti u grčkom obredu, jer Grci shizmatici više mrze Grke koji su se priklonili Rimskoj crkvi, nego same Latine". Osim toga, intervencija shizmatika i njihovih svećenika kod civilnih vlasti "mogla bi prouzrokovati velike teškoće, nesavladive, ne samo u Baru, nego i u ovim krajevima"[45].

Kongregacija je uzela u razmatranje iznesene razloge i odgovorila Garzadoru da nije njena namjera da se odbijaju Grci koji dolaze na latinski obred već da se u takvom slučaju primaju bez ikakve poteškoće[46]. Onaj pak dekret o redukciji na latinski obred treba opozvati; nije ga dovoljno samo suspendirati[47]. Stav je, naime, Propagande putem prihvaćanja bizantskog obreda poticati sjedinjenje pravoslavaca s Katoličkom crkvom. To se nazire iz pisma Kongregacije Vizitatoru, gdje se savjetuje da Garzadoro potiče na uniju pravoslavnog paroha Stefana, u kotorskoj biskupiji, koji se *pokazao* sklonim da se sjedini sa Rimskom crkvom i prizna vrhovništvo rimskog biskupa. Na taj način, posredstvom ovog svećenika koji bi zadržao bizantski obred, bilo se nadati da će ga slijediti cijela parohija[48].

2. Unija episkopa Epifanija Stefanovića i kaluđera manastira Krke

a) Povijesna činjenica ujedinjenja

Kada su tijekom Kandijskog rata mnogobrojni Morlaci prešli na područje Mletačke republike u Dalmaciji, (bilo ih je među njima dosta bizantskog obreda, koje je katolička hijerarhija smatrala shizmaticima) pokazala se potreba razjašnjenja i precizacije nekih točaka koje se odnose na stav jedne katoličke države, kao što se smatrala Venecija, prema nekatolicima, kao i stav Katoličke crkve u Dalmaciji prema pravoslavlju.

Civilna uprava vidjela je u novom pučanstvu u prvom redu pojačavanje svojih vojnih snaga. Katolička je pak hijerarhija u tome vidjela idealnu priliku da se znatan broj nekatolika privede Rimskoj crkvi. U manje povoljnoj situaciji našao se taj tek doseljeni narod, prinuđen da respektira ustaljeni red u svojoj novoj kući; tim više što nisu svi došli zajedno, organizirani, (što bi im dalo mogućnost da se predstave kao zajednica kojoj se red ne bi nametao nego bi se nastala pitanja rješavala međusobnim dogovorima), nego su pristizali u manjim skupinama i rasipali se po raznim područjima[1].

Ovdje nas sada zanima u prvom redu ona skupina kršćana bizantskog obreda koja je došla u Dalmaciju 1648.. predvođena episkopom Epifanijem Stefanovicem i kaluđerima manastira Krke.

Epifanije je stigao na mletačko područje sredinom 1648. sa 15 kaluđera što su pobjegli iz manastira sv. Mihaela na rijeci Krici, koji se u ono vrijeme nalazio na turskoj

„Eađcm die decima sexta (februaru 1627),qua supra, immediate accessit ad Ecclesiam Sancti Juliani in qua est Sacellum Graecorum cum venerabili imagir.e Geritricis Dei Mariae, quae ex Napulia (!), sive Napoli de Romanja delata fuit antc octaginta annos, et facta eiusdem Ecclesiae visitatione Presbyter graecus qui inibi degit, et curam eiusdem Ecclesiae habet, obedientiam D. Visitatori exhibuit, coram quo Primatum Romani Pontificis professus est" (Ondje, str. 1182).

[40] *Visite e Collegi,* vol. 3.

[41] Ondje, f. 14.

[42] *Lettere,* vol. 6, ff. 70-71.

[43] FERMEDŽIN, E., *Isprave tičuće se Crne Gore i stare Srbije.* JAZU, „Starine" XXV, str. 166.

[44] *Lettere,* vol. 6, str. 115. *Usp. Juriš Pontificii,* str. 34.

[45] SOCG, vol. 146, f. 143v, od dana 19. lipnja 1627.

[46] Ondje, f. 150v.

[47] *Lettere,* vol. 6, str. 115. Nije nam poznat tekst Vizitatorovog dekreta pa ne možemo točno odrediti što je zapravo u njemu bilo sporno. Izgleda daje i Propaganda dopuštala da se u pojedinim slučajevima promijeni obred, ali je bila protiv toga da se za takve slučajeve izdaje posebni dekret koji ima općenitu važnost i značenje.

[48] *Acta,* vol. 4, f. 272rv.

[1] Vidi gore str. 7-14.

strani. Janko Šimrak smatra da je taj manastir bio također episkopsko sjedište Epifanijevo prije nego se uputio prema mletačkim područjima u Dalmaciji[2], a jurisdikcija da se prostirala na sandžakatima kliskim i ličkim[3]. Farlati piše da su Epifaniju, kao metropoliti, bila podređena druga dvojica biskupa: Bazilije u Marci i Izaija u Banji, koji su navodno zajedno s Epifanijem pristupili uniji[4]. Šimrak pak tvrdi da Epifanijeva vlast nije u nikom smislu prelazila granice spomenutih sandžakata[5].

Kakav je stav Epifanije imao prema katoličkoj Crkvi prije dolaska u jednu katoličku državu, ne može se ispostaviti, jer o tome nemamo nikakvih svjedočanstava. Ipak izvan sumnje ostaje činjenica da je on položio ispovijest katoličke vjere. To dokazuju brojni originalni dokumenti sačuvani u arhivu Propagande, dobrim dijelom već konzultirani, ili čak objavljeni, od Janka Šimraka[6] i Dragutina Nežića[7], čime su protivne argumentacije Nikodema Milaša, koji je čak nijekao postojanje episkopa imenom Epifanija u vrijeme spomenute unije na onom području, sasvim pobijene[8]; to je uostalom već dokazao i srpski povjesničar Ilarion Ruvarac, a s njime se u tome slaže i Jovan Radonić[9].

,—-—"Epifanije i kaluđeri, s priličnim brojem vjernika istoga obreda[10], prihvatili su -"uniju posredstvom kapucina Bartolomeja iz Verone. Unija je sklopljena 1. studenoga 1648. u Viru (Pontadura), gdje je Epifanije u svoje ime i u ime svojih ispovijedio pred .^Bartolomejom ispovijest katoličke vjere, obećavajući poslušnost Rimskom biskupu" .

[2] ŠIMRAK, J., *Sveta Stolica i franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima.* „Nova revija" IX (Makarska 1930), str. 24. Dušan BERIĆ smatra da bi Epifanije mogao biti metropolita koji je imao sjedište u manastiru Rmanj. Kada su u prvoj polovini 17. stoljeća otuda pobjegli kaluđeri jedan dio njih se smjestio u varaždinskom generalatu a drugi je dio otišao zajedno s Epifanijem u Dalmaciju. Berić dopušta da je Epifanije imao jurisdikciju na području ličkog i kliskog sandžakata *(Veze Dabro-bosanskih metropolita sa pravoslavnom crkvom u Dalmaciji do druge polovine XVIII veka'* „Novi Istočnik", službeno glasilo pravoslavne eparhije Dabro-bosanske, VII (1940),br. 2, str. 40-41). Usp. o tome i mišljenje Manojla Grbica *(Karlovačko vladičestvo.* I, Karlovac 1891, str. 171-175). Međutim dokumenti nam govore da je Epifanije došao s kaluđerima iz manastira Krkc. Možda bi se to moglo protumačiti tako da se Epifanije zajedno s rmanjskim kaluđerima zadržao neko vrijeme u manastiru Krki otkuda je, zbog novih opasnosti od Turaka, prešao zajedno s kaluđerima i narodom na mletačko područje.

[3] Sandžakat je turska riječ. Sandžak znači zastavu. U prenesenom smislu se upotrebljavala riječ da se odredi jedno upravno područje turskog carstva.

[4] FARLATI, *O.Jllvricum sacrum,* vol. VII, str. 130-131. Vidi prilog II. str. 169.

[5] SlMRAK, J., *Crkvena unija u sjeverno/ Dalmaciji u XVII vi/eku.* „Nova revija" Vili, 3-4 (Makarska 1929), str. 166.

[6] Uz već citirana djela Janka Šimraka vidi također od istog autora: *De relationibus Slavorum meridionalium cum Soneta Romana Sede Apostolica saeculis XVII et XVIII.* „Acadcmia theologica croatica", vol VII, Zagreb 1926.

[7] NEŽIC, *C., De pravoslavis in Jugoslavia saecuh XVII ad catholicam fidem reversis necnon de eorum conceptu Romanae Ecclesiae,* Romae 1940, str. 106-109.

[8] *MILA.Š, N., Pravoslavna Dalmacija,* Novi Sad 1901, str. 191 ss.

[9] RADONIĆ, J., *Rimska kurija i južnoslavenske zemlje od XVI do XIX veka,* nav. dj.str. 204.

[10] O broju doseljenika v. gore str. 17-20. Treba reći da u popisu obraćenika ima dosta izrazito katoličkih imena.

„Hic praesul Epiphanius, qui annum actatis octogesimum practergressas cst, Kalendis Novcmbris anni 1648 in oppido Pontadurae et suo, et omnium, qui loca supradieta incolunt, nominc, coram me solemni professione tum sehisma et crrores Graccorum ejuraverit, tuni suam et omnium suorum obcdicntiam Sedi Apostolicae in perpetuum addixit" (FARLATI, D., nav. dj. str. 130; usp. također SOCG, vol 417 II, f. 409).

Spomenuti kapucin došao je u Dalmaciju na početku Kandijskog rata. Njegovi poglavari su ga poslali s apostolskim breveom (pismom), a nakon toga ga je mletačka vlada imenovala duhovnim upraviteljem (kapelanom) mletačke vojske u Dalmaciji[12].

U prvi mah Epifanije je Bartolomeju obećao da će se osobno uputiti u Rim u pratnji igumana krčkog manastira Mihaela Marinkovića, koji ga je trebao naslijediti u episkopatu. U Rim je Epifanije namjeravao izraziti poslušnost i odanost papi. No, budući da je već imao osamdeset godina i uz to bio bolestan, odustao je od puta, i poslao u Rim Marinkovića s drugom dvojicom kaluđera[13].

Posjedujemo dva autentična pisma, pisana ćirilicom, koja je Epifanije poslao papi Inocentu X. Njegovi delegati ponijeli su jedno sa sobom, a vjerojatno i drugo[14]. Tu Epifanije opisuje svoju uniju, izražavajući čvrstu volju da živi i umre u svetoj Rimskoj crkvi[15].

Prvo pismo, pod nadnevkom 6. studenoga 1648. potpisao je sam Epifanije i na njega udario svoj pečat koji ima natpis: "Epifanije milostiju Božjeju mitropolit Dalmaci". Na kraju drugog pisma, kraj Epifanijevog, nalazimo i pečat manastira Krke, iz čega je očito da su i kaluđeri toga manastira pristupili uniji.

U drugoj polovini studenoga Epifanijevi poslanici došli su u Rim i već je 1. prosinca slučaj bio raspravljan na sjednici Kongregacije de Propaganda Fide[16].

Poticaj za ovo putovanje nije bio samo u namjeri da se pred papom položi ispovijest vjere i da mu se obeća poštivanje i poslušnost, već i da se dobije pomoć, u prvom redu da se isprosi sklonište za prebjegle kaluđere krčkog manastira. Spominjan je samostan franjevaca Trećoredaca u zadarskom predgrađu kao najpogodnije mjesto za smještaj kaluđera, jer su tada u samostanu bila samo tri franjevca kojima bi se lako moglo naći neko drugo mjesto[17].

Slučaj je bio temeljito pretresen na sjednici Kongregacije 14. prosinca. S obzirom na smještaj kaluđera u jednom samostanu na mletačkom području u Dalmaciji, odlučeno je da se piše zadarskom nadbiskupu neka on dodijeli, ukoliko je to moguće, kaluđerima spomenuti samostan Trećoredaca. Ako bi pak to bilo nemoguće, pobrinut će se da kaluđeri dobiju neki drugi samostan[18]. Epifaniju je upravljeno pismo u kojem se izražava radost Kongregacije zbog sjedinjenja njegova i njegovog naroda s Apostolskom Stolicom. Izražava se također zahvalnost Bogu " kojemu se svidjelo prosvijetliti ga (Epifanija ,o.MB) i privesti ga sa svojim narodima na pravu vjeru Svete Rimske Crkve...."[19]. Osim toga, de-

[12] SOCG, vol. 178, f. 19.

[13] Kronologija događaja ovdje nije jasna. Zadarski nadbiskup piše 26. listopada 1648. Propagandi da će doći u Rim iguman Mihael s drugom dvojicom kaluđera. Izgleda da pismo nije bilo odmah poslano, jer je na njemu dodatak od 5 studenoga iste godine. U dodatku se javlja dolazak Epifanija osobno. Znamo da se je ostvarila prva verzija, ali nije jasno kako je došlo do ovog dodatka jer su u to vrijeme delegati bili spremni za put, i to bez Epifanija (Vid: SOCG, vol. 178, ff. 26-27).

[1] Pisma se nalaze u SOCG, vol. 178, ff. 44-47. Foliji 45 i 47 su originali, a ostali su talijanski -prijevodi. Originale je objavio SlMRAK, J. u „Novoj reviji" VIII (Makarska 1929), str. 281 i 285. Latinske-prijevodc v. kod NEŽlCA, nav. dj. str. 106-109.

[15] NEŽIC.C. Nav. dj. str. 106-107.

[1] SOCG, vol. 417 II, f. 409. U pismu tajniku Propagande Ingoliju piše Marinković 30. siječnja 1649. da je već 70 dana kako su stigli u Rim (SC, Dalmazia, vol. l, f. 28r). To znači da su u Rim prispjeli oko 20. studenoga 1648.

[17] SOCG, vol. 417 II, f. 20.

[18] O pitanju toga samostana vidi dolje str. 36.

[19] *Lettere volgari,* vol 26, f. 128r.

legatima je obećano nešto odjeće i svetoga posuđa a previđeno i za troškove povratka. Bili su upućeni kardinalu Vikaru radi "Litterae quaestuariae" na temelju kojih bi im bilo dozvoljeno sakupljati milostinju i tako bar donekle opskrbiti crkve potrebnim liturgijskim ruhom[20]. Još 30. siječnja 1649. nalazimo Marinkovića u Rimu; moli sekretara Propagande da mu podmiri troškove boravka i povratka[21].

Kakvi su bili učinci Epifanijeve unije, dokumenti nam o tome ne govore. Razlog je vjerojatno u skoroj smrti njenog protagoniste Epifanija. Naime, na početku pregovora nalazimo ga već kao starca, osamdesetgodišnjaka i bolesnika. Što bilo da bilo, nakon 1648. nema više spomena niti o njemu niti o njegovom sjedinjenju s Katoličkom crkvom. *s*—- ' Koji su pak bili razlozi što su naveli Epifanija da prihvati uniju? Čitajući njegova / pisma koja je uputio papi Inocentu X mogli bismo zaključiti da su stvarni razlozi bili u njegovom čvrstom uvjerenju da je nužno za spasenje pripadati KatoUčkoj crkvi, kao jedinoj pravoj Kristovoj crkvi, i biti poslušan rimskom biskupu kao Kristovom zamjeniku[22]. \ Čini mi se da ne smijemo imati previše povjerenja u materijalno značenje riječi[23] . Ako pokušamo uokviriti ovu činjenicu ujedinjenja u određeno vrijeme i prostor, odmah nastaju opravdane sumnje u razloge i opseg spomenute unije.

Prije svega, ako bi sve bilo onako kako nas izvještavaju citirani dokumenti, zašto se onda ne vide rezultati te unije u susljednim godinama? Nakon povratka Epifanijevih poslanika iz Rima ne nalazimo u arhivu Propagande ni jedno pismo te Kongregacije sjedinjenima u Dalmaciji.i obratno.

Druga sumnja nastaje iz teškog položaja pridošlica, što se očituje u mnogim suvremenim dokumentima. Došavši u Mletačku državu sa svim što su posjedovali — a njihovo je glavno bogatstvo bilo u stoci — osjećali su se prepušteni na milost i nemilost novih gospodara. Dobro su znali da prihvaćajući uniju njihov položaj postaje sigurniji, jer time stiču blagonaklonost katoličke države i dominantne Crkve. Poznato je, naime, da se unija ^/ zbila u tijeku rata a protagonisti su joj izbjeglice i ljudi koji su ostali bez krova nad gla- \ vom. Jedan katolički prelat piše 1648. Propagandi da su pravoslavni biskupi samo fingirali da priznaju primat rimskog biskupa kako bi dobili darove i poklone, radi kojih su rado polagali ispovijest katoličke vjere, praveći se da su katolici[24]. Sličan sud izrazio je tridesetak godina kasnije bosanski biskup Ogramić koji, govoreći o pregovorima s kaluđerima u vezi s unijom, doslovno ovako kaže: "Nije im ni na kraj pameti da dolaze priznati ;poslušnost papi, nego da uhvate uobičajeni dar (mancia), i da izvuku novaca, kaleža itd.", *Y* zatim dodaje da ih dalmatinski i dubrovački svećenici preporučuju zato što ih uopće ae L^poznaju[25].1 doista bismo mogli navesti mnogo primjera izrazite dvoličnosti predstavnika pravoslavlja u pregovorima s predstavnicima Katoličke crkve oko unije. Na pitanje Propagande da li trebinjski kaluđeri još drže uniju — koju su u Rimu svečano prihvatili — trebinjski biskup odgovara 1677. da su oni pravi shizmatici i da prave katolicima više zla nego Turci. Dvojica su kaluđera, odmah na povratku iz Rima, prodali paši kalež koji su dobili od Kongregacije[26]. Možemo usput ovdje spomenuti da se slične pojave događaju posebno u drugom dijelu 17. stoljeća. 1693. ninski biskup javlja Propagandi da u njegovoj biskupiji ima dosta shizmatika kojima upravlja 13 paroha koji javno tvrde da ispovijedaju istine katoličke vjere i da tako javno poučavaju povjereni narod, a samo Bog zna što u potaji rade i uče[27]. Ali upravo činjenica da su češće pojave u 17. nego u 18. stoljeću pokazuje da su teške životne prilike mnogo puta prisilile pojedince i skupine da izvana priznavaju ono s čime se u nutrini nisu slagali, ili pak što nisu uopće shvaćali. Razumljivo je[1], da su ovakvi slučajevi urodili nepovjerenjem katoličke hijerarhije u Dalmaciji prema pravoslavnom kleru, što će neprestano trovati odnose između katolika i pravoslavaca u Dalmaciji sve do propasti Mletačke republike.

Iako taj momenat ne smijemo smetnuti s uma i onda kada je riječ o svim unijama na Balkanu tijekom 17. stoljeća, ipak ne treba toliko stvari poopćiti da se raznim ispovijestima katoličke vjere oduzme svaka iskrenost i da ih se tretira isključivo kao taktičko zavaravanje katoličke strane. Posebno bi takvo poopćivanje bilo krivo u slučaju Epifanijeve unije. Čitamo da je Epifanije svojim delegatima dao pismo pećkog patrijarhe Pajsija (1612-1648) neka ga predaju papi[28]. Ne znamo sadržaj tog pisma, ali već sama činjenica da ga je uputio papi dopušta nam predmnijevati njegovu svrhu; vjerojatno istu koju je imalo i Epifanijevo pismo. To znači da u ovom slučaju unija nije bila rezultat trenutačnog osobnog raspoloženja jednog episkopa, već da je on o tome još prije razgovarao sa svojim duhovnim poglavarom, pećkim patrijarhom[29].

No, ako i pretpostavimo da je Epifanije imao doista katoličke osjećaje, ipak on nije došao da jednostavno potpiše uniju. Bila je potrebna upornost i dugo uvjeravanje katoličkog misionara, kako nas izvješćuje Farlati, da privoli Epifanija na taj korak[30].

Može biti da je i način kako se katolička hijerarhija u Dalmaciji odnosila prema nadoslom pravoslavnom življu nije ispunio njihova očekivanja, što je, normalno, moglo onda lako uroditi ne većem zbližavanju, već obratno. Ovaj momenat ističe i Šimrak, ali to neispravno argumentira pismom zadarskog nadbiskupa Bernarda Floria, brkajući postupak prema muslimanima sa postupkom prema pravoslavcima. Naime, u pismu od 26. listopada 1648. nadbiskup govori o dolasku Epifanija i kaluđera, te o spremnosti Epifanijevoj da pristupi katoličkoj Crkvi. Nakon što je izvijestio o broju kršćana bizantskog obreda koji su nedavno došli, hvali oca Bartolomeja iz Verone, kojemu treba zahvaliti što su se ove pridošlice obratile .na katoličku vjeru. Nakon toga nadbiskup spominje druge uspjehe Bartolomejeve djelatnosti, ističući njegovu zaslugu za obraćenje stotine Turaka,

[20] *Acta,* vol. 18, f. 191v i 192rv.
[21] SC, *Dalmazia,* vol. l, ff. 28r-29v.
[22] SOCG, vol. 178,f. 47.
[2] Nežić se je u navedenom djelu previše oslanjao na tekst Epifanijevog pisma. Zato je njegov sud previše optimističan.
[24] SOCG, vol. 214. Pismo je bez datuma a nalazi se u volumenu u kojem su spisi 1648. godine. Tu se govori nadugo o naporima da se shizmatici obrate, ali ni riječi ne nalazimo o Epifaniju.
[25] Ondje, vol. 459, f. 121. Citirano prema PANDŽ1Ć, B., *De dtoecea Tribunensi et Marcanena* „Studia Antoniana" XII (Roma 1959), str. 38.
[26] SC, *Dabnazia,* vol. 2, f. 55.
[27] Ondje, vol. 3,f. 136r.
[28] SOCG, vol 178, f. 47.
[2] Pećki patrijarha Pajsije, nazvani Janjevac (1614-1648) bio je u zadnjim godinama svoga života dosta sklon uniji *s* katoličkom crkvom. Njegova korespodencija s Rimom išla je preko katoličkog misionara De Leonardisa, kojega 1648. nije bilo više na životu. Moglo bi biti daje Pajsije preko Epifanija želio nastaviti razgovor s Rimom.
[30] FARLATI, D., Nav. dj. str. 130.

vojnika i robova. Zatim opisuje kako su ovi posljednji bili pripremljeni na krštenje i kako su kažnjeni oni koji su odbili da se krste. Šimrak je ovaj pasus protumačio da se radi o krštenju pravoslavaca, a ne muslimana te predbacuje katoličkoj hijerarhiji u Dalmaciji da je s pravom ozlovoljila pravoslavce kada je njihovu subraću ponovno krštavala[31]. Da je Šimrak loše protumačio nadbiskupovo pismo vidimo i iz činjenice da su u Propagandi shvatili da je riječ o krštenju muslimana a ne pravoslavaca koji ne trabaju biti ponovno kršteni jer su već jednom valjano kršteni u svojoj crkvi. Sažimajući nadbiskupovo pismo, zapisničar je Propagande unio u akta da nadbiskup, među ostalim, "obavještava o velikim plodovima koje je rečeni otac polučio obrativši stotine Turaka.,.."[32].

Dopustivši da je Epifanije iskreno želio jedinstvo s Katoličkom crkvom, pitanje kakvi su bili osjećaji naroda i klera bizantskog obreda ostaje i dalje otvoreno. Obraćenje u par dana, naroda brojnog i raspršenog pokrajinom, u ratnoj vatri, od jednog stranog fratra, nije moglo, bez daljnjega, ostaviti duboke korijene.

Da događaji oko unije ne predstavljaju jedan spontani proces, nego su, dobrim dijelom, uvjetovani više izvanjskim zbivanjima nego unutarnjim raspoloženjima pravoslavaca, dobro je uočljivo na primjeru krčkih kaluđera.

b) Krčki kaluđeri protiv unije

Iz dokumenata koji se odnose na uniju iz 1648. vidimo da su je prihvatili i kaluđeri manastira Krke, koji su iste godine stigli s Epifanijem i većim brojem pravoslavnog naroda. U arhivu Kongregacije de Propaganda fide sačuvan nam je jedan dokumenat na kojem su popisani svi ti kaluđeri:

Mihael Marinković, *iguman* manastira svetog Mihaela Arkanđela u Krki,		40 godina
Makarije Stefanović,	*kaluđer-svećenik* iz istog samostana,	37 g.
Ilarion Županović iz Zemunika,		37 g.
Milentije Davinarić iz Unca (Rmanj?),		30 g.
Petronije Salakovićiz Like,	"	30 g.
Gabrijel Vojnovićiz Žegara,	"	30 g.
Damasken Petrovićiz Milovca,	"	30 g.
Sava IvanovićizZvonigrada,	"	35 g.
Danijel Radolović iz Like,	"	30 g.
Mihael Ivanović iz Žegara,	*kaluđer-đakon iz istog samostana,*	25 g.
Spiridion Ivanovic,	"	25 g.
Maksim Ivanović iz Like,	"	20 g.
Atanazije Ivanović iz Cetine,	"	28 g.
Dimitrije Vidović iz Like,	"	20 g.
Zord Damjanović iz Dobropolja,	"	20 g.

Svega skupa, dakle, došlo je 15 krčkih kaluđera na mletačko područje. Od toga ih je bilo 9 kaluđera-svećenika i 6 kaludera-đakona. Popis je sastavio misionar Bartolomej iz Verone. Od ostalih kaluđera koji su došli u ono vrijeme u mletačku Dalmaciju i prihvatili uniju s Katoličkom crkvom spominje još samo Leontina Milinovica, svećenika-kaluđera manastira sv. Nikole "di Serba" koji je pristao na uniju 31. svibnja 1649. u Zadru u svojoj 31 godini života[33]. Od mirskih svećenika Bartolomej je u listu svojih obraćenika unio (do 1658) Damjana Korilovića, Pet?a Damiranu, Savu Mihajlovića i Vukadina Divalšića[34].

Nema sumnje da su krčki kaluđeri, bar formalno, pristali na uniju. Mihael Marinković je slovio kao Epifanijev nasljednik u episkopatu pa je Epifanije i pregovore oko unije njemu povjerio. Sudbina unije bila je, prema tome, nakon Epifanijeve smrti u rukama krčkih kaluđera. Zato je korisno izložiti sve podatke koji nam mogu nešto reći o stavu krčkih kaluđera prema uniji nakon 1648.

Generalni providur Dalmacije i Albanije Lonardo Foscolo, dukalom od 28. kolovoza 1648. dao je kaluđerima u posjed crkvicu Majke Božje Maslinske u blizini grada *Zadra*. Darovnica je potvrđena 20. studenoga slijedeće godine. 1645. naime, po naređenju Senata srušene su sve poljske zgrade, posjećene sve masline i šumarak u blizini grada, da ne bi poslužili kao sklonište Turcima koji su prijetili novom provalom prema Zadru. Jedino je ostavljena nesrušena ova crkvica s prigrađenom kapelanijom[35].

Ta darovnica nije zadovoljila potrebe brojnih kaluđera pa su molili da im se ustupi jedan samostan na mletačkom području, poimence onaj Trećoredaca u zadarskom predgrađu. U tom je smislu djelovao Marinković kod pape[36]. Unatoč papine preporuke, kaluđeri nisu tako brzo dobili samostan. Tek 1655. gvardijan samostana predložio je na provincijalnom kapitulu da se kaluđerima ustupe "zidine starog samostana sv. Ivana na ravni izvan grada"[37]. Kapitul je dao "jednoglasno dozvolu ocu gvardijanu za ustupanje zidina" i komad vrta "imajući u vidu preporuke Svetih Papa i zakona Presvijetlih i Prečasnih zapovijednika"[38]. S ovim su se složili franjevci koji su u to vrijeme živjeli u samostanu, i tako je došlo do ugovora koji je sklopljen između igumana krčkih kaluđera Misaela i franjevaca Trećoredaca. Ugovor je trebao vrijediti samo do uspostavljanja mira. Kaluđeri se obvezaše da će plaćati franjevcima godišnje dva kvartarola (oko 30 lit.) žita i jedno brave[39].

Nakon sklopljenog mira između Venecije i Turske (1669), budući da im je istekao ugovor, kaluđeri su, isplativši prije dugove, napustili samostan[40], ali crkvica je i dalje

[31] ŠIMRAK, J., *Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji,* str. 268. Da se tu ne radi o krštenju pravoslavaca vidi SOCG, vol. 178, f. 26.

[32] Ondje, f. 27v.

[33] SOCG, vol 267, ff. 697v-698r. Vidi prilog II, str. 1.69-170.

Ondje, f. 722r. Nakon toga su potpisana imena, bez prezimena, obraćenika na katoličku vjeru (Ondje, ff. 722r-734v).

f* BIANCHI, C.F., *Žara cristiana.* I, Zadar 1877. str. 463.

Usp. str. 33-34. Nije ustvari ovdje pitanje crkve sv. Ivana i samostana u kojem su živjela trojica spomenutih franjevaca. Naime, u samostanu koji se nalazi izvan zidina franjevci su stanovali do 1536. koje godine je gradsko vijeće naredilo da se poruše sve zgrade izvan zidina grada da ne bi poslužile Turcima za sklonište prigodom napada na grad. Franjevci su dobili u gradu drugu crkvu i sagradili uz nju samostan, sačuvavši pravo na staru crkvu i stari samostan. S vremenomje stari samostan toliko popravljen da su se u njemu mogli obavljati crkveni obredi. Taj su, dakle, samostan s crkvom tražili za sebe krčki kaluđeri (Vidi BIANCHI, C.F.. Nav. dj. str. 10; *Lettere volgari,* vol. 26, ff. 127v-128v; *Acta,* vol. 18, ff. 191-192).

[37] IVANČIĆ, S., *Prilozi odnoseći se na povijest i na staroslavensko bogoslužje oo' samostanskog III reda sv. Franje u Dalmaciji, Kvarneru i Istri, Zadar* 1910, str. 167.

[38] Nav. dj. str. 107-108.

[39] Nav. dj. str. 109.

[40] Nav.dj.str.110-111.

ostala bizantskog obreda, budući daje zadarski knez imenovao jednog svećenika iz Zakintosa, Georgija Vlasto, za Misaelova nasljednika. Knez ne spominje ugovor koji je prije bio sklopljen, već samo da je otac Misael trebao otići na drugo mjesto da vodi pastirsku skrb za duše. To bi, prema knezu, trebao biti razlog za imenovanje njegovog nasljednika u osobi Georgija Vlasto[41].

Imenovanjem novog kapelana, u spomenutoj crkvi, nastadoše novi sporovi, jer franjevci nisu bili voljni dati svoju crkvu kršćanima bizantskog obreda, možda i zbog toga što novi kapelan nije htio plaćati "stanarinu" kao što su to činili kaluđeri. Na svaki način, franjevci su učinili neke korake kod civilne uprave da im se vrati crkva. U sporu je sudjelovalo preko svojih predstavnika, i pučanstvo bizantskog obreda podržavajući stranu Georgija Vlasto. Ti predstavnici proglasiše nevaljanim svaki korak koji bi franjevci učinili bez prethodnog obaviještenja, te imenovaše Georgija Vlasto prokuratorom kauze[42]. Nakon toga Vlasto je proglasio nevrijednima svaki ugovor koji je iguman Misael sklopio s franjevcima[43] ali je konačni pravorijek bio u prilog franjevaca. Vlasto je malo nakon toga trebao napustiti crkvu; dozvoljeno mu je ponijeti stvari koje su služile za funkcije bizantskog obreda, što je on i učinio predavši ih kapelanu grčke crkve sv. Dije u Zadru, Atanaziju Troilo[44].

Samostan sv. Ivana izvan zidina bio je, dakle, mjesto gdje su se smjestili krčki kaluđeri nakon što su zajedno sa Epifanijem prebjegli s turskog na mletačko područje. Vjerojatno su oni tijekom vremena proširili svoju djelatnost po cijelom zadarskom okružju, a možda i dalje, ali se s pravom pretpostavlja da im je ovaj samostan dugo vremena bio centralna kuća.

A sada da rečemo nešto kako su se odnosili kaluđeri prema Katoličkoj crkvi, nakon Epifanijeve smrti.

U sačuvanim dokumentima imamo o tome, nažalost, jako malo vijesti. Zacijelo nije nastavljena korespodencija s Kongregacijom de Propaganda fide[45]. Da nisu naišli na naročito gostoprimstvo sa strane katoličke hijerarhije u Dalmaciji vidi se i po tome što su sve do 1655. morali kružiti po provinciji u potrazi za smještajem. Jednako se vidi da nisu bili otvoreno protivni uniji, inače ne bi mogli dobiti 1655. spomenuti samostan s crkvom. No, već nakon 1660. zabilježene su mnoge pritužbe s katoličke strane, poglavito od strane zadarskog nadbiskupa Teodora Balbo, na račun kaluđera i to poimence na račun -igumana Misaela. Prema nadbiskupu, Misael je propovijedao protiv Rimske crkve, prezirna njezine sakramente i ustanove. On je bio "najveći zavodnik shizmatičkog obreda" i proglasio se biskupom kršćana bizantskog obreda[46]. Nadbiskup ga je pomoću državne vlasti uspio staviti u zatvor, gdje je ovaj ostao više od godinu dana. Njegov suradnik, jedan

[1] *Documenta,* str. 56-57. Nije mi jasno zašto je knez imenovao Gregorija Vlasto prije nego su se složili Misael i franjevci o pitanju isteka ugovora. To se, naime, zbilo tek 11. kolovoza 1670.

[42] DESNICA, B., *Istorffa kotarskih Uskoka,* nav. dj. vol, I. str. 157-158. Dokumcnat je od 21. lipnja 1671.

[43] Nav. dj., str. 158.

[44] IVANČIĆ, *S.,Povyesne crtice o samostanskom III redu sv. o. Franje po Dalmaciji. Kvarneru i Istri i poraba glagoljice u istoj redodrzavi,* Zadar 1910, str. 50.

[*] *Acta,* vol. 30, f. 23v.

[46] SOCG,vol. 307, f. 102.

drugi kaluđer, bijegom je umakao kazni, i tako su, kaže nadbiskup, "dva najtvrdokornija neprijatelja katoličke vjere ponižena"[47].

Tako je završila unija sklopljena između pravoslavnog episkopa Epifanija i krčkih kaluđera s Katoličkom crkvom. Nemamo pisanih svjedočanstava koja bi nam dopustila da sa sigurnošću utvrdimo koja je strana više doprinijela ovom razdoru[48]. Kako smo vidjeli. Mihael Marinković nije naslijedio Epifanija kao episkop u Dalmaciji.

Možda je već u ono vrijeme nastao problem ređenja episkopa bizantskog obreda. Naime, primiti posvećenje od nesjedinjenog biskupa, značilo bi uspostaviti u Dalmaciji hijerarhiju koja je neovisna od Rimske crkve, čemu su se protivili i katolička hijerarhija i civilna vlast. S druge strane, primiti posvećenje od jednog latinskog biskupa uključuje u sebi napuštanje predaje i običaja bizantskog obreda, na što su pravoslavci jako osjetljivi i u takve rizike nisu željeli ulaziti. Čini mi se da su se sami katolički biskupi već tada protivili takvom načinu sjedinjenja po kojem se u Dalmaciju uvodi nova hijerarhija, neovisna o njima, iako formalno ovisna od rimskog biskupa; ili, u najmanju ruku, nisu se željeli zauzeti za ovakvo rješenje, jer bi im u tom slučaju bila umanjena jurisdikcija unutar granica njihovih vlastitih biskupija. Zbog toga se nijedan dalmatinski biskup, u svom dokazivanju da dalmatinski kršćani bizantskog obreda trebaju biti katolici, nije pozivao na uniju Epifanija Stefanovića. Ti kršćani trebaju jednostavno priznati jurisdikciju latinskih biskupa, jer već sama činjenica da su slobodno došli u jednu katoličku državu i da su primljeni od katoličkih biskupa na područje njihovih biskupija, prema općenitom sudu biskupa, pokazuje odluku istih kršćana da će živjeti katolički, tj. kao podložnici latinskih ordinarija. Na svaki način, gledajući na praksu kakva je bila u drugoj polovici 17. stoljeća, možemo s obzirom na događaje iz 1648. primijetiti lakše prekid nego nastavak pokreta za sjedinjenje. Nakon Epifanija kaluđeri ne samo da nisu bili promicatelji unije, već obratno; ubrzo postadoše, kako čitamo u mnogim pismima dalmatinskih biskupa, jedina njezina prepreka[48]. No kako je već bilo rečeno, i katolički biskupi imali su drugačiji pojam o uniji od onoga koji je bio mjerodavan u slučaju Epifanijeve unije. Što su novostečeni krajevi bili čvršće vezani uz jurisdikciju mjesnog biskupa, tim su se više umanjivale ovlasti misionara na istom području. Dok su prije za svoj posao odgovarali direktno Rimu (Kongregaciji de Propaganda fide), sada se njihova misionarska djelatnost trebala odvijati prvotno u službi mjesne crkve, biskupije, a tek posredno u službi opće crkve sa sjedištem u Rimu. Rim je sada smatrao biskupe svojim direktnim predstavnicima u pregovorima s pravoslavcima, što je praktički onemogućivalo pravu uniju, jer dalmatinski biskupi nisu bili voljni priznati, u granicama svojih biskupija, jurisdikciju nijednom drugom biskupu.

2. Još jedan pravoslavni episkop pristupa uniji

Još u tijeku spora s kaluđerima, kako saznajemo iz pisma što ga je zadarski nadbiskup pisao Propagandi 16. rujna 1664., došao je iz Venecije u Dalmaciju jedan episkop

Imamo više pisama zadarskog nadbiskupa Propagandi u kojima je riječ o neposlušnim kaluđerima, tako pismo do 10. rujna 1661 (SOCG, vol 307, f. 102), od 16. travnja 1662. (Ondje, f. 128), od 26. lipnja 1664. (Ondje, f. 165).

[48] Do 1655. susrećemo kod pojedinih kaluđera bar izvanjsku spremnost da žive u zajedništvu s Katoličkom crkvom. Tako misionar Dominko di Castro piše 1654. iz Šibenika Propagandi da k njemu, među ostalima, dolazi na vjersku pouku i jedan mladi kaluđer imenom Filip (SOCG, vol. 267, f. 496), a iste godine, jednako iz Šibenika, Ivan Amatori piše da jedan kaluđer želi doći u Rim „per dar obedienza" (SOCG, vol. 267, f. 267). Možda je riječ o istom kaluđeru.

bizantskog obreda. Generalni ga je providur, kad se došao predstaviti, obavijestio da neće moći vršiti nikakvu crkvenu službu ako se ne podloži zadarskom nadbiskupu. Nakon toga je spomenuti episkop uputio potrebnu molbu zadarskom nadbiskupu. Nadbiskup je odredio da ga, na narodnom jeziku, ispita nadbiskupski vikar i da ga uputi u katoličke istine. Episkop je priznao rimskog biskupa za svog poglavara i starješinu, izražavajući žaljenje što kaluderi šire krivu nauku. Nakon toga ga je generalni providur s izričitom odredbom podložio zadarskom nadbiskupu i poslao Morlacima za episkopa[49]..

Sama vijest izgleda veoma značajna, ali čini se da uspostavljene veze nisu dugo trajale. Episkopu više ne nalazimo spomena. Izaziva sumnju njegov dolazak iz Venecije, ali svakako je slavenskog porijekla jer ga je nadbiskupski vikar ispitivao na narodnom jeziku ("lingua illirica") i jer je nakon toga bio poslan Morlacima. Premalo znamo o njemu a da bismo mogli povući zaključke većeg značenja. Slučaj, svakako, neuobičajen. Drugi biskupi bizantskog obreda, vizitirajući Dalmaciju tijekom druge polovine 17. stoljeća, nisu bili voljni priznavati ikakvu jurisdikciju latinskih biskupa nad klerom i narodom bizantskog obreda. Ako su to **za** trenutak dopustili, bilo je to uglavnom iz taktičkih razloga da bi poslije imali manje smetnji u provođenju svojih planova, u kojima nije bilo mjesta za ovisnost od latinske hijerarhije; glavno je pronaći način da im planove što manje ometaju i latinski biskupi i građanska uprava. Nemamo za to izričitih potvrda u pisanim dokumentima, ali nije isključeno da i gornji slučaj treba smjestiti u ove okvire.

3. Unija Nikodima Bušovica

a) Ispovijest katoličke vjere

Kako je već rečeno, katolički biskupi iz Dalmacije ne spominju u svojoj korespodenciji s Rimom ime Epifanija, pravoslavnog episkopa'koji je prihvatio uniju 1648. godine; jednako ne pokazuju želju da bi se sličnim putevima trebalo ići u radu na sjedinjenju nadošlih pravoslavaca s Katoličkom crkvom, tj. uspostavljanjem katoličkog biskupa bizantskog obreda u Dalmaciji. Njihova briga je bila da se sačuva netaknuta jurisdikcija nad kršćanima jednog i drugog obreda. Uza sve to, 1693. u Dalmaciji nalazimo grkokatoličkog biskupa, kojega su jurisdikciju priznavali, bar indirektno, i Venecija i Rim. Riječ je o Nikodimu Busoviću.

U ono vrijeme već su se oblikovala dva plana za rješenje pitanja kršćana bizantskog obreda u Dalmaciji: program latinskih biskupa i program predstavnika pravoslavlja. Prvi su htjeli da rečeni kršćani budu podložni papi i katoličkim biskupima u čijim su se

[49] Nadbiskup piše najprije o slučaju s kaluđerima i nastavlja: . . . . ncl modcsimo tempo capitft un Vescovo da Venezia di qucIli dcl rito Vcccliio, -l quäle prescntatosi avanti a S.C. ... (jedna je riječ nečitljiva!), c commando, ehe con tutti **li** suoi rccapiti non potcsse esercitare alcun fontione ccclesiastica scnza la totale subordinazionc cd obedienza di questo Arcivescovo, onde prcscntatami dal medcsimo humilc supplica, sottoscritta di sua propria mano, fii dal mio Vicario Generale in lingua illirica rigorosamentc esaminato, ed istrutto ne Dogmi della nostra Fedc Cattolica confcssando per Capo c Superiorc il Sommo Pontefice, **con** dctestatione dclla falsa dottrina disscminata dalli duc Calogeri,... fii da me li giorni passati licenziato, et daH'Eccclleniissimo Signor Generale con mandato csperesso, c conditioni rigorose, ehe lo costituiscono subordinato ali'obcdicnza di questo medesimo Arcivescovato fö comcsso a medesimi Morlachi di cssere riconosciuto con le mcdcsime conditioni" *(SQCG,fOndo di Vienna,* vol. 5, f. 455).

dijecezama nalazili; drugi su odbacivali svaku ovisnost o papi i o mjesnim biskupima. Ovaj drugi program podržavali su najviše episkopi Srpske pravoslavne crkve koji su povremeno prelazili turško-mletačku granicu da bi posjetili pravoslavne vjernike na područjima koja su nedavno potpala pod Veneciju. U Dalmaciji su imali važno uporište u manastirima Krka i Krupa. Grčke kolonije u Zadru, ŠiUbniku i Hvaru, već dobrim dijelom slavenizirane, u odnosu na dva spomenuta ekstremna stava, stajale su negdje u sredini, uvijek manje ili više povezane s grčkom kolonijom u Veneciji kojom je u ono vrijeme upravljao sjedinjeni episkop Melecije Tipaldi.

Civilna je uprava priželjkivala da svi Grci koji su živjeli na mletačkom području slijede primjer onih u Veneciji što su prihvatili uniju s Katoličkom crkvom. Nitko to žarče nije mogao željeti od samog Tipaldija, jer bi mu tim putem jurisdikcija bila proširena i osnažena. On se u tu svrhu pokušao poslužiti Nikodimom Busovićem, koji mu se pokazao vjernim i odanim za vrijeme službe u grčkoj crkvi u Šibeniku. Osim toga, Busović je istoga jezika i krvi kao i pravoslavni Morlaci, a oni su ga mnogo poštivali. Bio je, dakle, najpogodnija osoba za ostvarivanje Tipaldijevih ciljeva.

Ispunjenjem ovog plana, Morlaci bizantinskog obreda, koji su stanovali na području Mletačke republike u Dalmaciji, u prvom bi smislu bili, preko episkopa Nikodima, podložni direktno titularnom filadelfijskom arhiepiskopu u Veneciji, a preko njega, kao grkokatolici, rimskom biskupu. To znači da bi kršćani bizantskog obreda ostali izvan nadležnosti pravoslavnih episkopa s druge strane mletačkih granica i izvan jurisdikcije latinskih biskupa unutar granica. Tako bi obadva ekstremistička rješenja bila prevladana jednim srednjim, mnogo realističnijim.

Busović je službovao u crkvi sv. Julijana u Šibeniku već od 1676. Nisu nam poznati prethodni pregovori između Busovića i Tipaldija. Nalazimo ih zajedno u Veneciji 4. rujna 1692. kada je Busović ispovijedio katoličku vjeru prema obrascu koji je bio propisan za ovakve slučajeve. Nije bilo predstavnika ni papinske nuncijature ni mletačkog patrijarhe[1]. Episkopsko posvećenje bilo je u proljeće slijedeće godine[2].

Sve je to organizirao, pripremio i izvršio Tipaldi, rekao bih čak potajno; naravno, u suradnji s Busovićem. Iz pisma kojim je nuncij obaviještavao Rim, izlazi da on o svemu tome nije ništa znao prije lipnja ili najranije druge polovine svibnja 1693., kada mu se prvi put Busović obratio, predavši mu također pismo za papu. Iako unija nije bila izvršena prema uputama kanonskog pravilnika, nuncij ipak ne postavlja prepreke, pače preporučuje njezino promicanje i prihvaćanje[3]. U pismu nunciju Busović ponavlja u glavnim crtama ono što je ispovijedio pred Tipaldijem 4. rujna protekle godine, priznavajući papu glavom i starješinom u cijeloj Crkvi, priznavajući se "duha čisto katoličkoga i zauzetim za što veću službu Katoličkoj crkvi". Zatim svečano izjavljuje da je protivan krivoj nauci shizmatika koji "sijajući u one vjernike grčkog, ali katoličkog obreda (osservanza),

[1] SOCG.vol. 514, f. 92r.

Podaci o episkopskoj posveti Nikodima Busovića se ne slažu. Nikodim Milaš *(Pravoslavna Dalmacija,* str. 322) piše daje posveta bila 24.jula iste godine; posvetio gaje Melecije Tipaldi uz asistenciju jednog biskupa s Krfa. Generalni providur Alvise Mocenigo u svom izvještaju Senatu od 1. ožujka 1720. kaže daje posveta bila 24. lipnja 1693. *(Documenta,* str. 118).

[3] Pismo nuncija kardinalu Fabriciju Spada od 13. lipnja 1693. (SOCG, vol. 516, f. 83).

izopačene istine kvare njihove savijesti", napose pak se protivi "Atanaziju bosanskom biskupu, sufraganu arhishizmatičnoga pećkog patrijarhe"[4].

U pismu papi, Busović *izražava* svoje osjećaje poslušnosti i odanosti rimskom biskupu kao glavi cijele Crkve[5] .

Da u Rimu službeno prihvate uniju, trebalo je izraziti ispovijest vjere pred osobama koje su kanonski ovlaštene. Busović je to učinio 20. lipnja 1693. pred predstavnikom (mletačkog) Svetog Oficija i uz prisustvo apostolskog nuncija[6]. Vijest o događaju javljena je slijedećeg dana kardinalu Feliksu Spadi, komorniku kardinalskog zbora[7], i tajniku Propagande Edvardu Cibu. Iste godine pitanje je nadugo raspravljano na generalnoj sjednici Propagande. Naravno, da su tamo bili zadovoljni što je došlo do unije, ipak se od nuncija traži pojašnjenje s obzirom na službeni postupak. Naime, kako je Busović posvećen kao stratonički biskup (di Stratonica), biskupije u Maloj Aziji, postavlja se pitanje kojim pravom Melecije može rediti biskupe za onu pokrajinu. Postoji, kaže se, istina više gradova s tim imenom i ne isključuje se mogućnost da je jedan i u granicama jurisdikcije filadelfijskog arhiepiskopa, ali u tom slučaju nije se smjelo posvetiti Busovića za biskupa u "stranama nevjernika" (in partibus infidelium), kao što je učinio Tipaldi. Osim toga, ne čini se ispravnim da episkopi koji rezidiraju u Veneciji posvećuju druge episkope prije nego doznaju je li prethodio izbor klera i potvrda odgovarajućeg crkvenog poglavara, kao što je običaj kod Grka[8]. Iz ovih pitanja vidimo da je Propaganda malo ili ništa bila obaviještena pa traži od nuncija u Veneciji razjašnjenja o slučaju. 3. listopada iste godine nuncij javlja da je od Tipaldija dobio odgovor na pitanja Kongregacije. Tipaldi se ispričava što je u pregovorima oko unije radio 6ez prethodne konzultacije; što se tiče načina Busovićeva posvećenja za episkopa, obećava da tako više neće raditi ako mu Kongregacija zabrani, ali nastavlja, bila bi velika šteta ako bi prelati bizantskog obreda koji žele prihvatiti uniju, odbačeni od njega, bili prisiljeni tražiti posvetu od shizmatičkih biskupa. Slučaj posvete Busovića ovako motivira:

[4] Busović se proglašava „del tutto cattolico, cd attcnto al mag(gio)r scrv(izi)o della S. Chiesa Cattolica", a protivi se onima koji „seminando nell'anime di quci fcdcli d'osservanza grcca, ma cattolica, dogmi pcrversi sowcrtiscono le toro coscienzc", a napose mu smeta „At'rariasio Pseudovescovo di Boisina, suffraganeo dclTarciscismatico Patriarca di Pech" (Ondje, f. 84).

„Profcsso d'csscr vcro cattolico, et orthodosso tutto osscquioso alla S. Chiesa, et obedientissimo al Sommo Pontcficc Romano; adorato dalla mia Anima per Vicarfo di Cristo, et per lcgitimo succcssorc di S. Pictro, et per quello ehe ħ<! per hercditaria successione da Dio le chiavi del Regno dci Cicli, c chi diversamcntc credc, non pud spcrare salvczza e beatitudinc, ma sicura, incvitabile dannazione" (Ondje f. 85).

„Si fä fcdc per il S. Off(izi)o di Venczia, qualm(cnt)c Monsign(or)e Nicodemo Bursovich (!) da Sebenico Vescovo di Distratonicca (!) nel Palazzo Ap(osto)lico alla p(rcse)nza del Monsig(no)r 111-(ustrissi)mo Nuntio professo neue mani del P(ad)re N(ost)ro Commiss(ari)o La Fede Cattolica Romana, et abiuro lo scisma, con tutti gl'errori de Greci Scismatici" (Ondje, f. 86). Usp. također CP, vol 31, f. 23v.

[7] „Icri mons(ignor) Nicodemo Bursovich (!) rinnovö nelle mie mani et in prcsenza dcl D. Commissario dcl S. Offitio la profcssione dclla S. fede cattolica sccondo la formula stabilita dclla Santa Scdc" (Ondje, f. 94). %.

[8] „...Nicodemo Bursovich (!) ...haveva fatto la Professione della fede Cattolica in mano di questo mons(igno)r Tepaldi Arcivescovo di Filadclfia, e ehe l'haveva accettata con riserva, ehe rinnovi l'atto secohdo il solito avanti di me, c del P.Commissario del S. Off(izi)o, come in fatti ha escguito icri pubblicam(en)te nclla nunziatura con sentimente del vero cattolico" (Ondje, ff. 88 i 101).

Prvo, crkve bizantskog obreda u Dalmaciji, na mletačkom području, podložne su titularnom filadelfijskom arhiepiskopu koji rezidira u Veneciji;

Drugo, neki Morlaci bizantskog obreda, došavši iz turskog podaništva na mletački teritorij u Dalmaciji, predstavili su mu Busovića i zamolili ga da im ga posveti za episkopa;

Treće, Stratonika je jedan od 24 biskupije u Maloj Aziji koje su se nalazile pod jurisdikcijom filadelfijskog metropolite u vrijeme grčkog carstva. Kod Grka metropolite imaju pravo rediti svoje sufragane, kao što to prakticira carigradski patrijarha i svi primasi; iz toga slijedi da je, misli Tipaldi, episkopsko ređenje Nikodima Busovića učinjeno u skladu s kanonskim propisima.

Sve je ovo razmotreno na posebnom sastanku (congregatio particularis) koji je održan u veljači 1694. Zaključeno je da su sve poteškoće u svezi s Busovićevim posvećenjem lako rješive[9].

Čini se da su na Propagandi, ovakvim odgovorom, željeli samo odgoditi definitivno rješenje Busovićevog slučaja, jer je prije trebalo riješiti drugi slučaj, po mišljenju Propagande mnogo žurniji, a odnosio se na samog Tipaldija; trebalo je, naime, pronaći način kako bi se trebao odnositi filadelfijski arhiepiskop prema Grcima u gradu Veneciji koji se nisu smatrali katolicima, a slavili su liturgiju u istoj crkvi sv. Jurja (Đorđaj, ili su sudjelovali u liturgiji zajedno sa sjedinjenim klerom i narodom. Da pitanje Busovića nije još bilo konačno riješeno na spomenutoj sjednici, očito je iz pisma Kongregacije nunciju u Veneciji mjeseca travnja 1694., gdje se kaže da je "slučaj monsinjora Nikodima Busovića još u fazi rješavanja na posebnoj sjednici Kongregacije gdje se neće propustiti da se materija temeljito ispita"[10]. No, na susljednim sjednicama ne nalazimo rasprave o tom pitanju. Riječi posebne sjednice od prvog veljače 1694. da su pitanja lako rješiva, bile su indirektno odobrenje Busovićeve posvete, kao i dozvola da isti može vršiti jurisdikciju nad Morlacima bizantskog obreda u Dalmaciji. Ovaj zaključak čini mi se tim vjerojatniji što u svojim pritužbama protiv Busovića dalmatinski biskupi 1703. traže da se ovome zabrani upotrebu biskupskih insignija koje su mu dozvoljene, kaže se, dekretom Propagande od 1. veljače 1694.[11].

Busovićeva pastoralna djelatnost obuhvaćala je Morlake bizantskog obreda na području koje je Venecija stekla u dvama posljednjim ratovima (Kandijskim i Morejskim), tj. na zadarskom, kninskom i sinjskom okružju. Tri grčke općine u Dalmaciji ostale su i dalje pod direktnom jurisdikcijom filadelfijskog arhiepiskopa. Jedanput je Tipaldi imenovao Busovića vizitatorom tih crkvenih općina[12].

Congregazioni particolari, vol. 31, f. 25rv.

„...l'affare di Mons. Nicodemo Vcscovo di Stratonica sta ancora pendente in una Cong(rcgazio)ne particolarc nella quäle non si manca d'essaminare fondatamente la matcria" *(Lettere della Congregazione e del Mons'Segretario,* vol. 83, f. 126r).

[1] SOCG, vol. 546, f. 271. Nisam mogao naći takav dekret.

[2] Ondje, 1. veljače 1694. Propaganda je poslala Busoviću dekret na temelju kojega je on mogao upotrebjavati pontificalia (biskupske znakove) u čitavoj Dalmaciji. U spomenutom pismu kardinalu Cibu nuncij kaže za Busovića: „Egli deve ritornarc al Govorno d'alcune popolazioni pure di rito grcco nella Dalmatia alli confini col Turco" (SOCG, vol. 516, f. 88). Slično kaže nuncij u pismu kardinalu Spadi: „Egli ritornera ptesto al Govorno spirituale di alcune Popolationi in Dalmatia di rito grcco ehe sono confinati col Dominio Turchcsco" (Ondje, f. 94). Poslije će Tipaldi imenovati Busovića vizitatorom grčkih crkava u primorskim gradovima. Ne znamo točno kada se to imenovanje zbilo, ali daje to doista bilo, vidimo iz pisma samog Tipaldija šibenskom parohu 1699. Tu Tipaldi opominje Busovića što se upliće u poslove šibenske crkve budući da je on njemu dao ovlast vizitiranja grčkih crkava uz jadransku obalu „samo za onaj put, a ne za uvijek" *(Documenta,* str. 73-74).

Da bi stvarno mogao vršiti povjerenu mu jurisdikciju, Busoviću je bila potrebna potpora generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju. Radi toga ga je nuncij - pošto ga je za to Busović sam zamolio - pismeno preporučio tadanjem providuru Danijelu Dolfmu[13]. Civilna uprava dobro **je** prihvatila Busovića, što se vidi i iz darovnice koju mu je spomenuti providur izdao 24. ožujka 1694. Dolfin mu daruje teren starog manastira Dragović, i ujedno mu daje dozvolu da obnovi staru crkvu i manstir. Kaluđerima koji su tamo boravili dao je providur pravo na korištenje nadarbine[14].

Novi grko-katolički biskup zauzeo se da se iz mletačke Dalmacije isključi svaka ingerencija pravoslavnih episkopa s druge strane granice, što je očito iz postupka prema Atanaziju, dabro-bosanskom metropoliti. U Veneciji je Busović predstavio Atanazija u veoma crnom svjetlu[15] i protiv njega zatražio pomoć državnih organa[16]. No, s ništa manjom odlučnošću tražio je Busović izuzeće od svake ingerencije latinskih biskupa u stvarima Morlaka bizantskog obreda[17]. I iz te činjenice vidimo da su svi koraci u svezi s unijom učinjeni bez sudjelovanja latinskih biskupa. Oni ne samo da nisu u tome surađivali, nego ih je taj događaj veoma iznenadio. Istina, ne možemo naći nijedan njihov protest u skoro vrijeme; bili su oni odveć odani Svetoj Stolici a da bi se usudili protestirati. Unija je bila ratificirana i od Rima i od Venecije pa biskupi sve to primiše kao gotovu činjenicu, iako su bili uvjereni da su oštećeni u svojim zakonitim pravima.

S još je većim negodovanjem, vijest o uniji primio srpski patrijarha Arsenije Crnojević. Ni mnogi kaluđeri u Dalmaciji nisu odobravali Busovićev korak. Sam Busović se tužio u Veneciji da u Dalmaciji ima još dosta shizmatika koje treba obratiti i zbog toga moli da bi se iz Rima poslali obrasci ispovijesti katoličke vjere, "tiskani bosanskim ilirskim jezikom" (in ligua illirica bosnese)[18].

[13] SOCG, vol. 516, f. 94.

[14] H*AZ, Providuri, Dolfin* (1692-1694), vol. III. f. 178.
Evo kako Busović predstavlja nunciju episkopa Atanazija u pismu koje je pisano negdje početkom lipnja 1693: „S'attrovano nel distrctto di Žara, c contorni molti Grcci scismatici, c spetialm-(cn)te un tal Athanasio Pseudovescovo di Boisina (!) sufraganco dcll'Arciscismatico Patriarca di Pcch giä deposto (sic!). Qucsti scmninando ncH'animc di quci fedcli, d'osscrvanza Grcca, ma Cattolica, dogmi pcrvcrsi sowertiscono lc toro coscienzc, e traducono dall'ovilc dclla S. Fede qucgl'innocenti agnelli ncllc tane d'Infcrno, imprimcndo semi et opinioni Erctićhe, c prave. Chiamano la Fedc Romana Erctićha c Scismatica, proibiscono la prattica con Latini rcputandoli peggiori di Turchi. Nella villa nominata Culla Atlagich trov<5 d(ctt)o Athanasio una chicsa de Latini, c con violcnza se la rapi, vollende offitiarc in qucllа, prima fccc aprire **le** sepulture di cssa cavando fuori Ic ossa di molti cattolici, e poi fatto fuoco ncllа medesima per fumarla, comc in essa fossc stata la pcstc, la consacrc· a suo modo sacrilego, Jovc offitia lui et altri prcti ordinati dal mcd(csi)mo, con scandalo infinito de buoni, c con gravissima perditione di quella gente ehe abita in queiconfmi" (SOCG, vol. 516, f. 84rv).

[16] Nakon Busovićcvc molbe, piše nuncij 27. lipnja 1693. sekretaru Propagande: „Io non ho lasciato d'implorarc il brace» pio, c forte dcU'Ecc(cllcntissi)mo Scnato a sallievo dcl sud(dctt)o Monsig-(no)r di Stratonica, ct a fine di rcprimcre la tcnieritä del Pscudo Arcivcscovo di Bossina Atanasio.... c spero di csscrc csaudito" (Ondje, f. 87r).

[17] ,,Pcrcio mi gctto a Santiss(i)mi piedi di V.B. et liumilm(en)te con rassegnata dcvotionc iniploro, ehe esscndo stato consacrato dal sud(dett)o Monsig(no)r di Filad(elfi)a per Vcscovo di Stratonica in Partibus, La S.V. mi pcrmctti di potcr escrcitarc il mio pastoral Off(izi)o con i mici national! di Rito Grcco, scnza ehe alucuno de Vcscovi Latini, 6 altri Religiös! possono infcrirmi molcstia, d impedimcnto..." (Ondje, f. 85).

[18] Ondjc.

Poznato je da su u Dalmaciji kaluđeri bili najveći protivnici unije pa je bilo za očekivati da će sjedinjeni biskup imati u njima velike protivnike[19]. Osim toga, krčki arhimandrita imao je posebne razloge da se usprotivi Busoviću. Krčki arhimandriti, naime, predstavljali su se od 1578. kao zamjenicT dabrobosanskog metropolite za neka područja u kontinentalnoj Dalmaciji[20]. Arhimandrita Josif obratio se, stoga, Arseniju, tužeći se na "vladike", u prvom redu na Busovića zbog njegovog prihvaćanja unije s Katoličkom crkvom. Josif je to, po svoj prilici, učinio već na početku 1693., jer već u ožujku iste godine imamo Arsenijev odgovor. Arsenije savjetuje da se ne treba obazirati na ono što radi vladika, već da se u crkvenim poslovima obraća izravno na njega. Zatim osuđuje Busovića, koji je - ako je želio biti vladika - mogao doći do njega a ne ići u tuđu zemlju[21].

b) Busovićeva djelatnost u Dalmaciji

Sto je po povratku u Dalmaciju, Busović učinio na polju sjedinjenja pravoslavaca s katoličkom crkvom?

U Veneciji je učinjen samo prvi korak prema uniji Morlaka bizantskog obreda u Dalmaciji; nisu bila pitanja od manje važnosti ona koja su se mogla riješiti samo na terenu. Bila bi poželjna suradnja latinskih biskupa, klera i naroda bizantskog obreda te građanskih vlasti. U prvi mah, latinski su se biskupi držali po strani. Sto se tiče naroda bizantskog obreda, velika većina je, bez sumnje, bila voljna prihvatiti sjedinjenog biskupa. I među klerom istoga obreda našlo bi se dosta sljedbenika. Ali kaluđeri, zacijelo, nisu bili spremni u <. tren oka promijeniti svoje stanovište, protivno svakoj uniji s Rimom; od njih se, prema tome, mogla očekivati samo opozicija. Civilna uprava vodila je brigu u prvom redu da ima vjerne podanike, i pod tim vidom je promicala uniju, ali ono što je konkretno učinjeno nije bilo dovoljno da se osigura njen dulji život.

Već od početka postavio se problem, gdje bi trebalo biti sjedište novog episkopa. Dva poznata manastira, Krka i Krupa, već duže vremena središta vjerskog života Morlaka bizantskog obreda u kontinentalnoj Dalmaciji, protivili su se uniji.

U prvoj polovini 1694. godine nalazimo Busovića u Šibeniku kod svoga brata. Tamo ga je susreo katolički svećenik Vidović, koji se vraćao iz Italije da bi se posvetio misionarskom radu među Morlacima s ove strane tursko-mletačke granice. Vidović kaže da je našao Busovića rastužena zbog gubitka jednog svojeg brata, ali i vesela stoje primio ohrabrujuće pismo od nuncija iz Venecije i što se nada da će moći privesti tolike duše "pravom rimskom ovčinjaku i njegovom Vrhovnom Pastiru". No, budući da Busović nema nikakvih prihoda, prisiljen je živjeti kod svoga brata u Šibeniku. Zbog toga Vidović moli nuncija da se zauzme kod Propagande kako bi Busoviću dodijelili nedavno upražnjenu opatiju u Trogiru[22]. Nuncij je 3. travnja proslijedio Propagandi Vidovićevo pismo ta-

[19] Uspordi pismo Nikole Bjankovića od 5. studenoga 1692. gdje su opisane „žalosne" djelatnosti nekih kaludera. Kada, primjerice, jedna katolička djevojka sklapa ženidbu pred jednim kaludcrom, ovaj je, prema Bjankoviću pita: „Odričeš li segubavog Petra i Rimske Crkve?" (SOCG, vol. 514, f. 102-103).

Glasnik srpske pravoslavne crkve, XLVII (Beograd 1966), str. 243.

[21] *Documenta,* str. 67-68.

[22] SC, *Dalmazia,* vol. 3, ff. 164r-165r. .

kođer sa svoje strane preporučujući molbu, dodavši da i za Vidovića i za Busovića ima dobra svjedočanstva od šibenskog biskupa[23]. Odgovor Kongregacije bio je, ipak, negativan, jer - kaže se - nije se pronašao slučaj prenošenja latinske nadarbine jednom prelatu bizantskog obreda[24].

Srećom nije ostala bezuspješna Busovićeva molba generalnom providuru za ruševine manastira Dragović i okolna polja[25].

Već sama činjenica da je želio započeti svoju episkopsku djelatnost iz manastira Dragović govori o njegovoj volji da želi sačuvati određenu distancu od Srpske pravoslavne crkve, ali i od latinske hijerarhije u Dalmaciji. Manastir Dragović, naime, bio je - nalazeći se onda na turskom području - 1619. razrušen pa je nakon toga ostao nenastanjen. Kada se našao unutar mletačkih granica postao je manastir s okolišem državno vlasništvo. Prihvaćajući, dakle, spomenuti manastir kao dar države, neovisan od latinskih biskupa i od kaluđera, Busović se nije htio svrstati ni u jednu opručnu stranu, sačuvavši -/svoju neovisnost od predstavnika krajnjih rješenja[26].

Darovnica generalnog providura, izgleda, bila je jedini izvor uzdržavanja novog episkopa: činjenica od presudne važnosti za razumijevanje daljnjeg razvoja vjerskih događaja u Dalmaciji. Stvarnu podršku za svoju djelatnost sjedinjenog episkopa, Busović je našao samo u civilne uprave; i ubuduće Busović nije uspostavljao veze sa srpskim patrijarhom doklegod je trajala stvarna providurova podrška. To znači da je sudbina unije, ustvari, prepuštena u ruke civilne uprave. Tek kada Busović nije imao više ove podrške, započeo je pregovarati s Arsenijem.

c) Kraj unije

-′ Nemamo pismenih svjedočanstava o prvim Busovićevim dodirima s Arsenijem. Svakako su oni već morali započeti tijekom 1695., jer je već početkom slijedeće godine Arsenije uputio krčkom arhimandritu Josifu pismo u kojem priznaje Busovića zakonitim episkopom pravoslavaca u Dalmaciji. Iz istog pisma proizlazi daje Busović došao Arseniju osobno i donio preporuke narodnih starješina da bi mu patrijarha potvrdio episkopska prava[27],; osim toga, kako piše Arsenije, Busović je podastro patrijarhi jednu sinđeliju

[23] Ondje, f\163r. , ′,'.';.;. : .
Nuncijcvo pismo kardinalu Cibu od 17. travnja 1694. (Ondje, f. 167r).
jVidi na str. 44.
MUaš smatra da se Busović, odmah po povratku iz Venecije, smjestio u manastir Krku otkud je upravljao pravoslavnom crkvom u Dalmaciji. Tamo daje izdao 8. veljače 1694 dekret Radojici Krička za parohiju Drniš *(Pravoslavna Dafrnacga,* str. 323). Ne vidim kako se Milaševa tvrdnja može uskladiti s podacima koje nalazimo u pismu Ivana Vidovića. Naime, upravo u to vrijeme, prema Vidoviću, Busović se nalazio u Šibeniku kod svoga brata jer da nije imao nikakav prihod za svoje uzdržavanje. Malo poslije je dobio na dar manastir Dragović, otkuda je bar djelomično namirivao svagdanje potrepštine. Milaš na svaki način želi isključiti mogućnost prave Busovićeve unije. Doista bi u tome imao dobar dokaz da je Busović iz Venecge otišao odmah u Krku, kaluđerima koji su bili poznati kao neprijatelji unije. No, ispovgest katoličke vjere sa strane Busovića je izvan diskusije pa i zbog toga je jako malo vjerojatno da je u to vrijeme Busović navraćao u Krku. Osim toga, Vidovićevo pismo je također za takvo tumačenje. Osim toga, Propaganda je 1. veljače 1694. izdala dekret kojim se Busoviću dozvoljava upotreba pontifikalnih znakova u čitavoj Dalmaciji (SOCG, vol. 546, f. 271), što se zacijelo ne bi dogodilo da su stvari krenule onako kako Milaš piše.
[27] *Documenta,* str. 71-71.

kojom je srpski patrijarha Pajsije (1614-1648) imenovao jednu osobu dalmatinskim metropolitom[28]. Kako je već rečeno, Arsenije je uvažio molbu i priznao Busovića pravim episkopom[29].

Karlo de Rossi (alias: de Rubeis), suvremenik događaja, pisao je 1711., kao generalni vikar skradinske biskupije, da je Busović prigodom susreta s Arsenijem porekao sve stoje obećao u Veneciji 1692. i 1693.[x].

Prijelaz s katoličke vjere na pravoslavlje, i obratno, u ono vrijeme smatranje općenito s jedne strane kao obraćenje, a s druge strane kao apostazija. Po sebi, nemamo pravo isključiti mogućnost ovako temeljitog unutrašnjeg preobražaja i kroz veoma kratko vrijeme. Smatram, ipak, da se to nije zbilo s Busovićem. Latinski biskupi su češće opetovali da njegova ispovijest vjere nije bila iskrena već lažna, da bi mogao kriomice i s više uspješnosti širiti shizmatičku i heretičku nauku. Ali ni to mišljenje ne izgleda toliko vjerojatno.

Prisjetimo se da je Busović dugo vremena živio u Šibeniku u službi grčke crkve sv. Julijana, tj. u jednoj zajednici koja je podržavala veze i s Pravoslavnom i s Katoličkom crkvom, ali nikada nije u potpunosti ovisila ni o jednoj ni o drugoj, kao da se nalazila u sredini između dviju Crkvi, ne prekidajući vez, niti identificirajući se ni s jednom. Koja je od dviju crkava vršila veći utjecaj, ovisilo je o unutrašnjim d vanjskim uvjetima zajednice. I Busović je mogao, za vrijeme svoga dugog boravka u takvoj općini, steći uvjerenje da se može biti kršćanin a da se ne bude pravno čvrsto navezan ni na Katoličku ni na Pravoslavnu crkvu. Prema tome, on nije trebao doživjeti duboke unutarnje preobražaje da bi jedan- l put izrazio svoju poslušnost i odanost papi, a drugi put srpskom patrijarhi. Ipak, bilo bi previše simplificistički, zaključiti iz toga da Busoviću nisu bile jasne razlike između Crkvi, ili pak da je njemu bilo svejedno kome će izraziti poslušnost i priznanje. Posjedovao je onaj tipični osjećaj orijentalaca (bizantinaca!) za lako prilagođivanje stvarnim prilikama, ne čekajući da se prije razjasne neka načelna pitanja. Pored toga, Busovićeva djelatnost nije bila prodahnuta isključivo religioznim motivima, kao što to dokazuje njegovo "špijuniranje" u službi generalnog providura Alvisea Moceniga[32].

Nemamo nijednog pisanog dokumenta Busovićeve ispovijesti vjere pred patrijarhom Arsenijem. Trebamo pretpostaviti da su ulogu, koju je Tipaldi imao u Veneciji, sada vršili kaluđeri krčkog manastira. Tako je, vjerojatno, njegova ispovijest pravoslavne vjere bila obojena polemički prema Katoličkoj crkvi, kao što je njegova ispovijest vjere u Veneciji bila vezana uz teške optužbe protiv pravoslavnih episkopa. No, ovo mijenjanje zastave treba pripisati više vanjskim uvjetima nego promjeni unutarnjeg Busovićevog raspoloženja. Uostalom, vidimo da Busovići nakon ove ispovijesti vrši svoju episkopsku službu bez nekog

[28] Ne bez historijske osnove vidi Simrak u tom metropoliti osobu Epifanija Stefanovića, koji se zvao upravo metropolita Dalmacije *(Sveta Stolica i franjevci prema pravoslavnoj crkvi u Dalmaciji,* nav. dj. str. 89).
[29] Tako naime nalazimo u jednoj odredbi koju je Busović izdao u travnju 1703: „Nikodim Božijeju milostiju Mitropolit krčki" *(Srpsko-dalmatinski magazin za godinu 1843,* Zadar, str. 107-108).
[30] De Rossi bez sumnje nema pravo kada kaže da se to zbilo „in loco dicto Pech", jer se u to vrijeme Arsenije već nalazio u Austrijskoj monarhiji (Usp. SOCG, vol. 580, f. 152).

[32] U Državnom arhivu u Veneciji (fond: Prowcditori generali di Dalmazia, filza 542 i 544) nalaze se mnogi Busovićevi izvještaji o stanju na mletačko-turskoj granici. Dosta toga je prepisao J. Tomić a njegovi su prijepisi pohranjeni u Arhivu Srpske akademije nauka u Beogradu *(bi.* 8711/VI).

uočljivog neprijateljstva prema Katoličkoj crkvi. Inače ne znamo kako bismo rastumačili dugogodišnju šutnju katoličkih biskupa, bez obzira kakav je bio stav civilne uprave. Naime, Busovićeva "prijevara" zbila se tijekom 1695. godine, mi pak tek 1703. nailazimo na prve pritužbe biskupa protiv njega, a kroz to vrijeme generalni providur ga stalno naziva "stratoničkim biskupom", tj. titulom na koji gaje 1693. Tipaldi u Veneciji posvetio za episkopa[33]. To znači da njegovo približavanje srpskom patrijarhu nije bitno izmijenilo njegovu episkopsku djelatnost. U pismu od 30. listopada 1699. Tipaldi ga, pored oštre kritike nekih njegovih postupaka, smatra još uvijek svojim sufraganom, prema tome sjedinjenim[34] .

U Alviseu Mocenigu novom generalnom providuru, (1696-1702) Busović je ponovno našao jaku podršku pa je prekinuo vezu s patrijarhom Arsenijem. Mocenigo ga je štitio od pretenzija latinskih biskupa, ali i poticao da se odcijepi od srpskog patrijarhe, jer je ovaj, nalazeći se izvan mletačkog područja, smatran predstavnikom stranih sila. Mocenigo je stvari prosuđivao kao državnik;nije vodio mnogo brige o dogmatskim pitanjima; kako je Busović ušao, na neki način, u njegovu službu, više je bio zauzet državnim nego vjerskim pitanjima[35]. Zbog toga latinski biskupi nisu vidjeli da se Busović miješa u stvari koje su oni držali u svojoj nadležnosti, a s druge strane nisu se usudili javno prigovoriti Bušovicu za stvari od manjeg značenja, budući da je on imao u providuru, najvišoj državnoj instanci u provinciji, moćnog zaštitnika.

Prva, nama poznata, pritužba protiv Busovića nije došla sa strane latinske crkve, već od grčke u Šibeniku, gdje je Busović dugo vremena boravio prije episkopskog posvećenja. Paroh ove crkve uputio je dva pisma na adresu filadelfijskog arhiepiskopa, svoga neposrednog poglavara, optužujući Busovića za nezakonito miješanje u poslove grčke crkve u Šibeniku. Tipaldijev odgovor je veoma značajan, jer je kao ogledalo u kojem se odražavaju središnje točke stava filadelfijskog arhiepiskopa i, preko njega, katoličkih prelata naprama položaju kršćana bizantskog obreda u Dalmaciji[36].

Busović je stvarno prekoračio granicu danih mu ovlasti i pod tim vidom Tipaldijeva opomena je na mjestu. Naime, Busović nije od Tipaldija dobio jurisdikciju nad grčkim crkvenim općinama u primorskim gradovima. Drugo je pitanje, da li su Busovićevi zahtjevi bili u sebi opravdani, tj. da protegne svoju jurisdikciju na sve kršćane bizantskog obreda u Dalmaciji. Bez sumnje da mu je takvu ovlast udijelio srpski patrijarha prigodom njihova susreta 1695.

Tipaldijevo pismo otkriva izvjestan razvoj već poznatih tendencija, tj. da se u Dalmaciji ne dopusti nijedan biskup koji nije latinskog obreda. Pače, i sama jurisdikcija

[33] DESNICA, B., Nav. dj. II, str. 351. Još 1697. kotorski biskup preporučuje paštrovićkoj općini da traži sebi episkopa bizantskog obreda koji će (kao Busović) biti pod jurisdikcijom filadelfijskog arhiepiskopa (SOCG, vol. 528, f. 238).

[34] *Documenta,* str. 73-74. Već 1698. susrećemo se s jednini sporom Nikodema Busovića i nekog Nikanora Stankovića iz Vrlike (DESNICA, B., Nav. dj. str. 351). Nisu nam poznati razlozi; ali ako je spor religiozne naravi mogao bi se tumačiti u prilog Busovićevog katolicitcta, jer nema sumnje daje Nikanor pripadao bizantskom obredu. No samo ovaj podatak ne dozvoljava nam da tako nešto zaključimo.

[35] Usp. bilješku 32.

Istina ovdje se opisuje samo mišljenje nadbiskupa, koje može u mnogim pojedinostima odgovarati stvarnom stanju stvari, ali ostaje uvijek samo glas jod ne strane.

Kana Mletačke Dalmacije.

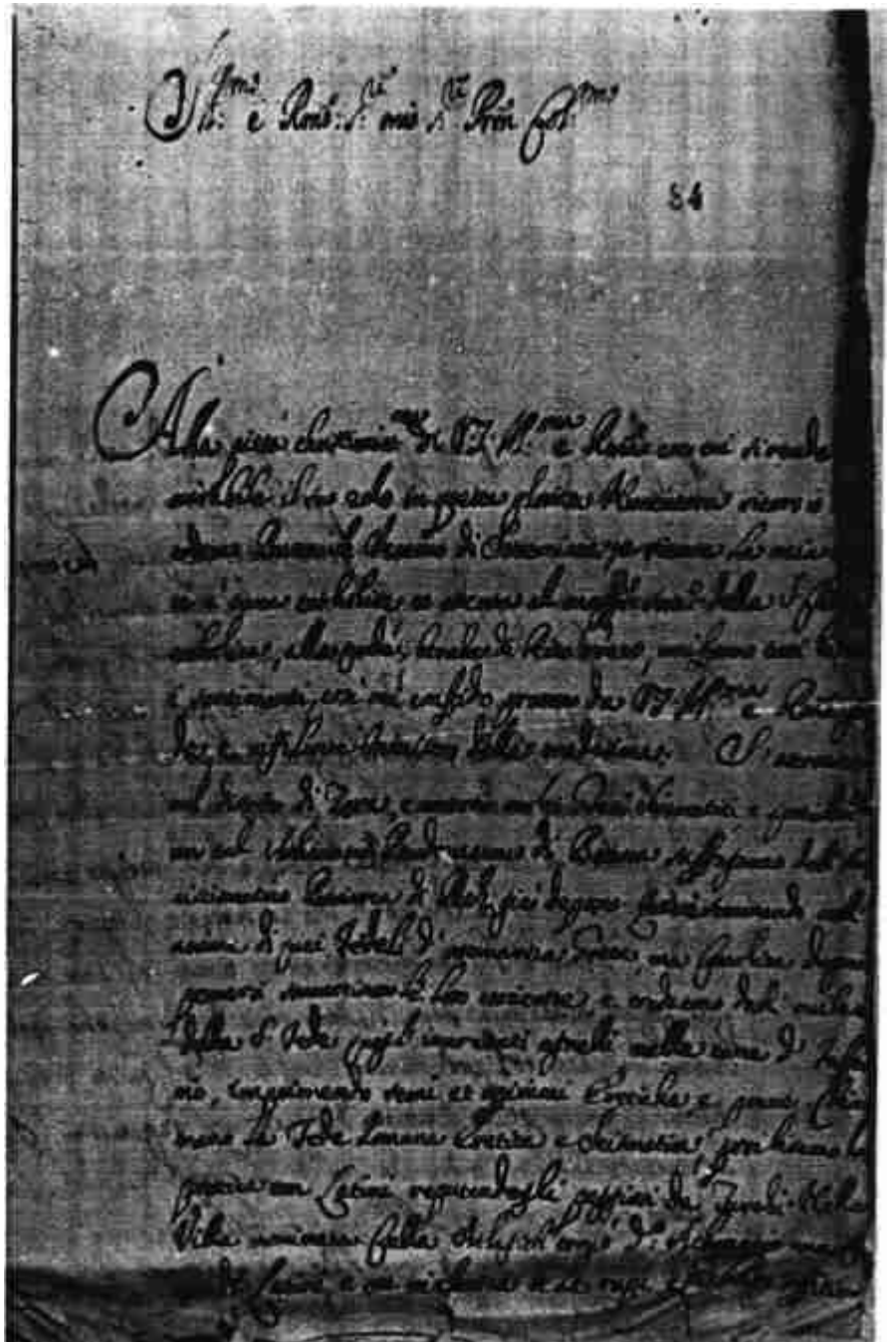

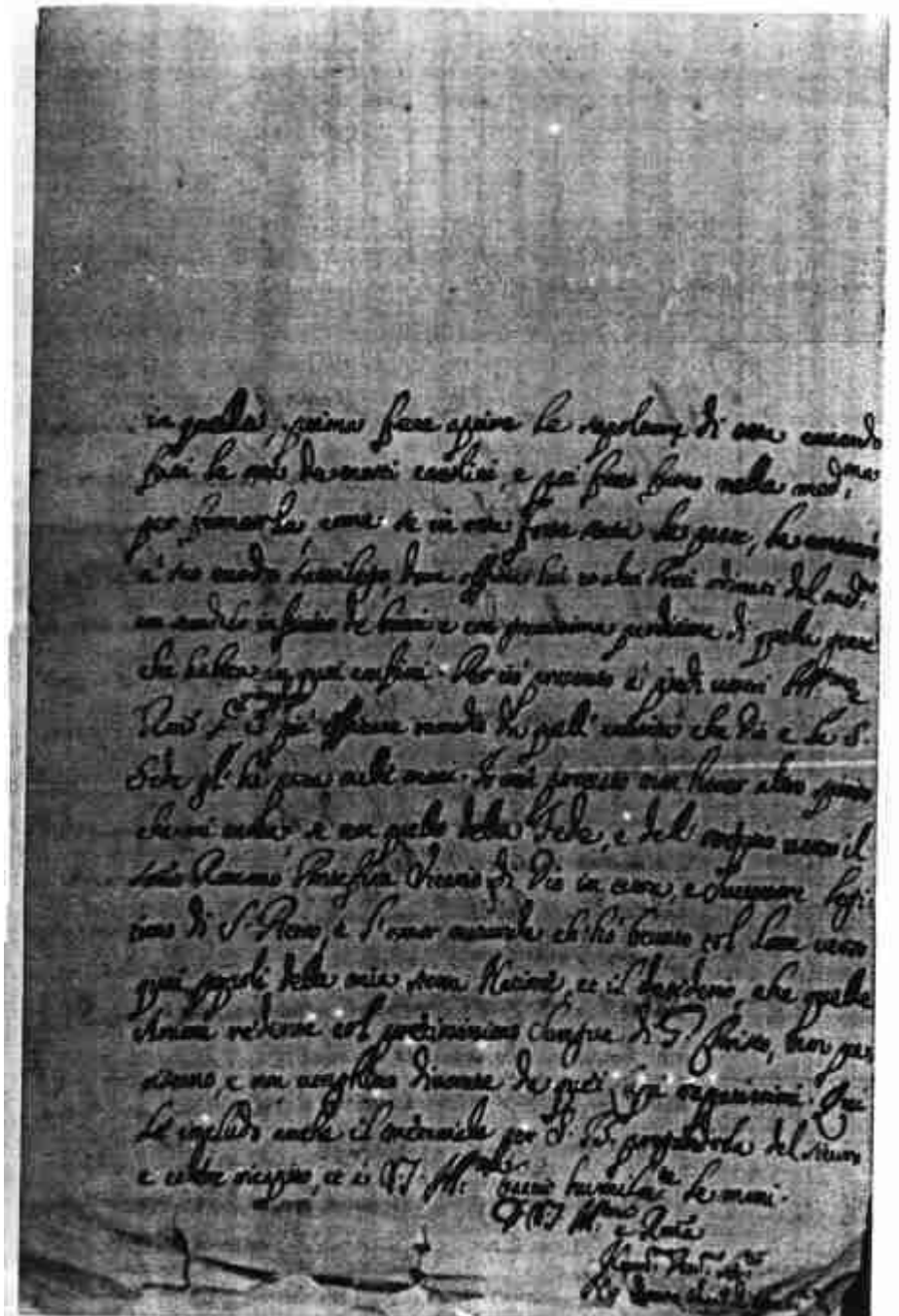

10* *Pismo Nikodima Busovića mletačkom nunciju.* 11*

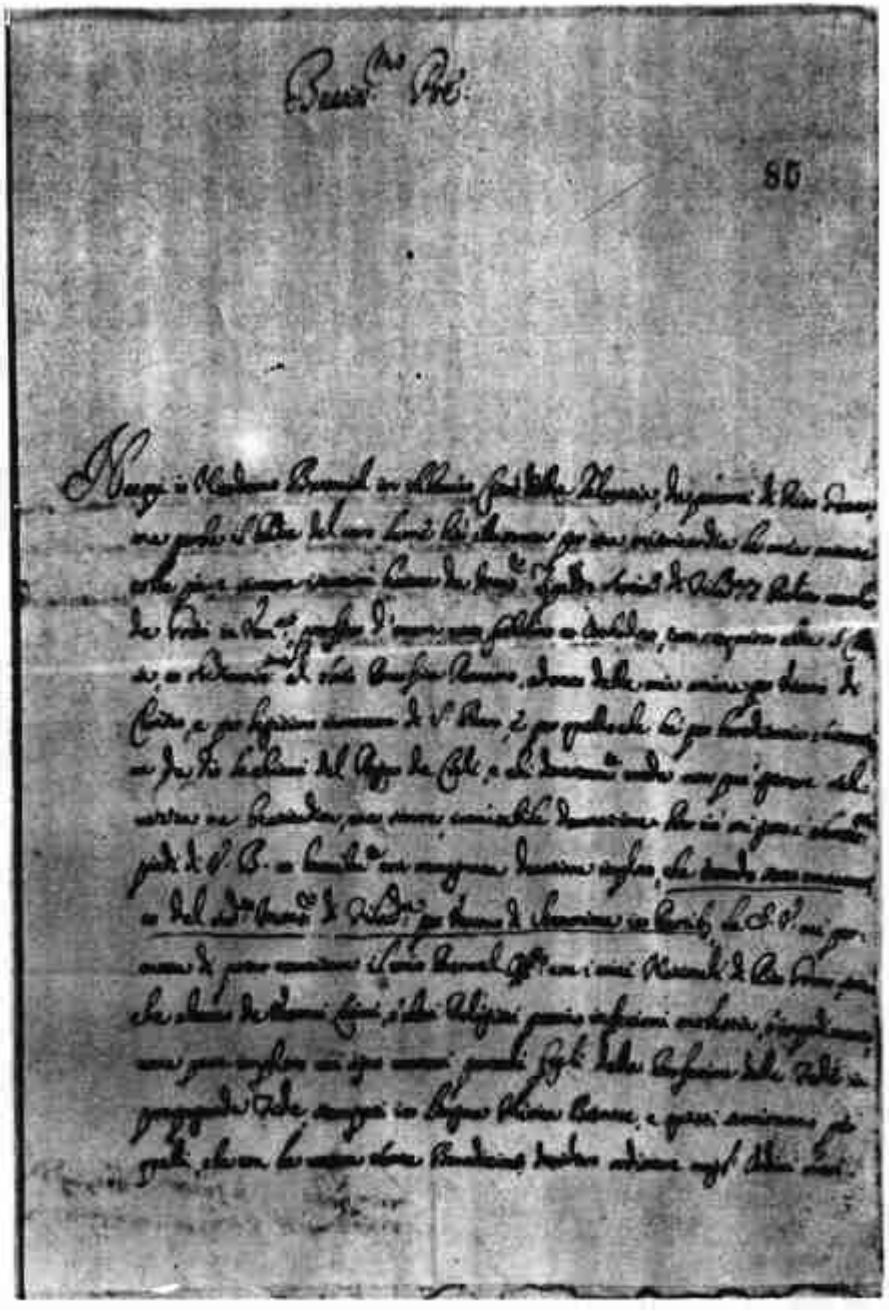

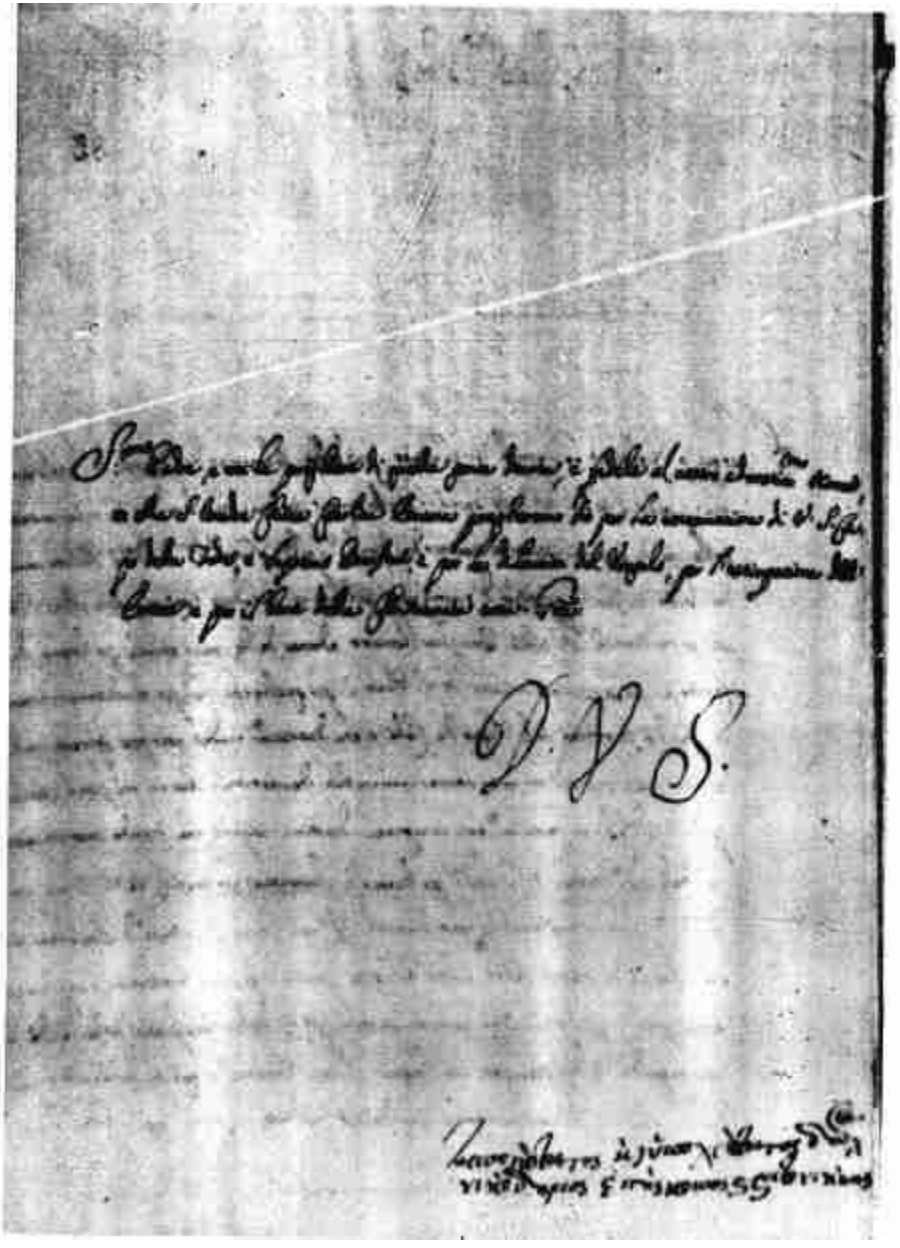

Pismo Nikodima Busovića papi.

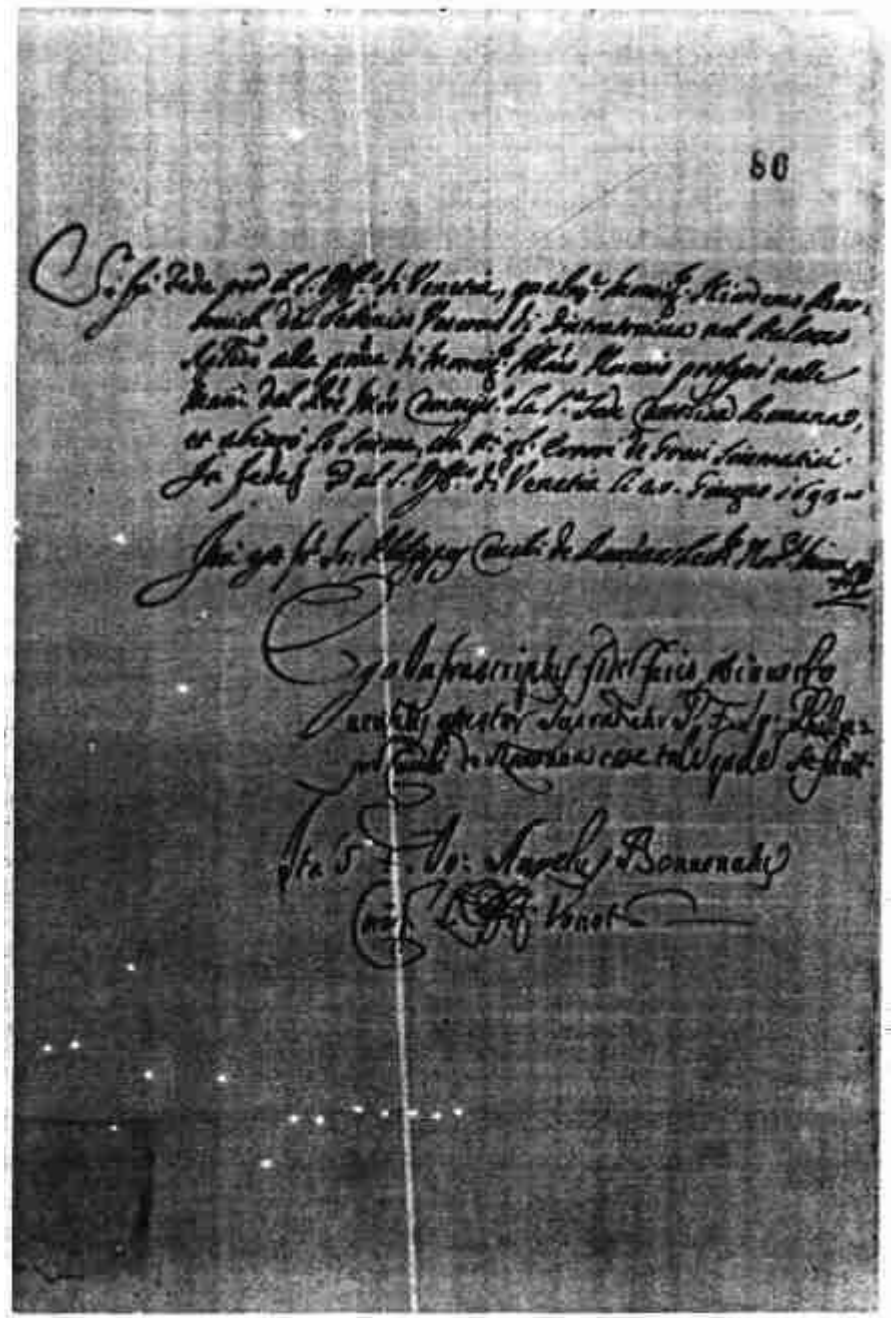

Mletački Sv. Oftcij ovjerava uniju.

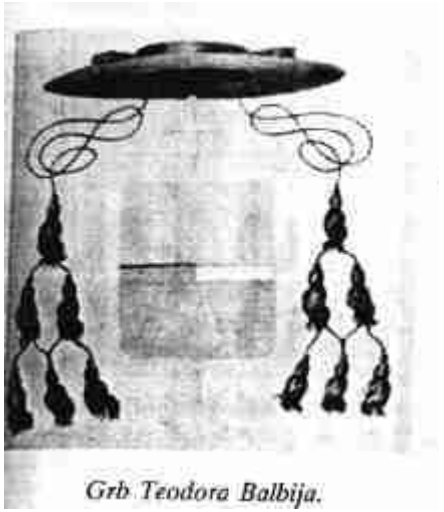

Grb Teodora Balbija.

Bonifacije Albani,

Nikola Bijanković.

Grb Viktora Priolija.

Nadb. Cupilli.

Cosmijevo *sjemenište.*

filadelfijskog arhiepiskopa, a Tipaldi je za to dao znatan doprinos, bila je svedena, na najmanju mjeru. Tipaldi, naime, kaže da se "začudio" čuvši za "novost" da se Busović želi uplitati u poslove šibenske grčke crkve, pored svega "što su mu stvari dobro poznate, kako crkvene tako i svjetovne, i znade"*koju težinu ima predmet jurisdikcije sa svojim posljedicama"[37]. Zatim, nastavljajući, Tipaldi tumači taj "predmet jurisdikcije"(materia 'di giurisdizione) parohu spomenute crkve: "Vaša velečasnost kao službenik te crkve, koja se nalazi u šibenskoj biskupiji, ne treba priznavati drugoga biskupa u Šibeniku osim onoga dijecezanskog, a za ono što se odnosi na različitost obreda, uz znanje istoga dijecezanskoga, treba primati naredbe filadelfijskog arhiepiskopa, koji rezidira u ovom Glavnom gradu, kojega su brizi, vodstvu i čuvanju povjerene od starine sve grčke crkve u Dalmaciji i Istri....Tako je uvijek prakticirano, i tako treba raditi i ubuduće...."[38].

Što se tiče Busovićeve osobe i njegovih ovlasti, Tipaldi ističe da Busović nije posvećen za episkopa "da ravna ovim mojim crkvama, nego da služi drugim narodima našeg obreda, koji se nalaze na drugoj strani i u drugim biskupijama izvan gore spomenutih"[39]. "Egzarhat, zatim, koji sam podijelio, to jest da može vizitirati tu Našu crkvu, da bi Nam dao potrebne izvještaje, podijelio sam za onda a ne za uvijek"[40]. Tipaldi je dao Busoviću jurisdikciju samo nad Morlacima bizantskog obreda.

Iz svega što je rečeno jasno proizlazi da Busoviću nije bila zagarantirana neka redovna i punopravna jurisdikcija ni nad Morlacima bizantskog obreda. Za vrijeme svoje episkopske službe njemu je u tome uspijevalo negdje više negdje manje, ovisno o mjestu i vjerskoj situaciji. Latinski se biskupi njegovim dolaskom za episkopa u Dalmaciju nisu odrekli svojih pretenzija na jurisdikciju nad svim kršćanima na području njihovih biskupija. Što su oni o njemu mislili, doznat ćemo više nakon odlaska providura Moceniga. Šibenski ga biskup 1704. naziva uzurpatorom,! ujedno za njega je Busović jedan od kaludera. Ono što biskupa najviše smeta jest činjenica daje Busović predvodeći posred Šibenika procesiju, blagoslivljao poput biskupa[41].

Iako se Busovićevo ime nakon 1703. nalazi češće u pismima latinskih biskupa, ipak to nisu jasna vrela iz kojih bismo uvidjeli stvarni domet Busovićeve jurisdikcije.

Ninski biskup Martin Dragojlo 12. srpnja 1704. izvještava Kongregaciju Koncila da je pseudoepiskop Busović prisvojio sebi (in seipsum convertit) svu počast i poslušnost koja ide latinskom biskupu: on postavlja župnike i svećenike, posjećuje župe; u crkvama se vlada kao biskup; podiže nove crkve bez dozvole latinskih biskupa te napuštene ili napola srušene latinske prisvaja sebi; ubire takse i redi svećenike[42] . Četiri godine prije toga, 19. svibnja 1700., poslan je iz iste biskupije na istu adresu izvještaj gotovo suprotan gornjemu. Naime, tu biskup Parčić javlja daje prošlih godina u njegovu biskupiju dolazio grč-

Docuincnta, str. 73.

38 Nav.clj.

39 Tj. Zadru, Šibenika, Hvara i Pule. U ovim gradovima postojale su crkvene zajednicu nad kojima je, u gornjem smislu, Tipaldi priznavao sebi jurisdikciju. Smisao je: i/van spomenutih gradova, a ne izvan biskupija koje imaju središte u tim gradovima.

~'° Nav. dj., str, 73-74. Kako Tipaldi nije naišao na svestrano odobravanje njegova poteza s Busovićem, izgleda da je u ovim zadnjim riječima prisutna tendenciju da se liusovića onemogući u njegovoj biskupskoj djelatnosti; kao da ga seje htio odreći.

41 ASVat.Congr. Concilii. *Relationcs od limina,* Scbcniccn. 6. XI 1705.

42 Ondje, Nonensis, pod gornjim datumom.

ki episkop, ali je odlazio neobavljena posla jer je on, biskup, narod tako dobro uputio u spasonosne istine da nije htio ni slušati sijača lažnih dogmi[43]. Očito da se biskup ovdje malo previše hvalio. Parčić pod "grčkim episkopom" ne misli na Busovića nego na Atanazija Ljubojevića, dabro-bosanskog metropolitu, koji je iz Like povremeno dolazio u Dalmaciju, smatrajući je dijelom područja svoje jurisdikcije[44]. No, činjenica da ne spominje Busovića, veoma je važna, jer nam kaže da se u ono vrijeme Busovićeva prisutnost u ninskoj biskupiji, gdje je bilo brojno pučanstvo bizantskog obreda, nije ni primjećivala. Kako već rekosmo, u to vrijeme Busovićeva djelatnost nije izazivala reakciju latinskih biskupa, koliko zbog toga što je ona bila neznatna, toliko i zbog toga što nije bila izrazito vjerske naravi.

Prava ofenziva na Busovića zbila se tek 1703., što se poklapa s promjenom generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju. Dolaskom Andjela Ema na ovu dužnost prestaje ona tijesna povezanost između Busovića i providura. Dok je Alvise Mocenigo zabranjivao svaki priziv na strane vlasti, uključujući ovdje i Rim, Emo 1. prosinca 1703. piše Senatu da je nezakonita djelatnost kaluđera i biskupa bizantskog obreda "uzrokovala mnogo puta pritužbe u Rim i uznemirenost javnosti"[45].

Izgubivši podršku generalnog providura, Busović se opet okreće prema srpskom patrijarhi i uspostavlja stare veze (koje su bile prekinute, ili bar zanemarene, za vrijeme Mocenigove uprave).

Prva tužba na Busovića od latinskih biskupa u Dalmaciji iznesena je pred Kongregaciju 3. studenoga 1703. Tu su istaknute "teške zloupotrebe" u njegovoj djelatnosti. Prema sastavljačima tog pisma, Busović je svoj episkopat u Veneciji stekao preko lažne, fiktivne, unije, nakon čega se uputio srpskom patrijarhi da dobije odrješenje od izopćenja u koje je upao kad je izrazio poslušnost Svetoj Stolici. Vrativši se u Dalmaciju branio je svojim podanicima da se vjenčavaju i da krštavaju djecu u katoličkim crkvama, naređujući opetovanje sakramenata primljenih od katoličkih službenika[46]. Á<

'- -' s -U Kongregaciji bi odlučeno da o tome treba obavijestiti ffladelfljskog nadbiskupa i nuncija u Veneciji kako bi se Busoviću zabranilo upotrebu episkopskih insignija. Zatim se dodaje kako je najuspješniji način da bi se predusreli takvi slučajevi poraditi kod Mletačke republike - neka"ne dozvoljava ulazak sličnih osoba na svoja područja "budući da je grčka vjera jednako opasna za državnu stvar kao i za vjerske istine"[47]. Da bi se popravilo ono što se dogodilo u Dalmaciji, smatralo se u Kongregaciji da će biti najuspješnije ako Državno tajništvo intervenira kod mletačke vlade posredstvom nuncija u Veneciji. U tom smislu upućeno je Tajništvu pismo[48]. Izgleda da je sve to ostvareno, jer se ubrzo zamjećuju znatne promjene u vjerskoj politici Republike. ';.·

; Pismo dalmatinskih biskupa završava s molbom članovima Propagande da se njihova imena drže u tajnosti, jer bi u protivnom sastavljači pisma mogli štetovati[49].

Ondje, pod navedenim datumom.

[44] SC, *Dabnazia,* vol. 8, f. 68.

[15] ASVen, *Provveditorigenerali in Dabnazia,* filza 541, dispaccio 42.

[46] SOCG,vol.546,f. 271. Ovdje se nalazfsamo sadržaj pisma.

Nuncij je malo poslije dobio o tome od Propagande upute da bi mogao poduzeti kod Senata nužne korake (Ondje, f. 345).

' * *Lettere delta Congregazione e del Mons.* Segretario per l'anno 1703 (11. studenoga), f. 13 Iv.

49 Ondje.

Upozoren o odluci Propagande, nuncij, sa svoje strane, obećava da će učiniti sve što je u njegovim mogućnostima, ističući pri tom teškoće, jer je Busović narodni episkop i podložnik državnog foruma; osim toga, postoji običaj u državi da se biskupima bizantskog obreda, makar shizmatici, dopušta vršenje jurisdikcije na području provincija Dalmacije i Albanije. Naime, na području takozvane Mletačke Albanije, koju od Dalmacije rastavlja mala Dubrovačka republika, Venecija već duže vremena ne samo da dozvoljava boravak nesjedinjenih biskupa bizantskog obreda, nego ih čak plaća kao svoje službenike. Pored svih teškoća, nuncij se nada da će intervencija imati uspjeha, budući da je Busović jednom položio ispovijest katoličke vjere, podlažući se na taj način svojevoljno jurisdikciji Katoličke crkve[50].

Još više nego za vrijeme Andjela Ema, imali su katolički biskupi, u svojim planovima protiv Busovića, podršku u novom generalnom providuru Justinu Rivi (1705-' 1708). Svojom je terminacijom od 5. listopada 1705. Riva zabranio Busoviću podjeljivanje parohija svećenicima bez prethodnog pristanka latinskih biskupa. Terminacija je potvrđena drugim dekretom istog providura, 9. listopada iste godine[51].

Justin Riva izdao je i drugih dekreta u prilog jurisdikcije latinskih biskupa nad klerom i narodom bizantskog obreda. Jedan od tih, onaj od 27. prosinca 1706., obvezivao je sve župnike jednog i drugog obreda da slave sakramenat ženidbe u skladu s propi-'*sima tridentinskog sabora[52]. No, tada se Busović nije više nalazio u Dalmaciji. Ostavši bez [i4]pomoći i podrške civilne vlasti, njegov je položaj jako uzdrman. Novi ga je razvoj događaja "prisilio na povlačenje. Odrekao se episkopske časti i vlasti i povukao ujedan manastir na ;-· Atosu. Njegova odluka mogla je biti uzrokovana i čisto osobnim razlozima, kao što su ' bolest i poodmakla dob, jer je malo iza toga umro. Na Atosu je živio tek kratko vrijeme, a zatim je posjetio neka sveta mjesta i početkom 1707. vratio se u Dalmaciju gdje je još iste godine umro u krčkom manastiru[53].

Teško je još danas dati sud o ovoj kontroverznoj ličnosti i odvagnuti ulogu koju : je on odigrao. No, nema sumnje da je Busović bio osoba koja je bila veoma utjecajna na Jiazvoj religiozno-političkih odnosa u Dalmaciji na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Za to [1]svjedoči i ninski biskup Martin Dragojlo koji se u svom pismu Propagandi od 8. ožujka *1707. - u vrijeme, dakle, kada je Busoviću i zbog državnih propisa i zbog bolesti bila one-' mogućena episkopska aktivnost - tuži Kogregaciji da nakon dolaska Busovića u provinciju si oni shizmatici koji su davali desetinu ninskom biskupu i bili mu odani više to ne čine; čalcšto više, više je katoličkih crkava pretvoreno u shizmatičke[54].

[50] SOCG, vol. 547, f. 344. Uz gore navedenu zajedničku optužbu latinskih biskupa protiv Busovića, imamo i drugih sa strane pojedinih biskupa. Tako ninski biskup Martin Dragojlo (1703-1708) - optužuje Busovića da nije dao dvojici sjedinjenih monaha da sabiru milostinju po Dalmaciji (Ondje, ;.voL548 f. 380v).

[5] MILAŠ, N., *Pravoslavna Dabnacifa,* str. 329. Ta dva dekreta, kako kaže autor, nalaze se u eparhijskom arhivu u Zadru, br. 151 i 153.

£A Vat.Lat. 9466, str. 820. Ovdje nije originalni dokumenat nego samo sažetak dekreta.

r[1] x3» Milaš govori daje Riva svojom naredbom izazvao ustanak 7000 Srba u Dalmaciji *(Pravoslavna Dalmacija,* str. 329). Takva tvrdnja ne nalazi ostona u dokumentima. Poznato je da je u Dalmaciji 1704. doista buknuo ustanak, ali taj ima sasvim druge korjene od onih koje mu Milaš podmeće.

=[4] ^C, *Dabnazia,* vol. 4, f. 236r.

II. OTVORENO PROTIV UNIJE

Busovićeva je unija trebala pokazati mogućnost rješenja problema prisutnosti kršćana bizantskog obreda u katoličkoj okolini na taj način da se uvede katolička hijerarhija bizantskog obreda. Međutim, ona to nije pokazala, pače dobio se dojam daje nekorisno nešto slično pokušavati u budućnosti. Ostale su još dvije mogućnosti za rješenje vjerskog pitanja u Dalmaciji: podložiti kler i narod bizantskog obreda katoličkoj (latinskoj) hijerarhiji, ili pak u Provinciji uspostaviti pravoslavnu hijerarhiju.

Pravoslavna strana u više je navrata pokušala ostvariti svoj plan, ali je latinska strana, tj. katolički biskupi, uvijek uspijevala pronaći način kako da se tome stane na put. Stanje se naročito zaoštrilo nakon smrti Melecija Tipaldija, titularnog filadelfijskog arhiepiskopa.

Predstavnici pravoslavlja tražili su uspostavu hijerarhije koja bi bila neovisna, ne samo od katoličkih biskupa, nego i od kakvog sjedinjenog biskupa bizantskog obreda. U 17. je stoljeću još bilo nejasno može li Srpska pravoslavna crkva postojati izvan granica Turske carevine. U 18. stoljeću je i ta dilema riješena, jer je stvarno ona postojala,! priznavana kao takva u granicama Austrijske monarhije. Ako je to moguće tamo, pitali su se pravoslavci, a zašto ne bi moglo i na području Mletačke republike? Unija više nije potrebna za golu egzistenciju i na nju se više i ne misli; osim toga, već se razjasnilo da unija za dalmatinske biskupe ne znači dogovor dviju jednakopravnih strana, nego priključenje manjepravnog, slabijeg, jačem gospodaru. Pravoslavni kler je odbijao ovu ulogu slabijeg, i manjepravnog (jer im ova uloga više i nije bila tako potrebna) i tražio potpunu autonomiju.

Pravoslavci već nastupaju kao organizirana cjelina i iznose jasno definirane prijedloge i zahtjeve. Njihovim jačanjem slabio je utjecaj Katoličke crkve i katoličkog klera u Dalmaciji, ali ipak nije toliko oslabio da se ne bi bio u stanju, sve do pada Venecije (1797), oduprijeti nastojanju pravoslavaca za vlastitom vjerskom autonomijom.

Sukob ovih dvaju suprotnih stavova podijelit ću u četiri faze:

- prva je obilježena pokušajem Savatije Ljubibratića da se nametne kao Busovićev nasljednik, ali bez ispovijesti katoličke vjere;

— druga je vezana uz ime Stefana Ljubibratića, koji je početkom 1719. posvećen od pećkog patrijarhe za pravoslavnog metropolitu u Dalmaciji;

— treća se otvara prijedlogomjnletačkog dužda 11. travnja 1722., da se predstave kandidati za episkopat bizantskog obreda u Dalmaciji;

— četvrta faza je vezana uz ime Simeona Končarevića koji je 1751. posvećen za episkopa, ali se ni on nije mogao, uza svu podršku pravoslavnog klera i naroda, održati kao dalmatinski episkop unutar mletačkih granica. Umro je u izagnanstvu 1769.

Svi, dakle, pokušaji pravoslavnog klera da dobiju svog episkopa ostali su bezuspješni. Sva tri spomenuta episkopa bili su dekretima Senata protjerani iz države. Bez stvarnog uspjeha ostali su i pokušaji predlaganja kandidata.

Korijen tih neuspjeha stoji u bojazni Republike da se u Dalmaciji ne poveća strani utjecaj. Pri tome bila je presudna uloga katoličke hijerarhije u Dalmaciji, koju su predvodila u ovo vrijeme dva zadarska nadbiskupa: Vinko Zmajević (1713-1745) i Mate Karaman (1745-1771).

Ako kažemo da su pokušaji pravoslavaca doživjeli neuspjeh, ni katolička se strana ne može na planu zbližavanja pravoslavaca i katolika pohvaliti pozitivnim rezultatima. No, u ono vrijeme bilo je biskupima teško shvatiti da nisu na području svojih biskupija poglavari svih koji vjeruju u Isusa Krista.

1. Savatije Ljubibratić

a) Tko je Savatije Ljubibratić?

Već je Busoviću civilna vlast zabranila da imenuje parohe bez prethodnog dopuštenja latinskih biskupa[1]. Time je bila priznata jurisdikcija latinskih prelata nad klerom i narodom bizantskog obreda, i ujedno osujećen osnovni Busovićev zahtjev da može vršiti pastoralnu službu među svojim sunarodnjacima bizantskog obreda bez ometanja sa strane bilo kojeg latinskog biskupa ili svećenika[2].

Daljnje mjere Justina Rive još su više učinile ovisnim pravoslavni kler od latinskih biskupa. 27. prosinca 1706. naređeno je kleru obaju obreda da se u slavljenju sakramenta ženidbe svi drže odredaba Tridentskog sabora[3] . 5. rujna slijedeće godine stavljena je na snagu terminacija providura Petra Valiera iz 1679. po kojoj je latinskim svećenicima naređeno da poučavaju one bizantskog obreda[4]; samo mjesec dana poslije izišao je novi dekret kojim se stranim svećenicima zabranjuje vršenje službe paroha[5], ciljajući, bez sum-

MILAS, N.,*Pravoslavna Dalmacija,* str. 329.
SOCG, vol. 5 16, f 85.

[3] Terminacija providura Justina Rive u kojoj kaže: „Rclativamcnte alle Ducali del 20 Maržo p.p. cd alle pie, cd zelanti premure dell'arcivescovo di Žara ä ordinato chc li Matrimonj dell'uno e dcll' altro rito sicno cclcbrati giusto il Concilio di Trcnto, ne possino congiunte persone anco dal Rito Grcco in cadaun čašo senza pcrmissione dc Vescovi Ordinarj Latini" (Vat. lat. 9466, str. 820). Ovdje je samo sažetak dekreta.

[4] *Documcnta.* str. 82-83.

[5] „Comando ehe non possino sostenutc et esercitatc dctte cure d'anime e capcllani per le cittä e ,Ie fortezze della provincia, si ncl rito latino, comc ne! greco, se non da religiosi suditi, altri ehe avcssero jusda cleggere... nemeno li confrati... possono essere di altro Dominio" (Ondje, str. 82-83).

nje, na kaluđere i svećenike bizantskog obreda koji su dolazili u Dalmaciju iz Bosne i sjeverne Hrvatske. Naredba je preinačena 28. travnja 1708. tako da se za strance zahtijevala dozvola boravka od države i dijecezanskog biskupa[6]. To ne znači da parosi podanici nisu trebali imati takve dozvole, nego da su oni takvu dozvolu već dobili. Svaki pak novi svećenik, koji je došao s onu stranu granice, trebao se predstaviti biskupu da bi dobio dozvolu za rad. Sličnu odluku donio je Senat u siječnju 1708. za crkvu sv. Jurja u Veneciji, pored svega toga što je u gradu bio prisutan grčki biskup, Melecije Tipaldi, pače, upravo je Melecije dao povoda takvoj odluci. Tamo se dozvola za vršenje kapetanske službe pri grčkoj crkvi sv. Jurja dobivala nakon ispita pred katoličkim biskupom (patrijarhom)[7].

Tako je nakon odstupanja i skore smrti Nikodima Busovića potvrđena jurisdik-cija latinskih prelata nad kršćanima jednog i drugog obreda. Na taj način Senat je uvažio želju Kongregacije de Propaganda fide, koja je smatrala najboljim lijekom za vjeru u Dalmaciji da se osobama kao što je Busović ne dopusti ulazak u Dalmaciju[8].

Novo usmjerenje religiozne politike u Veneciji nije ostalo bez protivljenja. 20. rujna!708. pravni savjetnici (consultori in jure) predlažu da se proglasi nevažećom terminacija kojom su kapelani sv. Jurja prije preuzimanja službe bili obvezatni podložiti se ispitivanju pred latinskim prelatima. Savjetnici smatraju ovakvu naredbu kao "stvar nova, još nikada prakticirana"[9]. Ali novi kurs religiozne politike Venecije nije se zaustavio. Savjetnici sada dobiše zadatak ne da ispitaju tradiciju kako bi u njoj našli inspiraciju za neko novo rješenje, nego da opravdaju rješenje koje je već doneseno, da se dokaže kako je ono nužno i u skladu sa prethodnim odredbama koje se odnose na religiozna pitanja.

Kršćani bizantskog obreda mogli su se pozvati na slobodu obreda i vlastitih običaja, što je vlada jamčila raznim odredbama. Ali i tu se dalo naći tumačenje u prilog važećoj politici. Pravni savjetnik fra Celso kaže da se te odredbe ne smiju tumačiti tako kao da bi državni savjet (država) htio da narodi žive prema svojim običajima i mišljenjima " za koje se znade da su krivi i protivni našoj svetoj vjeri", nego državni savjet ne želi da bi itko od podanika prisvojio sebi pravo da pod izlikom vjere nanosi štetu kršćanima bizantskog obreda zbog njihovih starih mišljenja u kojim su bili već onda kada se dominij Mletačke republike protegnuo na područja njihova prebivališta[10]. Izjava, iako nije službena, značajna za razumijevanje novog usmjerenja.

[6] Nav. dj. str. 86-87.

[7] Tu se naređuje „ehe i capellani ehe eserciteranno Ja cura d'anime in detta chiesa sieno veramente cattolici e non scismatici, e ehe per prova di cid n'abbiano ad esser esaminati e appiovati tali, come resto auco con la dovuta ubbidienza eseguita... cosf ehe in questa citti... mai possa esser tolerato altro esercizio, ehe quelto della nostra santissima fede cattolica" (Ondje, str. 84-86).

[8] SOCG, vol. 546, f. 271.

[9] „Siamo pero di umilissimo sentimente ehe in materia di religione... si abbi ad aver per nulla la terminazione degli Ecc(ellentissi)mi Signori de Comun 1706,12 Febr. nella parte ehe li capellani abbino ad esser esaminati, et approvati dai Prelati latini, ehe non possano offiziare senza li detti Requisiti: cosa nuova non mai pratticata" (Biblioteka Correr — Venecija—,Ms. Cod.Cic. 1368, Str. 241).

[10] „... la massima contenuta nelle sud(dett)e ducali 1569 e 1578... non ehe Pub(lic)o Cons(igli)o voglia ehe i PopolL... vivano secondo le consuetudini, e opinfoni loro, consciute ehe siano erronee, e contrarie alla nostra santa Fede..., ma vuole ehe niuno de suoi sudditi si aroghi l'autorita dimolestarc sotto pretesto di Religione li detti Gieci a causa delle antiche toro opinioni, nelle quali gl'ha ritrovati šino dal tempo, ehe U Ser(enissi)mo Dominio s'estese felicemente in queste parti" (ASVen, *Consultori in Jure,* fflza 421, s,p.)

Vidimo, dakle, da je prosvjed latinskih biskupa, podržan od Rima, urodio znatnom promjenom religiozne politike Venecije. No, Senat nije stvari prepustio ni Rimu niti dalmatinskim biskupima, čuvajući na tom polju i dalje svoju nadležnost: znači, nije si dozvolio vezati ruke, kako bi ih u drugo vrijeme imao slobodne, pa makar i za suprotna rješenja.

Ma koliko Busovićev episkopat bio neodređen i nesiguran, ipak je on kao episkopH živio u Dalmaciji dugo vremena; nakon njegove smrti mnogi su mislili da mu je potreban l nasljednik. Kao ozbiljan kandidat za nasljednika nametnuo se Savatije Ljubibratić, pravo- J slavni episkop iz Herceg Novog. Premda nesjedinjen s Katoličkom crkvom, uživao je posebnu naklonost Republike. Naime, za vrijeme Morejskog rata, dok se još nalazio u turskom carstvu, djelovao je u korist Venecije. Njegovo tadanje episkopsko sjedište, trebinjsM manastir, bilo je u blizini mletačkog dominija. Imao je naslov hercegovačkog vladike[11] . 1693. Savatije je s kaluđerima i sa skupinom vjernika napustio trebinjski manastir i nastanio se na mletačkom području nedaleko Herceg Novog, gdje je poslije sagrađen manastir Savina[12]. Venecija mu je priznala jurisdikciju nad vjernicima bizantskog obreda u herceg-novskom okružju, a dodijeljena mu je i državna plaća[13]. Sam providur Justin Riva, koji je za vrijeme svoje uprave izdao više odredaba o podložnosti klera i naroda bizantskog obreda latinskim biskupima, potvrdio je Savatiji 29. kolovoza 1707. pravo na neka polja koja je primio od prehodnih providura[14]. Plaća mu je bila neko vrijeme uskraćena, ali je 1710., u punom zamahu hajke na njega, tu povlasticu opet stekao[15].

Prema svjedočanstvima latinskih biskupa, Busović je sam odredio Savatija za svoga nasljednika i to na taj način što mu je, prije povlačenja, svoj episkopat prodao[16].

Uz naklonost Venecije i uz to što je od Busovića bio predodređen za dalmatinskog episkopa, Savatije je, kaže Milaš, imao za sebe kaluđere manastira Krke i Krupe. Na njihovo pismo on je, opet prema Milašu, odgovorio 28. kolovoza 1708. da ne može ulaziti u poslove dalmatinske crkve jer za to još nema potrebnu dozvolu državne uprave,ali da se u tom smislu već obratio na mjerodavna mjesta[17].

Teško je procijeniti koliko ima istine u onoj Busovićevoj prodaji biskupskih prava. Praksa, uostalom, nije bila neuobičajena kod pravoslavnih crkvenih osoba u turskom carstvu. Svakako, vidimo daje Savatije pokušavao i prije Busovićeve smrti (a i prije spo-

Oko godine 1660. kaluđeri iz tog manastira pristupili su uniji koja je bila kratkog vijeka (Vidi NEŽIĆ, C.,*De pravoslavnis in Jugoslavia,* nav. dj. str. 46-49).

[12] RUVARAC, I., *O humskim biskupima i hercegovačkim mitropolitima,* Mostar 1911, str. 22.

[13] *MILA$,N., Pravoslaima Dalmacua,* str. 334.

[14] HAŽ, *Providuri, Da Aiwz.* (1705-1708), vol. 2, f. 157.

[15] Usp. informaciju Vinka Zmajevića iz 1720. u kojoj se kaže: „... e venduta per contanti le ragoini episcopali al vescovo Savatia, ehe soggiomava in Castelnuovo, si ritirö per nascondere la propria infamia nell'Oriente" *(Documenta,* str. 125).

[16] MILAS, N., nav. dj. str. 334. Pismo se, kako kaže Autor, nalazi u eparhijskom arhivu u Zadru pod brojem 169.

[17] Bjanković mu je savjetovao da učini ispovijest vjere kako je to učinio Tipaldi (ne kaže: kao Busović!), ali je ovaj to odbio, no ipak je tražio materijalnu pomoć od Propagande. Bjanković dodaje da ga ne smatra vrijednim pomoći te da njihovi svećenici i kaluđeri sve rade iz interesa i da su puni praznovjerja (SOCG, vol. 541, ff. 349-350).

menutog pisma kaluderima!) proširiti svoju jurisdikciju na Dalmaciju. Makarski biskup Nikola Bjanković odlučno se opro ovakvim pokušajima; pokušaj je bio spriječen pomoću providura Justina Rive i Fondre, blagajnika Provincije, koji su Savatiju bili ukorili i naredili mu da se vrati u svoju rezidenciju u Herceg Novi[18].

Pored sve naklonosti, dakle, koju je Savatije uživao kod mletačke uprave, on se u onim okolnostima nije mogao nametnuti kao zakoniti Busovićev nasljednik.

b) Savatije vizitira Dalmaciju

Izgleda da su se prilike za Savatiju promijenile na bolje kada se zbila smjena providura, kad je Justina Rivu naslijedio Vincencije Vendramin (1708-1711). Novi generalni providur nije bio tako nesavitljiv. On je, istina, već 4. kolovoza 1708. objavio odredbu u kojoj hvali nastojanje svoga prethodnika oko osiguranja reda i mira koji su narušavali neki strani kaluderi, izjavljujući da su na snazi odredbe koje samo podanicima Provincije dopuštaju vršenje službe župnika (paroha) ili biskupa (episkopa)[19]. Sličnu odredbu, s obzirom na biskupe strance, izdao je Senat 24. kolovoza 1708.[20]. No, ovi dekreti nisu pogađali direktno Savatiju budući da je on bio podanik Republike. On je tada iskoristio priliku da ostvari svoju nakanu: proširiti svoju jurisdikciju na cijelu Dalmaciju. Prema Milašu, on je, na preporuku providura Vendramina, od Senata dobio za to posebnu dozvolu; to bi bio odgovor na Savatijinu molbu državnim vlastima, spomenutu u pismu kaluderima manastira Krke i Krupe[21]. On je stvarno morao primiti u tom smislu neke ovlasti, u najmanju ruku usmeno, kako će desetak godina poslije reći šibenski biskup Ivan Dominik Callegari[22] , ali njegov način postupanja u Dalmaciji prelazio je dozvoljene granice, jer se vladao kao biskup ordinarij i jedini poglavar vjernika bizantskog obreda u Dalmaciji. Zadarski nadbiskup, nakon što je osudio Savatijinu djelatnost, tvrdio je da Savatije nije imao potrebnu dozvolu državnog poglavara[23]. Ta tvrdnja se može shvatiti ili tako da Savatije nije imao dozvolu da na onaj način i u onom opsegu vrši biskupsku djelatnost, ili pak da je prekoračio granice područja za koje mu je dozvola bila izdana. Poznato je, naime, da ni Busović nije vršio episkopsku jurisdikciju nad svim područjima Dalmacije.

Nema nikakve sumnje da je Savatije stvarno vizitirao parohije po Dalmaciji. O tome imamo svjedočanstva jedne i druge strane, jer je svojim postupkom izazvao nezadovoljstvo ne samo u latinskim krugovima nego i kod nekih osoba bizantskog obreda; u ovih posljednjih u prvom redu zbog visokih taksa i zato stoje neke skinuo s parohijske službe.

[19] Vat. lat. 9466, str. 860. Ovdje imamo samo sažetak dekreta.

[20] „Non dovendo mai essere nel Paese Vescovi stranieri ne loro Vicarj senza previa notizia, de permissionc del Senate" (Ondje, str. 339).

[2] MILAS, N.. Nav. clj. str. 334. Originalni dokumcnat hi. prema Autoru, trebao biti u krčkom manastiru.

Šibenski biskup Callegari obavijestio je nuneija o slučaju Stelana Ljubibratića dodavši da ...suo zio Savazia da Castelnuovo tentd invano sotto diversi generalati la visita e finalniente riuscid'ottenere la licenza in voee sotto U general Vciulramino, et alla sfugita feee solo una visita non essendogli stata permcssa la seeonda". To je Callegari pisao kardinalu Paulueei-u 26. kolovoza 1719. (ASVat, *Venezia,* vol. 412, f. 196r).

[23] Vat. Lat. 9466, str. 370.

U Karinu Savatije je prilikom pohoda posvetio crkvu i predao je na upravu svećeniku Petru Končareviću. Malo nakon toga Savatije ga je htio zamijeniti jednim drugim svećenikom. Odluka se nije svidjela parohijanima.koji po svoj prilici potaknuti od Koncarevića, podniješe generalnom providiltu tužbu protiv Savatija moleći da im ostavi Končarevića[24].

Drugu pritužbu na Savatiju podastrli su providuru svećenici bizantskog obreda iz zadarskog okružja koji su prilikom vizite bili potvrđeni za parohe, ali netom je otišao, Savatije je poslao za iste parohije druge svećenike. Potpisnici mole od najviše vlasti (mano suprema), providura, "lijek i utjehu jer je naš Vladar (Principe) blagi Otac i Sudac, dobar poznavalac nevinosti i krivnje". Iz istoga spisa se očituje izvjesno neslaganje mirskih svećenika s kaluderima, jer kaže se, " izvan svakog je običaja da rečeni biskup sudi s jednim kaluderom kojega sobom vodi, imenom Mojsije, jer je potrebno da se skupe svećenici i starješine i tek tada se smije, koliko su opravdane, osuditi krivice ako ih netko ima, i jer Arhijereji trebaju biti sami Jereji (svećenici) a ne kaluderi, jer su Odredbe Patrijarhe jasne da kaluderi trebaju biti u svojim manastirima"[25].

Paroh u Biljanama, Pavle, uložio je utok protiv visokih taksa koje mu je propisao Savatije. Da bi opravdao takve takse, piše Pavle, Savatije je pokazivao dozvole koje je primio od turske vlasti, zahtijevajući osim toga doprinos za dvije godine, tobože opraštajući za treću (pod motivacijom da tri godine nije bilo vizitacije), tražeći ono što nije nikada tražio Busović, kojemu je Pavle bio tajnik. Busović je, naime, vizitirao crkve svake treće godine, i tražio mnogo manje. Kako Pavle nije bio u stanju da plati naređenu mu taksu, za nadomjestak ponudio je jednoga konja, ali Savatije nije bio time zadovoljan. Uz to Pavle nije na vrijeme mogao prodati konja pa ga je Savatije napao "prijeteći štapom i ljevakom"[26].

Nije nam poznat providurov odgovor na te pritužbe[27]. Izgleda da nije, bar u prvi mah, bio povoljan za svećenika Končarevića. Susrećemo se tada sa jednom stvari koja je

[24] *HAZ,Proviđuri,* Fe/irfram»! (1709-1711), vol. I, f. 58.

„Insorgc il disturbo, e la maggior confusionc di noi Preti Grcci in qucsto contado di Žara per l'occasione della novita del vcscovo novamcntc vcnuto, csscndo chc li Prcti, tutto ehe si trovano scnza colpa ministrando nclle Parrocchie, e ehe nclla visita dcl detto vescovo conosciuti per buoni, c confcrmati per tali, poscia adhcrcndo i gucmuli manda nuovi parochi csso vescovo, e leve li vccchi con dispiaccnza anco dcl popo'kf, com'i successo a noi Prcti Ilia c Pietro Conzarcvich, il primo paroco in Ervenich, il 2do in Carin... Non s'inoltremo poi ncl racconto dell'altre novita. fuori d'ogni costurne, coin'5 il .giudicare del detto vescovo con un calogero ehe scco conducc, per nome Moise. dovendo esser congrcgata unionc dc Prcti, c vccchiardi, c giustificatc chc sono, censurarc le colpe se Qualcuno ne ha, c, dovendo csser Protoprcti li Prcti stessi, e non calogcri, chiare in cio suonando le Patenti dcl Patriarca, ehe calogcri stiano ne loro convcnti" (Ondje, f. 59). Nije jasno je su li s ovom tužbom suglasni i ostali svcštcnici zadarskog okružja, ili se odnosi samo na dvojicu spomenutih. Valja napomenuti da se Savatije vladao kao da se nalazi u turskoj državi gdje su episkopi bili kompetentni rješavati i neke civilne parnice svojih vjernika.

„Mal trattato da bei principio, senza cometter colpe Io Pretc Paolo, Paroco di Bigliane... dal nostro Vcscovo nella prima visita chc egli fcce coH'astringcrmi a contribuirli oltre i! costume, c la mia t'orza, chicdcndo cio col nome d'araz, come fcccva ncl stato ottomano, leggcndone le concessioni Turcheschc, pretendendo esse contributioni per duc anni, dicendo farnc gratia del terzo (col motivo ehe in questi anni non sono state visite) c chicdc... cosa chc giammai s'c ptaticata col Precess(or)e suo Vcscovo Bussovich, dcl quäl Iιδ avuto l'honorc d'csscrgli stato secrctario.et egli visitava ogni terzo anno ma non chiedcva tanto (Ondje, f. 60).

[27] Usp. Ondje, Γ. 64.

više nego rijetkost za ono vrijeme: jedan latinski prelat podržava Savatiju protiv svećenika bizantskog obreda. Naime, dekretom ninske biskupske kurije,generalni vikar biskpije potvrđuje imenovanje svećenika Marovića za karinskog paroha namjesto Petra Končarevića. Znači, potvrđuje se Savatijina odluka[28]. To ujedno znači da se latinski prelati nisu odrekli vrhovne crkvene vlasti nad narodom i klerom bizantskog obreda i onda kada su dopustili da se episkopi miješaju u vjerska pitanja unutar njihovih biskupija. Već slijedeće godine (1710) ninski biskup, vizitirajući svoju biskupiju, nije propustio ni karinsku parohiju[29]. Ova vizita pokazuje također da Savatije nije naišao na odobravanje ni kod civilnih vlasti. U međuvremenu, naime, nadošli su novi elementi te karte u prilog Savatiji izgubiše na vrijednosti. U tim promjenama znatnu su ulogu imali latinski biskupi, a u prvom redu zadarski nadbiskup Viktor Prioli.

c) Savatije protjeran iz Dalmacije

Prema kraju 1709. ili na početku slijedeće godine, Prioli piše providuru, optužujući Savatija za njegovu djelatnost u zadarskoj nadbiskupiji i prigovarajući mu što je prigodom pohoda vršio takve čine jurisdikcije koje su u nadležnosti jedino dijecezanskog biskupa: usuđivao se premještati parohe, namještati nove, posjećivati ih, i čak ostavljati vikare kojima je za njegove odsutnosti dužnost vršiti vrhovni nadzor. Do tada je to uvijek vršio dijecezanski biskup (nadbiskup). Što se tiče paroha, nakon što su bili izabrani i predloženi od naroda, bilo je na latinskom biskupu da ih, uz prethodni ispit i ispovijest katoličke vjere, potvrdi[30]. Savatijevi postupci, nastavlja Prioli, "tim su štetniji što su uvedeni bez potrebnog odobrenja vrhovne vlasti (senza il dovuto Sovrano Beneplacito)"[31]. Stoga Nadbiskup traži ne samo da se zabrani nered nego da se stvar proslijedi najazmatranje najvišim oblastima i da se prava latinskih biskupa zaštite snagom državne vlasti[32].

Isti nadbiskup obratio se drugim pismom, 23. lipnja 1710., direktno na Senat. Iz tog utoka vidimo da je providur, doduše, opomenuo Savatija zbog njegove nezakonite djelatnosti ali je on .i dalje nastavio svoju aktivnost na način koji Nadbiskup ne smije dopustiti[33].

Iz prvog utoka vidimo da i pored toga što su trebali imati dozvolu latinskih biskupa, parosi nisu bili u svemu ovisni od biskupa u vršenju svoje službe. Tu Nadbiskup nalazi korijen neznanja svećenika i uzrok mnogih drugih zala koji biju narod bizantskog obreda i njegov kler u Dalmaciji. "Kako bi korisno bilo, zaključuje Prioli, da oni u svemu

[28] „Essendo'vacata la Parocchia di Carin per la amottione fatta dal Mons. Savatia del rito greco nella persona di P/ete Concarevich pur dal rito greco, percio col auttoritä del vicariato nostro istituiamo per capelano di d(ett)o toco il prete Moito Maravich accio assista alla cura di quelle anime šino altro ordine al quäle anco investiamo cum onere et onore, commandanđo in virtö diobbedienza ä tutti quanito secolari tanto ecclesiastici debono riconoscere il soprad(ett)o Mirich (sie!) per toro capelano." Pismo nosi nadnevak 18. travnja 1709. Ovdje imamo kopgu dekreta koji je izdao „arciprete e vicario capitolare Andrea Milich (Ondje, f. 65).

[29] *ASVen,ConsultoriinJure,* Busta 425,carta 6.

[30] Vat. Lat 9466, str. 369-370.

[31] Ondje. ».

[32] Nadbiskup se obraća „aU'oiacoto della pubblica sapienza" da štiti „col braccio della pubblica autoritä la.giurisdizkme dei vescovi latini" (Ondje, str. 374).

Ondje.

ovise od latinskih i dijecezanskih biskupa"[34]. Naime, iako je Tipaldi bio veoma popustljiv prema latinskim biskupima, ostaje činjenica da su kršćani bizantskog obreda u Dalmaciji stajali pod dvostrukom jurisdikcijom koja nije dala pravo nijednoj strani na punu kompetenciju, tako da se može također reći da su ti kršćani stajali između dvije jurisdikcije. To ne vrijedi samo za primorske općine, nego i za one kontinentalne u kojima je ne samo Busović nego povremeno i koji drugi biskup bizantskog obreda vršio biskupsku jurisdikciju uz prešutnu dozvolu Venecije, ali je u isto vrijeme latinskim biskupima priznavano određeno pravo nad istim narodom. To svakako nije pogodovalo sistematskom odgajanju klera i redovitoj evangelizaciji naroda.

Vjerojatno se i Callegari, šibenski biskup, potužio na Savatija. Nemamo o tome pisanog dokumenta, ah' naziremo iz Tipaldijeva pisma Callegariju 22. lipnja 1709., u kojem Tipaldi *priznaje* daje Callegari zakoniti biskup Grka u Šibeniku[35].

Razumije se da ni Tipaldi nije mogao biti zadovoljan sa Savatijem jer ovaj nije prihvatio uniju s Katoličkom crkvom, a prema tome nije priznavao ni Tipaldija kao svoga nadređenoga. Kao takav, za Tipaldija, Savatije nije ni mogao biti kandidat za Busovićeva nasljednika u Dalmaciji. Njegov kandidat trebao je biti sjedinjen s Katoličkom crkvom i spreman da prizna jurisdikciju flladelfijskog arhiepiskopa. No, da bi se takav biskup postavio u Dalmaciju, trebao je imati bar prešutni pristanak vlade. Prije svega je trebalo onemogućiti Savatija da se nametne kao zakoniti Busovićev nasljednik.

Tako je Savatije, uza sve to stoje imao dosta onih koji su ga podržavali, imao dosta jak savez protiv sebe: uz latinske biskupe i Tipaldija, ni mnogi svećenici bizantskog obreda nisu s njime bili zadovoljni.

Mate Karaman, zadarski nadbiskup od 1745. do 1771., u svom izvještaju iz 1750. piše da je nakon pojedinačnih utoka dalmatinskih biskupa, uslijedila jedna predstavka svih zajedno, te je nakon toga mletačka vlada zabranila Savatiju vršenje jurisdikcijskih čina u Dalmaciji[36]. Karaman, međutim, ne navodi nijedan službeni akt vlade, a među poznatim spisima ne nalazimo ni jedan sličnoga sadržaja. Po svoj prilici takva odredba nije ni izdana pismeno nego su samo stavljeni na snagu dekreti Justina Rive, nadasve onaj od 28. travnja 1708., koji je tražio od svećenika bizantskog obreda u zadarskom okružju da se, prije preuzimanja dužnosti paroha,predstave latinskom biskupu[37]. Obavijest splitskog nadbiskupa od 12. travnja 1712. ide u prilog te tvrdnje. Nadbiskup, naime, izvještavajući o stanju crkve u Dalmaciji, posebno o kršćanima bizantskog obreda, priložio je spomenuti dekret Justina Rive, "dekret - kaže se doslovno - najviše ustanove u ovoj provinciji, iz kojeg se vidi, da grčka shizma, kada biskupi budno paze na svoje dužnosti, ili se može pot-

[34] Ondje, str. 373.

Ondje, str. 861. „Una sola volta sorti Tintento furtivamente, magli fu poi per sempie vietato" (SOCG, vol. 627, f. 122);šibenski biskup je, prema nuncgevom pismu od 26. kolovoza 1719, pisao „ehe Sabazio fece una sob visita, non essendogli stata premessa pio la seconda" (ASVat *Veneziu* vol. 412,f. 196).

„Vescovo delto stesso rito (serviano), profugo dello stato ottomano ricoverato nel territorio di Castelnuovo, tento, vivente l'arcivescovo di Filadelfia d'aquistare giurisdizione sopra e questi, e quelli Morlacchi o serviani. Ma avendo la Piet3 Pubblica nell'anno 1710, col lume ricevuto da'consultori combinato le premure del Serviano col Memoriale de' Vescovi latini, abortirono le di lui speranze" („Bessarione" XXIX - Roma 1913-, str. 42).

[37] *Documenta,* str. 86-87.

puno otkriti, ili bar ne baca tako duboko i široko svoje korijenje"[38]. Kad bi postojao noviji dekret, zacijelo bi ga priložio[39]. Na svaki način nešto je učinjeno da se ograniči Savatijeva djelatnost u Dalmaciji jer je još u tijeku 1710. ninski biskup, Ivan Manola, vizitirao crkve bizantskog obreda u svojoj biskupiji kao Biljane[40] i Rudopolje[41], a ima indicija da je vizitirao i druge pa i krupski manastir, ostavljajući odredbe i naloge[42] .

Što su više opadale šanse Savatiju da se nametne za episkopa u Dalmaciji, to su se one više otvarale Tipaldiju da dade Dalmaciji biskupa bizantskog obreda, sjedinjenog s Rimom i vjernog filadelfijskom arhiepiskopu. Kao u Busovićevu slučaju tako i ovaj put izbor je pao na jednog svećenika iz Šibenika. Poznato je da su parosi crkve sv. Julijana u Šibeniku bili vjerni i filadelfijskom arhiepiskopu i dijecezanskom biskupu, kako smo vidjeli iz Tipaldijeva pisma 1699. parohu Metaksi[43]. Nasljednik ovoga bio je Nikola Metaksa. Njega je Tipaldi 11. svibnja 1711. imenovao korepiskopom, jer ovaj, kao oženjeni svećenik, nije bio u stanju primiti biskupsko posvećenje. Tipaldi mu je dozvolio upotrebu insignija i dao ovlast da može rukopolagati sve do uključivo đakona, te odrješivati od slučajeva koji su pridržani Tipaldiju kao filadelfijskom arhiepiskopu[44].

Teško je dokučiti koji je doseg imao ovaj novi Tipaldijev potez. Milaš kaže da je dekret izazvao otvorene izraze gnušanja i kod Metakse i kod naroda koji nije izdajnika htio imati za poglavara[45]. Ne treba isključiti mogućnost takve reakcije od nekih osoba, ili od pojedinih skupina bizantskog obreda u Dalmaciji (kaluđera!), ali tako odlučan i jednodušan stav, kako nam ga predstavlja Milaš, izgleda malo vjerojatan. Ipak imenovanje nije imalo znatnog utjecaja na daljnji razvoj vjerskih događaja u Dalmaciji; više je utjecalo Tipaldijevo izopćenje sa strane carigradskog patrijarhe u lipnju 1712.[46]., i susljedna smrt istog arhiepiskopa u svibnju slijedeće godine.

Budući da je služba filadelfijskog nadbiskupa, nakon Tipaldijeve smrti, ostala sve do 1782. bez svoga naslovnika, njegovom smrću prestao je također pravni vez između grčkih općina u primorskim gradovima Dalmacije sa crkvom sv. Jurja u Veneciji[47], što će se, kako ćemo vidjeti poslije, opet odraziti na daljnji tok razvoja problematike koju obrađujemo.

[38] SOCG, vol. 582, f. 291. Uz prilog citiranog dekreta (Ondje, f. 294).

[9] Odredba Justina Rive nije odmah stupila na snagu u svim krajevima Dalmacije, ili bar se nije svugdje strogo obdržavala, jer vidimo da još 18. lipnja 1709. kapitularni vikaru Ninu, Andrija Milić, zadovoljio se time da potvrdi ono što je Savatijc odredio (Vidi gore bilješku 28).

[40] ASVcn, *Consultori in Jure.* Busta 425, carta 6 od 30. travnja 1710.

[41] Ondje, carta 7, od 7. svibnja 1710.

[42] Vat. Lat. 9466, str. 834.

[43] Usp. *Documenta,* str. 73-74.

Metaksa je insigniran „Corepiscopi ac fratris nostri gradu... sit vices gcrens cpiscopi Ecclcsiae B.V. de Assumptionc Sancti Juliani Martiris Graccorum in urbe a Deo reparata Sibcniccnsi in Dalrnatia, qui libere ac legitime cxcrcerc poterit omnia sacra solemnia ct ordinesde more Nostr(or)um Praesulum, incipiente ab ordinibus minoribus usquc ad Diaconatum, et in iisdem excrccndis possit uti Mitra et Pastorali... atque absolverc a casibusreservatis Nobisveluti fontiseiusdem Dignitatisct facultatis" *(Documenta,* str. 336).

To znači da biti ovisan o Tipaldiju i prijanjati u/ Rim znači biti izdajica (Usp. MILAŠ, N., Nav.dj.str.336).

[6] *Documenta,* str. 90-96.

[47] MILAŠ, N.,Nav.dj. 337.

2. Stefan Ljubibratić (1716-1721)

a) Episkopsko posvećenje

Stefan Ljubibratić bio je sinovac Savatija Ljubibratića. Njegovu posvećenju nije prethodio izbor klera. Smatrao je da si episkopsku službu po obiteljskom pravu može prisvojiti[1]. Savatije je još za života povjeravao sinovcu Stefanu na području svoje jurisdikcije, tj. oko Herceg Novog, pojedine crkvene poslove, koji su po pravu vezani uz kompetenciju episkopa. Generalni providur za Dalmaciju i Albaniju, nakon Savatijeve smrti, potvrdio je 1. kolovoza 1716. Stefanu pravo na državnu potporu koju je svojevremeno primao episkop Savatije[1] ~. U ovom se dokumentu ne spominje crkvena jurisdikcija jer Stefan još nije bio posvećen za episkopa.

Tko bi mogao biti nadležan za posvetu jednog biskupa bizantskog obreda u onoj provinciji? Stolica filadelfijskog arhiepiskopa bila je nepopunjena. Episkopi sa Levanta nisu bili nadležni jer su pripadali drugom patrijarhi, carigradskom. Pravoslavno, naime, stanovništvo Dalmacije i mletačke Albanije uglavnom je došlo iz onih krajeva gdje se prostirala jurisdikcija pećkog patrijarhe, koji je bio neovisan od carigradskog. Prema tome novog biskupa trebao je posvetiti pećki patrijarha. Za latinske biskupe patrijarha nije na to imao pravo jer je Dalmacija bila na području latinskog patrijarhe, gdje je samo zapadnih patrijarha, tj. rimski biskup, i s njime ujedinjeni biskupi, mogao zakonito vršiti jurisdikci^_/__ ju. A ni državna vlast nije bila voljna priznati pećkom patrijarhi takva prava, jer ga je (smatrala predstavnikom stranih sila. \

Crkvena jurisdikcija koja se prenosi posvećenjem uključivala je i mnoge političkel posljedice. Tko je, naime, imao pravo posvećivati biskupe za određena biskupska sjedišta *j* imao je također duhovnu jurisdikciju na tom području^JJudjJĆi da su u ono vrijeme svjetovna i duhovna vlast bile_tijesno povezam^kada hi sft priznalo straften patrijarhi pra'"~>—i na duhovnu jurisdikciju u Dalmaciji, moglo bi se izvesti da i država iz koje patrijarha vrši/f duhovnu jurisdikciju ima pravo prisvajati sebi svjetovnu jurisdikciju na istom području, *j* Tijesna povezanost svjetovne i duhovne jurisdikcije očituje se i u činjenici daje za svako vršenje duhovne jurisdikcije trebalo dobiti dozvolu svjetovnog poglavara. л

U skladu s tim načelima. Senat je 14. srpnja 1718. odbio molbu naroda s područja Herceg Novog da ubuduće budu pod jurisdikcijom hercegovačkog episkopa[2] , prem- / da je poslije tolerirana jurisdikcija crnogorskog episkopa, koji je bio također iz druge i države i ujedno podložnik pećkog patrijarhe. —'

1711. poslanik ruskog cara, pukovnik Mihajlo Miloradović daruje Savatiju i „ego jegzarhu Stefanu jeromonaliu" posjede Mustafa-age Djetovića. U slučaju Savatijine smrti Stefan je „vladatelj". Očito je iz ovog da je Stefan bio tijesni Savatijin suradnik, ali mi se ne čini vjerojatnim da ono „vladatelj" treba uzeti u smislu da će ga Štetan naslijediti na cpiskopskoj stolici. Po svoj prilici se to odnosi samo na nasljedstvo rečenog imanja (Vidi NOVAKOVIĆ, St.. *Trehin/e. TrnlošiSarina.* JAZU, Starine XVI (Zagreb 1884). str. 104-105.

[11] *Documenta, sir.* 104-105.

[2] „Nel particolare poi de Professor] di Rito Greco Serviano, l'I-:cc(cllcntissi)mo Sen(at)o con Dec(re)to di 14 luglio 1718 eonosse 3 Teritoriali di C(astel) Nuovo. qualhic fecero instanza, ehe potessero vivere nel loro Rito come sin allora erano vissuti...; lascio pero cadere l'altro punto della loro dimandü. quäl era di potcr continuar come prima sotto la direzione. e governo spirituale del vcscovo Greco Serviano di lirzegovina" *(A.SVcn\ Consultori in Jure.* vol. 278. Pismo je datirano 26. srpnja 1720).

Poznavajući te pretpostavke, postaju nam mnogo jasniji način i vrijeme Stefanovog episkopatskog posvećenja. Posvetio gaje pećki patrijarha Mojsije Rajević (1712-1726) u mjestu Župa u Boki Kotorskoj. To je bilo moguće tek 1719.[3]. Nakon smrti Savatijeve nad pravoslavcima u Boki Kotorskoj vršio je jurisdikciju cetinjski episkop. No, kako je Stefan već bio predodređen za episkopa a cetinjski biskup nije bio voljan prepustiti mu područje Boke Kotorske, Stefan je dobio jurisdikciju nad Dalmacijom, i to kao metro-

Prema Milašu[4], Stefan je za posvećenje dobio i potrebnu dozvolu generalnog providura Alvisea Mocenigo (1717-1720). No izvještaj Moceniga o tom događaju ne dozvoljava takve zaključke. Prvog ožujka 1720. providur među ostalim piše daje susreo Stefana u srpnju 1719. dok se nalazio pod šatorima na Imotskom polju radi određivanja granice s Turcima. Stefan mu je tada rekao da je posvećen za episkopa i zamolio ga da mu dopusti odlazak u Veneciju s ciljem da dobije odobrenje za posvećenje koje je već primio. Budući da je providuru Stefan, kao dobar poznavalac stanja oko granice, bio korisna osoba, a bio je u cijeni i kod pravoslavnog naroda, Mocenigo nije Stefana pustio u Veneciju već mu je na molbu pravoslavnog naroda, svojim autoritetom dao dozvolu vizitirati crkve bizantskog obreda u Dalmaciji. Za opravdanje toga postupka, Mocenigo navodi javno dobro, budući da je Stefan vjeran Republici te je samo uz njegovu pomoć uspio onemogućiti pokušaj jednog episkopa, potpomognutog turskim čaušom, da zadrži u granicama Turske nekoliko skupina naroda bizanstkog obreda. Zato, kaže providur, nije mu mogao odbiti milost koju je molio[5] .

Kao dalmatinski metropolita, Stefan je napustio područje Boke Kotorske i uputip se u Dalmaciju, gdje za sjedište uzima manastir Dragović. Već 15. travnja Stefan se Obratio Senatu, ističući svoje zasluge za Republiku i moleći pomoć za svoje uzdržavanje. Pošto je primio preporuke od Senata, providur mu je dodijelio, 12. rujna 1719., neka polja i vrt u blizini Vrlike[6] .

b) Protivljenje latinskih biskupa i Stefanovo izagnanstvo

Vijest da su pravoslavni u Dalmaciji dobili svoga vlastitog episkopa izazvala je odmah kod katoličkih biskupa u provinciji veliko negodovanje, a naročito kada je Stefan počeo vizitirati crkve i parohije. Zatečeni činjenicom njegova posvećenja za dalmatinskog episkopa, skupiše se da bar onemoguće vršenje episkopskih dužnosti. Za svog predvodnika izabraše Vinka Zmajevića, zadarskog nadbiskupa. Kao prvo odlučeno je da se obavjjesti, preko predstavnika u Veneciji, Savjet desetorice o opasnostima koje su povezane

[3] SOCG, vol. 627, f. 122; usp. također: ASVat, *Venezia,* vol. 412, f. 196-197. Daje pećki patrijarha smatrao Dalmaciju područjem svoje jurisdikcije pokazuje to i njegova vizita koju je učinio u progeće 1714. (Vidi *Documenla,* str. 103-104).

[4] MILAS, N., Nav. dj. str. 349.

[5] *Documenta,* str. 116-117. Prema bilješkđhia u vatikanskom kodeksu (Vat. Lat. 9466, str. 861) providui je potvrdio Stefanu jurisdikciju već 19. lipnja 1719. Nuncij piše iz Venecije daje Stefan dobio dozvolu od providura „sul motivo ehe altre volte siano detti Popoli stati visitati da vescovi dcl loro Rito" (ASVat, *Venezia,* vol. 412, f. 196).

[6] *Documenta,* str. 108.

s uvođenjem "shizmatičke katedre" u Dalmaciju. Od providura Moceniga nije se moglo očekivati podrška, budući da se on već izjasnio u prilog novog episkopa[7].

Tajnik Propagande. Caraffa, složio se s namislima biskupa[8]. Nakon prosvjeda pojedinih biskupa, poimence Zmajevića i Callegarija. šibenskog biskupa, složiše se svi dalmatinski biskupi, osim splitskog nadbiskupa, i poslaše Senatu zajednički prosvjed protiv Stefana. Splitski nadbiskup Cupilli nije im se priključio jer mu je, kako kaže Zmajević, bila, zbog nekih razloga osobne naravi, potrebna naklonost generalnog providura[9].

Taj pothvat biskupa imao je pun uspjeh. Dukalom mletačke vlade od 20. siječnja 1720. naređeno je providuru da Stefana udalji iz provincije. U slučaju daje imao neku pismenu dozvolu providura, treba povući svaki spis "iz kojeg bi se moglo zaključiti da je srpski patrijarha nekada, bilo neposredno bilo posredno, vršio i najmanju jurisdikciju/l u Dalmaciji"[10]. Krivnja Stefanova je, prema ovom dukalu, što se dao posvetiti od jednog_J stranog crkvenog dostojanstvenika, tj. od srpskog patrijarhe.

Ipak, uza svu jasnoću dukala, providur nije izvršio nalog. Ne samo da Mocenigo nije želio prognati Stefana već se svojski za nj zauzimao, u isto vrijeme napadajući latinske biskupe, jer da su spremni širiti svoju jurisdikciju na uštrb prava države i jer se prave revni- / ma samo da bi dobili na vlasti. Dobro pak države zahtijeva da se vjernicima bizantskog] obreda dadne poglavar njihova obreda, a za to nema pogodnije osobe od Stefana, kojega \ je dobro srce iskusio u više navra.ta[11]. J

Ovim riječima providur je htio pripremiti put Stefanu, koji je još istoga mjeseca krenuo u Veneciju da se tamo opravda i pokuša navesti Senat da povuče dukal izdan

[7] Usp. pismo Vinka Zmajevića Propagandi od 14. veljače 1720. (SOCG, vol. 627, ff. 116-118). Zmajević tu piše: „'E ormaiun'anno ehe compariin.Dalmatia unpessimo scismatico,et eretico serviano, colTautorit a, et insegne di Metropolita,... (ehe) seppe aquistare le pin forte aderenze in questa corte, e gl'assensi del supremo Magistralo alla sua vasta giurisdizione, e stesa sopra tutte le diocesi della Dalmatia... Per opera mia... si fece di tutti (i vescovi) la santa unione, e io ne fui declamato per capo, e direttore. Le riserve delicatissime del govorno in materia della Religione, e la buona opinione, ehe s'ha da vescovi Greci fuori di Venezia, erano forti ostacoli" (ASVat, *Venezia,* vol.412, ff. 176-177, e T'HEINER, A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium,* H, JAZU, Zagreb 1875, str. 255-256).

[8] Nuncij u Veneciji Aldobrandini bio je o tome obaviješten od šibenskog biskupa Ivana Dominika Callegarga i javio je to 26. kolovoza 1719. sekretaru Propagande Caraffi (ASVat, *Venezia,* vol. 412, ff. 196-197); sekretar mu je odgovorio 2. rujna (Ondje, f. 198)

Zmajevićo tome piše u pismu od 14. veljače: „Un solo vi manco, ne vuole aderirci per riguardi del G(enera)le, di cui aveva sommo bisogno in certa economica premura, e fu per il altro degno mons. Arciv(escov)o di Spalato Cupilli, ehe per esseie primate ci prcgiudizi5 molto colla sua alienazione" (SOCG, vol. 627, f. 117r). O tome nam daje podatke i sam providur Mocenigo 1. ožujka 1720: „Uno degli arcivescovi in provincia, ultimamentc defunto, mentre fu a ritrovarmi sotto le tende di Vir, benche sollecitato, non volle prestar l'assenso alle direzioni tenute degli altri vescovi latini" *(Documenta,* str. 123). Ni Cupillijev nasljednik Laghi (1720-1730) nije želio ići rame uz rame sa Zmajevićem. U jednom svom pismu 1722. Zmajević spominje neke ugledne i moćne osobe u Veneciji koje su podržavale Ljubibratića i pravoslavce. Splitski nadbiskup je dao do znanja tim osobama što Zmajević o njima piše pa se Zmajević našao u dosta nezavidnoj situaciji. Bilo je pokušaja da ga se 1723. premjesti iz Zadra u Hvar, što je on smatrao velikom degradacijom. To ga je toliko pogodilo da se namjeravao povući u privatni život. No sve se završilo bez težih posljedica za Zmajevića (SC, *Dabnazia,* vol. 6, ff. 68r, 74r-75r, 105r-106r, 143r-144r).

[10] *Documenta,* str. 114-115.

[11] Ondje, str. 115-123.

protiv njega[12] . Njemu u prilog bila su svjedočanstva iz Herceg Novog gdje je Stefan živio prije nego je kao episkop došao u Dalmaciju, koja su trebala imati naročitu vrijednost jer su bila od katolika, pače od nekolicine katoličkog klera spomenutog gradića[13].

Pored svega toga, Stefan nije uspio nagovoriti Senat da opozove odluku od 20. siječnja. Što više, spomenuti dukal je osnažen novim dukalom od 5. rujna u kojem se proviđuru predbacuje što se nije pokorio prethodnim odlukama u ovoj stvari[14] .

Za prvo vrijeme Stefan je zadržan u glavnom gradu da bi se izbjegli neredi koje bi njegov prolaz kroz Dalmaciju mogao izazvati medu pravoslavnim pukom.

No, taj Stefanov boravak u Veneciji postao je ubrzo katoličkim biskupima u Dalmaciji sumnjiv, naročito kad su čuli da se on, prije svog polaska u glavni grad Republike, sastao u više navrata s providurom Mocenigom. Biskupi nisu imali mnogo povjerenja u Mocenigovu izjavu da se njegov razgovor sa Stefanom kretao samo oko pitanja granice mletačkog područja prema turskom imperiju[15] .

Premda proglašen izgnanim, Stefan nije izgubio nadu. No, ma kako bili njegovi zagovornici ugledni, njegove su molbe ostale uzaludne, pače, prema riječima nuncija u Veneciji, nije čak uspio ni da bude saslušan[16] .

Već sama činjenica da je vlada trebala više puta rješavati Stefanov slučaj, daje naslutiti jaku oporbu odredbama Senata protiv Stefana, tako da se s vremenom moglo računati da će ta opozicija još više ojačati i da bi moglo doći do promjene službenog stava \Vprema njemu. To se doista i dogodilo slijedeće godine kada je Stefan uputio novu molbu ^ potkrijepivši je novim razlozima. Da bi još jednom temeljito ispitao slučaj. Senat je pro-) slijedio molbu državnim teolozima[17], i u isto vrijeme od odgovornih u Dalmaciji zatražio mišljenje o Stefanu kao i o pitanju uvođenja biskupa bizantskog obreda u Provinciju. Naravno daje pri tome riječ generalnog providura imala najjaču snagu.

[12] 14. ožujka 1720. piše Ljubibratić iz Krkc jednom državnom funkcionaru (vjcrovatno samom providuru), da će za nekoliko dana doći „un uomo di Saraglio e poi senzaritardo se portcrcmo con lu barca da Scbenico a Žara, e poi se a Dio piacerä alla Dominante. Onde avviso V.S. Ill(ustrissi)-ma, e la supplico dclla assistenza, c dcl informat(io)ne et le altre Carle nccessarie, le quäle me possono dcfenderc,dalle ingiuste calunic" *(ASVen.InqiiisitoridiStato,* Busta883. Grecidi Scardona).

„... noi abitanti di questa cittä, Religiös! c Secolari con nostro giuramento solenne (attestia-mo) qualmente Monsign(or) Stefano Gliubibratich Vescovo di rito greco commorante in questo Borgo ha vissuto, c vive nel rito grcco obbediente alla chiesa Constantinopolitana (!), e senza maiavcrdato alcuna indizione di scandalo; ma con ogni Religiöse contegno, ne aver mai fatto ac detto cosa alcuna contro il Rito dclla Santa Romana Chiesa. vivcndo alla cura dclla sua Chiesa, e convento" (Bibl. Marciana u Veneciji, Ms. Lat. XIV. 152. f. 44v).

[13] Naime, i 18, travnja je izdan jedan dekret protiv Ljubibratića *(Documcnta,* str. 131).

[14] SC, *Dalmazija,* vol. 6, f. 564.

[15] Nuncij iz Venecije piše 28. prosinca 1720. kardinalu prefektu Propagande: „... staute il rimaner sempre i di lui ncgoziati sul medesimo piede di niun effetto... sieno cosi be.n disposti gli animi di chi ha parte nel governo, ehe non c da temersi pregiudizio. Ha esso scismatico procurato di giustifiearsi anche con mezzo di scritture, ma si J qua sempre ricusato di riceverle. e dargli orecchio" (SOCG, vol. 628, f. 30). Prema Zmajevićevom pismu od 8. listopada 1720, Ljubibratić se pokazao u Veneciji spremnim da položi ispovijest katoličke vjere ukoliko bi mu se dopustila jurisdikcija u Dalmaciji (SOCG vol. 626, f. 162).

[16] 1. veljače 1721. piše nuncij iz Venecije kardinalu prefektu: „Dal consaputo Vescovo Serviano c stata presentata al Collegio una scrittura, colla quäle supplicu di esser ascoltato. per poter far comparire la sua pretesa innocenza, chicdemlo insicme la conterma di quello (ehe) gli e stato conterito dal suo Principale, e questa scrittura i stata d'ordine d'esso Collepio rimessa ad aleuni teologi ail et't'eto, ehe sia da loro esaminata" (Ondje, f. 520).

Koliko je pitanje ozbiljno shvaćeno, vidimo iz pisma Vinka Zmajevića, upućenog Propagandi, gdje kaže da živi između straha i nade iskrenog providurova odgovora, "koji može zapečatiti ili našu pobjedu ili naš poraz"[18].

Na mjesto Alvisea Moceniga d3Sao je Markantun Diedo (1721-1723). Zmajević nije imao u nj povjerenja; u načelu nije priznavao pravo jednom laiku suditi u stvarima koje se tiču vjere. Prema Zmajeviću, ovdje se traži autoritativni sud dalmatinskih biskupa, osobito njegov osobni, jer je on jedini prelat u Dalmaciji koji donekle poznaje "polemičku znanost"[19].

Ovaj put je međutim Zmajevićev strah bio bezrazložan. U pitanjima vjere Diedo je bio sasvim drugačiji od svog prethodnika. Dok je izvanredni kotorski providur Flangini u svom odgovoru Senatu bio dosta neodređen, govoreći samo općenito o opasnosti od hereze i gotovo zaobilazeći Stefanov slučaj, Diedo je otvoreno napao Stefana i njegove sljedbenike koji su, istina, jako lijepo govorili, ali u praksi nisu radili sukladno svojim riječima[20].

U Diedovu izvještaju osjeća se utjecaj, neposredni ili posredni, nadbiskupa Zmajevića. Novi je providur, naime, stigavši u Dalmaciju, tražio savjetnike da bi odgovorio na upit Senata. U odgovoru od 24. srpnja 1721. nalazimo misli koje je već prije razvio Zmajević u svojim spisima, što nam dopušta da zaključimo da je u sastavljanju odgovora surađivao i Zmajević, barem preko svojih spisa.

Još prije nego je providurov izvještaj mogao stići do Venecije, Zmajevićjialje jedan primjerak istoga papinu nunciju pri mletačkoj vladi, priloživši mu sypj traktat o pravoslavcima u Dalmaciji pod naslovom "Zrcalo istine" (SpeccrucTdella verita)^[1]."Zrcalo" sadrži i vjerno odražava Zmajevićev stav o ovom spornom pitanju. Argumentacija se oslanja na predaju i crkveno pravo obiju Crkava, katoličke i pravoslavne. Kako je spis napisan kao informacija civilnoj upravi, dobar mu je dio posvećen opisivanju teškoća i šteta koje bi Mletačka republika imala u slučaju da dozvoli uspostavu Srpske pravoslavne crkve unutar svojih granica, crkve koja je heretička i shizmatička. Da bi to dokazao, Zmajević se ne uzdržava ni od oštrih, pače uvredljivih riječi[22] .

[18] Ondje, vol. 629, f. 314.

„Essendo io solo Prclato in Dalmazia con qualchc posscsso dcllc polcmichc cognitioni" (Ondje). Zmajević ovdje misli na poznavanje tzv. teološke kontroverzije koja je imala svrhu pokazati pravoslavnima kako više ne mogu bez štete za svoje spasenje otklanjati firentinski dekret o sjedinjenju (Usp. TURČINOVIĆ, J., *Misionar Podunavlja Krsto Pejkie* - 1665-1731 -, „Kršćanska sadašnjost", Zagreb 1973, str. 156).

[20] Vat. Lat. 9466, str. 347-353 i SOCG, vol. 631, ff. 17-19. Diedo, dakle, govori Zmajevićevim stilom. Usporedi providurovo pismo sa Zmajevićevim u SOCG, vol. 629, ff. 293-299. Odgovor kotorskog biskupa Zanobcttija bio je također nepovoljan po Ljubibratića (Vat. Lat. 9466, str. 376-377).

[2] Pismo nuncijevo prefektu Propagande od 6. rujna 1721. (SOCG, vol. 631, f. 16). Kopija providurove informacije (Ondje, ff. 17-19); *„Specchio della verità"* (Ondje, ff. 23-98); drugi prilog: *„Dialo&o tro il cattolico e Servisno "* (Ondje, ff. 106-125).

[2] Ondje, ff. 23-98. 1716. tiskao je podunavski misionar Krsto Pejkić svoje djelo „Zrcalo istine". Knjigu je sam autor još poslije prerađivao i dodavao, a sačuvala nam se i u nekoliko suvremenih prijepisa. To znači da je bila mnogo čitana i na široko poznata. Bez sumnje daje Pcjkićeva argumentacija bila poznata Zmajeviću. Zadranin Marko Kuzmanović prepisao je 1730. Pejkićevo „Zrcalo" i posvetio ga upravo Zmajeviću (V. TURČINOVIĆ, J., Nav. dj., str. 141). Uza sve to nema neke naročite sličnosti ni u strukturi djela ni u načinu argumentacije između Pejkićeva i Zmajevićeva „Zrcala". U posebnom poglavlju bit će dan cjelovit stav dalmatinskih biskupa prema pravoslavlju u Dalmaciji u ono vrijeme. Tada ćemo vidjeti da je njihova kontroverzija ... ju ... i ... od argum, pa nije čudno što se u sastavljanju svoga „Zrcala" Zmajević nije mnogo služio, njemu poznatim, Pcjkićevim djelom (Vidi niže, str. 115-117)

Nakon što su u glavni grad stigla tako loša svjedočanstva za Stefana, što se drugo i moglo očekivati nego da Senat odbije njegovu molbu i potvrdi dekret izgona. To se uskoro i dogodilo[23].

Tako je konačno završen dugi spor oko pitanja da li da se Stefanu prizna ili ne prizna pravo na crkvenu jurisdikciju nad vjernicima bizantskog obreda u Dalmaciji.

Stefan je poslije prešao u Liku, otkuda se povremeno, naravno potajno, navraćao u Dalmaciju.

Teško je dati ocjenu koliko je nakon izgona Stefan utjecao na razvoj vjerskih događaja u Dalmaciji. Doko Slijepčević piše da je on i dalje upravljao pravoslavnom crk-'vom u Dalmaciji, sve dok mu nije 1727. bila od pećkog patrijarhe povjerena kostajnička eparhija[24]. I nakon njegova izgona dalmatinski su biskupi još dugo strahovali da se on ne .^-povrati[24] '. Ljubibratić je umro kao kostajnički episkop 1740. godine.

3. Predlaganje kandidata

a) Prve reakcije na dekret od 11. travnja 1722.

Mletačka vlada je odlučila, u skladu sa zahtjevima dalmatinskih biskupa, spriječiti Ljubibratića u vršenju episkopske jurisdikcije u Dalmaciji na taj način da gaje uklonila iz granica svoje države. Ali namjere vlade i dalmatinskih biskupa nisu bile jednake. Biskupi su u presudi protiv Stefana željeli vidjeti osuđen svaki sličan pokušaj koji bi smje--rao prema uvođenju biskupa bizantskog obreda. Vlada je, naprotiv, svojim dekretom željela istjerati iz područja svoje vlasti Stefana jer je nezakonitim putem došao do episkopa time što se dao zarediti od jednog stranog patrijarhe. Vlada nije isključivala mogućnost da jednog dana neka druga osoba, zakonitim putem, postane glavar kršćana bizantskog obreda u Dalmaciji. Teškoća za vladu bila je u činjenici što još nije pronađen taj zakoniti put a nije se još moglo predvidjeti kakve bi to sve posljedice donijelo za državu. Osim toga trebalo je stalno računati s time da će se predstavnici Katoličke crkve oprijeti svakom pokušaju uvođenja pravoslavnog biskupa u granice dalmatinskih biskupija.

Još dok je Stefanov slučaj bio na tapetu, državni pravni savjetnici izraziše se u prilog uvođenja episkopa bizantskog obreda u Dalmaciju. U isto vrijeme slagali su se s odlukom Senata o protjerivanju Ljubibratića jer je vlada već u više navrata (1691, 1707. i 1708.) zabranila podijeljivanje svetih redova mletačkim podanicima sa strane biskupa kojih se jurisdikcija ne proteže na području države sv. Marka. Biskup, naime, treba biti pravilno izabran i potvrđen od Senata, koji mu dodjeljuje mjesto rezidencije i odgovarajuće prihode, u skladu s praksom istočne crkve i odlukama Senata. Savjetnici predlažiše dva zakonita puta koji su već prakticirani u prošlosti na mletačkim područjima u Levantu.

[23] Nuncij iz Venecije piše među ostalim prefektu Propagande 3. siječnja 1721: „... e devo intanto notificare a V. E., ehe il consaputo Pseudovcscovo Scrviano Gliubibratich i stato di qua licenziato, non volendo il Govcrno ricederc da i Decrcti gia fatti contro di esso con i quali gli proibisce la dimora ed esercizio di prctesa giurisdizione in questo Dominio, di modo ehe egli, per quanto istanze abbia fatto, per mezzo anche di protettori ehe non^gli mancano, non ha potuto ottcnere, di esser scntito" (SOCG, vol. 633, f. 3r).

[24] SLIJEPĆEVlC, 8., *Istorija Srpske pravoslavne crkve,* II, Muenchen 1966, str. 562.

[24a] To se vidi iz dopisa skiadinskog biskupa koji još u kolovozu 1723. gdje kaže daje u Veneciji razgovarao sa senatorima, nekim konzultorima i savima i sa zadovoljstvom zaključuje da su svi oni bili skloni „našoj stvari", tj. stvari koju su zastupali dalmatinski biskupi (SC, *Dalmazia,* vol. 6, f. 22Sr).

Prvi način je u skladu s praksom glavnog grada države, tj. da zajednica sama izabere sebi episkopa, ostavljajući državnom suverenu pravo konačne potvrde.

Drugi način je onaj koji je odredio Senat 1699., tj. da vrhovna vlast provincije predloži 4 kandidata, najzaslužnija, i uz prijedlog pošalje o svakome izvještaj Senatu da bi ovaj, prema uobičajenoj i zakonima utvrđenoj formi, od te četvorice izabrao najdostojnijega[25] .

Budući da je Stefanovo udaljavanje izazvalo veliko nezadovoljstvo unutar pravoslavnog klera, vlada se osjetila dužnom da traži neko rješenje koje bi bilo i pravedno i korisno za državu. Od dva spomenuta načina izabrala je drugi, smatrajući ga najprikladnijim u postojećim okolnostima. Latinski biskupi se pobojaše da se radi o Stefanovoj rehabilitaciji[26]. Senat je međutim, smatrao da se nije dobro vraćati natrag već da treba pokušati nešto novo.

11. travnja 1722. dužd je uputio naredbu generalnom providuru u Dalmaciji da se izaberu 4 kandidata od kojih će, u skladu s prijedlogom pravnih savjetnika, jedan biti potvrđen za episkopa kršćana bizantskog obreda[27].

Kako se ovim dekretom pokušavalo pripraviti put Stefanovom nasljedniku, bilo je normalno očekivati da će novoizabrani postati dalmatinski episkop. No, u duždevom dekretu bila je jedna klauzula koja je prouzročila nesporazum; naime, prema dekretu novi episkop trebao bi biti duhovni pastir naroda "u područjima koji pripadaju jurisdikciji pećkog patrijarhe"[28]. Iz naknadnih spisa koji se odnose na ovu odredbu, dekret je tumačen tako da bi se jurisdikcija novog episkopa protezala samo na neke dijelove Boke Kotorske a ne na Dalmaciju[29]. Ipak se čini vjerojatnije da je namjera mletačke vlade u onom

[25] *ASVcn,ConsultoriinJure,* vol. 278, s.p.

[26] Krčki biskup izražava tu bojazan u pismu kardinalu Sacripante 3. veljače 1722. (SC. *Dalmazia,* vol. 6, f. lOr). Ovaj se odmah obratio nunciju u Veneciji slijedećim riječima: „Da uno de Prelati in Dalmazia, il quäle pcrgiunti motivi brama di non esscre nominato (iz pisma Propagande istoga datuma poslanog krčkom biskupu vidi se da je ta osoba upravo krčki biskup, vidi *Lettere della S.Congregazione* dell'anno 1722, vol. 112, f. 108) viene dato awiso a qucsta santa Cong(rcgazk>)ne essergli stata communicata con somma confidenza da un ministro dcl Gcneralato di quella Provincia ehe i moti sussurati di guerra vogliono obligare codesto Senato a mutar opinione, cd a rivocare i Decreti, giJ fatti contro il Pseudovescovo Serviano Gliubibratich" (Ondje, f. 109). Nuncij 28. istog mjeseca odgovara da nema razloga za strah te vrste (SC, *Dalmazia.* vol. 6, 19r).

[27] „Dai savi rfflessi... si i rflevato quanto sia... necessarfo... il destinar toro un capo, o sia Prelato Greco sudđito... e pero secondo l'esempio del pratticarsi nel Regno della Morea... resta eccitata la virtu Vostra (cio e dol proweditore generale. Opaska M.B.) estendere le diligenze, e di venire alla sciclta di quattro Religiosi sudditi dei piti accreditati per virtu, e probit ä di costumi. et accompagnare poi la nomina con distinta giurata... sopra cadauno al Senato, per potersi con le forme solite, e prescritte dalle Leggi passare alTelez(io)nc del ρίϊί degno, un Vcscovo de Greci Serviani nelli siti pertinenti al Patriarcato di Servia, metodo, ehe dovcrä pur praticwsi in ogni altra occasione, e čašo di vacanza" (ASVen, *Inquisitor! di Stato,* Busta 277, pod danom 27. ožujka 1752. To je kopija). Dekret je upućen generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju.

[28] Ondje.

[29] Prema informacijama pravnih savjetnika od 13. svibnja 1729, dekret se odnosi samo za područje Risana i Tople u Boki Kotorskoj (V. *Documenta,* str. 208-209. Greškom je stavljen datum 11. kolovoza mjesto 11. travnja).

16. svibnja 1754. pravni savjetnici pišu daje dekret od 11. travnja 1722: „rcsto inoperoso si perche nclla Dalmazia vcneta non vi S luogo, ehe sia sottoposto aldetto Patriarca,e i'asserirlo porterebbe scco conseguenze gravissime: si ehe cbbero ricorso al Principe i vescovi dalmatini" *(Documenta.* str. 346).

24. kolovoza 1754, raspravljajući o upravi (mogućeg) budućeg episkopa u Dalmaciji, traži se od providura mišljenje da li bi se uprava protezala na cijelo područje Dalmacije i Albanije, ili pak samo na jedan dio, kako je to odredio dekret od 11. travnja 1722. *(Documenta,* str. 352-353).

času bila uspostavljanje episkopske stolice pod čijom bi se duhovnom jurisdikcijom nasla čitava Dalmacija, ili bar oni dijelovi Dalmacije gdje su živjeli Morlaci bizantskog obreda. U tom smislu shvatio je duždev dekret prior katekumena u Veneciji Antun Zambella, koji 15. travnja u pismu kardinalu Sacripantiju, prefektu Propagande, piše da prema dekretu treba izabrati četiri monaha bizantskog obreda od kojih bijedan bio postavljen "na mjesto protjeranog"[30]. Isto se može zaključiti iz dekreta kojim je generalni providur Marcantonio Diedo proglasio u provinciji gore rečenu vladinu volju. Diedo kaže da proglas treba objaviti svemu narodu u gornjoj i donjoj provinciji, tj. u Dalmaciji i tzv. Mletačkoj Albaniji koja se protezala od južnih granica Dubrovačke republike obuhvaćajući primorski pojas današnje Crne Gore. Izgleda da je generalni providur shvatio riječi "u područjima koji pripadaju jurisdikciji pećkog patrijarhe" u smislu da bi budući episkop bio duhovni pastir Morlaka bizantskog obreda („Greci Serviani") i da su samo isključeni pravoslavci grčke nacionalnosti u primorskim gradovima[31].

Kao što se i moglo očekivati, ubrzo je uslijedila reakcija katoličkih biskupa sa ciljem da se onemogući provedba dekreta. Za njih se u biti ne bi ništa promijenilo Stefanovim protjerivanjem ako bi drugi istoga obreda mogao zauzeti njegovo mjesto. Njihova nastojanja nisu bila toliko usmjerena protiv Stefana kao osobe nego protiv njega kao nosioca biskupske vlasti. Uznemirenost je porasla još više kad se proširio glas da su već neki kandidati predloženi providuru i da je jedan od tih upravo protjerani Stefan Ljubibratić.

Zmajević je smatrao da ništa drugo ne preostaje nego zamoliti papu da intervenira službenim protestom[32] . U Propagandi su se složili s tim prijedlogom zadarskog nadbiskupa[33] , ipak akt takve vrste nije bio izdan jer su dobivene ohrabrujuće vijesti od nuncija u Veneciji koji je javljao da prilike nisu uopće opasne[34] ; iako su dalmatinski biskupi i dalje upozoravali da je opasno "pustiti se uspavati"[35].

[N] Dogodilo se da pravoslavci, pored toga što su za sebe imali dekret i proglas generalnog providura, nisu uspjeli ostvariti namjeravano. Ne znamo zato sve razloge, ali zacijelo je uloga dalmatinskih katoličkih biskupa i u ovom slučaju bila značajna.

SOCG, vol. 635, f. 39; u isto vrijeme prior smatra „ehe la publica sicurezza in tanto habbi proposto di farnc un altro, in quanto r^uarda di moderare sussuro dc popoli Serviani suoi sudditi, e ehe U tempo possi consumare U desiderio de medesimi a non ricevcrne piu altri vescovi" (Ondje), ali već sama činjenica da je postao dužd nama poznati Alvise Mocenigo (1722-П32) dala je naslutiti da se radi o ozbiljnoj namjeri da se ostvari već donesena odluka. Moccnigov dolazak mogao je i Stefan shvatiti kao svoju priliku za rehabilitaciju. Naime, skiadinski biskup Tomašić piše 25. srpnja 1722. da Stefan želi biti ubrojen među četvoricu kandidata, što, dakako, treba spriječiti (SC, *Dalmazia,* vol. 6, f. 60rv).

[31] Usp. *Documenta,* str. 185-186.

SOCG, vol. 645, f. 343-344: „... non v'e altro rimedio ehe un fortc ricorso dol papa in un decrcto, speciale ed ufficialc."

Acta, vol. 94, ff. 336-339. 17. studenoga 1724. Propaganda piše papi: „Anzi quando si stabilisce in Dalmazia un Vcscovo Serviano, o Grcco, dipcndente dal Patriarca di Servia, se ne stabilircbbe altresl, dopo poco tempo, con peggiori conseguenze, un altro in Italia. ove parimente si trovano molte Ville di Greci"(SC, *Dalmazia,* vol. 6, f. 301v).

SOCG, vol. 646, f. 36. Pismo nunzija u Veneciji od 2. prosinca; isto u jednom drugom pismu nuncijevom (Ondje, ff. 38-39); 25. prosinca nuncij uvjerava Propagandu da se nijedan kandidat nije javio nakon providurova proglasa (Ondje, f. 46).

Acta, vol. 95, ff. 143-H4; iako je nuncij imao izričite garancijo sa strane Senata, od 4. veljače 1725, da se neće pristupiti imenovanju episkopa bizantskog obreda (SOCG, vol. 647, f. 37), i venecijanski patrijarha, potaknut od dalmatinskih biskupa, intervenirao je kod Senata protiv takvog imenovanja (Ondje, ff. 38-39).

Da izbjegnu srdžbu biskupa, pojedinci su pokušali nešto postići tajnim putem, ali Senat je i to odbio 7. siječnja 1728.[36].

Ovaj udarac nije zakočio duhove u nastojanju da proslijede s borbom. Malo kasnije Senat će dobiti novu molbu pravoslavaca da im dopusti imati episkopa njihova obreda u Dalmaciji. Zmajević, koji je budno pazio na sve događaje koji su se odnosili na ovo pitanje, nije propustio a da na to ne upozori nadležne. Posao mu je izgledao tim opasniji što je vođen tajno. On ponovno piše u Rim sa svrhom da iznudi papin Intervent[37]. Ovaj put papa je doista intervenirao[38], iako su i ovaj put vijesti iz mletačke nuncijature bile dosta ohrabrujuće[39].

Zbog papinog interventa Senat je po ne znam koji put odgodio rješenje ovog osjetljivog pitanja. Da Senat sve to nije učinio jako rado, očito je iz susljedne reakcije. Zmajević je, naime, oštro ukoren što je intervenirao kod pape. Zmajević je, istina, znao da vlada ne trpi strana uplitanja u unutarnje stvari pa makar se tu radilo i o samom papi. Zato je u pismima molio i papu i Propagandu da ne otkriju njegovo ime. Čini se daje upravo papa u svom interventu spomenuo Zmajevića, uslijed čega je nadbiskup pao u nemilost kod mletačke vlade[40].

Uvidjevši kolike neprilike ima zbog molbi dalmatinskih pravoslavaca, Senat je jednostavno odlučio da se zabrani slanje molbi koje imaju za cilj uspostavljanje episkopa

GENTTLIZZA, G., *Miscellanea didocumenti ehe siriferiscono alle relazioni della chiesa slavo ortodosea mista colla latim in Dalmazia.* „Bcssarionc" XXIX (Roma 1913), str. 507.

[7] „Ecco U nuovo travaglio, e nuova tempcsta suscitata dal generale scismatico, il quäle ha scritto al Scnato dispaccio fortissimo, et accompagnando una supplica de Grcci e Serviani... ha ušato tutto il suo potere per pcrsuaderc il Scnato, a dare il vcscovo alli medesimi. In questo momcnto ricevo qucsti avvisi da Vcnczia, e mi si aggiunge il pericolo di restar consolati i scismatici, se il papa non si muove, parlando aГ Amb(asciato)re, e scrivcndo al nunzio, acciö comparisca in Colegio... lo pur scrivo sollecitamente a Mons. Nunzio perche non si lasci ingannare..." (SC, *Dalmazia,* vol. 7, f. 85); pismo je datirano 20. siječnja 1729; novi episkop trebao bi imati svoje sjedište u Zadru (Ondje, f. 83).

[8] „Nclla conformita suggerita dal Mons(igno)r Seg(reta)rio di Propaganda Fide si e passato l'uffizio in nome di N(ost)ro Sig(no)re col sig(no)r Amb(asciato)re di Venezia, affinche efficac(emen)te scrive al Senato, e s'incarica anche colle lottere di questa sera a Mons. Nunzio, ehe uši ogni maggior diligcnza per far rimancre scnza cffetto le prattiche, ehe venissero promosse cola da i Greci c Serviani scismatici della Dalmazia circa l'elegersi un metropolita, o primate; onde se ne da cenno al istesso Mons. Seg(reta)rio." Obavijest je Propagandi poslalo Državno tajništvo (Ondje, f. 83).

[39] SOCG, vol. 660,f.273.

[40] Pismo Propagandi od 5. travnja 1729. Zmajević tu piše: ,,L'off(izi)o ehe la S(antit)ü di N(ost)ro Sig(no)re ha passato colTAmb(asciato)re, et il Mons. nunzio in Collegio ha suscitato un fuoco terribilc contro di me, tenuto per autore di ricorso. Mi scrivono da Venezia, ehe si freme, e si minaccia, ma io nulla temo, quando anche mi si trattasse della vita, ehe volontier! consacro per la difesa della Fede combattuta, e Religione insidiata. In somma factus sum anathema pro Cristo. Pu6 essere ehe N(ost)ro Sig(no)re m'habbia nominato aH'Amb(asciato)rc c lui al Senato, veramente non dovesse farlo, ma sä anche l'ha fatto io non mi spavento, nee erubcsco Evangelium. Succeda cic· ehe vuole. Paratus sum ad omnia. Sono perб circondato da travagli... ma sono pure costantissimo nella rassegnazionc al volcr Divino" (SC, *Dalmazia,* vol. 7, f. 96).

Već su prije neki providuri optuživali biskupe zbog oporbe državnim odlukama i za nedostatak vjernosti prema Republici. Tako su sudili u prvom redu oni providuri koji su i crkvena pitanja gledali očima čisto državničkim. Već smo to vidjeli kod Alvisca Moccniga. A i Petar Vendramin (1726-1729) i njegov nasljednik Sebastijan Vendramin (1729-1732) bili su na sličnim pozicijama. Petar Vendramin je prcporučavao Senatu, l0. kolovoza 1726., da se samo mlctečke plemiće imenuje za biskupe u Dalmaciji jer će ti biti odaniji Republici. Sto se tiče narodnog jezika, kaže providur, to se lako nauči u kratko vrijeme (Usp. DESNICA, B., *Istroija...* II, str. 406).

bizantskog obreda u Dalmaciji[41]. Na stranicama što slijede vidjet ćemo daje ova odluka bila samo čašovita reakcija koja ni iz daleka nije postigla svoju svrhu.

b) Zaključci Benkovačkog sastanka

— Napetost između pravoslavnog klera i katoličkih biskupa sve više je rasla, što se očitovalo naročito prilikom pastoralnih vizitacija. U Benkovcu je ninski biskup Ivan Andrija Balbi bio silom od^naroda spriječen da obavi vizitaciju crkve-tjfeantskog obreda. Uvriježeni biskup tuži se 30. rujna T730Tk!irdinalu Gattiju, ističući da je narod_poticao na otpor njihov župnik Simeon Končarević. Kardinal Gatti dostavio je Balbijevo pismo mons. Bartoloirleju RmplSrJuTTäjruTErTröpagande. Kako sam kaže, Balbi se utekao civilnoj vlasti u Dalmaciji ali je tamo našao malo razumijevanja. Nakon toga utekao se direktno na Senat. Senat je kaznio napadače ali mu nije potvrdio pravo da vizitira sve crkve bizantskog obreda u svojoj biskupiji[42] .

Nakon toga uslijedilo4e--Končarevićevp__uJamničenje, što ga je još više učvrstilo u oporbi jurisdikciji latinskih biskupSTlSdpravoslavnim narodom i klerom. Izišavši iz zatvora[43] , odlučio je da se pokrene zajednička opozicija biskupima, i s tim ciljem sazvao je 24. lipnja 3J31_sknrjpravoslavnog ^era 'z Dalmacije i^U^tačke^Albanije u Benkovac? Na skupuje sudjelovalo^^~*pfe3si5vmka,* Trf-^gfliJUlTTjvjeJiiviiLsjiećenici , a 5 jeTomoriasi ^Jiedsjedae^je-s^nrKon čarewc7T3~T?aTđju~ćima , složenim u 6 točaka, naglišena je ne- • — zavisnost Pravoslavne crkve~trBalrnaciji od Rimske crkve i njezinih predstavnika u istoj pokrajini. Osim toga svim pravoslavcima je zabranjeno sudjelovanje u katoličkom bogo- L— skižju[44] .

Prema Milašu, na skupu je bio prisutan i predstavnik civilne vlasti kojemu je dostavljena molba sudionika, koju je ovaj trebao dostaviti odgovarajućim državnim organima. U molbi se izražava potreba pravoslavnog episkopa u Dalmaciji[45] ..

Molbe sličnog sadržaja dospjele su u ruke generalnog providura Sebastijana Vendrarmnaj^7294732) sa gotovo svih strana njegova providurata gdje su živjeli pravoslavci. Svidur ih je proslijedio Senatu poprativši ih svojim pismom u kojem, kao državnik, ne ulazeći u dogmatske razlike, preporučuje za molitelje izbor duhovnog poglavara istog obreda. To rješenje čini mu se najprikladnije da se stane na kraj neredima i lošim običajima neupućenog naroda, koji veoma cijeni svoje duhovne poglavare i slijepo sluša njihove pouke. Mudar i razuman poglavar mogao bi vršiti veoma povoljan utjecaj na taj narod[4^'].

Ni ovaj put katolički biskupi ne zaboraviše poslati protiv tih prijedloga i molbi svoju predstavku, koju je vladi predao u ime svih ostalih skrađinski biskup Nikola Tomašić (Thomasius). Ponovno su prevagnuli razlozi dalmatinskih biskupa; dekretom od 16.

SC, *Dabnazia,* vol. 7, ff. 100-101; pisma apostolskog nuncija nose nadnevak 26. i 29: ožujka te 2. svibnja 1729; Senatov dekret bio je tajnog karaktera pa ni nuncij nije uspio dobiti kopiju.

[42] SOCG, vol. 668, ff. 659-662. J·*

Milaš *(Pravoslavna Dalmacija,* str. 376) kaže da se to dogodilo u proljeće 1728. i daje nakon toga Končarević svezan i utamničen, ali ga je providur Sebastijan Vendramin (1729-1732) oslobodio, nakon čega je Končarević ponovno preuzeo benkovačku parohiju.

. MILAS, N., Nav. dj. str. 277-288.

[45] Ondje.

[46] Izvještaj generalnog providura Sebastijana Vendramina od 25. srpnja 1731 *(Documenta,* str. 209-211).

siječnja 1732. vlada je odbila molbe pravoslavaca i prijedloge providura Vendramina, određujući da "za sva buduća vremena" treba isključiti episkopa bizantskog obreda iz Dalmacije ; čak što više, providura je poslan posebni nalog da budno pazi da se dekret u potpunosti provede[47]. Nedugo nakon toga, 1. travnja iste godine, Senat je izdao još jedan dekret sličnog sadržaja.

ej Kandidatura Lava Abramovića

4Д34[1]. nastalo je novo zaoštrenje odnosa između pravoslavnog klera i katoličkih biskupa u Dalmaciji. Te godine mnogi su biskupi obavili pastoralne vizitacije u svojim biskupijama. Budući da su neki od njih u više mjesta naišli na otpor pri pokušaju da vizi-' tiraju crkve bizantskog obreda, uložili su utok kod generalnog providura da im se zagarantira pravo na vizitacije. Providur Zorzi Grimani, nakon što je provjerio praksu u prošlosti, potvrdio im je to pravo[48].

To je pak bio novi izazov pravoslavnom kleru i novi poticaj za traženje načina kako se osloboditi jurisdikcije katoličkih biskupa, odnosno izboriti kod vlade pravo na episkopa svoga obreda. Kao kandidat bi predložen arhimandrita manastira Savina Lav_^ Abramović. Nova molba nosi nadnevak 23. rujna 1735.[49].

19. lipnja 1736. Senat je poslao molbu generalnom providuru tražeći od njega izvještaj o prijedlogu i nekim njegovim dijelovima. 16. kolovoza iste godine, još prije nego je providurov odgovor stigao u Veneciju, izdan je tajni dekret (dukal) po kojem se ponovo stavlja na snagu dekret od 11. travnja 1722. tj. da se izaberu 4 monaha od kojih će jedan biti potvrđen od Senata za biskupa Dalmacije i Mletačke Albanije. Pravni savjetnici izrazili su se povoljno za kandidaturu Lava Abramovića[50].

[47] Nemamo teksta citiranog dekreta. Sadržaj znamo samo iz pisma biskupa Tomašića prefektu Propagande od 18. veljače 1731. Tu Tomašić među ostalim piše: „Io ehe fu preventivam(en)te munito dalle facoltä necessarie dai nostri Prelati, ebbi tempo di prevenire altresf perniziosi disegni, con anticipato ricorso fatto da me al Trono del Prindpe per nome commune, ho havuto gian sorte di deluderne le machine, e render vanigli attentati... Infatti la Piet J... del nostro Principe clemetis(si)mo ne ratifico piii espressam(en)te col suo nuovo decreto 16 genaro prossim(amen)te scaduto le sue rettissime, e santissime intenzioni; mentre ne prescrisse l'allontanamento, et esclusione assoluta per tutti i tempi d'avvenire dei Prelati di Rito Greco in Dalmazia, senza ehe giammai gli dovess'essere accordato l'accesso, δ l'introduzione in quelle parti; anzi un espresso Ducale diretto alla carica suprema cola, gliene fu commesso, e raccomandato l'ispezione accurata, onde resti sempre adempiuta interamente questa Pia, e risoluta Pubblica volonta" (SOCG, vol. 672, f. 98r).

[48] Prvi biskup koji je dobio potvrdu toga prava bio je skrađinski biskup Vinko Bragadin (21. studenoga 1734). Isto je poslije dobio i ninski biskup Jeronim Fonda (4. ožujka 1735). „Nella guisa appunto ehe resta prescritto per il vescovo di Scardona il 21. novembre 1734" (Vat. Lat. 9466, str. 407).

Nakon prava koje su dobili pojedini biskupi uslijedit će potvrda Zorzija Grimanija (4. rujna 1735) i Danijela Dolfina (15. studenoga 1735) svim dalmatinskim biskupima na području njihovih biskupija (HAZ, *Proviđuri, Grimani,* Z., vol. l, ff. 422-423); Grimani 16. rujna 1735. se tumači da se njegov nalog ne odnosi na Grke po narodnosti. Dolfinov dekret, Ondje, *Dolfin* (1735-1738), vol. I, f. 38.

[49] *Documenta,* str. 237.

[50] Nav. dj. str. 236-237. Iste godine Zmajević se u jednom pismu tuži „ehe un tal decreto nacque sopra rinformazione di un solo consultore; ehe non poteva nascere senza Finformazione dell'attuale Eccellentissiomo Segnor Proweditor Generale... (e) senza ehe fossero stati uditi i vescovi latini" *(Documenta,* str. 240 i Vat. Lat. 9466, str. 402). U navedenom kodeksu su neke izmjene s obzirom na tekst tiskan u Milaševoj zbirci.

Milaš *(Pravoslavna Dalmacija,* str. 382) piše da je tih dana Končarević poslao u Veneciju monaha Nikanora Rajevića i sveštenika Ilijaševića da oni osobno iznesu pred Senatom nedaće pravoslavnog pučanstva u Dalmaciji. Njihova molba prenesena je providuru Doffinu 19. lipnja 1736.

Vlada je još jednom, premda je odgovor generalnog providura Danijela Dolfina bio protiv bilo kakvog uvođenja poglavara bizantskog obreda u provinciju[51], iste godine (15. rujna) potvrdila gornju odluku[52].

Kako su katolički biskupi već u više navrata dobili prigovor od državnih nadleštva da previše ljubomorno paze na svoj biskupski ugled, napose kad je u pitanju odnos s klerom bizantskog obreda, ovaj put oni nisu poslali vladi nikakav službeni protest nego su se obratili odmah u Rim radi posredovanja. Već 2. siječnja 1736., dakle još prije nego se Senat odlučio, piše Zmajević u tom smislu Propagandi[53], a 19. kolovoza iste godine moli što hitniji papin Intervent, moleći i ovaj put da se ne oda njegovo ime[54]. Kongregacija je nakon njegovog prvog pisma poduzela korake preko Državnog tajništva[55] a početkom listopda nuncij je predao Senatu papin protest; 8. listopada već je dekret o biranju kandidata bio povučen[56]. Ova odluka Senata poklapa se s nastupom novih savjetnika "(savi), koji su išli, više od svojih prethodnika, na ruku katoličkim biskupima[57].

Osim papinog protesta, na ovu promjenu odluke vlada je bila prisiljena i drugim nadošlim događajima. Naime, prigodom sastanaka pravoslavaca, na kojima se raspravljalo 0 tome koje bi kandidate trebalo predložiti, nastale su svađe i rascjepi, opasni za javni red i mir; osim toga vlada je saznala da je kler, a posebno predloženi Lav Abramović, previše povezan s Rusijom[58].

Ako se vlada katkada pokazala spremnom dopustiti pravoslavcima da imaju svoga episkopa, pristajala je na to iz političkih razloga s namjerom da suzbije strani utjecaj na unutarnje stanje Mletačke republike. U protivnom smislu, ako bi po njenom sudu imenovanje takvog episkopa vodilo većem utjecaju stranih sila, zauzimala je nepovoljan l jednako nepopustljiv stav kao i katolički biskupi.

Molba koju su slijedeće godine uputili pravoslavci mogla je dakle imati samo negativni odgovor[59]. Čak što više, vlada je upozorila providura da dobro pripazi na osobe koje, pod vjerskom izlikom unose nerede u provinciju[60]. Nedugo nakon toga izišao je novi dekret koji je naređivao "da se ubuduće više ne smije predlagati ni na koji način sličan pothvat da se presječe svaki put novim spletkama i intrigama"[61].

Kroz vrijeme kada su mjesto^eneralnog providura u Dalmaciji vrhovnu vlast imali sindici i inkvizitori, tj. od 1748. do 1750., obnovljena su nastojanja pravoslavaca da se oslobode katoličkih biskupa. U prvi mah im je odgovoreno u smislu prijašnjih rješenja, ali čini se da su sindici i inkvizitori sve više uviđali opravdanost tih zahtjeva. Tako se bar čini po reakciji katoličkih prelata. Osjetivši da bi mletačka vlada mogla popustiti molbama, nadbiskup Karaman je napisao svoj poznati izvještaj od 10. travnja 1750[62] i poslao ga svom zastupniku u Veneciju Ivanu Pettaniju, s izričitom naredbom da se u njegovo ime i na njegov račun suprotstavlja "podmuklim spletkama". Pettani javlja 24. svibnja iste godine Propagandi da su se s Karamanom složili biskupi ninski i hvarski, a nada se da će i drugi dalmatinski prelati sve poduzeti da se osujeti "pogubna misao"[63]. Zabrinutost osjećamo i u pismu mletačkog nuncija koje je 6. lipnja uputio Propagandi. On se boji da će "pogubna namisao" dobivati sve više pristaša, koji će se pobrinuti za odobrenje Senata, te moli da tajnik Kongregacije intervenira kod mletačkog ambasadora u Rimu[64]. Iz Propagande su poslali nunciju podatke o sličnim pokušajima iz prošlosti, ovlastivši ga da učini ono što mu se u takvim prilikama čini najprikladnije[65]. Pettanija,nuncija i njihove istomišljenike najviše je zabrinjavala tajnost kojom su njihovi protivnici ovijali svoje poteze. Da su ispravno naslutili opasnot u tom potajnom radu, dokazat će događaj posvete Simeona Končarevića za dalmatinskog episkopa, što se zbilo već slijedeće godine.

4. Episkop Simeon Končarević (1751-1769)

a) Episkopsko posvećenje

Sredinom 18. stoljeća uspostavljeni su tijesni odnosi između grčke zajednice sv. Jurja u Veneciji i pravoslavnog klera u Dalmaciji. Ujedinio ih je zajednički interes da imaju poglavara svog obreda. Vlada je, barem djelomično, izišla u susret molbama Grka u Veneciji kada im je, 9. kolovoza 1751., dala vikara (namjesnika) u osobi učenog arhiman-

* *Documenta,* str. 237-239. Odgovor providurov od 17. kolovza 1736.

[52] Vat. Lat. 9466, str. 408.

[53] SC, *Dalmazia,* vol. 8, f. 403r.

[54] Pismo Propagandi (SOCG, vol. 688, f.170). I pismo od 28. kolovoza ima istu sadržaj (Ondje, f. 172-173). U ovom drugom pismu Zmajević, uz to, tumači pravo rimskog (zapadnog) patrijarhe na Dalmaciju. U priloženoj promemoriji (Ondje, f. 174rv) govori o opasnosti koja bi nastala uvođenjem „heretičke katedre" i „velikog idola". Policija bi trebala znati da bi time u Dalmaciji postala prisutna „ogromna moć Moskve". Abramović „ha succhiato in Moscovia tutte quelle cresie orrendc della Nazione, per trasportarle in Dalmazia."

[55] SC, *Dalmazia,* vol. 8, f. 404r.

2. studenoga 1736. Državni tajnik javlja prefektu Propagande „d'esser stato a participargli il S(igno)r Amb(asciato)re Veneto d'aver la Piet \ dol Sonato giä rivocato il Decreto, ehe era stato estorto dalla malizia dei Serviani per l'elezione d'un Vescovo del loro Rito nclla Dalmazia" (SOCG, vol. 688, f 168; USJ5. također Vat. Lat. 9466, str. 408).

3. rujna 1736. piše Zmajević Propagandi: „... col fine di sett(emb)re finiscono il periodo Savi ch'hanno causato il gran male e succedono altri, ch'hanno opinione diffcrente,e ci fanno spcrare il rimedio" (SOCG, vol. 688, f. 192r).

Osim ove pogodnosti Zmajcviću je išao na ruku i akvilejski patrijarha, brat dalmatinskog providura Dolfina. Zato Zmajević predlaže da bi mu se Propaganda trebala zahvaliti (SC, *Dalmazia,* vol. 8, ff. 378r-379r). Državna tajništvo se zahvalilo patrijarhi, a 13. ožujka 1737. patrijarha odgovara na tu zahvaUi £Ondje, f. 474rv).

[56] GRENTILLIZZA, G., Nav. dj., str. 507.

Ni ovaj put Zmajević nije zaboravio tražiti podršku u Rimu. 18. veljače 1737. piše on Propagandi: „Arrabbiati li Monaci Serviani... prodotti con nuova insidiosa supplica ncli'Ecc(cllentissi)mo Collcgio, a questo 5 stato riccvuto, per dover essere ventilato e diseusso dalli Consultori". Ponovno preporučuje intervenciju preko Državnog tajništva, što je Propaganda također sa svoje strane preporučila 8. ožujka (SC, *Dalmazia,* vol. 8, ff. 451r-452v).

[60] Vat. Lat. 9466, str. 408. 30. ožujka 1737. piše splitski nadbiskup Propagandi daje u Senatu odlučeno da Srbe neće ni saslušati te da je providuru javljeno neka pazi na skupove Srba u Dalmaciji i neka ne izvršava dekrete koji su u njihovu korist izdani (SC, *Dalmazia,* vol. 8, f. 475r). Nikoga takve vijesti nisu toliko obradovalo koliko Zmajevića. 10. travnja 1737. piše on prefektu Propagande: „'E trionfante in Venezia la Giusta e Santa Causa della Rcligione periclitante in Dalmazia. Grand'6 la.vittoria per la Fedc Santa, gloriosa per V(ostra) E(minenza), ch'ha maneggiato la guerra sacra coll'autorita, et auspizzj felicissimi di Sua Bcatitudinc, ehe ci consola di gran Trionfo doppo diecbtto anni di contimfo anzi sanguinoso conflitto" (Ondje, f. 405rv). Njegova borba, naime, traje od 1719. kada je Stefan Ljubibratić došao u Dalmaciju kao episkop.

[61] To čitamo u pismu nuncija iz Venecije kardinalu Državnom tajniku (SOCG, vol.691, f.220). I taj je dekret bio tajan pa nuncij nije uspio dobiti kopiju, što se vidi i iz njegova pisma od 31. kolovoza 1737. (SC, *GrecidiDalmazia,* vol. l, f. 221) i od 7. rujna iste godine (Ondje, f. 220).

[62] *Documenta,* str. 271-319.

[63] SC, *Dalmazia,* vol. 10, ff. 509r-510r.

[64] Ondje, f. 512rv.

[65] „Sara pero cura della sua prudente avvedutczza il farnc quell'uso, ehe stirncrä ρíδ proprio nelle prcsenti contingentezze" *(Lettere della s.Congregazione,* vol. 175 (1750), f. 119rv). Podaci koje je Propaganda poslala nunciju nalaze su u SC, *Dalmazia,* vol. 10, ff. 497r499r).

drita Muazza[66]. I prije nego je bio službeno imenovan. Muazzo se svojom djelatnošću isticao u zajednici (općini) sv. Jurja i osobno podržavao veze s nekim utjecajnim osobama pravoslavnog klera u Dalmaciji. Taj kler, nezadovoljan i umoran od neprestanih borbi s latinskim biskupima, tražio je put kako da se oslobodi od njih i u tom traženju računao mnogo na pomoć arhimandrita Muazza i njegovih savjeta, tako da se njegovim posredstvom i s njime u dogovoru obraćao na vladu u vjerskim pitanjima.

Najednom sastanku istaknutijih svećenika i igumana manastira u Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji, održanom 1750. u Kosovu (Dalmacija), sudionici zaključiše da je potrebno pred vladom obnoviti zahtjev da im dozvoli slobodan izbor jednog svećenika koji bi bio posvećen za njihovog episkopa. Posrednik u tome bio je Muazzo koji je trebao predati njihovu želju i rastumačiti odluku. U isto vrijeme poslano je pismo patrijarhu Srpske pravoslavne crkve da se udostoji posvetiti za episkopa svećenika kojeg će oni izabrati. Predložiše mu kao kandidata Simeona Končarevića, benkovačkog paroha, koji se nedavno, nakon ženine smrti, bio zamonašio[67].

Što je sa svoje strane učinio Muazzo. nije nam poznato. Sigurno je da je vijest doskora došla do Senata, proširila se po venecijanskim crkvenim krugovima te dospjela do Dalmacije i do Rima; nije trebalo dugo čekati pa da se oformi front katoličkih prelata kako bi spriječili daljnji razvoj stvari. Mletački nuncij odgovara 21. srpnja 1751. Propagandi o tom slučaju da mu trenutačne prilike u kojima se nalazi Republika ne obećavaju naročit uspjeh, nasuprot "pogibeljnih nauma srpskih Grka" (Greci Serviani")[68].

Izgleda da je u Veneciji Muazzo već bio uvjeren u potpuni uspjeh svoga posredovanja u prilog dalmatinskih pravoslavaca. U ljetu 1751. piše on Končareviću neka ide na područje austrijske monarhije ili u Tursko carstvo da tamo primi posvećenje. Posredstvom nekog Matije Mirkovića, Muazzo želi požuriti događaje oko posvete, uvjeravajući zainteresirane da će dekret Senata i državno odobrenje stići za koji tjedan[69]. Venecijanski Grci bili su u to vrijeme dobili od Senata širu autonomiju te se činilo da će se od vlade moći izvući nešto više i za pravoslavce u Dalmaciji. Kako za to nije stizalo službeno odobrenje, Muazzo se bojao da bi se prilike mogle izmijeniti na gore pa je savjetovao da se požuri s Končarevićevom posvetom[70].

Garancije koje je Muazzo imao s obzirom na ređenje Končarevića za episkopa morale su biti dosta neodređene. Nikakav državni dekret nije izišao u prilog te posvete,

[b] **Benedfiltt XIV nije se otvoreno suprostavio tom imenovanju, tako daje arhimandrita mogao bez smetnji vršiti svoju službu sve do smrti 1758. Nasljednik Benedikta XIV, mlečanin Klement XIII, suprostavio se izboru Muazzova nasljednika (CECCHETII, B., Nav. dj. vol. II, str. 357).**

[7] MILAŠ, N., Nav. dj. str. 398; RADONIC, *i., Rimska kurga...* str. 613.

SC, *Greci di Croazia, Dabnazia,* vol. l, f. 393.

Matej Miiković piše iz Venecije arhijereju Dimitriju Piiski 7. srpnja 1751: „... ho veduto scritto della vostra communita quello hanno Concluso, e quelto contiene per il commun affare, per questo V.S.R.ma avevate veduto il scritto nel quäle vi sono sottoscritti li capi ecclesiastici, e secolari, quali sono nella nostra communita... ,nelle quali vego, ehe anco il Sigj arciprete Conzarevich l'ha ricevuta, e anco sottoscritto il quäle δ venuto in Dabnazia il 23 del mese decorso... Mi ha commandato il Sig(no)r Abbate accio scriva al Sig(no)r arciprete Simon, ehe subito vadi in Ongaria, o a Castel Nuovo, per ordinarsi, come qui abbiamo stabilito. Qui fl Sig(no)r Abbate ha accordato con qui s'aspetta, ehe il Ser(enissi)mo Principe dia commissione per il nostro affare a S.E. Generale, avremo il decreto entro settimana, dal quäle gli mandero la copia... Io ho scritto al Sig(no)r Conzarevich ehe subito vadi dove gli piace... e quando sarä fatto, subito awisatemi per levar le Ducali, ed anco il resto, ehe occoresse" (ASVen *Consuüori in Jure,* Filza 427, Dalmazia).

[7] Usp. Mirkovićevo pismo Končareviću u kolovozu 1751. (Vat. Lat. 9464, str. 656-657).

paće, nakon što je ona izvršena, Končareviću će se ubrojiti u najteži grijeh što se dao posvetiti bez dozvole Senata i k tome izvan granica Mletačke države.

Kako bilo da bilo, nakon što je primio ohrabrujuće vijesti iz glavnog grada, Končarević se - u društvu arhimandrita Nikanora Rajevića - dao na put prema Trebinju, mjestu koje se nalazilo unutar Turskog carstva na granici prema Mletačkoj republici. Pećki patrijarha Atanasije III Gavrilović ovlastio je dabro-bosanskog metropolitu da mu podijeli posvećenje. Končarević je posvećen u Trebinju 15. rujna 1751. Prema gramati koju je posvetitelj metropolita Gavrilo izdao, Končarević je bio imenovan metropolitom Dalmacije i Mletačke Albanije[71].

"Vrijedno je spomenuti da se metropolita Gavrilo u spomenutoj gramati *naziva* namjesnikom (vikarom) ekumenskog patrijarhe carigradskog, a ne pećkoga, što bi se u ovom slučaju očekivalo, jer je Gavrilo za posvetu imao delegaciju pećkog patrijarhe. Iz jednog pisma od 13. rujna 1751. nepoznatog autora bizantskog obreda doznajemo da se Gavrilo tih dana uputio u okolicu Trebinja da skuplja milostinju za carigradskog patrijarhu, premda se, dodaje pisac, to nije do tada nikada događalo. Možda je bila samo taktička igra da se ne spomene ime pećkog patrijarhe, koji je u očima Senata bio sumnjiv; ili pak je utjecaj carigradskog patrijarhe bio toliko jak da su mu se morali pokoravati i episkopi koji su bili pod drugim patrijarhama, u ovom slučaju pod pećkim patrijarhom? Na svaki način, ispuštanje imena pećkog patrijarhe učinjeno je s predodređenom nakanom. Iz pisma spomenutog Mirkovića Simeonu Končareviću očito je da su se predstavnici pravoslavnog Jcjera u Dalmaciji te Muazzo i drugi istaknuti članovi općine sv. Jurja u Veneciji dogovorili *Ла* se u gramati posvete ne spomene ni papa ni pećki patrijarha kao i to da će episkop biti */Oodložan* carigradskom patrijarhi[72]. Dogovor je imao samo taktičko značenje budući da je u praksi utjecaj pećkog patrijarhe u Dalmaciji daleko nadmašivao utjecaj carigradskog;" pravoslavni je narod u Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji, osim malog broja grčkih obitelji u primorskim gradovima, govorio slavenskim jezikom stoje bio naravni vez sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Osim toga, prije nego su došli u granice mletačke države, pripadali su pravoslavni pod jurisdikciju pećkog patrijarhe.

U Trebinju, prigodom Končarevićeve posvete, izgleda da je Nikanor Rajević bio imenovan namjesnikom (vikarom) za područje jurisdikcije novog episkopa[73].

Kakve su bile reakcije na Končarevićevu posvetu?

Pravoslavni kler u Dalmaciji bio je bez sumnje u većem dijelu zadovoljan i radostan što je konačno postigao ono što je već dugo vremena željno očekivao. Ali bilo je i među njima nezadovoljnika s obzirom na osobu novog episkopa. U jednom pismu koje se odnosi na spomenutu posvetu autor kaže da su to "učinili Dorđe Žarković, Matija Mirkovic i Matija Jovičić za inat kapetanu Đorđu Močivanu i gospodinu serdaru Ciriaku"[74].

[71] *Documenta,* str. 320-322.

„Tanto vi d6 a.sapere... hanno mandato il prete Conzar a Ragusi, ehe vada a Trebigne, perche ž venuto il vescovo di Seraglio per raccogliere la caritä per il Patriarca per averlo vincolato il Patriarca di Costantinopoli di andar a raccoglier la caritä per lui, il ehe non ? stato mai šino ad ora, ne si δ cercata mai la caritä per il Patriarca di Costanfinopoli, ne in Bosna ne in Erzegovina: ci6 succede adesso" (ASVen, nav. mjesto). Pismo je pisano 8. kolovoza 1751.

To doznajemo iz jednog anonimnog pisma od 13. rujna 1751, tj. 2 dana prije posvećenja. Pisac; bizantskog obreda, piše da su također ti otišli s sveštenikom Končarevićem, „ehe il prete sia costituito per vescovo e Nicanor vicario nella Dalmazia e Bocche" (Ondje).

[74] Citirano pismo jest od 13. rujna 1751. (Ondje).

Još prije nego je krenuo na posvetu, Končareviću je bilo poznato negodovanje nekih osoba te je zbog toga bio u nedoumici što da učini; stoga je pisma svojih protivnika i svojih prijatelja poslao u Veneciju svom zagovorniku Matiji Mirkoviću. Među protivnicima tu se osim gore navedenih spominje i Ivan Nikšić. Mirković, nakon što se posavjetovao s Muazzom, odgovara Končareviću da ga oporba ne treba zabrinjavati već neka što prije ide primiti posvećenje[75].

Končarevićevom posvetom nije mogao biti zadovoljan ni monah Laurentije, koji je smjerao na njegovo mjesto. Naime, već spomenuti arhimandrita manastira Savina, Lav Abramović, koji je u svoje vrijeme bio kandidat za dalmatinskog episkopa, odgajao je jednog mladića, imenom Laurentija, s namjerom da taj jednog dana zauzme mjesto dalmatinskog episkopa. Nakon Abramoviceve smrti Laurentije je našao drugoga utjecajnog zaštitnika u arhimandritu Berkoviću, koji je bio u dobrim odnosima s pećkim patrijarhom. I doista, i Berković i Laurentije dobili su od pećkog patrijarhe odobrenje da budu posvećeni za episkope: prvi za skadarskog a drugi za dalmatinskog[76] (Vjerojatno da su i te veze utjecale na način posvete Simeona Končarevića i na stilizaciju gramate posvećenja). No,. umjesto da Berkovića i Laurentija posveti, cetinjski episkop je nastojao svom raspoloživom moći spriječiti ovu posvetu. Obratio se sindicima i inkvizitorima upozorivši ih daje Laurentije čovjek neopravdanih zahtjeva, smutljivac i čak lopov. Teško je reći koliko su te kvalifikacije na mjestu, ali je sigurno da bi Laurentijeva jurisdikcija, u slučaju posvete, bila na uštrb jurisdikcije cetinskog episkopa, koji istina nije imao nikakve ingerencije na području Dalamacije, ali mu je Venecija prešutno priznala to pravo na području Boke , Kotorske[77]. Nakon ovih događaja generalni providur Jeronim Marija Balbi naložio je da / mu se privede Končarević. Balbi u načelu nije bio protiv toga da se u Dalmaciji pripusti episkop bizantskog obreda, ali je stao oštro protiv Končarevića zbog njegova nezakonita \ izbora i posvete, jer ni o čemu nije bio prethodno obaviješten. Končarevićev korak, pisao je Balbi, potpuno je neopravdan s obzirom na prava države, jer pravo na takav izbor pripada mletačkoj vladi kao pravo kraljevskog patronata ("jus di patronate regio"). No, providur nije bio za oštre kazne: zatvor, tamnica ili galija nisu u ovom slučaju bila pogodna sredstva da bi se doprinijelo javnom dobru. Zato je najprije naredio Petru Karači, kod kojeg se Končarević u Zadru smjestio, i posedarskom pukovniku da ne dozvole da se Končarević udalji, inače će oni biti odgovorni[78].

[75] Vat. Lat. 9464, str. 655-657. Pismo je pisano u kolovozu 1751.

[7] Kapetan Kotora Stjepan Vrachien obavijestio je inkvizitore da mu je ponuđeno 500 cekina ako za Laurentija pribavi mitru (Vat. Lat. 9466, str. 866). Laurentije je pokušavao pred narodom i vladom diskreditirati Končarevića, govoreći daje Končarević došao do časti uz pomoć laži ida lažnim pismima uznemiruje narod (Ondje. Ovdje nemamo citirano pismo nego samo njegov sadržaj).

[77] „Trovandomi in tali csercizi veni di rilcvare ne scorsi mesi a Spalato,da lettere di Mons(igno)r Sava, vcscovo pur questo Serviano di Cetigne,... ehe il Papll Simon Conzarcvich Paroco di Bencovaz... ð consacrato fuori dello Stato, cioc^ nel ottomano in Metropolita di Dalmazia,et Albania, passi tutti incominciati, et dirczioni prese prima ehe Io mi assoggettassi a questo Impicgo" (ASVcn,/n<;ui*sitori di Stato,* busta 277, pod danom 27. ožujka 1752; vidi o tome također: COROVlC.Vl., *Vladika Vasilife Petrović protiv Simeona Koncarerića.* Srpska kraljevska akademija, „Godišnjica" XLIV (Beograd 1935), str. 50-53. Da bi spriječio Končarevića, crnogorski vladika pisao je također zadarskom nadbiskupu Mati Kararnanu, znajući da se ovaj najviše protivi uvođenju pravoslavne biskupske stolice u Dalmaciju (ASVen, Consu/ron *in Jure,* vol. 426, s.p.).

[18] Providur državnim inkvizitorima 27. ožujka 1752. (ASVen, *Inquisitori di Stato,* busta 277, pod navedenim datumom).

Za svoje opravdanje Končarević je mogao doduše pokazati providuru, osim gramate episkopa Gavrila, pismo iz Venecije poslano po nalogu arhimandrita Muazza; kao i to da mu je ovaj obećao nakon posvete pribaviti potrebno odobrenje Senata. No, taj dekret nije nikada ugledao svjetlo, pa je Končarevićeva posveta bila pred očima vlade potpuno nezakonita i nedozvoljena.

Budući da prilike nisu bile pogodne za kažnjavanje, Končarević je pušten na slobodu uz zabranu vršenja episkopske jurisdikcije.

Končarević je doista pazio da ne izaziva vladu i ponašao se kao obični paroli. Pravoslavni Skradinjani u svojoj molbi na Senat za otvaranje crkve njihova obreda ni jednom riječju ne spominju Končarevića. Oni pače ističu da je njihov položaj to teži što u cijeloj mletačkoj Dalmaciji nemaju episkopa i pastira svoga obreda pa su prisiljeni i u ratno vrijeme obraćati se episkopima u turskim krajevima što iziskuje velike troškove, ili pak moraju za svoje duhovne potrebe ići na područje austrijske monarhije[79].

Iako se ne spominje Konačarevićevo ime, molba se može shvatiti i njemu u prilog. Naime, vlada uvidjevši potrebu pravoslavnog episkopa u Dalmaciji, lakše će svoje odobrenje dati već onom posvećenom. U tom smislu su ovu fliolbu shvatili dalmatinski biskupi. Mate Karaman, zadarski nadbiskup, uputio se osobno u Veneciju sa zajedničkim pismom svih dalmatinskih biskupa, u kojem optužuje Končarevića da je priredio javni ulaz, kao episkop, u pravoslavnu crkvu u Benkovcu.

U Veneciji je Karaman dobio garancije da pismo skradinskih pravoslavaca neće biti ni uzeto u razmatranje; Karamanu to nije bilo dosta pa se u siječnju 1753. uputio u Rim da nagovori papu Benedikta XIV, svog osobnog prijatelja, da intervenira.

Papin Intervent bio je doista efikasan. Vlada je 5. travnja 1753. naredila generalnom providuru da " na mudar i što manje uočljiv način" protjera Končarevića iz Dalmacije zbog njegove protupravne i nekanonske episkopske posvete[80].

Nakon toga Končarević je prešao u Liku, ali ne tako brzo, jer je još 30. lipnja ninski biskup tražio intervenciju civilne vlasti protiv njega[81]. Iz izvještaja katoličkih biskupa prije 1760. vidi se daje Končarević i kasnije, napose za vrijeme providura Francesca Grimanija (1753-1756), "nekažnjivo kružio" po ninskoj biskupiji, dijelio više i niže redove, primao zavjetovanja monaha, postavljao poglavare manastirima i parohe parohijama; 3. lipnja 1756. posvetio je novu pravoslavnu crkvu u Obrovcu[82]. Kroz to vrijeme pokušavao je nagovoriti mletačku vladu da povuče dekret, koji je izdan protiv njega. Jedno pismo toga sadržaja napisao je 1. lipnja 1753. Moleći dozvolu da se vrati, moli također da mu se odgovori da li je njegova krivnja samo u tome što je primio episkopat[83].

Grimanijev nasljednik na dužnosti generalnog providura Alvise Contarini (1757-1759), stao je otvoreno na stranu dalmatinskih biskupa i nije dozvoljavao da Končarević "nekažnjeno kruži" područjem Mletačke republike.

Documenta, str. 223.

[80] ASVen, *Consultori in Jure,* fiiza 426. Dokumenat je bez datuma i bez paginacije. Odredbu providura v. u *Documenta,* str. 325.

[81] Vat. Lat. 9466. str. 869.

ASVen, *Consultori in Jure,* fiiza 426, s.p. O otvorenju crkve u Obrovcu v. SC, *GrecidiCroazia, Dalmazia,* vol 2, f. 95 i SOCG, vol 790, f. 487r. Vidi prilog 111, str. 173.

[83] *Srpsko-dalmatinski magazin za 1847.* godinu, str. 146-147. Ovdje se nalazi još jedno Končarevićcvo pismo, pisano 11. studenoga 1755. pravoslavnom narodu u Dalmaciji, gdje, medu ostalim, potiče sve da budu odani svome knezu.

Bilo zbog nezadovoljstva pravoslavnog naroda sa svojim položajem u Dalmaciji, bilo zbog osobnog angažiranja Simeona Končarevića. mnoge su pravoslavne obitelji tih godina iselile u sjevernu Hrvatsku, a neke čak u Rusiju. Republika je bila vrlo osjetljiva i zabrinuta zbog emigracije naroda tako da je više puta stala na stranu pravoslavaca samo radi toga da ih zadrži u svojim granicama, a i druge da namami iz Turske države. Zato je svaki koji je nagovarao narod da napusti Republiku smatran veleizdajnikom. I doista, 1. veljače 1758. providur je izdao proglas kojim naređuje Končareviću da se podloži zajedno sa svojim sukrivcima mletačkom sudištu, a 25. svibnja slijedeće godine Končarević je osuđen zbog veleizdaje na progonstvo s prijetnjom velikih kazni ako se bude zadržavao unutar granica Mletačke države[84]. No. on je već bio izvan tih granica.

1757. Končarević je zajedno s nekolicinom monaha krčkog manastira i s nekoliko pravoslavnih obitelji iz područja Bukovice otišao u Rusiju[85]. 1758. spominje mu se ime u srpskim kolonijama u Rusiji[86]. 1762. pokušao je posjetiti Dalmaciju, ali ga je mletačka vlada pažljivo pratila u približavanju, pripravljajući mu odmah uhićenje čim pređe granicu. U Dalmaciju Končarević nije ni stigao, nego se vratio u Rusiju, gdje je umro 26. kolovoza 1769.[87].

b) Pokušaji pravoslavaca nakon Končarevićeva izgona

Providur Dalmacije i Mletačke Albanije Francejcg_Grimani_(1253-l-y§6.) smatrao je da dobro države traži da se pravoslavcima dopusti imati poglavara njihova obreda. Zbog toga se nije žurio da protiv Končarevića primijeni određene sankcije, kada je ovaj u više navrata prelazio državne granice. Kada je vlada zatražila informacije povodom nove molbe pravoslavaca, od 10. rujna 1753., providur joj je izložio svoj stav u tom pitanju[88]. Istina je da Grimani ne nalazi laskave riječi za pravoslavni kler u Dalmaciji koji je, kako on kaže, nepoučen i kriv za mnoge nerede u provinciji; no, kad bi se taj kler podložio latinskim biskupima, stanje se nipošto ne bi popravilo, jer bi im takva podložnost postala odbojna. Najprikladniji način bio bi, nastavlja Grimani, da se tom narodu dade poglavar njihova obreda pod uvjetom daje mletački podanik te daje čovjek razborit, vjeran i učen; tako bi mogao autoritativno upravljati i ispravljati disciplinu i običaje klera i naroda[89].

Grimanijeva informacija, zajedno sa spomenutom molbom, dostavljena je državnim savjetnicima koji se, nakon što su odvagnuli razloge za i protiv, izraziše suglasni s otvaranjem pravoslavne crkve u Skradinu. No, nova crkva treba biti grko-katolička, podložna katoličkom biskupu latinskog obreda. Savjetnici dalje nastavljaju da je za sada /"prihvatljivo samo to rješenje; podložnost latinskom biskupu treba potrajati sve dok vlada - ne riješi načelno pitanje poglavara bizantskog obreda. Savjetnici preporučuju da se s time

ASVcn, *Consultori in Jure,* filza 428. s.p.

[85] SLIJEPČEVIČ, Đ., *Istorqa srpske pravoslavne crkve,* II, Muenchen 1966, str. 365.

[86] * DIMITRIJEVlC, St. M., *Gradja za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka.* Srpska kraljevska akademija, „Spomenik" LIII (Sarajevo 1922), str. 260-261.

[87] Nav. dj. str. 261. 1969. navršilo se 200 godina od Končarevićeve smrti. Za tu obljetnicu srpska pravoslavna eparhija dalmatinska izdala je zbe*nik radova: *Dalmatinski episkop Simeon Koncarevic i njegovo doba* (Biblioteka „Pravoslavlje", Posebna izdanja knj. 3, Beograd 1970). Uglavnom su tu, s obzirom na našu temu, već poznati podaci i tumačenja.

[88] Slično onom što je izložio u pismu od 27. ožujka 1752. V. str. 135-136.

[89] *Documenta,* str. 329-335.

ne odugovlači jer prilike traže hitno rješenje. Predlažu dva moguća načina za rješavanje problema: ili pravoslavcima dati biskupa njihova obreda koji bi prije prihvatio sjedinjenje s Rimom; ili im dati biskupa koji ne bi bio sjedinjen s Rimom, kako se prakticira u austrijskom carstvu[90].

Savjetnici su situaciju dobro procijenili, jer je raspoloženje pravoslavaca, napose njihova klera, bilo takvo da se nipošto nije moglo očekivati da će podložnost pravoslavaca katoličkim (latinskim) biskupima imati dobre posljedic«.Odbojnost_pjfijna-yatinima" sve vJlejejasJ^Mz^izojminijiiKiin^^ osobito J:irne-šta-su podjeljivali parohije nekim svecejucimajjnonasimaWzants^og obreda koje je pravoslavni kler izTJačiQTFsvojih redova, a i inače ih nisu resile kreposti^TTfoleTsiuzilo kač>ʲ jaki dokaz u propagandi protiv katoličkih biskupT~i, dosljedno, protiv Rima i Katoličke crkve.

20. studenoga 1754. pravoslavci su ponovno podastrli svoje molbe za episkopa svoga obreda. Iskustvo prošlosti nije moglo pothranjivati njihove želje u eventualni opoziv dekreta protiv Končarevića, pa su ovaj put izrazili želju da im se dade drugi episkop, Dimitrije Novaković, tada pravoslavni biskup u Budimu[92]. No, kako je ovaj već biskupovao u stranoj državi, Austrijskoj monarhiji, mletačkoj vladi je već zbog toga njegova osoba bila sumnjiva i slabo podobna, tako da ni ova molba nije ozbiljno uzeta u razmatranje.

Protivljenje katoličkim biskupima sve više se sirilo među pravoslavcima tako da~l je u ono vrijeme zahvatilo šire slojeve pravoslavnog naroda. Kako je vrijeme prolazilo, sve *j* više su se kleru u opoziciji prema katoličkim prelatima pridruživali i narodni starješine, a *i-r"* jednostavni je puk u tome sudjelovao, kako se to vidi iz molbe g. 1759., sadržajem sličnej brojnim već spomenutima. Molbu su potpisali predstavnici pravoslavnog naroda iz svih dijelova tadanje Dalmacije i Mletačke Albanije gdje je živio narod bizantskog obreda[93].

Vrijedno je napomenuti da se ni u ovoj molbi, premda se spominju biskupi bizantskog obreda u Dalmaciji, ne spominje Končarevićevo ime. Pače, izričito je naglašeno da nisu nakon Stefana Ljubibratića imali biskupa svog obreda. Izgleda daje i to bilo složeno tako iz taktičkih razloga. Prema riječima šibenskog biskupa, pravoslavci njegove biskupije u to su vrijeme smatrali Končarevića svojim episkopom[9i]. Venecija je morala računati s nezadovoljstvom pravoslavaca i tražiti put kako da ih udobrovolji jer je postojala opasnost da se mnogi od njih odsele u drugu državu. Zato je među utjecajnim ljudima u Veneciji sve više prevladavalo mnijenje da bi jedan episkop bizantskog obreda mogao mnoge zaustaviti da ne sele iz Dalmacije. Pettani, Karamanova veza s mletačkom vladom u Veneciji, a donekle i s Rimom, obaviještava još 16. srpnja 1754. Propagandu o tim strujama u Veneciji i moli Kongregaciju da potakne dalmatinske biskupe na solidarnost s Ka-

[90] Ondje, str. 335-350.

[9i] Za kaluđera Vukčevića ne nalaze lijepih riječi, budući da je on „noto in tutto U tenitorio per essersi assentato dal suo convento per menar la vita piu licenziosa e lubrica, per esser socio indivisibile de'ladii e assassini, c ehe egli tutto non c ehe un scandato senza confine" (Pismo pravoslavaca iz Smokovića od 14. kolovoza 1760. u *Documenta,* str. 390. Vidi također ondje na str. 393 i 413). Slična svjedočanstva imamo i za drugog kaluđera, Joanikiju Ivanovića (Ondje, str. 380-383). Jedan i drugikaluđer bili su odani zadarskom nadbiskupu Karamanu.

[92] *Documenta,* str. 362-363.

[93] Nav. dj., str. 368-375.

[94] Usp. str. 113 ss.

ramanovim stavom kako bi se uspješnije suprotstavili suprotnim mišljenjima u državnoj upravi[95].

Mletačku vladu je naročito smetala veza pravoslavnog klera s Rusijom. Već nam je poznato da je i Končarević tamo našao utočište, a u to vrijeme dobivali su dalmatinski pravoslavci knjige, liturgijske i druge, iz Rusije. Koliko su te veze bile tijesne, vidimo i iz"^" činjenice daje 8. lipnja 1764. u Majni.na području Boke Kotorske, jedan ruski monah Genadije Vasiljević, posvećen od crnogorskog metropolite Save za dalmatinskog episkopa. Generalni providur Petar Michiel (1763-1765) piše o tome 12. lipnja državnim inkvizitorima, ali dodaje da se o tome samo govori; on pak u toj vijesti ne vidi "ništa što bije moglo učiniti vjerojatnom". Već 20. lipnja piše pismo u sasvim drugom stilu. Dobio je naime obavijesti od izvanrednog providura u Kotoru koje potvrđuju istinitost te posvete. Kotorski kapetan Vrachien dojavio je providuru da su, prije pomazanja novog episkopa, suposvetnici Sava i njegov pomoćnik Vasilije tražili od Genadija zakletvu na Evanđelje da se neće nikada uplitati u područje njihove jurisdikcije u Herceg-Novom, u Risnu i ostalom primorskom području Mletačke Albanije[96]. Iz toga se dade zaključiti da je Genadiju kao područje jurisdikcije ostala samo Dalmacija.

Prema svjedočanstvu dvaju monaha sa Svete gore, Genadije im nije dozvolio skupljanje milostinje po Dalmaciji i dao im do znanja da će otići generalnom providuru moliti pomoć civilne vlasti (brachium saeculare) radi protjerivanja svih stranih monaha iz Dalmacije[97].

Po nalogu državnih inkvizitora providur je zabranio novom episkopu sve episkopske funkcije što je i Senat potvrdio 4. kolovoza iste godine[98].

Izgleda da je time ovaj slučaj okončan bez većih posljedica za razvoj vjerske situacije u pokrajini.

Sve do 1785. nije mi poznata nikakva nova molba dalmatinskih pravoslavaca s obzirom na episkopa vlastitog obreda. Time, dakako, nije rečeno da sličnih molbi nije uopće bilo, a još manje da nije više postojala želja pravoslavnog klera da imaju svoga * episkopa. Kao poglavar klera, što znači i pravoslavne crkve u Dalmaciji, općenito je priznavan iguman krčkog manastira Nikanor Rajevic, koji je u svoje vrijeme bio imenovan Končarevićevim namjesnikom[99]. Nikanor je, također, bio protiv svakog uplitanja katoličkih biskupa u stvari Pravoslavne crkve. Prilike su s vremenom poučile katoličke biskupe da od takva uplitanja nema ni za njih osobno ni za Katoličku crkvu u Dalmaciji naročite koristi, pače da se samo raspiruje netrpeljivost medu ljudima i odbojnost pravoslavaca prema njima, Rimskoj crkvi i rimskom biskupu. Bili su uvjereni da njihova crkvena prava nisu bila obranjena, ali su počeli uviđati da ih jednostavno moraju žrtvovati.-

Iguman Nikanor je umro 6. rujna 1770.[100].

[95] SC, *Dalmazia,* vol. 11. f. 154rv. Bojazan Venecije nije bila imaginarna. Već smo gore spomenuli daje mnogo ljudi upravo s Končarevićem prešlo najprije u Austrijsku monarhiju a poslije u Rusiju. S Rusijom su pravoslavci iz Dalmacije - kao i ostali Srbi — sve više učvršćivali veze kao sa zemljom koja ih niože osloboditi od protivnika njihove vjere i naroda.

[6] ASVcn, *InquisitoridiStato,* busta 278, fasc. 4.

[97] Ondje.

[98] ASVcn, *Consultori in Jure,* filza 422, pod datumom 4.kolovza 1764. Odredba inkivizitora od 30. lipnja 1764. nalazi su u: *InquisitoridiStato,* busta 48.

Usp. str. 116.

[0] SLIJEPČEVIC, Đ.. Nav. dj. str. 566.

Drugi dio

GLAVNI PROTAGONISTI POVIJESNOG RAZVOJA

UVOD

Venecija je ostala u Dalmaciji sve do svoga pada 1797. ali joj je u tim stranama sudbina bila u neprestanoj opasnosti, prije svega zbog ekspanzivističkih težnji Turskog carstva. Osim toga s vremenom su i monarhije, austrijska i ruska, počele iznositi svoje pretenzije na Dalmaciju.

Pod vidom održavanja "status quo" i konsolidacije same države, jedinstvena je religija imala ne malo značenje. Mletačka je diplomacija imala pune ruke posla u nastojanju da vjerske razlike u Dalmaciji ne budu na štetu jedinstva i sigurnosti države. -^]

Usporedo s naporom Republike da sačuva neokrnjen državni suverenitet u Pok- (rajini išli su i napori predstavnika Katoličke crkve da svoju duhovnu suverenost u Dal-/~^ . inaciji sačuvaju neokrnjenu. Teškoća je bila u tome što petina stanovništva nije bila rimskog obreda, a glavnina klera bizantskog obreda opirala se podaništvu latinskoj hijerarhiji, smatrajući se pripadnicima Pravoslavne crkve.

Prilike je činilo još složenijima to da svi kršćani bizantskog obreda nisu bili iste etničke grupe niti iste crkvene pripadnosti.

Grci, izuzev onih koji su ostali vjerni uniji, priznavali su se podložnicima carigradskog patrijarhe, koji je rijetko svoju jurisdikciju vršio neposredno, već gotovo uvijek preko svoga namjesnika za područje Mletačke republike, filadelfijskog nadbiskupa, koji je rezidirao u Veneciji.

Morlaci bizantskog obreda, prije nego su se našli na području Mletačke rejjublike, bili su T crkvenim stvarima podložni patrijarsi, koji je svoju jurisdikciju vršio neposredno ili preko svoga namjesnikaTdabro-bosaTiskog metropolite. Ni patrijarha ni njegov namjesnik nisu se htjeli odreći svoje jurisdikcije nad rečenim Morlacima ni nakon što su se ovi našli u granicama druge države.

To su, dakle, protagonisti vjerskih zbivanja oko kršćana bizantskog obreda u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine, napose u XVII i XV1I1 stoljeću. Na stranicama što slijede vidjet ćemo kako svaka strana brani svoja prava i kakvi su joj bili stavovi.

I. PRAVOSLAVNA CRKVA

A. SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA

l . Hijerarhija

Godine 1557. obnovljen je pećki patrijarhat. Na taj su način Srbi postigli svoju crkvenu autonomiju u Turskom carstvu. Bilo zbog teokratskog ustava carstva, gdje su se narodi razlikovali prvenstveno prema religijama, bilo zbog žive bizantske tradicije Srpske crkve, crkvena autonomija Srba uključivala je dobrim dijelom i nacionalnu autonomiju. Dosljedno tome, u odnosu na turskog suverena novi patrijarha bio je i etnarha, tj. narodni poglavar i državni dostojanstvenik i kao takvom prema njemu se i postupalo. A ni sam narod nije u njemu gledao samo crkvenog i vjerskog poglavara, Kristova namjesnika, nego također i svoga predstavnika pred turskim suverenom. Budući daje bio simbol vjerskog jedinstva Srba, patrijarha je postao također simbol narodnog jedinstva tog naroda. U patrijarhi se vidjelo obnovitelja srpskog suvereniteta i srpskog prijestolja[1] .

/ Crkva se zvala "srpskom", i naravna je težnja njenih poglavara da pred tim ime- I nom ustupe pokrajinski i partikularni nazivi pojedinih manjih etničkih grupacija, gdje -Kjoš nije bila razvijena vlastita narodna tradicija. Na taj način njeni pripadnici su postajali (_u Turskoj carevini najprije Srbi po vjeri a nakon izvjesnog vremena i Srbi po narodnosti. Srpsko je ime upotrebljavano u prvom redu kao religiozni pojam; kao takvo preuzele su ga i razne skupine slavenskog pučanstva, porijeklom nesrpske, a također i neslavensko pučanstvo . Među^ojgjtosljednjejjbtrajarno tzv. Vlahe ili_Mojdake .

Sjedište patrijarhe bila je Peć, mjesto u južnoj Srbiji po kojem su se patrijarhe nazivale pećkim. U duhu tradicije Srpske crkve patrijarha je imao pravo na jurisdikciju svuda gdje je živio srpski narod; i kada je pučanstvo bizantskog obreda[2] dospjelo u Mletačku državu nije se osjećalo isključeno iz duhovnog i svjetovnog suverenitete svoga patrijarhe .

U negdanjem bizantskom carstvu podjela suvereniteta na duhovnu i svjetovnu vlast nije postojala; govorilo se radije o međusobnom prožim^njuduhovriog i svjetovnog elementa u jednoj tejsjjaj_drjtavnoj_juyerenosti. Ta bizantska tradlcrja~poimanja-države preuzeta-je, ^nastavljana -u-woo-ki-arre-dedjedfTOstiTnl"^^ , gdje je jedna te ista osoba, sultan, vršila funkciju i vjerskog i svjetovnog glavara. Isti^princip prenosio se \.*?^o^ι^^3& ^í^ïví^π^í^κύ6& ^íA^]í^χα[^^^* patrijad»«iao istaknylijfi__rnjgsto . Postigavši naslov "srpskog patrijarhe", on je postao predstavnik srpskog naroda naprama središnjoj vladi, a za Srbe, u religioznom.! nacionalnom smislu, njihov vođa i poglavar.

' Činjenica ustanovljenja patrijarhata probudila je među Srbima tradiciju o njihovim kraljevima i kraljevstvu te na taj način znatno pridonijela buđenju narodne svijesti. Znak pripadnosti Srpskoj crkvi - dakako uz pravoslavnu vjeru - bio je isti obred i isti — ^— ^— ^— · %»

[1] STOJANOVIĆ, Lj., *Stari sprpski zapisi i natpisi, l,* Beograd 1902. Vidi stranice: 272, 340. 368. Usp. također HADROVICS, L., *Le peuple serbe et son eglise sous Iα domination tmque,* Paris 1947, str. 109-110.

[2] V. str. 5.

jezik; tako je s vremenom jezik nazivan "srpskim" iako ga nisu upotrebljavali samo Srbi, i obred je nazvan "srpski"', premda je to u stvari bio bizantski (grčki) obred.

U 17. stoljeću prije Kandijskog rata (1645-1669) turska granica prema Mletačkoj rDalmaciji označavala je ujedno i granicu jurisdikcije pećkog patrijarhe prema Zapadu. J-No, u ratovima koji su slijedili od 1645. do 1717. Turci su morali prepustiti Veneciji ne j mali dio svojih područja, ali patrijarha nije bio voljan prepustiti nekom drugom patrijarhi ^jpodručja na kojima je on vršio jurisdikciju.

U vrijeme uspostavljanja patrijarhata (1557) Turci su već bili u Dalmaciji, gdje je njihov teritorij bio podijeljen na Miški i lički sandžakat. Pod crkvenim vidom prilike nisu bile takve da bi preporučivale oblikovanje posebne pravoslavne eparhije, bilo zbog toga što je područje bilo prostorom dosta skučeno, bilo zbog toga što je tamo bilo brojčano malo pravoslavaca. Patrijarha je pastoralnu brigu rx)yjejTo_jiajbJiž^m_£pJskopn7-dabrobo^anskoet-Bietnipoliti, koji će posfije vršiti i dužnost patrijaršijskog namjesnika za Dalmaciju. Kao takav metropolita je dobio oviästT3TpölvwujeTiöve~crkve7poojeTJuje^arohfjeTda se brine za odgoj klera, da vrši disciplinsku vlast nad njim te da bdije nad upravom crkvenih dobara. To nam je poznato iz gramate dabro-bosanskog metropolite Gavrila iz 1578., koju je ovaj poslao igumanu krčkog manastira Savatiju. Ugramati se Gavrilo naziva metropolita bosanski, kliski i lički, te namjesnik presvetoga patrijaršijskog prijestolja u Dalmaciji[3].

Namjesništvo je dobro funkcioniralo sve dok su rečena područja bila u granicama Turskog carstva. Nikodim Milaš[4] stavlja konac te jurisdikcije u 1699. godinu, tj. godinu Karlovačkog mira, kada je dobar dio kontinentalne Dalmacije bio dodijeljen Mletačkoj republici. No, teritorijalna promjena nije se dogodila najedanput; zbog toga bi bilo ispravnije reći da se jurisdikcija patrijarhe i njegova namjesnika pomicala već prema tome kako se pomicala tursko-mletačka granica u Dalmaciji. A i to je točno samo ako se govori o redovnoj jurisdikciji, tj. o onoj koja je priznata i od državnog suverena. Naime, patrijarhe i njegovi biskupi nastojali su i nakon toga vršiti jurisdikciju u Dalmaciji gdje god se nalazilo pučanstvo njihova jezika i obreda.

Po Milašu, na područjima koja je stekla Republika protegnula se na pučanstvo bizantskog obreda jurisdikcija filadelfijskog nadbiskupa koji je rezidirao u Veneciji[5]. Dušan Berić naprotiv smatra da jurisdikcija dabro-bosanskog metropolite nije prestala mletačkim osvajanjem i da je ovaj vršio redovnu jurisdikciju u Dalmaciji u vrijeme kada tamo nije bilo biskupa bizantskog obreda, napose nakon izgona Stefana Ljubibratića (1721) i prije posvete Simeona Končarevića (1751)[6].

Gore spomenutom gramatom od 6. travnja 1578. dabro-bosanski metropolita Gavrilo ovlastio je igumana krčkog manastira da zajedno sa svojom .subraćom vrši parohijsku službu u 6 okolnih sela[7]. Povjesnici Srpske pravoslavne crkve obično tumače tu gramatu tako da je iguman bio imenovan zamjenikom metropolite za pravoslavne u tur-

[3] MILAS, N., *Dabro-bosanski mitropolit, egzarh Dalmacije.* „Novi istočnik" XI (1939) l, str. 18-21.

[4] MILAS, N., *Pravoslavna Dalmacija,* str. 320.

[5] Nav. dj.

[6] BERIČ, D., *Veze Dabro-Bosanskih mitropolita sa pravoslavnom crkvom iDalmacijido polovine XVIII veka.* „Novi istočnik" VII (1940), l, str. 1-6.

[7] Nav. dj.

skoj Dalmaciji[8], ili pak da je ovlašten upravljati Pravoslavnom crkvom u Dalmaciji premal direktivama istog metropolite[9]. Privilegij je doista utjecao da je manastir s vremenom L postao pravi centar pravoslavaca u turskoj Dalmaciji, ali se iz spomenute gramate ne može *y* zaključiti daje riječ o imenovanju metropolitanskog zamjenika ili nešto slična.

Jednako tako čini se neprecizna, da se ne reče kriva, tvrdnja Rajka Veselinovića, prema kojem je, nakon što je došla pod Mletačku državu, na kontinentalnu Dalmaciju protegnula jurisdikcija filadelfijskog nadbiskupa koji bi je onda vršio preko krčkog igumana[10]. Za vrijeme nadbiskupovanja sjedinjenog biskupa Melecija Tipaldija (1681-1713), tj. upravo u vrijeme koje je ovdje u pitanju, suradnja uopće nije bila moguća zbog različitih stavova jedne i druge strane prema Katoličkoj crkvi, a prije Tipaldija veliki dio kontinentalne Dalmacije, zajedno s krčkim manastirom, nalazio se unutar Turskog carstva. Tipaldi nije imao nasljednika sve do 1761., ili još točnije, do 1782. Ne vidi se dakle kako bi filadelfijski nadbiskup mogao vršiti jurisdikciju u kontinentalnoj Dalmaciji preko krčkog igumana.

Mletačka republika nije priznavala nijednome od pećkih patrijarha pravo na jurisdikciju u Dalmaciji, iako su je oni povremeno vršili, osobno ili preko svojih zastupnika. Jednom se dogodilo da je srpski episkop (Epifanije Stefanović, 1648.) došao, upravo s krčkim kaluđerima, na mletačko područje te se priznao podanikom ne samo Republike nego i Katoličke crkve. No, vjernost Rimu je trajala jako kratko, kako je-to već gore rečeno.'[1].

Nemamo vijesti o vizitaciji episkopa Srpske pravoslavne crkve na mletačkom x području sve do Morejskog rata (1684). Tijekom tog rata dogodilo se to u više navrata.

Na makarskom području, kako nas obavještava Nikola Bjanković, tada apostolski vikar istoimene biskupije (1689), pravoslavce je "kojiput posjetio njihov grčki episkop"[12]. Malo poslije imamo sličnu vijest za ninsku biskupiju. Vikar Karlo de Rossi (de Rubeis) javlja Propagandi da neki od novih stanovnika ne priznavaju jurisdikciju latinskih biskupa, već njima upravljaju kaluđeri "s nekim navodnim shizmatičkim episkopom[13].

Patrijarha Srpske crkve Arsenije Crnojević (1674-1706) trudio se da izvuče Morlake bizantskog obreda ispod svake ingerencije Rimske crkve i njezinih biskupa.

Godine 1691. došao je u okolinu Knina jedan episkop imenom Stefan, kojega je poslao sam patrijarha da vodi brigu o crkvenim pitanjima pravoslavnog pučanstva, ali se morao vratiti jer nije dobio potrebnu dozvolu generalnog providura Aleksandra Molina (1689-1692)[14]. Slijedeće godine Arsenije je poslao episkopa Izasiju Djakovića da vizitira "srpske, hercegovačke i, posebno, dalmatinske crkve"[15]. U isto vrijeme susrećemo još

[8] MILAŠ, N., *Pravoslavna Dalmacija,* str. 208-209: VESELINOVIC, R.. *Istorija srpske pravoslavne crkve sa narodnom istorijom,* Beograd 1966, vol. II, str. 77; STRIKA, B., *Dalmatinski manastiri,* str. 35.

KAŠIĆ, D., *Prosvetno nastojanje obnovljene Pećke patrijarsije i postanak Bogoslovije u manastiru Krki.* „Glasnik srpske pravoslavne crkve" XLVIII (Beograd 1966). str. 243.

[0] VESCLINOVIĆ.R.,Nav. dj.str. 77.

[11] Vidi na str. 31-39.

[12] SOCG.vo].513,f.416.
Ondje. vol. 512, f. 187v.
ASVen, *Provveditori generali in Dalmazia e Albania,* t'ilza 532, s.p. Split 28. lipnja 1691. Usp. STANOJEVIČ, Gl., *Dalmaci/a za Morejskog rata.* str. 145-146. Od 1690. Arsenijc se nalazio u Austrijskoj monarhiji.

[15] RADONIC, J., *Rimska kurija...,* str. 441.

jednog pravoslavnog episkopa u Dalmaciji. Naime u jednom pismu Propagandi, od 17. prosinca 1691, zadarski nadbiskup Viktor Prioli (1688-1712), naglašavajući najprije potrebu misionara za Morlake, spominje jednog pravoslavnog episkopa koji je "nedavno došao iz Beograda"; taj da je, uz pomoć nekolicine narodnih starješina, nastojao oko podizanja pravoslavne crkve u zadarskoj nadbiskupiji. Kada mu je nadbiskup to zabranio, on je crkvu sagradio u ninskoj biskupiji, u mjestu Posedarje[16]. Nije spomenuto o kojem se tu episkopu radi, ali je to bez sumnje bio episkop Ćiril, o kojem govori vikar makarske biskupije Nikola Bjanković u svome izvještaju od 20. listopada 1692. Bjanković, naime, tu kaže da se episkop, koji se tada nalazio u skradinskoj biskupiji, zove Ćiril i da je "titular mjesta u blizini Beograda". Ćiril je navodno rekao Bjankoviću da priznaje rimskog biskupa za poglavara crkve i da ispovijeda sve što naučava Katolička crkva ali je, i dalje prema Bjankoviću, pred skradinskim upraviteljem ustvrdio da ne priznaje nikakvu ovisnost od pape[17].

U istom izvještaju Bjanković spominje još jednog pravoslavnog episkopa u Dalmaciji - Atanasija, koji je posvuda vizitirao Morlake, kako na zadarskom tako i na skradinskom području, propovijedajući im da budu ustrajni u svojoj vjeri i da ne vjeruju papistima[18]. To bi mogao biti Atanasije Ljubojević, dabro-bosanski metropolita, koji se bio sklonio u Dalmaciju bojeći se turske odmazde, budući da je u toku rata pristupio pokretu za oslobođenje od turske vlasti[19]. Atanasije se smatrao jedinim zakonitim episkopom u Dalmaciji i zbog toga je ubrzo došao u sukob s Ćirilom, protiv kojeg je zatražio intervenciju civilne vlasti[20].

U pismima ninskog biskupa Jurja Parčića[21] i njegova vikara Karla de Rossi[22] spominje se pravoslavni episkop u Dalmaciji također u prvoj polovini 1693. godine, tj. u vrijeme kada se Nikodim Busović, kao grko-katolički episkop, spremao na povratak u Dalmaciju u svojstvu episkopa svih Morlaka bizantskog obreda u Pokrajini. Zacijelo se ovdje radi o spomenutom Atanasiju Ljubojeviću. Poznato je, naime, da je Busović, naka-

[16] SC, *Dalmazia,* vol. 3, f. 77r.

SOCG, vol. 514, f. 23rv. Izgleda da se ne može identificirati *s* Izaijom Đakovićem kako to želi Radonić (Nav. dj. str. 411). Naime, pasoš koji je Izaija dobio u Beču nosi nadnevak 5. ožujka 1692., a mi već 1691. u Dalmaciji susrećemo episkopa „ultimamcntc venuto da Bc]grado",koji je po svojoj prilici onaj o kojem piše 20. kolovoza 1692. Nikola Bjanković i naziva ga Ćiril „titolarc di un ccrto luogo vicino a Bclgrado" (Ondje).

[18] SOCG, vol. 514, f. 231r.

[19] RADONIC, J., Nav. dj. str. 411. *U SC, Dalmazia,* vol. 3, f. 104 nalazi se kopija bcrata kojim sultan daje dopuštenje Arseniju da vrši jurisdikciju na području dabro-bosanske mctropolijc. Knin i Skradin nalaze se unutar tog područja.

[20] SOCG, vol. 514, f. 231r. Manojlo GRBIC piše da se Atanasije već 1688. sklonuo u Dalmaciju i tamo postavio svoju novu rezidenciju pod zaštitom Venecije, s namjerom da tamo i ostane. Nekoliko godina poslije, točnije 1695., prešao je s 80 obitelji u Liku (Mcdak) kojaje za vrijeme rata oslobođena *(Karohvacko vladicestvo* I, Karlovac 1891, str. 234-235).

[2] Parčić ga nazivu „pseudocpiscopus... propter errores Schismaticos quibus ost illaqueatus" (SC, *Dalmazia,* vol. 3. f. 136).

Ondje, f. 118 i 120. 6. veljače 1693. piše Dc Rossi kardinalu Casanovi: ,,Ma perche veggo insorgerc nuove emergcnzc d'un infinito d'anime ricoveratesi sotto il Cielo di Nona, e quello di Knin sotto la diret(io)ne d'un vescovo Scismatico e di venti e piil caloger" (Ondje, f. 118). Isti piše 22. veljače 1793: ,,Cosf vedendo hora un infinito numero de Morlachi ehe ascendono a 15 Milla ricovcratisi sotto q(ucs)to Cielo di Nona, e partc sotto quello di Knin". Došli su „sotto la dirczione di un vescovo Scismatico, c venti e piu calogeri" (Ondje, f. 120r).

nom da isključi svaku ingerenciju nesjedinjenih biskupa, zatražio 27. lipnja 1693. intervenciju civilne vlasti upravo i samo protiv Atanasija[23].

Milaš spominje nekog Vasilija. koji bi nekako u to vrijeme djelovao u Dalmaciji kao pravoslavni episkop. Prema istom autoru, kada je Vasilije došao u Dalmaciju pravoslavci su se bili obratili Arseniju Crnojeviću da ga potvrdi za njihova episkopa. Prihvaćajući tu molbu, Arsenije im je navodno potvrdio Vasilija 12. siječnja 1693. "more veneto". tj. godinu dana kasnije prema našem računanju vremena (12. siječnja 1694.)[24]. Ta Milaševa tvrdnja ne čini mi se ispravnom, tim više što autor kaže da je i civilna uprava dala svoj pristanak; u Dalmaciji se, naime, tada već nalazio Nikodim Busović, koga je mletačka uprava, bar prešutno, priznavala kao jedinog episkopa Morlaka bizantskog obreda u Dalmaciji. Osim toga Busović, koji nije priznavao biskupima, bili oni pravoslavni bilo katolički, pravo da se miješaju u crkvene poslove rečenih Morlaka, ne bi propustio zatražiti i protiv Vasilija intervenciju civilne vlasti, kao što je učinio protiv Atanasija. Ipak postojanje jednog episkopa imenom Vasilija u ono vrijeme u Dalmaciji potvrđuje i pismo Simeona Končarevića[25] , ali se vjerojatno on tada nalazio na onom dijelu Dalmacije koji još nije bio pripojen Mletačkoj republici.

Namjere pećkog patrijarhe Arsenija III, s obzirom na Dalmaciju, očite su iz njegovih reakcija u slučaju unije Nikodima Bušovica. Busović je, prema pismu samog patrijarhe, trebao doći k njemu ako je htio postati episkop, a ne dopustiti da ga strani prelat zaredi. Zato ga Arsenije nije priznao pravim pastirom i episkopom i naredio da se dalmatinski pravoslavni kler, u crkvenim pitanjima mora obraćati njemu (Arseniju) kao svom neposrednom crkvenom poglavaru. Kad se poslije sam Busović obratio na patrijarhu, Arsenije ga priznaje zakonitim episkopom u Dalmaciji; a kada je Busović ponovno s njime prekinuo. Arsenije mu je zaprijetio izopćenjem[26].

Nasljednici Arsenija III osjećali su se također nadležnim za crkvena pitanja dalmatinskih pravoslavaca te su povremeno intervenirali osobno ili preko svojih predstavnika u poslovima koji se odnose na pučanstvo njihova obreda i jezika[27].

Patrijarha Mojsije Rajević (1712-1726) došao je 1714. na područje Republike da vizitira stado koje mu je "Bog povjerio", kako sam piše u pismu od 8. travnja iste godine obraćajući se pravoslavnom narodu u Dalmaciji[28]. Isti patrijarha posvetio je Stefa-

SOCG, vol. 516, f. 87. O istom govori ninski biskup u izvještaju „ad limina" 20. travnja 1693.

[24] MILAŠ, *ti.,Pravoslavna Dalmacifa,* str. 320.

[25] Le BRET, J.F., *Magazin zum Gebrauch der Staaten- un Kirchengeschichte,* vol. 3 (Ulm 1773), str. 487^90.

[26] Usp. str. 44. 6. studenoga 1705. šibenski biskup se tuži Propagandi na shizmatike „quos favet unus quem colunt uti Archiepscopum juxta lineam comorari apud Turcas" (Relationes, pod gornjim datumom). Moguće je da se tu radi o privremenom boravku nekog pravoslavnog biskupa koji je došao na mletačko područje izvana, a možda je riječ o Busoviću.

[27] Arsenije se za vrijeme Bečkog rata stavio na stranu „Svete lige". Kada je kršćanska vojska počela gubiti morao se i on (1690) s njome povlačiti s mnogim srpskim obiteljima. Još za Arsenijeva života postavljen je Kalinik I (1691-1710) za pećkog patrijarhu. Slično se zbito i onda kad je Arsenije IV (1725-1748) prešao s turskog na austrgsko gpdručje. Na njegovo mjesto postavljen je Karadža (1737-1745?). Općenito kad se govori o pećkim patrijarsima misli se na one u turskom carstvu a ne na nasljednike Arsenija III i Arsenija IV u austrijskoj monarhiji.

***Documenta,* str. 103-104. Vjerojatno je Zmajević mislio na Mojsija kada je u izvještaju „ad limina" 7. rujna 1714. pisao: „Accedit schismaticus Jadrensem incolens agrum... qui in agro Dominico bona semina depravare, et zizaniam superseminare non cessat" *(Relationes,* pod gornjim datumom).**

na Ljubibratića za episkopa s naslovom dalmatinskog metropolite[29]. Nakon Ljubibratićeva izgona Rajević je početkom 1726. tamo poslao arhimandrita imenom Josifa kao svoga predstavnika. Taj se pokušao tajnim putovima nametnuti, ali nije uspio. Uskoro je bio prijavljen generalnom providuru Nikoli Erizzu (1723-1726), koji ga je protjerao iz Mletačke države[30].

Za posvetu Simeona Končarevića pećki patrijarha Atanasije III Gavrilović (1747-1753?) delegirao je dabro-bosanskog metropolitu Gavrila, koji ga je poslije naslijedio na patrijaršijskoj stolici. Kako je već rečeno, Gavrilo se u gramati posvećenja naziva namjesnikom carigradskog patrijarhe. Uz već navedene razloge[303] možemo ovdje spomenuti da takvo oslovljavanje možda proizlazi i iz neslaganja između Gavrila i Atanasija. Naime, u ono vrijeme sve je više rastao utjecaj Grka na Srpsku pravoslavnu crkvu, što je osiguralo Gavrilu, koji je bio Grk, da nakon Atanasijeve smrti sam zasjedne na stolicu pećkog patrijarhe. Taj porast grčkog utjecaja odrazio se i na vjerske prilike u Dalmaciji. Tako se moglo dogoditi da je 1759. sam carigradski patrijarha uputio pismo svemu pravoslavnom kleru u Dalmaciji (n£, dakle samo grčkom u primorskim gradovima!), dajući im neke upute s obzirom na krštenje djece[31].

Pećki patrijarha je već duže vremena imao protiv sebe kako sultanov dvor tako i carigradskog patrijarhu. Pred dvorom patrijarhe su bili krivi što su za vrijeme Bečkog (Morejskog) rata surađivali sa stranom vojskom i turskom neprijateljskom propagandom. Stupio je na pozornicu također stari antagonizam između Grčke i Srpske crkve. U povoljnijem položaju našla se ona crkva koja je trenutačno bila vjernija turskom suverenu, tj. Grčka. Prvi korak bio je ustoličenje Grka na položaj pećkog patrijarhe, a slijedeći korak bio je ukidanje istog patrijarhata (1766).

2. Kler

Neposredno nakon prvih većih useljavanja pravoslavnog naroda sa svojim svećenicima, u vrijeme Kandijskog rata, bilo je više slučajeva obostranog razumijevanja i suradnje između pravoslavnog klera i predstavnika katoličke hijerarhije u Dalmaciji. Za ilustraciju navodimo što javlja 1656. u svom izvještaju "ad limina" ninski biskup Andronik: "U dvama zaseocima ili selima ove ninske biskupije nalaze se neki shizmätici grčkog obreda s kojima je jedan monah, od naroda zvan kaluđer, koji božansku službu vrši prema njihovu obredu u latinskim crkvama, pokorava se biskupu, ali živi po svom obredu u vjeri svojih predaka. Budući da su neuki i neupućeni, bilo bi ih lako privesti k ispovijedanju rimske vjere i podložnosti Vrhovnom svećeniku"[313]. Bez sumnje daje u 17. stoljeću bilo više takvih slučajeva, ali izvori nas mnogo obilnije izvještavaju o međusobnim trvenjima, koja su bila to češća što su pojedine strane zauzimale i formulirale određenije stavove u odnosima prema onima "drugoga obreda". Prilike su prisiljavale više pravoslavni nego

[29] Usp. str. 61-62.

O tome nas obaviješťava Zmajević svojim pismom Propagandi od 12. travnja 1726: „... Accolto egli (cio6 l'archimandrita — Opaska M.B.) dalli Calogeri col modo ρίδ cauto, e clandestino, diedc principio all'usurpata autorita. II concorso del popolo non puote render(lo) occulto anco nelli primi giorni della sua comparsa" (SOCG, vol. 653, f. 138).

[31] *Documenta,* str. 376-377.

[31a] *Relationes* „ad limina", Nonensis, pod gornjom godinom.

/katolički kler da taktizira, tj. da se izvana pokazuju katolici a u sebi se nisu mogli pomiriti s mnogočime što je ispovijedala Katolička crkva. Taj nesklad između vanjskog i unutarnjeg stava morao se nekada očitovati, što je davalo povoda novom nepovjerenju. Kao primjer možemo navesti slučaj pravoslavnog (grčkog) monaha u Zadru za kojeg zadarski "Tnadbiskup piše 1696. da prisustvuje katoličkim obredima i propovijedima, čak da je u više navrata molio ispovijed od katoličkih svećenika · što su mu ovi uskratili - ali kad je zapitan što misli o primatu Rimske crkve i njezina biskupa, okrenuo je leda i otišao[3a].

Pravoslavni kler u Dalmaciji svakako je odigrao presudnu ulogu u vjerskom usmjeravanju i opredjeljivanju tamošnjih kršćana bizantskog obreda.

Da se srpski patrijarha, neposredno ili preko svojih namjesnika i zastupnika, mogao uplitati u crkvene poslove Mletačke Dalmacije, morao je zahvaliti u prvom redu pravoslavnom kleru, koji je svojim radom ne samo narod sačuvao u svom obredu nego je s vremenom onemogućio unionističke planove latinskih prelata.

Zadarski nadbiskup Teodor Balbo obaviještava Propagandu 1660. da su u selima gdje nema shizmatičkih svećenika svi MorlacL4MßslijiaJcatolicki_obred, dok to u drugim rnjpfjtima sprafurmju svećenici[32]. No, najveći krivci u očima latinskmbTšTčtrpa za "zavođenje_jednpstavnog i poučljivog_naroda" bili su kaluđeri triju manastiraji Krki, Krupi i u.Mantra... 1694.[32a]

Vejnjiasu brojne pritužbejia-kalu.dere. Već smo govorili o sukobima zadarskog nadbiskupa TeodofaTfflboTkaluđera Misaela nakon 1660. godine[33]. Isti nadbiskup pisao je 1663. kako ne bi bilo teško obratiti shizmatičke Morlake "da nema huškanja njihovih kaluđera"[34]. Malo poslije toga on će se tužiti na ozomu-djeJatnffisUjslutleia što među katolicima uzrokuje "veoma ppgubne„smetnje". Zbog toga se on obratio svjetovnoj upravi za intervenciju; svojim dekretom od 28. veljače 1664. duždje potvrd|o_pjrerogative katoličke vjere u_Dalmaciji[35].

Slična iskustva s kaluđerima imali su i drugi dalmatinski biskupi u biskupijama gdje su živjeli Morlaci bizantskog obreda.

Splitski nadbiskup Stjepan Cosmi javlja 16. listopada 1692. Propagandi da "shizmatici idu na svetu misu, ali se ne ispovijedaju, niti se pokoravaju župniku budući da imaju svoga kaluđera koji, boraveći pod Sinjem, više puta godišnje dolazi do njihovih stanova i u kućama održava funkcije"[36].

Prema riječima administratora skradinske biskupije Nikole Bjankovića, morlačke obitelji koje su došle na mletačko područje bez pratnje svojih kaluđera živjele su veoma

[3a] Ondje, Jadcrnsis, pod gornjom godinom.

[32] „Ville dove non abitano i loro preti si sono cöh la grazia del Signore tutti ridotti al nostio rito, ncgli altri luochi li mcdcsimi prcti lo impcdiscono" (SOCG, vol. 307, f. 99). Ova „riduzione al rito" znači praktično da u mjestima gdje nije bito pravoslavnog klera narod posjećuje katoličku liturgiju.

[32a] Vidi str. 38.

[33] Vidi slučaj krčkih kaluđera i njihovog igumana. Ubrzo nakon Sto su službeno prihvatili uniju postali su najžešći njeni neprijatelji (Vidi gore na str. 36-39).

[34] SOCG, vol. 307, f. 151.

[35] ASVen, *Consultoriin Jure.* t'ilza 427 (Dalmazia) pod gornjim datumom.

[36] SOCG, vol. 514, f. 148v. I katolički svećenici na svom sastanku u Dicmu 1692. tuže se na porazno djelovanje kaluđera, poimence Efrema i Đorda.koji su većobraćenc shizmatike ponovno vratili na „staru vjeru" te uz to od ovih tražili da se odreknu „gubavoga Petra" (SC, *Dalmazia,* vol. 3. f. 103rv).

uzorno i izražavale poslušnost papi[37]. Biskup Parčić ispričava se 18. ožujka 1700. g. da ne može osobno doći u Rim "ad limina" jer mora biti neprestano u biskupiji da zaštiti narod od pogubnog utjecaja pravoslavnih svećenika i monaha „koji neprestano prolaze ovim krajem"[37a].

Monaštvo je odigralo veoma važnu ulogu u povijesti Srpske pravoslavne crkve. Episkopi su imenovani iz njihovih redova, a i nakon promaknuća živjeli su u manastirima. Monasi su bili prenositelji kulturne baštine i predaje srpskog naroda i cijenjeni su kao njegovi duhovni vode, tako da manastiri nisu bili središta samo vjerskog nego i nacionalnog duha tog naroda.

Utjecaj monaha ili kaluđera u Dalmaciji bio je nadasve značajan u vrijeme kad tamo nije bilo episkopa. Tada su oni smatrani kao naravni zamjenici episkopske vlasti i autoriteta.

To se napose odnosi na n^anastir^Krkuykojega je Iguman već 1578. dobio posebne povlastice od dabro-bosanskog metropolite. Osim prava da vrši parohijalnu službu u okolnim selima, manastir je dobio povlasticu da bude oslobođen od doprinosa koje su druga mjesta, nastanjena pravoslavcima, trebala davati metropoliti kao namjesniku patrijarhe za Dalmaciju[38].

No, u tom dekretu (gramati) koji je metropolita Gavrilo izdao u prilog krčkog manastira, njegova igumana i subraće, nema riječi o odnosima manastira prema drugim dijelovima Dalmacije gdje je živio puk bizantskog obreda. Tu se govori samo o odnosima manastira prema okolnim selima i prema samom metropoliti[39]. Na svaki način, ovaj dekret je pripomogao Kjkjja_s^_jjremejioiTi_narnetne kao duhovni centar pravoslavnog pučanstvauJJaimaciji. Vjerojatno je manastir svoja prava proširivao katkada i bez prave osnove. 1760. iguman Nikanor Rajević tvrdi da je glavar samostana sa svojom subraćom imao pravo određivati paroha za Drniš, premda to mjesto nije spomenuto u rečenoj gramativiz-isVS. Važno je istaknuti da Rajević ne opravdava spomenutom gramatom svoja prava, nego tvrdi da ih je stekao preskripcijom, kao stoje običaj i u drugih grčkih manastira, a njemu pripadaju kao glavaru manastira[40].

Što se tiče osobe igumana Rajevića, njegov pravni položaj dostaje različit od položaja njegovih prethodnika jer je on na dan posvete Simeona Končarevića za episkopa bio imenovan njegovim namjesnikom za Dalmaciju, a nakon Končarevićeva izgona Rajević ga je doista i zamjenjivao. Toga on nije želio priznati pred civilnim sudištem da ne bi naštetio svome položaju i time samo upropastio svoju molbu koju je upravio civilnoj vlasti[41].

[37] Acta, vol. 66(1696), f. 30;Usp. SOCG, vol. 533. br. 22.

[37a] „quali continuanie(cn)te transitano perquesto pacsc" (SC, *Dalmazia,* vol. 8, f. 66r).

[38] BERIĆ, D., Nav. dj. str. 1-6. Gramata nosi nadnevak 6. travnja 1578. i spominje slijedeća sela: Djeversko, Kistanje, Biovičino selo, Radučić, Mokro polje i Žagrovci.

[39] S time u vezi izgleda mi neutemeljena tvrdnja nekih autora koji misle da se tu radi o imenovanju igumena za zamjenika metropolite za crkvene poslove u Dalmaciji (V. MILAS, N.. *Pravoslavna Dalmacija,* str. 208-209; VESELINOVIĆ, R., *Istorija...* vol. II, str. 77; STRIKA, B., Nav. dj. str. 35).

[40] Igumanov dopis je od 6. svibnja 1760. a nalazi se u talijanskom ovjerenom prijevodu u ASVen, *Inquisitori di Stato,* Busta 883 (Grcci di Dalmazia), pod navedenim datumom. Tekst na originalnom jeziku objavio je Milaš *(Documenta,* str. 383-386).

[41] Ondje.

Krčki iguman spominje pravo i drugih manastira da na određene parohije imenuju upravitelje[42].

Većina pravoslavnog klera u kontinentalnoj Dalmaciji nijekala je latinskim biskupima svako pravo da se upliću u vjerske poslove Morlaka bizantskog obreda. Činjenica da su ti Morlaci primali biskupe prigodom biskupijske vizitacije i da su njihovi parosi bili imenovani od katoličkih biskupa na svoje službe, bila je uglavnom izraz nužde a ne unutarnjeg raspoloženja i suglasnosti. Navedimo samo primjer vrličkih kaluđera koji su doduše primili splitskog nadbiskupa Cupillija (1708-1720), ali su, prema-svjetkrčanstvu prostorije koje je

ш posjetio i ostrugali pitaj тιn linjnm jf^vrnio liturgiju""*. Na skupu u Benkovcu J 731) sudionici su zaključili da Katolička crkva nema prava miješanja u njihov obred budući da su u Istočnoj i Zapadnoj crkvi "dogme dijametralno oprečne"[44]. Godinu dana prije toga, kada je ninski biskup pohodio benkovačku crkvu, napao ga je narod, nahuškan od njihova paroha Simeona Končarevića. Da bi izbjegao tešku kaznu, Končarević je naknadno potpisao sve što je biskup od njega tražio[45]. Isti je Končarević na spomenutom skupu bio predvodnik onih koji su se protivili praksi da latinski biskupi vizitiraju njihove crkve[46]. Usprkos svemu tome, Končarević je 6. prosinca 1737. primio iz ruku ninskog biskupa Jeronima Fonde dekret imenovanja za benkovačku parohiju " nakon što je u kancelariji podastro sve što se traži"[47], a 1744., prigodom biskupijske vizitacije ninski biskup Toma Nekić bio je u Benkovcu od paroha Simeona Končarevića primljen s počastima[48].

Ovaj je primjer karakterističan za upoznavanje taktike klera bizantskog (srpskog) obreda, tim više što je Simeon Končarević, postavši 1751. episkopom, bio oštro protiv svake ingerencije latinskih biskupa u crkvenim poslovima pravoslavnih Morlaka.

Kako slučajevi slični onome Simeona Končarevića nisu bili rijetkost, sudionici na spomenutom Benkovačkom skupu pokušali su opravdati vanjske promjene svojih stavova, osobito s obzirom na dekrete koje su primali od latinskih biskupa za svoje parohije. Kažu da su ti dekreti pisani latinskim jezikom a nitko od njih taj jezik ne razumije, pa tako svećenici nisu u stvari ni razumjeli što se to od njih traži[49]. Dokaz nije naročito uvjerljiv, ali i najslabiji dokaz postaje uvjerljiv kad se brani osobna praksa.

[42] Vat. Lat. 9466, str. 857.

[4] SC, *Dalmazia,* vol. 6, f. 7r.
„Tutti di Rito Greco dipendono dalla S. Chiesa Orientale, cosi pretendono non essere subbordinati ai Vcscovi dclla Chiesa Occidentale... Chc cognizione puft avere un Prelato Latino sopra il Rito Greoo quando li Dogmi sono diamctralmente contrarj" (Vat. Lat. str. 434-435).

[45] Ondje, str. 434.

[46] U tom smislu dao je javnu izjavu 1. siječnja 1732. (ASVen, *Consultori in Jure,* filza 423 (Nona). carta 23).

Ondje, carta 30.

Vat. Lat. str. 385. Prema izvještajima „ad limina" imamo u tim mjestima mnogo znakova izvanjskog pokoravanja latinskim biskupima, ali i sami biskupi osjećaju da su kod pravoslavnog klera nepoželjni.

„Infatti perб si. comprendono insussistenti le mentovate Patenti, ehe sono scritte in Idioma Latino, e h" Preti non solo non sanno leggerc, ne scrivere, ma neppure intendono una parola latina, mentre il loro linguaggio 5 illirico, onde i Prelati Latini potevano scrivere il quello quanto volevano, ehe di piu non erano intesi da poveri Greci Villani" (Ondje, str. 435).

Bila je doista žalosna činjenica da su u ono vrijeme mnoge biskupije u Dalmaciji popunjene biskupima koji nisu razumjeli jezik svojih vjernika. Tako npr. šibenski biskup Ivan Dominik Callegari (1676-1722) kroz 46 godina biskupovanja nije uspio naučiti gotovo ni riječi naroda kojemu je bio pastir. No. to nije smetalo Karlu Antunu Donadiniju (1723-1756), koji je u poznavanju jezika bio sličan Callegariju. da ga naslijedi na šibenskoj biskupijskoj stolici.

Bilo je uvijek kaluđera i svećenika bizantskog obreda odanih katoličkim biskupiJ^rna, koji su ih ispitivali prije imenovanja za paroha ili kapelane, te redovito vizitirali njj hove crkve i si. Ovakva praksa, istina, nije nikada savršeno funkcionirala, a kako je vrijeme (__odmicalo postajala je i sve rjeđa tako da je polovinom 18. st. postala već izuzetak. Tada je nadbiskup zadarski Mate Karaman imao na dvjema parohijama bizantskog obreda svećenike sebi vjerne. Ti su svećenici bili pod neprestanim pritiskom ostalog klera istoga obreda koji je putio narod da ne može biti nitko pravi sin istočne crkve tko priznaje latinskog biskupa svojim i sluša njemu podložne svećenike i kaluđere. Da je i na tim dvjema parohijama spomenuto rješenje bilo kratkoga vijeka, očito je i iz toga što je Karamanov paroh morao pobjeći iz župe Smoković za vrijeme kad je nadbiskup bio odsutan iz biskupije. 1759. Morlaci bizantskog obreda župe Smoković mole igumana krupskog manastira da im dade pravoslavnog paroha na mjesto Vukčevića, koji je bio odan katoličkom biskupu. Iguman Nikanor Rajević odgovara da ne može uslišiti molbu, jer nema svećenika koji bi htio zadarskom nadbiskupu ići po dekret budući da se svi oni osjećaju sinovima Istočne Crkve i čuvari njezine vjere, njezinih kanona i dogmi koje su doneseni na svetim saborima i osnaženi jakim anatemama[50]. Rajević je doista udario svećenika Maksima anatemom kada je ovaj primio od zadarskog nadbiskupa parohiju Jagodnje[51].

Šibenski biskup Ivan Calebotta (1756-1759), izvještavajući 1757. o stanju u svojoj biskupiji, piše da u biskupiji ima 13.685 kršćana bizantskog obreda kojima upravlja 11 paroha i više kapelana, od kojih su neki podanici Turskog carstva i Austrijske monarhije, ali da se ni jedan od tih nije njemu, kao biskupu ordinariju predstavio ni za imenovanje ni za potvrdu[52]. Prigodom biskupijske vizitacije Calebotta nije ni pokušao vizitirati njihove crkve da ne izlaže "svoj sveti biskupski karakter" njihovim uvredama[53].

Da su stvari krenule tako dosta je doprinio generalni providur Francesco Grijmani (1753-1756), koji je kao državnik smatrao da katolički biskupi prekoračuju granice svojih prava prisiljavajući kler bizantskog obreda da ih protiv svoje volje prima, i da time izazivaju štetan nered u državi.

Budući da su svjetovni svećenici bizantskog obreda bili manje međusobno povezani i slabije organizirani, nisu vršili tako snažan utjecaj na narod kao kaluđeri. Da nije bilo kaluđera, oni bi se po svoj prilici malo pomalo bili pomirili s time da budu podložni latinskim biskupima, jer su jedino tako mogli osigurati sebi mjesto paroha ili kapelana, a to znači osigurati sebi egzistenciju. Generalni providur Marin Antun Cavalli pisao je 1. prosinca 1740. u Veneciju da se gotovo svi svećenici bizantskog obreda podlažu katolič-

[50] ASVen, *Consultori in Jure,* filza 426, s.p.

[5] * Pismo i spisi o religioznoj djelatnosti pravoslavnih Grka u Dalmaciji u godinama 1761-1767. v: Naučna biblioteka Zadar, Mss br. 544, f. 1.

[52] ASVen, *Consultori in Jure,* filza 425 (Sebenico), carta 30.

[53] Ondje.

kim biskupima, iako im je ta podložnost odbojna, samo da bi mogli ostati na mjestima paroha i kapelana[54] . Usmjerenje svećenika uostalom nisu uvjetovali samo religiozni motivi nego i materijalne prilike. Trebali su misliti kako da pribave nužno za svoj vlastiti život i za život svoje obitelji. Kaluderi su u tom pogledu bili mnogo manje uvjetovani.

3. Narod

a) XVII stoljeće

Narod je bio u vjerskim pitanjima dosta neupućen. Istina, nisu se niti njihovi pastiri u tome jako isticali. Vjera je kod njih postala (narodna) predaja, navade i običaji: na mjesto dogme došao je obredi Vjersko uvjerenje nije iziskivalo umno naprezanje; ono se sastojalo u prvom redu od niza predaja, bez naročite osobne refleksije o njihovom religioznom smislu. Tako se moglo dogoditi da su, i s malim znanjem, njihovi svećenici дJcalиaeп uživali veliki ugled kod naroda[55]. Uslijed toga se događalo da je narod kojega jednostavnost i poučljivost latinski biskupi često naglašavaju, ostajao gluh na učene propovijedi latinskih misionara, pogotovo onda kad je pastir njegova obreda, kaluđer ili svjetovni svećenik, bio protivan približavanju Katoličkoj crkvi.

Čitav drugi dio 17. stoljeća ispunjen je neprestanim borbama s Turcima. U Dalmaciji je glavni teret rata pao na morlačko pučanstvo jednog i drugog obreda. Mletački vojni režim tražio je uvijek savršenu vjernost i tijesnu povezanost pučanstva sa središnjom vladom, ali je zato i vlada bila prinuđena da tu vjernost podržava povlasticama i odlikovanjima

Morlaci su trebali pokazati lojalnost svome novom gospodaru nedvosmisleniJrTj neprijateljstvom prema stranim silama, napose Turskoj s kojom je Venecija bila u nepres-/ tanom sukobu. Među strane sile ubrajala se i Srpska pravoslavna crkva kojoj je poglayary bio turski podanik, pače pravi turski dostojanstvenik, što znači dostojanstvenik mletač-\ kog neprijatelja. ^"^

Uz nastojanja oko političkog jedinstva vlada je nastojala da sačuva i učvrsti i vjersko jedinstvo, koje je jaka potpora političkom. Dosljedno tome, službena je politika izlazila ususret onim snagama u državi J«^-iu--ee-bt3rile-^a~~5Jcrske-je4Jnstvo. U našem slučaju je Katolička crkva bila or^aM^clja~1coje-^e^jiasupioi--tež«jarna predstavnika pravoslavlja, radila na tome da se sačuva poželjno vjersko jedinstvo pa je shvatljivo daje dalmatinska katolička hijerarhija, koja se u tome mnogo izložila i založila, imala u svom nastojanju jakog saveznika u mletačkoj vladi.

Jasno je da se, gledano politički, tim putem nije moglo ići do krajnosti nego .samo do izvjesne granice, kada bi suprotne snage počele predstavljati pravu opasnost za državu.

Ovo usmjerenje države i katoličke hijerarhije odrazilo se u drugoj polovini 17. stoljeća tako da je dobar dio pučanstva sa svojim starješinama postao dosta blizak Katoličkoj crkvi.

[54] *kSVcn,Inquisitori di Stalo,* Busta 276, pod gornjim datumom.
[55] Usp. HADROVICS, L., Nav. dj. str. 14-19.

Evo nekoliko primjera.

Godine 1683., nakon što je Venecija osvojila Drniš, Ilija Janković, glavar Morlaka, inače bizantskog obreda, sazvao je narodni zbor pozvavši na nj i kršćane s one strane granice. Proglas za sastanak izražen je, m?du ostalim, riječima: "Braćo, za ljubav Hristovu, sada je sveti otac papa Inocentije XI dao blagoslov za gonjenje Turaka, koji preziru sveti zakon hrišcanski"[56].

U različitim bratovštinama i tzv. ligama, koje su u ono vrijeme bile veoma brojne u Dalmaciji, sudjelovali su kršćani jednog i drugog obreda. Bilo je svećenika latinskog obreda koji su birani na razne dužnosti u tim mješovitim zajednicama. Godine 1679. generalni providur imenovao je jednog katoličkog svećenika, Ivana Petrovića, bilježnikom jedne takve lige[57]. Bilo je također bratovština osnovanih od članova bizantskog obreda kojima su pristupali članovi latinskog obreda, kao ripr. bratovština sv. Ilije u Zadru. U sporu između braće crkve sv. Ilije i članova iz hrvatskog i albanskog konjaništva generalni providur Valier izdao je 12. veljače 1685. odredbu kojom propisuje tko sve može biti članom te bratovštine. U buduće, kaže Valier, to pravo će imati svi časnici hrvatskog i albanskog konjaništva (tj. katolici), zatim, vojni časnici i druge ugledne osobe bizantskog obreda u gradu[58].

Jedan drugi narodni starješina, Stojan Janković, također vjernik bizantskog obreda, sklopio je ženidbeni ugovor s jednom Grkinjom istoga obreda, po kojem se ženidba treba sklopiti "prema običaju svete majke crkve katoličke i odredbama svetog tridentskog sabora". Ženidba je sklopljena u crkvi svetog Ilije u Zadru pred grčkim (pravoslavnim) svećenikom Troilom 16. kolovoza 1676.[59].

Nailazimo na više slučajeva gdje se prigodom smrti pojedinih morlačkih starješina zasvjedočuje njihova odanost Katoličkoj crkvi. U tom smislu nam služi podatak iz 1659. gdje se kaže da je Ilija Milković, bizantskog obreda, pokopan u katoličkoj crkvi sv. Dominika u Zadru[60].

Godine 1687. umrla je žena Janka Mitrovića, uglednog starješine Morlaka, također bizantskog obreda, "nalazeći se u zajedništvu svete Majke Crkve"[61]. Ista formula se ponavlja u slučaju smrti sinova Stojana[62] i Zavise Jankovića[63], obojica bizantskog obreda. U vrijeme kad je bio voda morlačkih vojnih jedinica, Zaviša je bio za svoga osobnog kapelana izabrao don Matu Ugarkovića, hrvatskog svećenika latinskog obreda i naknadno ga poslao u Rim da za njega primi papinski blagoslov; svojim je Morlacima naložio da primaju sakramente i slušaju propovijedi u katoličkim crkvama, a svećenicima bizantskog

[56] DESNICA, B., Nav, dj..str. 293.
[57] Nav. dj. str. 202.
[58] *HAZ,ProPkturi, Valier* (1685-1686), vol. II, ff. 43-44.
[59] DESNICA, B.. Nav. dj. str. 187-189. Propaganda se bavila mišlju da djecu Ilije i Stojana Jankovića primi u Grčki zavod u Rimu. Tada hi se ove dvije obitelji, zajedno s mnogim ostalima medu kojima uživaju veliki ugled, čvršće povezale s Katoličkom crkvom (SOCG, vol. 494. ft'.429r-430v, 433rv).
[60] DESNICA, B.. Nav. dj. str. 103.
[61] ..A di 29 genaro 1687 signora Antoniu consortcdel signor Kavalier Gianco Mitrovich ritrovandosi nella communione della santa Madre Chiesa - d'anni 30 in circa - sepolta a S.Iilia confessatosi e communicuto e havuto Testrema untione dal molto reverendo Bessarione Zelaite" (Nav. djelo. str. 180). Iz konteksta se vidi da ono ..Madre Chiesa" znači Katolička crkva.
[62] Nav. djelo. str. 278.
[63] Nav. djelo, str. 372-373. To se dogodilo 13. ožujka 1702.

obreda naredio da se pokoravaju latinskim biskupima[64]. Udovica drugog morlačkog starješine, Smoljana Smoljanića, i ona bizantskog obreda, u svojoj oporuci od 24. travnja 1693. preporučuje da je pokopaju u katoličkoj crkvi svetog Dominika i ostavlja novaca dominikancima za mise[65]. Sličan primjer imamo kod sina spomenutog Smoljanića; i on u oporuci 1696. ostavlja dominikancima izvjesni novčani iznos za pogrebne mise[66].

Svi gore spomenuti ljudi ili su bili moćni i ugledni morlački poglavari ili članovi L-njihovih obitelji pa su bez sumnje imali za sobom mnogo drugog naroda istog obreda, ^s (/"ljudi, dakle, vjernih Rimskoj crkvi. Da su se oni tako opredijelili, pored stava mletačke ^^ƒ^ vla<je koja je u cilju državnog jedinstva potpomagala unionističke težnje, doprinijela je (bez sumnje protuturska djelatnost rimskih papa i karitativna djelatnost katoličkih biskupa ^za vrijeme mletačko-turskih ratova.

Papu, koga su Turci smatrali najomraženijim svojim neprijateljem svi narodi pritisnuti turskim jarmom smatrali su simbolom otpora i podupirateljem njihove borbe za oslobođenje. Zato ga je veoma cijenio i narod koji je skoro bio došao iz Osmanlijskog carstva u Mletačku republiku. Papa Inocent XI poslao je 1 1 . veljače 1684. za Morlake jednog i drugog obreda 6.000 medaljica, koje im je zadarski nadbiskup Ivan Parzago podijelio[67]. U pismu kardinalu Cibu, papinskom državnom tajniku, nadbiskup odgovara da su Morlaci, dobri katolici, primili medalje "prignutim koljenima i s velikom pobožnošću i s velikim poštivanjem prema Svetosti Našeg Gospodina", tako da je nadbiskup u više navrata od uzbuđenja plakao. On ih je oduševio da se hrabro bore za svetu vjeru, a Morlaci su glasno klicali: "Živio Isus Krist, živio naš sveti Otac. živjela naša sveta vjera, za koju smo svi spremni umrijeti"[68] .

Djelatnost katoličkih biskupa nije se iscrpljivala tek u nastojanju da Morlake obrate na katoličku vjeru. Prije nego ih pouče, trebalo je u ratnim godinama narodu pri- U skrbiti osnovne uvjete za život[69] .

Istina, ovo je samo jedna strana medalje. Postoji i ona druga.

Tijekom cijelog ovog perioda, XVII stoljeća, nisu bih rijetki sljedbenici onih kalođera i svećenika koji su se opirali sjedinjenju s Katoličkom crkvom, ali se ne može reći da je razmak između dvaju obreda bio onih dimenzija kakve ćemo naći u slijedećem stoljeću.

Zadarski nadbiskup Ivan Parzago pisao je 1672. Propagandi da se u nekim mjestima uz granicu njegove biskupije, poučavanjem nekih Morlaka, probudila shizma u tolikoj mjeri da smućuje vjernike i latinskih župa[70] .

Čitajući izvještaje katoličkih biskupa te predstavnika pravoslavnog klera i mletačkih vlasti može se lako dobiti krivi dojam o stvarnom stanju. Mnogo toga se mijenjalo, mnoge nejasnoće su stalno ostajale tako da su pojedinci u kratko vrijeme znali gledati na stvari drugačije nego prije. Tako npr. ninski biskup Franjo Andronik javlja 1654. da pou-

[64] SOCG, vol. 515, f. 71. Vidi također SC, *Dalmazia,* vol. 4, f. 386.

[6*] DESNICA, B., Nav. dj. str. 300.

Nav. dj. str. 327.

[67] Vat. Lat. 9466, str. 391. Usp. također ASVat, Fescovi, vol. 70, f. 67. Pismo zadarskog nadbiskupa Parzaga kardinalu Cibu mjeseca travnja 1684.

[68] Ondje, f. 103.

Vidi str. 109-111.

[70] *Acta,* vol. 42, f. 196v, od 2. kolovoza 1672.

čava pravoslavce u vjeri i da su mnogi od njih spremni pristupiti Katoličkoj crkvi a mnogi su to već učinili, samo da ih je teško naučiti da subotom smiju jesti meso, ali da im se to može pustiti po volji. Još 5. studenog iste godine biskup ponavlja sve to dodajući da ga isti vole jer mu je „materinski jezik ilirski". Dvije godine kasnije, 1656., isti biskup će javiti u Rim da su shizmatici u njegovoj biskupiji brojni i nepokorni. Biskupi i katolički svećenici nisu pri poučavanju Morlaka u vjerskim istinama naišli na neku oporbu, ali kad bi ovi osjetili da su im stavljeni u pitanje njihovi običaji, predstavnicima Katoličke crkve mogli su izgledati još neobraćeni[703].

b) XVIII stoljeće

Krajem 17. stoljeća u stavu Morlaka bizantskog obreda prema Katoličkoj crkvi primjećuje se znatan zaokret; njihovi glavari se sve više udaljuju od Rimske crkve, i narod ih u tome slijedi.

Jedan od većih_razloga za tu promjenu nalazimo u dokidanju izvjesoih-pm4astica koje je^narod, rx?clavitn njihnvi vođe, uživao za vrijeme Morejskog rata. Početkom 18/7 stoljeća, na mjesto narodne obrane uvedena je u Dalmaciju redovna vojska, što znači da V vojska koja je u osnovi bila zasnovana na strukturama morlačkih zajednica nije više bila \s potrebna. Dosljedno tome, Morlacima su dokinute povlastice koje su uživali u prošlostP[4]- zbog vojnih usluga državi; osim toga uvedeni su im porezi koje su Morlaci morali plaćati / za uzdržavanje redovite vojske[71]. ^

Busovićeva unija, koja je trebala pripraviti put za potpuno sjedinjenje pučanstva l bizantskog obreda u Dalmaciji s Rimskom crkvom, svojim neuspjehom probudila je osje- д ćaje o beskorisnosti takvih pothvata.

Malo po malo narodni starješine zauzimali su stavove suprotne unionističkim težnjama, i nesuglasice između naroda jednog i drugog obreda postajale su sve očitije. Istina, nije to bila baš neka osobita novost. Prema izvještajima misionara i biskupa iz Bosne i Srbije i u prethodnim stoljećima bile su ondje prisutne nesuglasice između'katolika i pravoslavaca, i to u takvom omjeru da su katkada i katolicima i pravoslavcima bili bliži muslimani nego oni međusobno jedni drugima'[2]. No, zajednička borba protiv istog neprijatelja u 17. stoljeću bife"jg_r)lpdonosna i u međusobnom pribužvajgTrjedriih drugi- njˆU 18. stoljećTirrrđposeTiakon Požarevačkog mira (1718), bilo je malo stvari koje su poticale na zajedničke pothvate ujmlogjedne i druge strane. Od zauzimanja za vjerštar jedinstvo nijeseTžvScila neka naročita korist te su se stale javljati međusobne optužbe, raspirivane nepomirljivom propagandom predstavnika jedne i druge strane, tako da je 1774. Alberto Fortis mogao odnose jednog i drugog obreda ovako opisati: "Između dvije zajednice, latinske i grčke, vlada, već prema običaju, savršen nesklad; službenici pojedine crkve ne propuštaju ga pothranjivati; dvije stranke pričaju jedna o drugoj tisuće sablažnjivih pričica"[73].

[70<5_ASVat, Aeto/bnes, "Nonensis" pod gornjim datumima.

7 JSTANOJEVIĆ, Gl, *Nešto o Srbima u Dalmacffi u drugoj polovini XVIII vffeka.* „Istoriski časopisA-(Begorad 1955/1), str. 88.

(JVUsp. DRAGANOVIC' K., *Izvješće apostolskog vizitatora P. Masarecchija.* JAZU „Starine" 39, stn27-28. Misionar Pavao iz Rovinja pisao je 1640: Shizmatici „sono nostri capitalissimi nemici, peggio ehe Turchi" („Starine", 23, str. 35).

[73] FORTCS, A., *Viaggio in Dalmazia,* Venezia 1774, vol. I, str. 65.

Slične dojmove ponio je i jedan austrijski agent koji se nekako u isto vrijeme našao u Dalmaciji. Opisujući osobine Morlaka, doslovno ovako piše: "Protiv Turaka, njihovih prijašnjih tlačitelja, gaje nesavladivu odbojnost. . . .Isti osjećaj nalazimo kod Morlaka latinskog obreda prema Morlacima grčkog obreda. Ovakva nesnošljivost ne zna granica najočitijeg naravnog prava....Uvrede i klevete, čime se naizmjence razdiru, nova su hrana mržnji kojom su zapaljeni. Ne manjka župnika (i paroha) koji ovo nezdravo raspoloženje potpiruju; ne smatraju nečasnom smrću vješanje, ako je to zbog ubojstva jednog Turčina ili Grka"[74].

Ninski biskup Ivan Andrija Balbi (1728-1732), u pokušaju da vizitira pravoslavnu crkvu u Benkovcu, bio je napadnut od naroda[75]. Nekog Mihovila Pavaševića, časnika u zadarskom kotaru, putio je pravoslavni župnik u Bratiševcima da se ne pokorava biskupima latinskog obreda. Kada je pak šibenski biskup tog buntovnog paroha izopćio i postavio drugoga, sebi vjernoga, na njegovo mjesto, Pavašević se, kako čitamo u biskupovu pismu od 11. studenoga 1740., novom župniku zaprijetio smrću[76]. Još 12. rujna iste godine izložio je Pavašević svoje zahtjeve u sedam točaka, gdje niječe svaku ovisnost od latinske Crkve dodajući da su s time "složni svi igumani manastira Dragović, Krupa, sv. Arkandela (tj. Krke,o.MB.), i jedan iznad Imotskog u Turskoj"[77].

Antagonizam se još više zaoštrio za vrijeme antiunijatske propagande Simeona Končarevića. On je nagovarao narod da seli u Rusiju i Austriju u znak protesta protiv mletačke vlade koja latinskim biskupima pušta slobodne ruke u njihovoj antipravoslavnoj djelatnosti. Jedna skupina naroda koja je 1758. godine krenula prema Rusiji navela je kao razlog za taj korak stav generalnog providura Alvise Contarinija (1757-1759). koji da je u svemu povlađivao latinskim biskupima[78] .

I iz pisma Morlaka bizantskog obreda iz Bratiševca, upućenog generalnom pro-.viduru Contariniju, dade se uočiti antikatolički osjećaj nekih članova istoimene parohije: „Da mi i naši kapelani ovisimo od monsinjora nadbiskupa u duhovnim odredbama onda bi bili sinovi svete crkve rimske... Nismo mi podijelili crkve pa ih mi ne možemo ni sjediniti....niti se možemo podložiti vlasti Rima i njegovih biskupa"[79] .

Morlaci bizantskog obreda iz parohije Smoković nisu htjeli primiti za paroha kaluđera Gerasima Vukčevića, budući da je ovaj položio ispovijest vjere pred nadbiskupom Karamanom. Kada ga je Karaman tamo ipak uspio postaviti, bio je pod neprestanim prijetnjama svojih parohijana[80].

Godine 1759. Morlaci bizantskog obreda iz Dalmacije, zajedno s onima iz Mletačke Albanije, poslali su civilnim vlastima predstavku, u kojoj kler zajedno s narodnim

NOVAK, G., *Dalmacija godine 1775; 76 gledana očima jednog suvremenika,* JAZU „Starine" 49 (Zagreb 1959), str. 77-78. „Grk" ovdje znači: Morlak grčkog obreda, tj. bizantino-slavcnskog.

[75] SC. *Dalmazia.vol* 7, ff. 276, 294-295. 297. Usp. str. 69-70.

* Arhiv Sprskc akademije nauka. br. 8711. XXII/a-4.

[7] Ondje. 8711, XXII/a-5. Usp. također ASVen. *Inquisitoriüi Staro,* busta 276, pod danom 1. prosinca 1740.

„Noi questi ehe partimo per stato di Moscovia, non pottendo piu abitare in Dalmazia, dopo ehe e vqnuto S. KCC. l'rovveditor Generale Conttarini que C: da ehordo con li Prelatti Latini di Dalmazia, ehe non lasano servire il Rito Glirccho" (Ondje, 8711. XXII/a-28; ovdje je original! Usp. također i a-29.

[3] ASVcn, *Consultoriin Jure,* filza 426, s.d.s.p.

[3] Naučna biblioteka u Zadru, mss br. 544. f. 1. Vukčević se tuži na brojne nepravde koje su mu nanijeli shizmatici.

predstavnicima traži od dužda potpunu slobodu od latinskih biskupa uz nedvosmislenu izjavu da se ne žele nikada podložiti latinskoj hijerarhiji; oni su spremni prije umrijeti i podnijeti svaku nevolju, "nego pogaziti zakone i običaje svojih otaca"[81].

Iz rečenoga je jasno da je stvar sjedinjenja nazadovala. Razumije se da sve izloženo nije bilo u pameti svakog pojedinog pripadnika pravoslavlja u Dalmaciji. Poticaji~~j su bez sumnje dolazili od pojedinih osoba i pojedinih skupina, u prvom redu sa strane J klera. Poznato je da oni koji se nude kao predstavnici ne predstavljaju nikada sve potpu-'—*j* no vjerno. Tako se dogodilo i ovdje. No, ne može se osporiti činjenica da je odbojnost / prema latinskim biskupima, koja se u prošlom vijeku uglavnom ograničavala na kler, u (18. stoljeću proširena i na narod i da se neprestano sve više i više širila. i

U pismima i predstavkama Morlaka bizantskog obreda ne nalazimo izraženo neprijateljstvo prema papi ili Katoličkoj crkvi. Oštrica_apiužhi_usmjerena je uvijek protiv dalmatinskih biskupa, koji ih, često-se^tonpnavlja, progone usprkos odlukama papa i državnih poglavara.

U molbi pravoslavnih Skradinjana od 4. srpnja 1752. čitamo da njihov kapelan treba biti katolik, ali je za njegov katolicitet "dovoljno da bude ispitan i potvrđen od njihova episkopa"[82], tj. biskupa bizantskog obreda. Iguman manastira Krupa, otvoreni protivnik latinskih biskupa, govorio je da može čovjek biti u isto vrijeme katolik i pravoslavac bez potrebe da se podloži latinskim biskupima[83]. Ovo je još jasnije izraženo u predstavci pravoslavnih Dalmatinaca 1772., gdje se kaže da se oni razlikuju od članova Katoličke crkve samo po ceremonijama[84].

Ponavljam da je u tom "katoličanstvu" bilo dosta taktičnosti. Trebalo se pokazati vjernim podanicima Republike koja je neprestano naglašavala da kršćani jednog i drugog obreda u Dalmaciji trebaju biti katolici. No ne može se baš sve prebaciti na taktičnost jer u isto vrijeme susrećemo primjere aktivnog sudjelovanja prävoiälävnoglp^jcsnslva i u liturgiji JCalQličke^crkvej_da to sudjelovanje nije bilo još većih razmjera razlog nalazimo u protivnom stavu klejajtuzantskog_obieda. Splitski nadbiskup Pacifik Bizza (1746-1756) piše da se narod ne nalazi u zabludi zbog svoje krivnje nego zbog krivnje svojih kaluđera i svećenika[85]. Jednaki je dojam dobio isti nadbiskup kada je 1754. vizitirao svoju biskupiju. Morlaci bizantskog obreda, kako on kaže, rado su slušali njegove propovijedi i ljutili se na svoje kaluđere što ih nisu htjeli ili nisu znali poučiti o putu spasenja[86].

Trogirski biskupi Antuj^^ić4I721-173jQ)4-Didak Manola (1755-1766) pružaju nam drugih sličnih primjera s kojima su se oni susreli za vrijeme biskupijskih vizitacija.

Kačić piše da "grčki" Mojia£iuRadjišiću_posjećuju katoličku crkvu, ali ostaju uvijek pozadi stojeći."Prigodom Manoline vizitacije župnik Prgometa ga je obavijestio da Morlaci dolaze nedjeljom u katoličku crkvu, pokleknu kao i katolici, ali ne uzimaju bla-

[B'] *Documenta.* str. 368-375.

[82] Nav. dj. 324.

[83] Nav.dj. str. 391.

[84] Nav.dj. str. 430435.

[85] *A.SVat,Rcla!ionesiid limina.* Spalatcnnsis 1748.

[86] „Sorte aderant et Slavi, qui ritus graecorum sequuntur, suh eoneione Superos, liominesque contestantes clamari coeperunt a suis magistris proditos esse, aetuin esse de sua ipsorum salute, cum nemo sit qui se doceant quue a me audierant" (Ondje, Spalatensis 1754).

goslovijenu vodu. Ženama njihova obreda nije bilo dozvoljeno posjećivati katoličke crkve. U Radošiću su i žene dolazile na misu, ali je pravoslavni svećenik prijetio izopćenjem svima koji bi uzeli blagoslovljenu vodu. Sami su Morlaci zvali latinskog svećenika za blagoslov polja i životinja. AK nagovoriti narod da se ispovijeda, nastavlja Manola, to je nemoguće[87]. Karaman naprotiv tvrdi da se "Srbi u Šibeniku" također ispovijedaju pred latinskim svećenicima[88].

Ukratko rečeno, vidi se da je ono što su javljali latinski biskupi bilo istinito, tj. da su za neslaganje između dvaju obreda krivi kaluđeri i svećenici bizantskog obreda, ali je jednako tako istinito ono što su tvrdili ovi zadnji, tj. da su bili izazivani od latinskih biskupa.

B. GRČKA (CARIGRADSKA) CRKVA

l. Filadelfijski arhiepiskop i kršćani bizantskog obreda u Dalmaciji

Utjecaj Grčke crkve i njezina patrijarhe na vjerske prilike u Dalmaciji išao je gotovo isključivo preko titularnih filadelfijskih arhiepiskopa u Veneciji[89]. Njihov crkvenopravni položaj bio je od vremena Gabrijela Severa (Sivriosa) (1582-1616) pa dalje reguliran dekretima carigradskog patrijarhe. Nakon novog izbora, mletački je bajlo imao dužnost da od carigradskog patrijarhe ishodi za novoizabranog bulu imenovanja.

Carigradski patrijarha Partenije II, bulom od 1644.,potvrđuje daje metropolitanska filadelfijska stolica od starine (tj. od 1582.O.M.B.) prenesena u grad Veneciju, i da će prelat koji bude zauzimao to mjesto imati dostojanstvo primasa i namjesnika (egzarhe) samog patrijarhe u svim mletačkim posjedima. Zato, radi časti i udobnosti njegova stanja, pridaje se rečenom arhiepiskopu ovlast da nosi mitru i sag, da sudi, ispituje i odlučuje u svim crkvenim pitanjima i slučajevima koji bi mogli nastati među kršćanima bizantskog obreda u Mletačkoj republici[90]. Za to je grčka zajednica u Veneciji odgovorila pa'trijarhi zahvalnim pismom, a patrijarhin je dekret osnažen bio i od državne vlasti. Bula patrijarhe Joanikija II, iz 1651. provedena u Senatu 1653., dodala je ovim ovlastima i druga prava, recimo to da posvećuje arhiepiskope Kefalonije i Zakintosa, a njega samoga mogla su posvetiti dvojica episkopa s područja mletačkog dominija ili turskog carstva koje bi Senat za to ovlastio. Prema tome izabrani filadelfijski episkop nije trebao ići u Carigrad na posvećenje[91].

Tako su, prema bulama carigradskih patrijarha, filadelfijski arhiepiskopi bili poglavari kršćana bizantskog obreda na mletačkim posjedima, dakle i u Dalmaciji. U prethodnom poglavlju smo vidjeli da ta jurisdikcija nije imala nikakva značenja s obzirom na Morlake. A što se tiče grčkih općina u primorskim gradovima, puna jurisdikcija bila im je osporavana od latinskih biskupa dotičnih gradova.

[87] KATIĆ, L., *Povijesni podaci iz vizitacije trogirske biskupye u 18. stoljeću,* JAZU „Starine" 48 (Zagreb 1958), str. 280-290.

Bilješka uz molbu Skradinjana od 4. srpnja 1752. u SC. *GreciđiCroazia, Dahnazia ecc,* vol. 2..f. 37.

[89] O situ-iciji prije 1645. v. str. 22-37.

[90] *Documenta,* str. 47-49. Usp. PISANI, P„ Nav. dj. str. 210. iCECCHETTI, B.. Nav. dj. 353.

[91] Ondje.

Općenito govoreći, filadelfijski arhiepiskopi bili su dosta popustljivi prema latin=—1skim biskupima. Tako 1660. arhiepiskop Melecije Hortakis daje ovlast šibenskom biskupu ,/ • la vizitira grčku crkvu u istoimenom gradu[92]. U praksi se arhiepiskopi nisu koristili svimT~~ pravima koja su dobili od carigradskih patrijarha, bilo stoga što su smatrali opravdanim [-/.ahtjeve latinskih biskupa, bilo stoga što su se smatrali preslabima da sva svoja prava ^л ostvare. /

Položaj titularnih filadelfijskih arhiepiskopa nije bio određen samo patrijaršijs^kim bulama nego i voljom Senata, koji je od njih tražio da stoje između Rima i Carigrada, tj. da se priznaju katolicima i u isto vrijeme da ne prekidaju veze sa Carigradom.

Promjenom političke situacije krajem 17. stoljeća učinilo se mletačkoj diplomaciji da više nije potrebno čuvati vez sa Carigradom. Carigradski Grci su se konačno pomirili s Turcima s kojima je Mletačka republika tijekom druge polovine 17. stoljeća bila u neprestanim ratovima. Do promjene je došlo za vrijeme arhiepiskopa Melecija Tipaldija-, (1686-1713). Godine 1690. venecijanski Grci su zatečeni viješću da je Tipaldi položioJ ispovijest katoličke vjere i otvoreno prihvatio uniju s Katoličkom crkvom. Time je prekinuto jedinstvo s neposrednim crkvenim poglavarom, carigradskim patrijarhom, a arhiepiskopov položaj sa strane Katoličke crkve bio je reguliran posebnim indultima (dopuštenjima)^ uglavnom je bio ograničen na obredna i disciplinska pitanja[93].

Ne izgleda da je Tipaldijevim obraćenjem ravnala civilna vlast. Vjerojatno je ono plod osobne Tipaldijeve inicijative. No, slični bi slučajevi bili ranije teško kažnjeni od iste vlasti da su provedeni bez pristanka Senata. Budući da je u ono vrijeme politička situacija pogodovala ovakvom razvoju događaja. Senat je prihvatio već dovršeni čin.

Za arhiepiskopovo uzdržavanje brinula se već od Gabrijela Severa državna blagajna[94].

Što se tiče njihove jurisdikcije u Dalmaciji, ona nije - bar do Bušovica (1693) - prelazila granice trih tamošnjih grčkih općina, tj. u Hvaru, Šibeniku i Zadru. No, i tu je arhiepiskopova jurisdikcija, kako ćemo vidjeti kasnije, bila dosta sužena.

Termini, koji su upotrijebljeni u citiranom dekretu Melezija Hortakisa iz 1660. upućenom šibenskom biskupu, mogu nam donekle razjasniti složenost pitanja. Hortakis tu naređuje šibenskom parohu Ćirilu da pozove latinskog biskupa da svojim prisustvom počasti crkvu i vizitira manastir. Ako paroh posluša odredbu, izvršit će svoju dužnost i odati Hortakisu dužnu poslušnost[95]. Hortakis je parohu ovako pisao jer je ovaj bio osujetio biskupov pokušaj da mu vizitira crkvu, nakon čega se biskup obratio filadelfijskonl arhiepiskopu. Paroh je poslušao, ali je nastojao na drugi način pokazati svoju neovisnost od latinskog biskupa. Javno je govorio da je, pod prijetnjom izopćenja, kršćanima bizantskog obreda zabranjeno davati milostinju latinskim svećenicima u gradu i u isto vrijeme poka-

[92] Ondje, str. 50-51. U Rimu nisu bili zadovoljni s Hortakisom. 1666. intervenirao je nuncij kod mletačke vlade u cilju otklanjanja tog „shizmatičkog nadbiskupa", ali bez uspjeha *(Congregazioni particolari,* vol. 31, f. 4r-l Ir).

[93] PISANI, P., Nav. dj. str. 212. U Vat. Lat. 9464. str. 58-82 nalazi se Tipaldijeva biografija od nepoznatog pisca.

[94] Nav. dj. str. 210.

[9] *Documenta,* str. 54-56. Milaš smatra daje taj Čini bio od Hortakisa imenovan namjesnikom za sve crkve u Dalmaciji jer da se u navedenom slučaju pokazao vjernim *(Pravoslavna Dalmacija,* str. 297).

zivao nimalo prijateljske osjećaje prema katoličkoj hijerarhiji. Nakon ovog interventa šibenskog biskupa Hortakis je opomenuo paroha da odustane od svakog neprijateljskog i sablažnjivog čina te da ne prijeći nikome davati milostinju, 1 u tom se pismu šibenski Grci izričito spominju kao podložnici filadelfijskog arhiepiskopa te njihovi odnosi prema latinskom biskupu i dalje ostaju na razini konvenijencije (pristojnosti)[96].

Latinski biskupi su se trsili da u svojim biskupijama suze nadležnost filadelfijskog arhiepiskopa. Rezultat ovih nastojanja u mnogome je ovisio o osobi samog arhiepiskopa. Hortakis se njihovim zahtjevima pokazao dosta popustljiv, kako smo vidjeli u gore spomenutom slučaju šibenske crkve. Godine 1665. imamo sličan primjer, kada je arhiepiskop na zahtjev zadarskog nadbiskupa opozvao dekrete dvojici kaludera[97]. Željama dalmatinskih biskupa još je više izlazio ususret Melecije Tipaldi koji je pristupio uniji s Katoličkom crkvom. Iz jednog pisma iz 1686., dakle prije nego je Tipaldi službeno prihvatio uniju, doznajemo da su zadarski i splitski nadbiskupi, pa i sam Tipaldi, smatrali da je filadelfijski arhiepiskop naslovnik koji je nadležan samo za venecijansku grčku općinu i da Senat ne bi smio dopustiti da se ta nadležnost proširuje preko granica spomenute općine[98]. Kako je Tipaldi nakon toga i formalno prihvatio uniju s Katoličkom crkvom, nije teško vjerovati da se on složio s ovakvim ograničenjem vlastite jurisdikcije. No u tom slučaju njegovi interventi u vjerska pitanja u Dalmaciji[99] trebali bi se zasnivati na posebnim indultima (dopuštenjima) koja je prigodom prihvaćanja unije dobio od Rima. No, o takvim indultima nemamo vijesti u poznatim dokumentima. Iz svega što nam je poznato o njegovoj uniji dade se lakše zaključiti da mu je status bio nejasan, da je trebao sam ostvariti prostor za svoju jurisdikciju i da on to do svoje smrti nije ni teoretski ni praktički uspio.

Tipaldiju se kao filadelfijskom arhiepiskopu, posebno nakon što je prihvatio~7 uniju, pružila izvjesna mogućnost da utječe na vjerske prilike, ali njegova djelatnost nije j urodila približavanju dviju Crkava ni u Veneciji ni u Dalmaciji. U katoličkim krugovima ; se očekivalo da će nakon obraćenja poglavara uslijediti obraćenje vjernika bizantskog obreda. Neuspjeh treba dobrim dijelom pripisati i nespretnoj taktici samog arhiepiskopa. Tako o pregovorima u vezi s unijom nije uopće obavijestio članove općine sv. Jurja u Veneciji. U slučaju Busovićeve posvete nije se posavjetovao ni s dalmatinskim biskupima a, po svoj prilici, niti s klerom bizantskog obreda u Dalmaciji; jednako tako nisu ni Rimska kurija, niti Kongregacija za širenje vjere (Propaganda) bile na vrijeme obaviještene o događaju. Godine 1708. Senat je, upravo na Tipaldijev poticaj, objavio dekret kojim su se obvezivali kapelani sv. Jurja da se, prije nego nastupe službu, predstave latinskom patrijarhi u gradu. Taj je događaj razljutio Grke glavnog grada, gdje se sve više dizao glas protiv Tipaldija, tako da se o tim zamjerkama čulo sve do dvora ruskog cara. Car, u pismu

[96] *Documenta.* str.55-56.

[97] 17. ožujka zadarski nadbiskup piše Propagandi: „... mcntre ho procurato l'estate passato scacciar dalla d(ett)a mia Dioccsi due tristi Calojeri Morlachi... pcrche contro propria mia volonta erano capitati a Vcn(czi)a per dovcr ritornarc in paese con patenti dell'Arcivescovo di l-'iladelt'ia... operai in maniera clie feci ritornare Ic mcdcsimi patenti" (SOCG, *Fondo di Vicnna,* vol. 5, f. 472).

Vat. Lat. 9466, str. 859. Nije jasno da li se radi o jednom ili o više pisama tog sadržaja. Ovdje je samo sažetak izloženog mišljenja.

Tj. Busovićeva posveta i sve pojedinosti koje se odnose na njegovu uniju; zatim Tipaldijev intervent godine 1699 (v. **str.** 48-49) i imenovanje šibenskog paroha Nikole Metaksc za korepiskopa (v. str. 60).

iz 1710. prigovara djelatnosti arhiepiskopevoj da je usmjerena protiv njegova vlastitog naroda. Senat se u svom odgovoru ovaj put zadovoljio time da izrazi svoju simpatiju prema Grcima, u službenim terminima,, i ništa više[100]. Godinu dana prije Tipaldijeve smrti, u pismu Propagandi od 24. travnja 1712., splitski nadbiskup javlja daje u skradinskoj biskupiji, nahuškan od kaludera, narod sve više protivan katoličkoj vjeri[101]. Ovakav sud može se protegnuti i na druge krajeve Mletačke republike gdje je živio narod bizantskog obreda. I u tome možemo tražiti razlog zašto Tipaldi nije dugo imao nasljednika na stolici filadelfijskog arhiepiskopa.

Tipaldija možemo donekle i ispričati. Imao je velik naslov a mali ugled i moć. To se vidi i u pismu zadarskog nadbiskupa od 3. srpnja 1696. u kojem ovaj govori o Tipaldiju kao o "nekom grčkom svećeniku koji boravi u Veneciji i potpisuje se kao filadelfijski biskup"[101 a]. Za pothvate onakve vrste kakve je on pokušavao izvesti prilike nisu bile sklone. On toga nije uspio shvatiti, pa se to odrazilo na cijeli njegov rad i (ne)uspjehe.

2. Dalmatinski Grci nakon Tipaldija

Pod brojčanim vidom dalmatinski Grci ne bi trebali privlačiti našu pažnju. Prema Karamanu, u Hvaru 1750. nije bilo nijedne grčke obitelji; u Šibeniku i Zadru bilo ih je samo petnaestak koje su ili po porijeklu ili po rođenju bile iz Grčke te su obdržavale bizantski obred[102]. Ako pretpostavimo da je Karaman nešto umanjio broj, ali on svakako nije ni mogao biti mnogo veći jer imamo svjedočanstvo generalnog providura Alvise Moceniga koji je još 1720. izvještavao vladu da Grka u Dalmaciji ima veoma malo. A paroh šibenske općine Nikola Metaksa malo poslije će pisati da mu je povjereno 500 duša, ali dodaje da poslanicu i evanđelje tumači "ilirskim" jezikom; to znači da su već tada većinu njegove općine sačinjavali Morlaci bizantskog obreda; inače bi tumačenja bila u grčkom ili talijanskom jeziku[103]. Ipak je potrebno uzeti u obzir i to malo Grka zbog uloge koju su imali. Obrazovaniji i bogatiji od ostalih ljudi istoga obreda u Dalmaciji, oni su mogli dosta utjecati na razvoj vjerskih događaja u pokrajini. Njihov utjecaj nije bio ograničen tek na male grčke općine uz more, već se protezao i na pravoslavne Morlake i na njihov kler.

[100] CECCHETTI, B., Nav. dj. str. 356. Prema nuncijevim riječima, u Veneciji su se kod Cika pokazivale jake shizmatičkc tendencije (SOCG, vol. 565, ff. 208-209).

[101] SOCG, vol. 582, f. 293v. Zanimljivo je da Le Bret, oštar kritičar dalmatinskih biskupa, veoma cijeni djelatnost Mclccija Tipaldija. Tako Le Brct piše: „Meletius war einer der klügsten und billigsten Manner der nehmliche Gelehrsamkeit und Staatsklugheit besass. Der Republik waren viele solche Menschen zu wünschen" *(Magazin zum Gebrauch der Staaten- un Kirchengeschichte,* vol. 3. str. 512).

[101 a] *ASVat.Relationes ad limina,* Jadrcnsis 1696.

[101 ui] „In Lešina giä vcnt'anni non v'e neppurc una sola (famiglia grcca). In Žara e Sebenico Iddio sä se vc ne siano quindici oriunde e native dalla Grecia ehe osservino quel rito" (GENTILLIZZA. *G..Miscellanea...* str. 495).

Mocenigo piše: „De vccchi (cio e Grcci) non sc ne numerano pochissimi in Žara, Sebenico, Lesina e Cattaro" *(Documenta,* str. 119). Metaksa 15. studenoga 1723. javlja: „II saccrdote Nicolö Metaxa... espone ehe corre l'anno quinto decimo da ehe serve in qualitä di.areiprete, e paroeo di questa chiesa della Santissima Assunzione della B.V. di Sebenico. non senza profitto di anime 500. ehe vi sono commessc, e con vera, e reale riverenza ulla Sagra Apostoliea Romana chiesa... ascoltano le spiegazioni delle epistole e Vangeli, ehe da nie li vengono falte ncll'idioma illirieo" (SOCG, vol. 642, f. 205-206).

O nekom čvrstom prianjanju grčkog klera u Dalmaciji uz direktive Katoličke crkve ne možemo govoriti ni za vrijeme Melecija Tipaldija ni prije njega, a još mnogo manje nakon njegove smrti.

Vizitirajući crkvu sv. Julijana u Šibeniku, mjesni biskup 1645. nije stekao dojam da je paroli pravovjeran. 1662. on je smatrao potrebnim ukloniti neke zlouporabe u toj crkvi, a četiri godine kasnije paroh ga nije pustio u crkvu pa je morao intervenirati filadelfljski arhiepiskop. U prvoj polovini 18. stoljeća šibenski je paroh bio vjeran mjesnom biskupu i Katoličkoj crkvi, ali je zato imao mnogo neugodnosti sa svojim vjernicima. Zadarski paroh je, prema izvještaju nadbiskupa Viktora Priolija iz 1696., bio čak voljan ispovijedati se kod katoličkog svećenika, ali kad su ga zapitali što misli o papi, "okrenuo je leđa i otišao".

Tipaldi nije imao nasljednika na arhiepiskopskoj stolici sve do 1782. Venecija se zaplela u novi rat s Turcima pa je odgodila izbor novog arhiepiskopa, jer bi njegovo imenovanje izazvalo nezadovoljstvo ili Grka ili Latina, već prema tome kakav bi stav taj zauzeo prema Katoličkoj crkvi. Zato je bilo poželjno u interesu unutarnjeg mira odgoditi izbor, kako bi se lakše suprotstavilo opasnosti koja je prijetila izvana.

St.M.Dimitrijević je objavio jedan dokumenat iz kojeg zaključuje da je malo nakon Tipaldijeve smrti izabran za njegova nasljednika neki Krizant. Ovaj je navodno bio istjeran iz Mletačke države i tada je dospio u Rusiju, gdje je 1725. posvetio jednog svećenika i pritom izdao gramatu iz koje proizlazi daje on bio filadelfijski arhiepiskop[104]. No, iz spomenute gramate ne proizlazi da se radi o filadelfijskom arhiepiskopu nego samo da je taj vršio jedno vrijeme episkopsku službu u Dalmaciji i da nije Slaven (Srbin) nego Grk. Da se radi doista o filadelfijskom arhiepiskopu, njegovo bi ime bilo registrirano u aktima mletačke uprave, u spisima crkve svetog Jurja i pismima dalmatinskih biskupa. Ne samo da tamo nismo našli nijedan podatak koji bi potvrdio Dimitrijevićevu pretpostavku nego smo na mnogo mjesta u spisima iz onoga vremena naišli na izričite tvrdnje da je arhiepiskopska filadelfijska stolica bila nepopunjena.

Poznato je da je Tipaldi 1711. promaknuo šibenskog paroha Nikolu Metaksu na čast korepiskopa, davši mu neke ovlasti po kojima je postao zamjenik filadelfljskog arhiepiskopa u Dalmaciji[105]. Ipak nakon toga Metaksa se ne spominje kao korepiskop, niti se to vidi iz njegove djelatnosti. O njemu se govori kao prezbiteru ili arhiprezbiteru, kao o grčkom parohu kod crkve sv. Julijana u Šibeniku, i ništa više. U pismu Vinka Zmajevića iz 1742. spominje se Metaksa kao "učenik blage uspomene monsinjora Tipaldija, slavnog filadejfijskog arhiepiskopa u Veneciji"[106].

.s Bez obzira na autentičnost dvaju spomenutih dokumenata, sigurno je da se u Dalmaciji nakon smrti Tipaldijeve ne primjećuje djelatnost jednog arhiepiskopa ili jednog korepiskopa.

U periodu nakon Tipaldija grčke općine u Zadru i Šibeniku, bar što se tiče obrednih pitanja, osjećale su se podložne carigradskom patrijarhi. No, ta ovisnost nije nikada bila naročito jasna, jer su neki članovi spomenutih općina, pa čak i parohi, priznavali kao jedine svoje poglavare papu i katoličke biskup^u Dalmaciji. Taj slučaj imamo kod već

[104] DIM!TRIJEVIĆ.St.,Nav. dj. str. 285-286.
[105] Usp. str. 60.
[106] SOCG. vol. 707. f. 301.

spomenutog Nikole Metakse. Inače je komunikacija između grčkih općina u Dalmaciji s hijerarhijom jednoga i drugoga obreda bila vrlo ograničena. S obzirom na hijerarhiju bizantskog obreda, sastojala se obično u tome da se nađe neki biskup radi posvećenja svećeničkih kandidata, kao što vidimo u slučaju Gabbo i zadarskog svećenika Dimitropulosa[107]. Karaman nije imao prigodu da se okoristi indultom sv. Stolice da kao latinski biskup može rediti svećenike bizantskog obreda.

Što se tiče latinske hijerarhije, biskupi su sebi prisvajali pravo da vizitiraju grčke crkve; to se u šibenskoj crkvi prakticiralo gotovo bez prekida. Naravno, to nije išlo uvijek bez protivljenja[108]. Za zadarsku crkvu sv. Ilije nemamo odgovarajuće podatke ni s obzirom vizitacije ni s obzirom na imenovanje paroha. s izuzetkom gore spomenutog Dimitropulosa.

Nedostatak biskupa bizantskog obreda nije se osjetio samo među kršćanima toga ' obreda nego i u mletačkoj vladi, jer se time otvaralo put ingerenciji stranih episkopa, Ddanika stranih sila, što je za Republiku bilo uvijek sumnjivo, osobito polovinom 18. stoljeća, kada je došla na posebni način do izražaja povezanost kršćana bizantskog obreda s ruskom vladom i Ruskom crkvom. Osim toga u to vrijeme došlo je u Veneciju više molbi Tz Dalmacije da se tim kršćanima dade episkop njihova obreda.

U želji da se iziđe ususret molbama i ujedno da se izbjegne miješanje stranih sila u unutarnje poslove države, mletačka je vlada 9. kolovoza 1751. dala venecijanskim Grcima namjesnika (vikara) u osobi učenog arhimandrite Muazza, a od 4. rujna 1754. vezala uz taj naslov opatiju od Maronita koja je ranije bila nadarbina filadelfljskog arhiepiskopa[109].

Izbor prvog vikara prošao je mirno. Kada je 1758. umro Muazzo, papa Klement XII, Venecijanac, pokušao je spriječiti izbor drugog vikara Spiridiona Milia, ali nije u tome uspio.

To rješenje nije bilo zadovoljavajuće, jer je bilo previše ograničeno na sam grad Veneciju. U Dalmaciji su se prilike, nastale zbog nedostatka poglavara bizantskog obreda, sve više pogoršavale. Još je 1754. vlada tražila od providura informaciju bi li provinciji dobro odgovaralo ono što se držalo više od jednog vijeka u grčkim crkvama na području mletačke države nad kojima je vršio jurisdikciju „namjesnik carigradskog patrijarhe, ili egzarha i arhiepiskop Filadelfije koji je imao svoje sjedište u Veneciji"[110].

Nakon tolikih utoka pravoslavnog klera, naročito onog iz Dalmacije, Senat je 31. \ prosinca 1761. donio odluku da se u Veneciji pristupi izboru prelata s naslovom filadelfij-; skog arhiepiskopa radi upravljanja "bezglavim" crkvama u državi; kandidat je imao obve- j zu da pod zakletvom ispovijedi apostolsko vjerovanje i dogmatske definicije unionističkog Firentinskog sabora. 18. slijedećeg mjeseca općina sv. Jurja izabrala je na tu dužnost ; Faceu, ali je ovaj pored prigovora iz Rima da je shizmatik, zaradio i izopćenje carigradskog patrijarhe pod motivacijom daje položio ispovijest katoličke vjere. Sve do njegove smrti nije se našao zadovoljavajući izlaz, tako da Facea u stvari nije nikada ni postao ar-

[107] Usp. str. 104-105.
[8] ASVcn, Coijsw/fon *in Jure,* filza 425 (Scbcnico). carta 2-7; Usp. Vat. Lat. 9466. str. 827-834.
[109] CECCHETTI, B., Nav. dj. str. 354.
[110] *Documenta,* str. 353.

hiepiskop[1]" , uza sve što je mletačka vlada u obnovi stolice filadelfijskog arhiepiskopa vidjela rješenje kojim bi se jedino mogao izbjeći "sumnjivi episkopat u Dalmaciji""[2].

Grčke općine u Šibeniku i Zadru često su mijenjale svoje odnose s latinskom hijerarhijom.

Za šibenskog paroha Metaksu nadbiskup Zmajević kaže da je "Grk po porijeklu i po obredu, ali katolik po vjeri" i daje tijekom spora oko Ljubibratića bio uvijek odan latinskom biskupu"[3]. No, kako rekosmo, on nije imao uvijek podršku općine kojoj je bio na čelu. U pismu od 15. studenoga 1723. opisuje Metaksa svoje poteškoće pri namjeri da privede svoje parohijane na odanost poglavaru Rimske crkve, da idu na misu, da se ispovijedaju kod latinskih svećenika, da slušaju riječ Božju, da slave tri duhovska blagdana, da sudjeluju u katoličkim procesijama, da slušaju tumačenje i evanđelja što on tumači "ilirskim" jezikom[114].

Grčki paroh crkve sv. Ilije u Zadru izgleda da nije bio "katoličkog osjećaja"; inače Zmajević ne bi propustio da to spomene. Što se tiče katoliciteta ostalih članova zadarskog klera, spomenimo slučaj Marka Dimitropulosa koji je 1742. tražio od Propagande ukrijepljenje svetoga reda budući daje, kako sam kaže, primio sve redove u shizmi i od shizmatičkog episkopa; osim toga, kaže Dimitropulos, primio je svećeništvo u 25-oj godini a grčki obred zahtijeva 30 godina....Kongregacija je njegovu molbu pozitivno riješila 5. ožujka iste godine[115]. Dimitropulos je nakon toga postao paroh u Zadru i, poput Nikole Metakse u Šibeniku, bio odan latinskom biskupu.

Zbog vjernosti katoličkom biskupu Metaksa je bio izložen mnogim prigovorima svoje općine. Neki su išli čak za njegovim smjenjivanjem s dužnosti. Ta struja imala je dosta sljedbenika jer je Metaksa morao tražiti u više navrata pomoć Propagande da bi tako osigurao ono najnužnije za sebe i za svoju obitelj"[6]. 1725. općina mu prigovara javno što je dopustio latinskom biskupu da vizitira njihovu crkvu; 1728. općina se podijelila: jedni su se slagali s time da katolički biskup vizitira njihovu crkvu, a drugi su se tome protivili. Ovi potonji su navodili u prilog svoga stava činjenicu daje latinski biskup od 1687. do 1725. vizitirao samo latinski oltar u crkvi, a ne grčki i samu crkvu[117]. Još iste godine mletačka je uprava potvrdila biskupu osporavano pravo[118]. Te godine sastali su se također "grčki građani Šibenika" i zaključili da se odustane od tužbe protiv biskupa i da mu se prizna pravo da vizitira njihovu crkvu"[9], ali je godinu kasnije vizitacija okarakterizirana

[1+1] CECCHETTI, B., Nav. dj. str. 360-363.
[112] Nav. dj. str. 360.
[J J4] SOCG, vol. 637, f. 204. Zmajcvićevo pismo Propagandi od 19. rujna 1722.
Ondje, vol. 642, f. 205. Kongregacija je i novčano pomagala Metaksu. 1723. on joj se zahvaljuje za poslanih 25 škuda, a slijedeće godine za poslanih 20 škuda (SC, *Dalmazia,* vol. 6, f. 260r).
ASVen, *Consultori in Jure,* filza 425 (Žara), carta 33; usp. također *Acta,* vol. 112, f. 38, br, 6.
U pismu od 16. rujna 1722. piše Zmajević Propagandi: „Calogcri e Prcti scrviani, ehe considerandolo come loro nemico hanno prohibito agl'Morlachi copmagnoli di farli la solila anualc elcmosina. ehe scrviva per la sua consistenza. ritenendo egli pochissimo emulomento della sua curadi Scbenico." Zato moli pomoć Kongregacije (SOCG, vol. 637, f. 204; usp. također *Acta.* vol. 94, f. 60;98, l". 284:102, f. 450; 103, f. 395; 105, f. 486; 108, f. 162).
[117] *Documenta,* str. 205-207. Vidi također ASVen, *Consultori in Jure,* vol. 425 (Sebenico) carta 10.
ASVen, Ondje, carta 10. Avvogadori su u mletačkoj vladi bili zaduženi da štite zakon i javno dobro.
Ondje, carta 13.

kao zloupotreba[120] i zatraženo je da se povuče dozvola od godine dana prije[121]. No, i ovaj put vlada nije udovoljila zahtjevima, već je 30. kolovoza 1729. civilni sud još jednom biskupu dao pravo[122]. ·»

Tijekom 1742. godine poduzeta je akcija, koju je vodio Juraj Gabbo, da se Metaksu skine s dužnosti šibenskog paroha. Gabbo je izložio svoje optužbe protiv Metakse u 29 točaka, prigovarajući mu da nije vjeran Istočnoj crkvi. Metaksa mu je odgovorio u 37 točaka optužujući Gabba da je shizmatik i heretik. Sa svoje strane Metaksa se pokoravao svemu što naučava sveti Tridentski sabor i ne boji se izopćenja kojim mu se Gabbo prijeti jer drži valjanim samo ona izopćenja koja dolaze od pape i njemu podložnih biskupa[123]. ,--x

Kako je grčki narod bizantskog obreda u Dalmaciji bio malobrojan, trebao je / sjediniti svoje vjerske interese s interesima Morlaka istoga obreda i njihova klera. Tako· ćemo češće, kada je riječ o obostranoj koristi, naći jedne i druge ujedinjene. ^-r

Već 1724. Zmajević daje do znanja Propagandi da su Grci i Srbi predložili Senatu četvoricu kandidata od kojih bi jedan trebao biti izabran za dalmatinskog episkopalž[4]-^

Ta suradnja se sve više širila. Nakon 1750. jedan je Grk, Spiridion Ruggieri, bio zastupnik jednih i drugih vjernika pri Senatu[125], tako da su dalmatinski biskupi smatrali Grke u provinciji velikom preprekom u njihovim unionističkim planovima. Karaman kaže da su oni glavni pokretači otpora latinskim biskupima[126]. U obavijesti zadarske nadbiskupske kurije iz Karamanovog vremena kaže se da je sve zlo u malobrojnim levantskim Grcima u Dalmaciji, u kaluđerima po manastirima i u pseudoepiskopima[127]. Jedni i drugi su dobro podržavani od venecijanskih Grka. Već smo vidjeli kako je izbor i posveta Simeona Končarevića za dalmatinskog episkopa bio uglavnom plod tijesne suradnje pravoslavnog klera u Dalmaciji s arhimandritom Muazzom u Veneciji[128].

[120] Ondje, carta 14.
[121] Ondje, carta 15.
[122] Ondje, carta 16.
[123] SOCG, vol. 707, f. 311; s obzirom na Gabba Zmajević kaže: „Quest'uomo scelerato fü da me cresimato in Žara ncll'età di otto anni; lo vidi doppo qualche tempo vestito d'abito Augustiniano, e successivamente da prete Romano, da Calogcro Greco, ed ora da Archimandrito col suo alto bastone. ... Costui per render odioso alli Greci il Metaxa scrisse contro di lui... Ouesti risposc bravam(en)te, e cioversam(cn)te con cdificazione dei buoni, e mortificazione dci pessimi scismatici. Unisco ambidue le scritturo airii.K.V.V. in detestazione dell'eretieo Foziano, ed in applauso del cattolico Romano" (Ondje, pismo od 19. studenoga 1742. U Kongregaciji je 1. travnja slijedeće godine. No, tu ne nalazimo Zmajevićevc priloge. Metaksin spis nalazai se u ASVen, *Consultori in Jure,* vol. 425 (Sebenico), carta 19-21.
[124] SOCG. vol. 645. ff. 342-343; Usp. str. 67-69.
[125] Usp. *Documenta,* str. 359, 393-394, 404, 406-407.
[126] GENTILLIZZA, G., *La chiesa slavo greca in Dalmazia.* str. 507. Usp. Documenta, str. 404.
[127] *Documenta,* str. 404.
[128] Usp. gore str: 73-74.

II. KATOLIČKA HIJERARHIJA I KRŠĆANI BIZANSTKOG OBREDA U DALMACIJI

Viša nadleštva Katoličke crkve suočila su se s pojavom pravoslavlja, ili točnije vjernika bizantskog obreda u Dalmaciji tek za vrijeme apostolske vizitacije Oktavijana Garzadora (1624-1625). Početkom Kandijskog rata (1645) započinje i novo poglavlje u odnosima između Katoličke crkve i pravoslavlja u Provinciji. Tim se pitanjem počinju u središtu katolicizma sve više zanimati jer su ih dalmatinski biskupi neprestano obasipali novini izvještajima i problemima. Komunikacija je uglavnom išla na crti Dalmacija - Kongregacija za širenje vjere (Propaganda), i obratno. Do kraja 17. pa i na početku 18. stoljeća ne može se govoriti o nekom izgrađenom stavu katoličke hijerarhije prema novonastaloj pojavi. U 18. stoljeću imamo na zadarskoj nadbiskupskoj stolici dvije izvanredno snažne osobe: Vinka Zmajevića (1713-1745) i Matu Karamana (1745-1771). Oni će imati jasniji plan kako treba riješiti problem koji je nastao dolaskom brojnih vjernika bizantskog obreda u Dalmaciju. Ta dvojica imaju podršku i ostalih dalmatinskih biskupa, a u tijesnoj su vezi s Rimom, pa se tek tada može definirati odnos katoličke hijerarhije prema pravoslavlju u Dalmaciji.

A. DALMATINSKI BISKUPI I KRŠĆANI BIZANTSKOG OBREDA U DALMACIJI U DRUGOJ POLOVINI 17. STOLJEĆA -?

1. Biskupi nastoje obratiti shizmatike

Pojam sjedinjenja kršćana u ono vrijeme nije se razlikovao od pojma obraćenja na katoličanstvo. Latinski biskupi u Dalmaciji trsili su se oko promicanja takvog obraćenja, jer su početkom Kandijskog rata, kako smo vidjeli, počeli dolaziti u njihove biskupije vjernici ne samo drugoga obreda, nego i druge crkvene pripadnosti (pravoslavci).

Obraćenje je bilo moguće na dva načina: prihvatiti s katoličkom vjerom (dogmama) i latinski obred, ili, zadržavajući vlastiti obred, prihvatiti samo katoličku nauku. U

stvari, za puk veoma loše upućen u vjerska pitanja značilo je mnogo više ono uočljivo, vanjsko, tj. obred (ceremonije), predaje i običaji, nego dogmatske razlike; bio mu je bliži onaj koji je bio njegova obreda nego onaj koji je ispovijedao isto vjerovanje. Svjesni toga, neki katolički biskupi u prvim godinama Kandijskog rata nisu se mnogo obazirali na opće norme po kojima je trebalo sačuvati obred. Smatrali su svrsishodnijim prevođenje na latinobred da bi spriječili uplitanje biskupa drugog obreda s one strane granice, kao i svećenika i kaluđera, u vjerska pitanja Mletačke Dalmacije.

Teodor Balbo. zadarski nadbiskup, govori 1660. o istrijebljenju grčkih shizmatika[1], a 1663. o tome kako bi se shizmatike njegove biskupije moglo prevesti na latinski obred[2]. Malo poslije toga ubraja nadbiskup u zasluge očima karmelićanima (koji nisu poznavali jezik naroda koji su obraćali!) i to da su mnoge shizmatike priveli na latinski obred[3]. Za svoj postupak u tom obraćenju nadbiskup je dobio čestitke mletačkog nuncija koii 15. travnja 1662.. piše tajniku Propagande daje nadbiskup dostojan pohvale zbog svog rada protiv-shizmatika[4], a Propaganda ga hvali što je odlučnim mjerama ukrotio pravoslavne kaluđere koji su pokušali graditi crkvu njihovog obreda i izjašnjavali se protiv rimskecrkve[5].

Sličan je stav zauzeo i splitski nadbiskup Leonard Bondumerio (1641 - 1668) prema malobrojnim useljenicima bizantskog obreda u njegovoj biskupiji. Oni su se do 1660. smjestili u župama Klis, Vranjic, Stončac i Kamen. Prema nadbiskupu, svi su oni bili dobri katolici. Koji su radili "po grčkom" ili "po starom" privedeni su "svetom rimskom obredu" i "svi su ponovno blagoslovljeni"[6]. Slijedeće godine nadbiskup ponavlja isto; ne dopušta nikome grčkoga obreda da radi "po starom", već sve želi privesti rimskoj katoličkoj vjeri, inače ne smiju ostati u njegovoj biskupiji[7]. Ali već 1663. skromniji je u izjavi. Više ne govori o svima, nego o mnogim shizmaticima koji su privedeni na latinski obred[8].

To privođenje na latinski obred odvijalo se, uglavnom, tako što su neke skupine pravoslavaca koje su došle bez svojih svećenika posjećivale katoličke crkve. Ali kad se pojavio koji svećenik ili kaluđer njihovog obreda, nije ih bilo teško predobiti za staru praksu. Ipak, treba priznati, da su neki prešli i ostali u latinskom obredu. Takvi slučajevi događali su se prvenstveno u splitskoj nadbiskupiji gdje je većina novog stanovništva bila katoličke vjere, pa nije čudno da su u takvoj sredini usamljene pravoslavne obitelji, daleko od svojih svećenika s vremenom prihvaćale običaje katolika, pohađale s njima misu i primali svete sakramente, kako izvještava splitski nadbiskup 27. siječnja 1659.'.

[1] SOCG, *Fondo đi Vienna.* vol. 5. f. 370.

[2] Zadar. 31. kolovoza 1663; . . . ehe in qucsta cittä vi.sono (jedna riječ je nečitljiva!) Grcci, ehe non fanno al rito latino, questi con (jedna riječ nečitljiva!) dcstrezitä iaqucsti tempi di guerra si devono procurare di ridurli al rito latino" (SOCG, vol. 307, f. 115).

[3] SOCG, *Fondo di Vienna,* vol. 5, f. 403. Usp. *Acta.* vol. 131, f. 299v.

[4] SOCG, *Fondo di Vienna,* vol. 5, f. 395r. Usp. također *Lettere,* vol. 40. s.p. *Acta.* nav. mj.

[6] **SOCG. vol. 307, f. 76-78.**

Ondje, f. 110. „... in sci Villaggi tutti sono pergratia d'Iddio catholici, non ne pcnncttendo io di ritto grcco scismatico. ö ehe la faccia alla vccchia, ma tutti li faccio ridurrc alla fcdc cattholica Romana, ö non voilio ehe siano sotto di me" (Ondje).

**Acta,* vol. 31, f. 299.

[9] SOCG. vol. 307, f. 39.

Pošto se u ninskoj biskupiji već od prvih godina kandijskog rata našlo dosta pravoslavaca, biskup Franjo Andronik razradio je posebni plan obraćanja. Sve Morlake bizantskog obreda, raspršene po biskupiji, skupio je u župe Ražanci i Posedarje "da nije na sve strane rastresen" tj. da si olakša rad na njihovom obraćanju. Za mlade je uveo vjersku pouku kojoj su prisustvovali i njihovi roditelji, pače, kako piše sam biskup,i njihovi svećenici. Isti biskup piše da nije u narodu naišao na nikakav otpor, izuzev nekih svećenika koji su pokušali sagraditi crkvu njihova obreda, čemu se biskup suprotstavio time što je pozvao u pomoć civilnu vlast. Vlada mu je u tolikoj mjeri izišla u susret da su se spomenuti svećenici, izgubivši svaku nadu u uspjeh, vratili natrag na tursko područje ili se raspršili po biskupijama drugih dalmatinskih biskupa;tako u vrijeme pisanja pisma, tj. 1660. godine, u ninskoj biskupiji nalazila su se samo dva svećenika bizantskog obreda. Biskup se nada da će uspjeti sve te kršćane bizantskog obreda privesi na latinski obred[10] .

Drugi ninski biskup, Juraj Parčić, javlja 1692. u Rim da je priveo na poslušnost Rimskoj crkvi gotovo sve "grčke shizmatike" u svojoj biskupiji[11], dok u isto vrijeme njegov vikar piše da je polovina stanovništva biskupije shizmatička[12] .

Takve vijesti čine se međusobno oprečne, ali, u stvari, ne moraju biti. Istina je da su obraćenici u mnogim izvještajima koji su slani u Rim umnoženi, možda da se istakne pastoralni napor pojedinog biskupa, ali razlike u izvještajima proizlaze također i iz različitih kriterija po kojima se nekoga smatralo katolikom a drugoga shizmatikom. Naime, mletačka vlada smatrala je, službeno, sve dalmatinsko stanovništvo katoličkim, ali različitog obreda. Uslijed toga su i neki biskupi primjenjivali iste kriterije, jer, uostalom, nije baš bilo pohvalno imati mnogo shizmatika na svom području; tako su shizmaticima smatrani samo oni koji su se otvoreno suprotstavljali latinskim biskupima. Drugi su opet smatrali katolicima samo one koji su bili latinskog obreda. Jasno je, dakle, da je i broj katolika, odnosno shizmatika, rastao i padao u pojedinim izvještajima zbog različitih kriterija izvjestitelja.

2. Biskupi traže intervenciju civilnih vlasti (brachium saeculare)

Biskupi nisu uvijek svoj rad na obraćanju shizmatika svodili samo na propovijedanje i vjersku pouku već su ponekad prizivali u pomoć civilnu vlast koja je katkada primjenjivala teške kazne protiv osporavatelja i ometača njihove jurisdikcije.

Poznati kaluđer Misael, koji se sam proglasio episkopom Morlaka bizantskog obreda u Dalmaciji, bio je 1661., pošto je zadarski nadbiskup zatražio pomoć civilne vlasti uhapšen i neko vrijeme morao je odčamiti u zatvoru[13].

[10] Ondje, f. 86. Usp. također *Acta,* vol. 29, Г. 289v-293v.

[11] Ondje, vol. 512, f. 388.

[12] Vidi priloženu kartu str. 4* - 5*

[13] „Ma siccomc io non manco di vigilar in ijudlo passo havendo anco fatto ritcncr un calogero nominato il Vcscovo sci mesi sono incirca, comc il maggior scduttorc di quel Rito scismatico ehe si ritrova in fondi di Torre nelle forzc delta Giustizia. Cosi essendo privo di mezzi ehe possono agitare a quest'opera, devo raccomandarmi..." (Pismo nadbiskupovo od 10. studenoga 1661, u SOCG, vol. 307, f. 102).

Latinski biskupi su budno pazili da kršćani bizantskog obreda ne grade svoje crkve. U jednom mjestu zadarske biskupije bi tako nešto pokušano. U pismu Propagandi 1664. nadbiskup *izražava* nadu da će, uz pomoć civilne vlasti, uspjeti srušiti građevinu i kazniti inicijatore[14].

U selu Crno sagrađena je crkva u kojoj je kaluđer misio "po grčkom". Dobivši o tome obavijest, generalni providur naredi da mu se privedu zajedno s kaluderom i mjesni suci. Dne 29. lipnja 1670. došli su starješine, jer u selu nije bilo sudaca te izvjestiše da je kaluđer otputovao, a u crkvi se, prema volji i naredbama providura, ne služi liturgija od mjeseca svibnja i neće se ni ubuduće služiti. Obećali su i to da crkvu neće graditi bez biskupove dozvole. Biskupa će svi, i za sva vremena, priznavati svojim poglavarom, starješinom i upraviteljem "in spiritualibus"[15].

Ovu akciju vodio je, bez sumnje, zadarski nadbiskup Ivan Parzago. Providur je tek na njegov zahtjev stvar uzeo u svoje ruke. Sličan slučaj imao je i njegov nasljednik Viktor Prioli (1688-1712) i jednako je postupio.

U gradu Splitu nije bilo ni Grka ni Morlaka bizantskog obreda, ali je jedan bogati grčki trgovac, Juraj Calergi, pokušao sagraditi crkvu bizantskog obreda i postaviti njihovog svećenika koji bi vršio liturgiju za strance što se navraćaju galijama i brodovima u grad. Nakanio je putovati u Veneciju da za to izmami dozvolu od Senata. Prema nadbiskupijskom vikaru Nikoli Bjankoviću, tako nešto prouzročilo bi "veliku štetu onim nadasve vjernim katolicima i zakočilo misije, jer se u gradu nalazi samo jedan shizmatik", tj. samo Calergi. Propaganda je naredila nadbiskupu da zabrani takvu gradnju. No, nije bio potreban nikakav nadbiskupov korak, jer Calergi nije ni dospio do Venecije, budući daje još u Zadru načuo što Senat misli o tom njegovom pokušaju[16].

3. Karitativna djelatnost dalmatinskih biskupa u korist Morlaka

Bez sumnje, bilo je dosta predstavnika Katoličke crkve u Dalmaciji koji su željeli da svi kršćani bizantskog obreda predu na latinski; tj. željeli su ne samo jedinstvo vjere, nego i obredno jedinstvo. Ova želja nije nestala ni u 18. stoljeću, iako su je, u stvari, samo u prvom dijelu Kandijskog rata neki biskupi pokušavali provesti u praksi. Za vrijeme Morejskog rata biskupi su već imali određenije direktive iz Propagande kako treba postupati s Morlacima bizantskog obreda kao i s njihovim svećenicima: treba tražiti od njih ispovijest vjere i ostaviti im obred[17]. Ipak, djelatnost se biskupa nije iscrpljivala samo u tome

[14] (! calogeri greci) „in Villa molto lontana da Žara hanno havuto ardire di principiar a fondamentir (!) la Fabricu d'una chiesa scnza lieenza. ne dal Principe sccolare, ne dal Superiore ecclesiastico havcndomi fatti sudar sudori di sanguc per t'arlo distruggerc, comc spero in breve con Passistenza del Principe c con la sua autorit J anco di mortificarli..." (Pismo od 26. srpnja 1664. Ondje, f. 165).

[15] ASVcn, *Consultori in Jure,* filza 427, Dalmazia f. 6.

[16] *Acto,* vol. 52. ff. 227r-229v.

[17] 2-2. kolovoza 1685. zadarski nadbiskup Ivan Parzago šalje papinom Državnom tajniku kardinalu Cibu izvještaj o stanju u Dalmaciji. Nakon što je u Državnom tajništvu stvar razmotrena, izvještaj je dostavljen Propagandi gdje je stavljen na dnevni red generalne kongregacije 19. listopada iste godine. U izvještaju se govori o neznanju Morlaka i njihovih svećenika te o potrebi da se medu njih pošalju misionari. Kongregacija je zaključila da bi za Morlake trebalo poslati knjige koje je Propaganda već tiskala na hrvatskom (ilirskom) jeziku, a potrebno je tiskati i nove knjige. One će se tamo čitati jer pastiri sa sobom nose knjige i čitaju na pašnjacima (SOCG, vol. 494. IÏ. 429r-43v, 433rv).

da od njih učine dobre katolike. Narod je doista poučavan u zasadama katoličke vjere, ali prije pouke trebalo se pobrinuti za osnovne životne uvjete u teškim ratnim godinama.

Državna vlast je nastojala privući što veći broj ljudi sposobnih za oružje, a nije se uvijek na vrijeme pobrinula da ti ljudi imaju od čega živjeti. Nizak standard života uvjetovao je razvoj loših navika u narodu;krade, pljačke, pa čak i ubojstva i krvave osvete postase veoma česte. Za suzbijanje materijalne i moralne bijede nije bilo dovoljno samo naviješianje evanđelja, tj. bez stvarnih pothvata u skladu s Radosnom vijesti.

Već prvih godina rata, točnije 20. srpnja 1648., Propaganda je na prijedlog zadarskog nadbiskupa Bernarda Florija. odlučila otvoriti za morlačku djecu školu u kojoj se nije trebao poučavati samo vjeronauk nego i pisanje (latinice)[18].

Morejski rat donio je sobom u Dalmaciju veliku nestašicu. U ono vrijeme nadbiskupske stolice u Zadru i Splitu bile su zaposjednute od dviju značajnih osoba: Ivana Parzaga u Zadru (1669-1688) i Stjepana Cosmija u Splitu (1678-1707). Sačuvano je mnogo njihovih pisama koja su uputili papinom državnom tajniku kardinalu Cibu. U njima, osim podataka o uspjesima na polju obraćenja pravoslavaca i muslimana na katoličku vjeru. nalazimo i mnogo suosjećanja za narod koji u ono ratno vrijeme trpi glad. Oskudica u blagu i učestalost turskih, pa i kršćanskih, pljačkaških pohoda imali su za posljedicu veoma loš urod. Morlaci, naime, koji su došli dok je još rat trajao, osjećali su se prevareni u svojim nadanjima; oplijenjeni od starijih sumještana, izmučeni od gladi i namamljivani od turskih paša, počeše razmišljati o povratku starom gospodaru. 26. travnja 1684.Parzago javlja kardinalu Cibu da Morlaci, novi podanici, zbog velike oskudice umiru od gladi. "i izgledaju kao leševi koji dišu jer se nemaju čime nahraniti" te proslijeđuje njihovu molbu na papu da im pošalje hrane; Parzago, dapače, sa svoje .strane 'klečeći moli" da im se usliši ta molba da ih glad ne prisili na povratak pod tursku tiraniju[19]. Već 30. lipnja iste godine stiglo je na zadarskog nadbiskupa 550 rubja žita da ga razdijeli Morlacima, ali s napomenom da Morlaci ne smiju znati da im to papa šalje[20]. Izgleda da je ova napomena zbog toga što Venecija nije dopuštala miješanje u poslove njezinih podanika, pa bio to i papa koji šalje izgladnjelim ljudima hranu[21].

Nestašica je bila tako velika da nije bilo žitarica ni za hranu ni za sijanje. Zato je Parzago zamolio papinog državnog tajnika da izmoli kod pape slobodni izvoz žitarica i ostalih živežnih namirnica koliko je potrebno da se zasiju polja biskupske menze; tako će se moći prehraniti biskupski dvor i podložni seljaci[22]. ^

. . , f . 130ril31v.

ASVat, *Vescovi,* vol 70, f. 103. „Mi hanno pregato,kažc Parzago, supplicarc S. Santitädi miglio, orzo, e altrc biadi simili. lo percio gonuflesso supplico V.S. Ill(ustrissi)ma spcndcre una parola con S. Santitä accio la,fame non li faccia ritornarc sotto la tirannidc dcl Turco."

Ondje, f. 184. Rubbio je stara mjera sadržine oko 290 litara a upotrebljava se za mjerenje žita u srednjoj Italiji.

[21] Arhiv Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu (nije još sređen).

[22] ASVat, *Vescovi.* vol. 70, f. 240. Parzago je u svojoj nadbiskupiji izazvao veliku buru među klerom i laicima. Tužbe na njega [illegible] Kako je sve to svršilo ne izvještaji u fondu „Vescovi" završavaju prije nego je spor riješen. (Materijali o sporu nalaze se ondje, vol. 71, ff. 202-330). [illegible] koji je [illegible] o sporu dodaje na rubu ovakav sud: „Questo :elantc Prclato tanto opero per il bene dclla Diocesi c dclla infelice condizionc dcl suo popolo... volendo sopprimere abusi introdotti dal clcro col riformare nclto spirito dclla chicsa tutti gli ordini ecclcsiastici, dopo nove anni di cure c lotte inccssanti, avendo rialzato il morale della chiesa e riparato in grandissima parte i guasti materiali sofferti c per causa dclle gucirc e per l'incuria dcl tempo vcnnc fatto segno ad ingiusti altacchi, dai quali perб usci dcl tutto assolto" (Arhiv Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu).

Za splitskog nadbiskupa Cosmija, može se reći da je više radio na tome da nasiti gladne nego da obrati shizmatike. Dok s užitkom gleda kako stalno pristižu u njegovu biskupiju novi stanovnici, teško ga je mučilo što tom narodu ne može priskrbiti osnovne preduvjete za život[23]. Razgovarao je o tome i s generalnim providurom, nastojeći pronaći neko trajnije rješenje za opskrbu Morlaka hranom i za njihov smještaj. Nagovarao je providura neka se novom pučanstvu podijeli zemlja da obrađivanjem zemlje uspiju sami sebi osigurati hranu, pa će iz osobnog interesa braniti pokrajinu od turskih navala[24]. Zahvaljujući papi za poslanu pomoć, Cosmi je dodavao uvijek novu molbu istoga sadržaja, jer su potrebe sve više rasle. "Neće to biti posljednji put - kaže u jednom od mnogih svojih pisama - da ste spasili život tolikim nesretnicima i da ste tolikim shizmaticima olakšali sjedinjenje s Katoličkom crkvom"[25].

B. KATOLIČKAHIJERARHIJAIKRŠĆANIBIZANTSKOGOBREDA U DALMACIJI U 18. STOLJEĆU

Koji stav je zauzimala katolička hijerarhija u 18. stoljeću prema kršćanima bizantskog obreda mogli bismo obraditi na dva načina:

Prvi: izložiti stoje koji biskup u provinciji o tome rekao i učinio;

Drugi: iznijeti stav jednog ili dvojice prelata karakterističan za opće mišljenje i djelatnost drugih biskupa u Dalmaciji.

Prvi način bio bi prikladan u slučaju daje među biskupima, s obzirom na spomenuti problem, bilo velikih razlika u riječima i djelima. No, takve razlike jedva se mogu zapaziti. One, u stvari, nisu ni postojale ako se izuzme slučaj dvaju splitskih nadbiskupa, Cupillija i Laghija[1], ali ni tu se nije radilo o načelnim razlikama nego više o načinu praktičnog provođenja zajedničkih načela. Zato mi se drugi način čini prikladnijim pa ću ga i upotrijebiti u obradi ovog poglavlja.

Slijedeći drugi način, izbor osoba-predstavnika nije uopće težak. Zadarski nadbiskupi Vinko Zmajević (1712-1745) i njegov nasljednik Mate Karaman (1745-1771) odmah se kao takvi nameću. Ne nalazimo ni jednog biskupa u Dalmaciji koji bi im mogao

[23] ASVat. *Vescovi,* vol. 71, f. 202. Pismo kardinalu Cibu od 13. kolovoza 1685.

[24] Ondje, f. 201. Pismo od 20. srpnja 1685.

[25] Ondje, f. 78. O karitativnoj djelatnosti Cosmijevoj i o njegovom nastojanju da od pape dobije nešto hrane za Morlakc, v. PELTRINIERI, O.M., *Notizie inlorno alta vita di quairo arcivescori di Spalatro,* Roina 1829, str. 9-27.

Usp. str. 63. Dakako da nisu svi dalmatinski biskupi imali o ovom pitanju uvijek identično mišljenje sa Zmajevićem i Karamanom niti su se toliko zanimali tom problematikom. Možemo to vidjeti iz pisma Karamanova povjerenika u Veneciji, Pcttanija.koji 16. srpnja 1754. moli Propagandu da potakne dalmatinske biskupe neka postupaju poput zadarskog nadbiskupa. On je uvjeren da će inicijativu zadarskog nadbiskupa (Karamana) podržati biskupi skradinski (Antun Bcčić). rapski (Ivan Calebotta) i ninski (Antun Tripković). Za ostale ne zna što misle (SC, *Dahnazia,* vol. 11. f. 154rv). No kada govorimo o stavu Katoličke crkve u Dalmaciji prema kršćanima bizantskog obreda, odnosno pravoslavlju u Dalmaciji onda nam se čini da je taj stav najpotpunije i najjasnije izražen kroz spise i rad gore spomenute dvojice katoličkih prelata.

parirati u vjerskoj i humanističkoj kulturi, kao ni u aktivnosti i zauzetosti, poglavito u pitanju koje nas ovdje zanima. Izlažući misli koje su pokretale njihovu djelatnost i koje izbijaju iz njihovog rada i pisanja dobit ćemo vjernu sliku stava katoličke hijerarhije u Dalmaciji - a i one u Rimu jer su ova dvojica bili u neprestanoj vezi sa središnjim ustanovama Katoličke crkve - prema fenomenu pravoslavlja u dalmatinskim biskupijama.

Kad bih se opredijelio za nekog drugog prelata, izlaganje bi bilo nepotpuno; a s druge strane kad bih iznosio sve što je koji biskup pisao i činio s obzirom na pravoslavlje u Dalmaciji, morao bih nužno mnogo toga ponavljati. Smatram da mi način koji sam izabrao daje najbolje garancije da izbjegnem jedan i drugi nedostatak. Time ne isključujem druge biskupe i njihovu djelatnost. Njihovi nazori i interventi, bar u glavnim crtama, izneseni su već u prvom dijelu ove knjige. Slika će biti dopunjena još bolje u ovom dijelu, a djelatnost gore spomenutih biskupa služit će mi kao ideja vodilja.

Vinko Zmajević nije se zadovoljavao tek sporadičnim i slučajnim intervencijama; trsio se da svojem suprotstavljanju pokušajima pravoslavaca dade povijesnu i dogmatsku pozadinu, znanstveno dokumentiranu. Tijekom svog episkopata uspio je smjestiti dosta svojih kandidata na biskupske stolice u Dalmaciji[2] a svom kandidatu i učeniku Mati Karamanu osigurati nadbiskupsku stolicu u Zadru.

Vinko Zmajević[3] rodio se u Perastu, u Boki Kotorskoj, u prosincu 1670. Njegov stric Andrija, barski nadbiskup, priskrbio mu je, nakon završenih nižih škola u domovini, mjesto u zavodu Kongregacije za širenje vjere (de Propaganda fide). Pošto je doktorirao iz filozofije i teologije, vratio se u rodni grad, gdje mu mletački Senat povjerava opatiju sv. Jurja, nedaleko Perasta. Imao je tek 31 godinu kada ga je papa Klement XI, 18. travnja 1701., imenovao barskim nadbiskupom i u isto ga vrijeme odredio za apostolskog vizitatora Albanije, Makedonije, Srbije i Bugarske. Još kao opat u Perastu Zmajević je predložio Propagandi plan rada s pravoslavnim biskupima koji se pokažu spremnima da prihvate uniju[4]. Vjerojatno je zbog toga uslijedilo njegovo imenovanje apostolskim vizitatorom u spomenutim zemljama. Nakon godine dana biskupovanja najavio je održavanje sinode (sabora), što je doista i ostvario 1703. godine. Sinoda (sabor) je nazvana "albanska" (con-

Nadb. Laglii.

Kafi

Viđi „Cattalogi dc soggctti llccl(csiasti)ci capaci c dcgni d'csscrc promossi alli Vescovati di Dalmazia" u SC, *Dalmazia.* vol. 9, ff. 229r-230r.

Do sada, na žalost,još nemamojedne monografije o Vinku Zmajeviću. Vrijedno je spomenuti ono što je napisao Antun BAŠIĆ (Bassich) u knjizi: *Notizie della vita edegli scrittidi tre illustri Perastini* (Dubrovnik 1833). Zmajeviću su posvećene stranice 1-23. U „Hrvatskoj prosvjeti" 15/1928, str. 58-63. Pavao Butorac je ukratko iznio ono što je Bašić dao opširnije. Već su navedena neka djela gdje je rasprcna građa za životopis Vinka Zmajevića. l'avao Butorac je u ..Starinama" 41/1948, str. 85-100 objavio četiri Zmajevićeva pisma.

Nisam imao u rukama Zmajevićev plan. Možda se radi o pismu koje je uputio Propagandi krajem 1695. Tu on govori o šteti koju trpi Katolička crkva u Trebinju i llereeg-Novom zbog odsutnosti biskupa i zbog djelovanja „grčkih kaludera" *(Acta,* vol. 65, p. 236. br. 10; *l.ettcrc rovari,* vol. 84, t". 59). Na Kongregaciji je 2. travnja 1696. postavljeno pitanje: ..Che risposta tlcbba darsi all'Abbate ili Perasto cica il progetto da lui t'atto intorno ai Vescovi, ehe si mostrano disposti all'unione" *(Congrcgazioni particolari,* vol. 31, f. 210r). Na slijedećem posebnom zasjedanju (congr. partieolare). održanom 10. truvnja iste godine, odlučeno je ovako: ..Scribatur Abbati Perusti laudando eins zelum, ipsiquc iniungatur. ul insinuent Kpiscopis, et Monachis graecis bene dispositis, quod, abdieato pri:is Sehismate, et emissa Catholicae ficlei prot'essione in manibus Kpiscopi Catharensis. alk|ui eorum ud Urbem acccsscrint, benigne cxcipiuntur, et euni eonieatu alias ijsdem dato dimittentur." Slijedećeg dana papa je izrazio svoju suglasnost s odlukom (Ondje, f. 21 Irv). Usp. također Zmajevićevo pismo o istom predmetu od 2). kolovoza 1695. (SOCG. vol. 522, br. 10).

Nadb. Bizza.

Nadb. Dinarić.

Grb Vicka Zmajevića.

Grb Mate Karamana.

MISSALE
ROMANUM
SLAVONICO IDIOMATE
JUSSU SS. D. N. PAPÆ
URBANI OCTAVI
EDITUM.
ROMÆ, MDCCXLI
Typis, & impensis Sacræ Congregationis de Propaganda Fide:
SUPERIORUM FACULTATE.

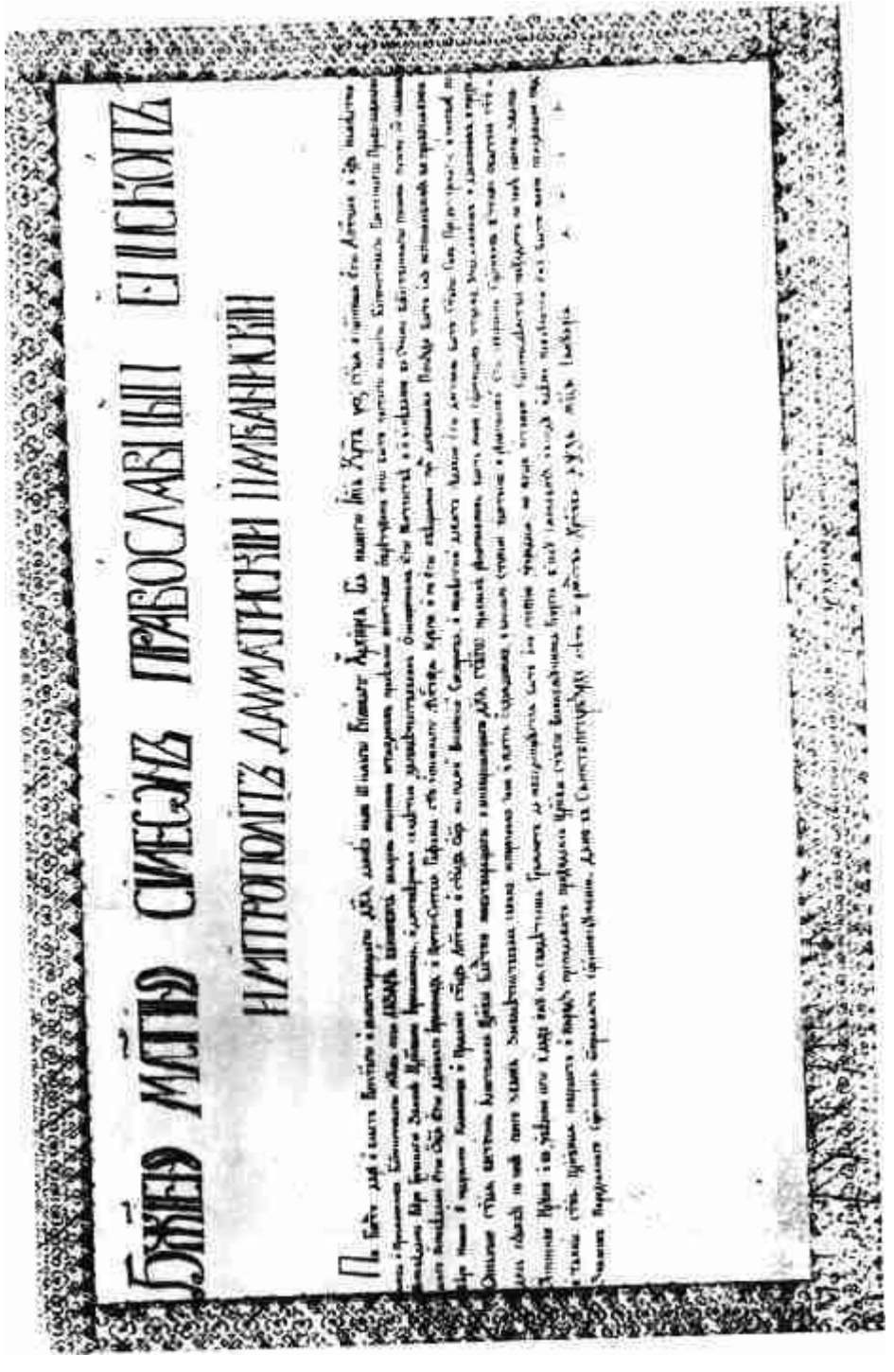

cilium albanese). Sve njezine akte potvrdila je Kongregacija za širenje vjere i cijela katolička Albanija, dakako i tzv. Mletačka Albanija, trebala je prihvatiti zaključke ove sinode. 1706. Propaganda je na svoj trošak dala tiskati spomenute akte[5].

1704. Zmajević je imenovan apostolskim povjerenikom za Albaniju i Srbiju. Kada je 1713. premješten za zadarskog nadbiskupa potvrđen je ponovno vizitatorom spomenutih zemalja, a 1737. -njegova vizitatorska prava proširena su i na Bosnu[6].

S tolikim ovlaštenjima mogao je vršiti veliki utjecaj na razvoj vjerskih prilika na cijelom Balkanskom poluotoku. Pape Klement XI, Inocent XIII, Klement XII i Bcnedikt XIV postavljali su na biskupske stolice u Dalmaciji, Albaniji, Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj većim dijelom njegove kandidate.

Vinko Zmajević umro je u Zadru 11. rujna 1745.

Mate Karaman[7] rodio se početkom lipnja 1700. u Splitu, gdje je završio teološke studije i primio svećenički red 18. rujna 1723. 1724. prešao je Karaman u Zadar "u nadi da će kod Monsinjora zadarskog Nadbiskupa naći kakvo svjetlo u prilog ilirskog klera", i tamo je u sjemeništu Florio postao profesorom filozofije[8]. Sjemenište Florio,nazvano po svom osnivaču Bernardu Floriu, zadarskom nadbiskupu (1642-1656), zvat će se poslije i latinsko sjemenište za razliku od Ilirskog sjemeništa koje će osnovati Vinko Zmajević. 1732. poslao je Zmajević Karamana u Rusiju da nauči liturgijski jezik ruske (rutenske) redakcije i da se u njemu usavrši. Vrativši se 1737. u domovinu dao se na ispravljanje i tiskanje glagoljskih liturgijskih knjiga. 1739. doktorirao je na Propagandi. 1741. imenovan je osorskim biskupom, a nakon smrti Vinka Zmajevića postao je zadarski nadbiskup[9] i nastavio rad svoga prethodnika. Umro je u Zadru 7. svibnja 1771.

Zmajevićev i Karamanov stav u odnosu na kršćane bizantskog obreda u Dalmaciji, možemo ukratko ovako sažeti: Kršćani bizanstkog obreda u Dalmaciji su shizmatici jer su poučavani od shizmatičkih učitelja; zbog toga je potrebno onemogućiti djelatnost shizmatičkih učitelja, što praktički znači: ne dopustiti utjecaj pravoslavne hijerarhije u Dalmaciji. To je preduvjet za uspješan rad na sjedinjenju tih kršćana s Katoličkom crkvom; glavnu ulogu u radu na sjedinjenju jedan i drugi, kao i svi oni koji su s njima surađivali, pripisuju „ilirskom" (tj. glagoljaškom) kleru.

Izdanje nosi naslov: Concilium provincialc sive Nationale Albanum habitum anno MDCCIII. Propaganda je 1803. objavila i drugo izdanje (vidi BLAŽEVIČ, V., *Concilia et svnodi in territorio hodiernoe Jugoslaviae celebrata,* Vincentiac 1967, str. 55-56).

[6] *Registridi Brevi, Fondo di Vienna,* vol. 64, ff. 69-70.

Podatke o Karamanu uzeo sam iz knjige Marka Japundžića: *Matteo Karaman,* Roma 1961. Koje mjesto zauzima Karaman u našoj crkvenoj i kulturnoj povijesti nećemo znati prije nego dobijemo solidnu monografiju o Zmajcviću.

[8] JAPUNDŽIĆ, M., Nav. dj. str. 26.

[9] Značajni su motivi Karamanovog imenovanja za zadarskog nadbiskupa. Njih čitamo u dopisu papinske kaneelarije Propagandi 6. listopada: „Restando N.S. seniprc mai formo nel proponimonto di non conferire le Chiese di Dalmazia se non ehe a Soggetti, ehe fra le altre qualitä rieercate da SS. Oanoni possiedono anche perfetam(en)te la lingua Illiriea seeondo il Dcereto altre volte falto dalla Cong(regaziolnc di Propaganda, ha stabilito questa sera di promuovere alla Chiesa Arcivescovi le di Žara Mons(ipno)r Caraman..., et a quella di Ossero il sacerdote D. Nicola Dinarico Avvocato fiscale dolla Nunzialura di Venezia" (SC, *Dalmazia.* vol. 9, t'. 633rv).

l. Kršćani bizantskog obreda su shizmatici jer su poučavani od shizmatičkih učitelja[10]

Za razliku od civilne uprave, koja je barem službeno smatrala kršćane bizantskog obreda u Dalmaciji katolicima, latinski biskupi su ih smatrali shizmaticima. S obzirom na narod, radi se samo o materijalnoj shizmi, jer narod je bio shizmatički utoliko, ukoliko je prihvaćao nauku koju su mu propovijedali predstavnici hijerarhije njihovog obreda, a ta hijerarhija je i formalno bila shizmatička. Shizma će trajati sve dok bude postojao vez između naroda i shizmatičke hijerarhije. Zbog toga biskupi traže načina kako da oslobode narod od podložnosti toj hijerarhiji i da ga oni poučavaju, što je — prema njima — bilo izvedivo, jer je narod jednostavan. poučljiv i otvoren ispravnoj evanđeoskoj pouci.

No, u Dalmaciji su u 18. stoljeću živjeli kršćani koji su bili ,-manje ili više, povezani sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Prema tome, postojale su i dvije vrste shizmatika. U čemu se oni razlikuju, najjasnije je izrazio Zmajević u svojoj "dizertaciji" koju je 22. kolovoza 1743. poslao Tajniku propagande.

Shizmatici *prve vrste,* ili kako kaže Zmajević "prvog razreda", nastavaju primorske gradove i drže samo one zablude koje imaju orijentalni Grci nakon što su se odijelili od Rimske crkve. Oni imaju svoje crkve i pastire—svećenike ili monahe koji njima upravljaju u stvarima koje se odnose na obred i prema potrebi dijele sakramente. Neki od tih tvrde da su sjedinjeni s Rimskom crkvom, ali djelima to poriču, izuzev šibenskog paroha Nikole Metakse. Ti svećenici nekoć su dobivali jurisdikciju od filadelfijskog arhiepiskopa, nastanjenog u Veneciji, a sada je dobivaju ili od protosinđela u Veneciji — ukoliko im on to uopće može podijeliti — ili od katoličkog biskupa u biskupiji gdje vrše parohijsku službu. Naime, kada narod nekoga pozove za svog svećenika, prije nego ovaj preuzme službu, predlože ga biskupu na potvrdu.

Shizmatici *druge vrste,* ili "drugog razreda" žive u selima i utvrdama velikog dijela Dalmacije. U zadarskoj nadbiskupiji imaju dvije parohije, u ninskoj ih je trideset, a u svim ostalim dalmatinskim biskupijama ima ih manje nego u ovoj posljednjoj. Ovi shizmatici mnogo su gori od prvih. Osim onih koje ispovijedaju prvi, ovi imaju još mnogo drugih zabluda. Za vrijeme vizitacije primaju latinskog bikupa, ali da ih na to ne prisiljava civilna vlast brzo bi se toga otarasili; to je očito i iz toga što su prošlih godina tražili da imaju svog vlastitog biskupa. Njihovi svećenici, hoće ili neće, moraju, po nalogu civilne vlasti, tražiti jurisdikciju od latinskih biskupa. Onaj dio vjernika bizantskog obreda koji priznaje biskupe svojim pastirima ne usuđujemo se dati latinskim župnicima jer je to prvima jako odiozno. Od brojnih svećenika samo je jedan u pravom smislu katolik: kaluđer Stefan (Vukčević), kojemu je povjerena uprava crkava u Ceranju i Jagodnju[11].

Težište svojeg rada biskupi će usmjeriti na obraćanje ovih shizmatika "druge vrste".

Kako to izvesti?

Postoje dva moguća načina: prvi je da se obrati hijerarhija koja će onda poučavati narod u pravoj vjeri; drugi je da se ukloni hijerarhija te da latinski biskupi preuzmu na sebe brigu oko poučavanja puka. *.

[10] Ovdje se uglavnom radi o Morlacima bizantskog obreda i o Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Gdje se radi o Grcima po narodnosti biti će posebno naglašeno.

[11] SC, *Dalmazia,* vol. 9, ff. 397r-399r.

Za dalmatinske biskupe je sjedinjenje na razini hijerarhije odviše naivno i iluzionističko. Neuspjeh takvih pothvata očit je iz primjera prošlosti. No. ono ne dolazi u obzir i zbog uvjerenja katoličkih biskupa da jedan biskup istočnog obreda ne može zakonito vršiti jurisdikcijske čine unutar granica rimskog patrijarhata. Čak i u slučaju da se predstavnici pravoslavne hijerarhije pokažu skloni za pregovore oko unije, ne bi im se smjelo povjerovati, jer, prema mnogim svjedočanstvima iz prošlosti, to još nije nikakva garancija da će se dogovori poštivati. Stefan Ljubibratić, a i sam srpski patrijarha Arsenije III Crnojević, pokazali su se sklonima u neko vrijeme za uniju, ali samo s tom namjerom da učvrste svoj položaj kako bi poslije nastavili s borbom protiv latinskih biskupa i njihove jurisdikcije nad narodom bizantskog obreda[12].

Dakle, da bi se narod bizantskog obreda mogao poučiti u pravoj vjeri, treba ga odvojiti od takvih učitelja; inače se neće nikada osloboditi zabluda koje siju predstavnici Srpske pravoslavne crkve[13].

Pregled "srpskih zabluda", izložio je Zmajević u svom spisu "Specchio đella verita" (Zrcalo istine), koji je sastavio s nakanom da onemogući uvođenje biskupa bizantskog obreda u Dalmaciju, ili još točnije, da uvjeri mletačku vladu kako treba prognati iz mletačke države Stefana Ljubibratića. Spis je sastavljen 1721., a nalazi se u Arhivu kongregacije za širenje vjere (Propagande)[14].

U uvodu Zmajević nadugo opisuje vjersku situaciju u Dalmaciji, iznoseći djelatnost Nikodima Busovića i Savatija Ljubibratića, a potom u dvanaest poglavlja, obrađuje slijedeću materiju:

I. Religija je temelj kraljevstvima (principatima) i potpora kraljevima (ff. 26v-33r)

II. Poganska religija je pronalazak starih pogana da bi po njoj učvrstili autoritet i moć suverena (ff. 33v—39v).

III. Kršćanska religija je, nasuprot poganskom praznovjerju, jedini garant sreće kraljeva (ff. 40r^4v).

IV. Kršćanski kraljevi su zadovoljni kada čuvaju u državi čistu katoličku religiju (ff.45r-51r).

V. Hereza, ako nije ugušena u času kad se pojavila, postaje okrutni zatornik kraljeva (ff. 51v-58r).

VI. Shizma je jednako opasna kraljevima, jer je gotovo uvjek povezana s herezom (ff. 59r-64v).

VII. Shizmatici su gori od heretika protiv kršćanskih kraljeva (ff. 64v— 69r).

VIII. Zablude srpske shizme (ff. 69v-75v).

DC.Srpskim biskupima je lako položiti ispovijest vjere samo da zavaraju druge, ali time uspijevaju biti još gori na štetu katoličke religije (ff.75v—80v)..

X. Od kolike su štete srpski biskupi i kaluđeri za mir u državi (ff. 81r—86v).

XI. Srpski narodi, kao heretici i shizmatici, bili su uvijek na štetu knezova i kneževstva (ff. 86r-91v).

j$_3$ SOCG, vol. 629, f. 298, u Kongregaciji 23. lipnja 1721.

Pismo je od 24. travnja a u Kongregaciji 15. svibnja iste godine (SOCG vol 688 f 439) Tekst koji je tiskao Milaš *(Documenta,* str. 248-249) s obzirom na sadržaj vjeran je originalu' Milaševi „ispravci" su pravopisne naravi.

SOCG, vol. 631.

XII. Za pohvalu je stav Mletačke republike da čuva svoju državu čistu od hereze (ff.92r-98r).

Cijelo, dakle, Vili poglavlje obraduje "srpske zablude". Ovo poglavlje bit će poslije prepisivano i citirano od drugih dalmatinskih biskupa[15]. Zato mi se čini ovdje najprikladnije slijediti Zmajevićevu misao iznoseći u sažetom obliku ono što je on opširnije prikazao u tom poglavlju svoga "Zrcala istine".

Krivo je mišljenje, kaže Zmajević. da je srpski obred istovjetan s grčkim [16]. U srpskom je kleru prevladalo neznanje, „koje je bilo njegova majka odgojiteljica i učinilo ga različitim od roditelja u dogmi i nejednako u vjerovanju". Naime, uvijek je neznanje prevladavalo u srpskom kleru. Srbija nije nikada imala ni škole, ni studija, niti knjiga, osim onih koje služe u crkvenim funkcijama. Lišena, dakle, svjetla, upala je lako u tamu. Nije mogla biti potpomognuta od savezničke Grčke čiju nauku nisu mogli shvatiti oni koji su znali samo "ilirski" jezik.

Albigenška hereza, protjerana iz Francuske i ugošćena u Srbiji, "preživjela je sa svojim otrovom medu Srbima; ona ih je jedanput ranila svojim zlom i ostavila ožujak koji ih i sada izobličuje".

Ističu se u mržnji prema Katoličkoj crkvi. Ispovijedaju da su katoličke crkve nedostojne za sveti kult. Ne poštivaju svete slike ako nisu oslikane na grčki način. Kažnjavaju one koji upotrebljavaju blagoslovljenu vodu i to tako da ostružu dio koji je njome poškropljen kao da je zaražen i uprljan. Ne služe liturgiju na latinskim oltarima prije nego ih operu pa blagoslove, ili sruše pa ponovno sagrade. Katoličku vjeru nazivaju poganskom ili, još gore, pasjom.

Gori su od anabaptista, jer ne samo da proglašuju nevaljanim katoličko krštenje i krštavaju katolike ponovno, nego niječu valjanost i drugih tajni, smatrajući nečistima žrtve, svetišta i katoličke sakramente. "Afrički Donatisti izgleda da su uskrsnuli u tim Srbima". Katolici postavljaju novokršteniku pitanje: "Odričeš li se sotone i svih djela njegovih?", oni, međutim, pitaju: "Odričeš li se pape, subotnjeg posta i latinskog križa?"

Ako je srpska hereza "gora od anabaptističke, jednaka donatističkoj, drugarica ikonoklastičkoj....saveznik je i origenističkoj jer niječe vječnost paklenih muka na korist slobodarstva i na probitak epikurejskoj školi. Naime, crkvenjaci tu robu šire jer im donosi znatne zarade".

"Nisu to jedine hereze, ni jedine zablude srpskog naroda; jer prolazeći on velikim morem bez kormilara, udara u druge grebene, bijedan i nesretan. Niječe također slobodno mišljenje; niječe daje smrtni grijeh obični preljub; dozvoljava otmice, razrješuje ženidbe".

Srpska crkva se također uprljala simonijom. Ispovjedno sudište je javni trg gdje se grijesi prodaju. I druge sakramente uvjetuju novcem.

Bez sumnje, mnoge zablude rođene su iz neznanja, ali nije im to jedini izvor. Neznanje prati Zloba (Malizia), koja je tim goropadnija, što je više pomiješana s osjećajem

Usp. izvještaj šibenskog biskupa Karla Antona Donadinija o vjerskom stanju u Dalmaciji u *Documenta,* str. 187-195.

O istom predmetu radi i izvještaj splitskog nadbiskupa Antuna Kačića iz 1734. (Nav. dj. 212-232) i Karamanov spis „Del elero illirieo" (Arhiv Propagande, *Miscellanea, Bosnia,* II, 1-30), u kojem je VIII poglavlje čitavo posvećeno ..srpskim zabludama"; u svom izvještaju iz 1750. Karaman nam daje samo sažetak (GENTILI ZZA. *G. Miscellanea, didocumenti.* str. 496-502).

I ovdje, kao i inače, riječ „obred" ne znači samo ceremonije nego ima i svoj sadržaj.

mržnje na latinski obred. Sva je krivica u episkopima i kaluđerima koji grade vlastitu sreću na mržnji i odbojnosti. Oni znaju slabost svojih dogmi, tj. da bi lako izgubili u vjerskoj raspravi s katolicima, pa izmišljenim bajkama fasciniraju narod.

Na koncu ove "velike šume zabluda" Zmajević dodaje daje pretvaranje (simulacija) veliki meštar koji si je podigao katedru u srpskom kleru. Jedno su u turskoj, a drugo u kršćanskoj okolini, "mijenjaju oblik i prema različnosti klime uzimaju različite izglede".

Zmajević ne pridaje sve to narodu bizantskog obreda, kao što ne čine ni drugi dalmatinski biskupi, nego samo onima koji poučavaju narod. Puk, zbog svog neznanja, ne razlikuje istinito od krivoga. Potrebno je, prema tome, zabraniti krivim učiteljima da daju svoje štetne pouke, a narod da poučavaju pravi učitelji, konkretnije, katolički biskupi.

Iako je krajnje kritičan prema naučavanju i vjeri Srpske pravoslavne crkve, kada mu je bilo postavljeno pitanje da li pravoslavni svećenik može valjano podijeliti neke sakramente, Zmajević je nedvojbeno bio za valjanost, bar kod nekih sakramenata. Naime, dubrovački biskup ne samo da je zabranio jednom kaluderu dijeljenje sakramenata nego je i podijeljen sakramenat proglasio nevaljanim. To je potaklo neke ugledne kršćane i svećenike u Dubrovniku da se obrate na Rim. Propaganda je o tome zatražila Zmajevićevo mišljenje stoje on iznio u svojoj „dizertaciji" od 12. kolovoza 1743.

Za potvrdu valjanosti podijeljenih sakramenata Zmajević navodi primjer iz prvih kršćanskih vremena, i to citirajući svete Oče koji su branili valjanost krštenja podijeljenog od heretika; zatim nadodaje primjer iz Dalmacije gdje biskupi dopuštaju kaluđerima i svećenicima bizantskog obreda, iako znaju da su heretici i shizmatici, da dijele sakramente. Time,kaže Zmajević, izabiru manje zlo[17].

2. Ne smije se dopustiti uspostavljanje pravoslavne hijerarhije u Dalmaciji

aj Tome se protivi struktura Crkve i njezini zakoni

Između krilatica kojima se mnogo operiralo i kojima se davala velika važnost bila je "novost". Latinski biskupi su se tužili da pravoslavna hijerarhija nastoji uvesti u Dalmaciju jednu novost kada ide za tim da u Dalmaciju uvede biskupa bizantskog obreda. Pravoslavci su se tužili da latinski biskupi pokušavaju uvesti jednu novost kada idu za tim da zabrane obdržavanje bizantskog obreda. Civilna vlast, već prema političkoj situaciji, upozoravala je jednu ili drugu stranu da se čuvaju novosti. Čitajući spise iz onoga vremena često se susrećemo s tim strahom od novoga. Jedan latinski prelat, odgovarajući na apologiju napisanu u prilog pravoslavcima, kaže doslovno: „Novosti u stvarima vjere uvijek su opasne, bez obzira kakve su važnosti"[18].

Prema tome uvođenje biskupa bizantskog obreda u Dalmaciju značilo je uvođenje opasne novosti, tim više što već postoje zakoniti biskupi. Da se u jednu te istu biskupi-

[17] SC, *Dalmazia.* vol. 9. ff. 395r, 399r-400r. Na rubu pisma u Propagandi su dodali: „Non currit paritas (|uia Schismatici sunt multo tempore in tali posscssionc in Dalmatia. Idque supponit pactuin, et eonventionem cum Principe laieo... In času Archicpiscopi Ragusini Schismatici non sunt in tali posscssione et Princeps laicusexpulsit Calugerum ex quo pro hac prima više administravit Sacram Sinaxim et Archiepiscopus testatur: 'Che a giovato assai l'csilio del Calugcro vedendosi piti facile la conversione di uuc' Schismatici" (Ondje, t". 399v).

[18] Vat. Lat. 9466, str. 981.

risdikcija biskupa ne proširuje oružjem već dekretima ekumenskih sabora i ovlastima svete Stolice[32].

Ne nalazeći drugo opravdanje za svoje nezakonite pretenzije, nastavlja Karaman, patrijarha se oslanja na obred i jezik. Rusi se smiju ovom novom i nekanonskom zahtjevu budući da su i oni istoga jezika i obreda[33]. Osim toga, stari je i prastari običaj da latinski biskupi upravljaju svojim vjernicima jednog i drugog obreda. Evo kako to Karaman dokazuje.

Četvrti lateranski sabor (1215), održan pod Inocentom III u prisustvu carigradskog i jeruzalemskog patrijarhe[34], u devetom kanonu, zabranio je više biskupa u jednoj biskupiji, iako je nastanjena narodom jednog i drugog obreda, i naredio je neka se biskup pobrine da jedan i drugi obred ima podobne službenike koji će, prema različitosti obreda, slaviti božansku službu i dijeliti sakramente[35]. Papa Inocent III izjavio je da grčkog klerika, podložnog latinskom biskupu, ne smije zarediti jedan grčki biskup bez dozvole latinskog ordinarija[36].

Papa Pijo IV bulom "Romanus Pontifex" od 16. veljače 1563. podložio je jurisdikciji latinskih biskupa Grke koji su boravili u njihovim biskupijama i naložio im da budu poslušni biskupima '4amquam superioribus suis, suarumque animarum Pastoribus" (kao svojim poglavarima i pastirima svojih duša)[37].

Kao dokaz za to Karaman citira pismo kojim papa Aleksandar II (1061-1073), daje nadbiskupu dukljanskom i barskom Petru ovlast da upravlja samostanima latinskim i grčkim ili slavenskim[38].

Na koncu Karaman nabraja odredbe civilnih vlasti koji su na crti gore iznesenog stava, i zaključuje da pećki patrijarha ne može nazivati svojim ono, što po odlukama ekumenskih sabora, bulama rimskih papa, po staroj i nikad prekinutoj praksi i po želji gospodujućeg kneza, pripada latinskim biskupima[39].

cl Uvođenje biskupa bizantskog obreda bilo bi štetno za kršćane bizantskog obreda, za Katoličku crkvu i za Mletačku republiku

Dogmatski je razlog, po tumačenju latinskih biskupa, jasan. Budući daje Srpska crkva shizmatička i heretička, ona zajedno sa svojim službenicima nije učiteljica istine i sigurni vođa na putu spasenja. Pače, ona sije među svojim podanicima opasno sjeme krivih nauka i dogmatskih zabluda. Zar nije, dakle, šteta biti podanik takve Crkve i biti poučavan od takvih učitelja?

[32] Vat. Lat. 9466,str. 43.
„Li Moscoviti e Rutcni si ridono di una tale nuova c non canonica ragione per la quäle anchc il Patriarca di Costantinapoli acquistercbbc giurisdizione, c in Vcnczia, ove sono molti, c in Dalmazia, dovc sono poeni li Grcci" (Ondje. str. 50).
Crkveni Istok bio je, izuzevši maronitskog primasa, zastupljen samo po latinskim biskupima iz Grčke i križarskih država. Prema tome zastupljena je samo latinska hijerarhija.
Vat. Lat. 9466, str. 51; usp. *Conciliorum...,* str. 215, br. 9. Isto kod Zmajevića *(Documeta,* str. 199) ijcdnog drugog dalmatisnkog prelata (Borg. Lat. 295, str. 107).
[36] Vat. Lat. 9466, str. 51.
[37] Ondje, str. 52.
„... Monasteria tam Latinorum quain Graecorum sive Slavorum eures" (Ondje, str. 52. Ups. također Borg. Lat. 295, str. 101-102).
[39] Vat. Lat. 9466, str. 55.

Druga šteta je u ništetnosti (nevaljanosti) sakramenata koje dijele takvi službenici; jer istočni patrijarhe, prema tome i pećki, nemaju nikakvo pravo na jurisdikciju u Dalmaciji i ne mogu je prenijeti na druge biskupe: zato su sakramenti podijeljeni od pravoslavnog klera bez ovlaštenja zakonitog pogiavara nevaljali[40]. Ako latinski biskupi podijele pravoslavnom kleru jurisdikciju, sakramenti su valjani iako su podijeljeni od heretika i shizmatika[41].

Osim toga, novi biskupi i njihovi službenici bi, kako su to već prakticirali poznati "pseudobiskupi" prigodom vizitacija po Dalmaciji, kršćane bizantskog obreda opterećivali velikim nametima[42].

Čak da episkop i položi ispovijest katoličke vjere, vjera bi pretrpjela velike gubitke, jer su-episkopi bizantskog obreda veoma nestalni, uvijek spremni okrenuti lice. Dobri katolici bi mu povjerovali, a on bi ih, zapravo, vodio u shizmu[43]. Osim toga, kaže Karaman, Morlaci bizantskog obreda u Dalmaciji su poput potoka raspršeni po biskupijama latinskih prelata; preko biskupa vlastitog obreda postali bi jedna jaka rijeka koja bi pred sobom rušila. Novi biskup osnovao bi deset biskupija - koliko ima latinskih - uživao bi poštovanje desetorice biskupa i tim bi ugledom lakše sijao shizmatičke zablude, — naravno na štetu Katoličke crkve. Uslijed toga ne treba isključiti mogućnost da se s latinskim obredom u Dalmaciji dogodi ono što se s njime dogodilo u Bugarskoj i Srbiji[44] ,

U uvođenju, dakle, biskupa bizantskog obreda u Dalmaciju latinski biskupi nisu vidjeli samo krnjenje svoje jurisdikcije nego i direktni napad na katolicizam u Provinciji. Jer "tamo gdje su latini u manjini slijedili bi njihov obred koji je više prilagođen slobodi osjećaja i interesa", kaže Karaman, citirajući riječi zadarskog arhidakona Valerija Ponte

1720. Zmajcvić kaže samo da bi takva jurisdikcija bila nevaljana (nulla) *(Documenta,* str. 125). U izvještaju iz 1725. već govori o „nullitä dci sacramcnti per i quali ci vuole la giurisdicione dcl supcriorc legitimo" (Nav. dj. str. 197). Jedan dalmatinski prelat piše 1755. da bi kršćani bizanstkog obreda u slučaju da im je poglavar shizmatik beskorisno (inutilmcnte) primali sakramente (Vat. Lat. 9466, str. 677). Takvo mišljenje je iznio i povjerenik Klementa XI (1700-1721) u svom izvještaju. Autor izvještaja tvrdi da zbog toga što patrijarhe carigradski i pećki, kao i njihovi službenici, nemaju potrebne jurisdikcije „vcngono ad csserc nulle lc confessioni ehe odono, nulli li Matrimonij a' quali assistono, o per se stcssi o per li Patriarch! (sic! Čitaj: parroci) da loro cletti, c nulto tutto cio di sagro e san-,to, a cui, pcrche sia valida, si riccrca valida la giurisdizione presa canonicamcnte, da chi canonicamentc la possicde e canonicamcnte la trasmctte nclli suoi sostituti" (GENTILLIZZA, G., *Sulla chiesa slavo ortodossa in Dalmazia,* str. 87-88).
[41] Vidi str. 116-117.
Documenta, str. 172 i 240; Vat. Lat. str. 90.
[43] „Avrebbe dunque il Vescovo ad essere Cattolico, o Scismatico? Questo non certo, perche sarebbe un vero inganno, e danno grave, cd a grave scandalo degli Innocenti Cattolici... c quello ehe e piu, senza accorgersi (i cattolici di rito greco) diverebbero un poco alla volta tutti Scismatici quanti sono nel Veneto Paese" *(Riflessioni sull.apologia secondа;* spis napisan oko 1755. a nalazi se u Vat. Lat. 9466. Citirani tekst je na str. 677).
[44] Non so ehe sarebbe del nostro Rito. So bene ehe in duc vasti Regni, di Bulgaria e di Servia, il Rito Latino t'u assorbito dal Rito Serviano. So ancora ehe il Vescovo di Budua intervenuto alConcilio di Trento, non risiede piu. L'infelice Diocesi per la vicinanza dcl Vescovo di Montenegro trovasi quasi rimasta senza Rito Latino. La violcnza, unita alla rilasciata Morale trionfa appresso i Serviani e li vicini i Prolessori (!) di Rito Latino o uccisi cadono, o minacciati ccdono, o spogliati fugono" (Vat. Lat. 9466, str. 67). Sličan sud nalazimo u spisu „Annotazioni sul dispaccio Grimani", napisanom odjednog dalmatinskog prelata, možda baš od Karamana, 26. siječnja 1755. (SC, *Grecidi Croazia, Dalmazia,* itd, vol. 2,1'. 50).

iz 1680[45]. O tome veoma jasno govori ijedan izvještaj nepoznatog autora iz godine 176]. (Bez sumnje izvjestitelj je bio tijesni Karamanov suradnik). Naime, te godine je generalni providur objavio naredbu Senata kojom je dana sloboda vršenja bizantskog obreda u Dalmaciji i u isto se vrijeme latinskim biskupima zabranjuje miješanje u poslove crkava bizantskog obreda na području njihovih biskupija. Evo zaključnih riječi spomenutog izvještaja: "Evo kako Mletačka Pobožnost sramotno popusti; Evo Senata prevarenog i izdanog, evo promijenjene najbolje boje, potamnjeno zlato, evo poremećene jurisdikcije i tolike ovce njihovog tora puštene da lutaju prepuštene same sebi, još gore, slijepom vođenju slijepih i prevrtljivih kaluđera....Loše osobine kaluđera.....navode me ne samo da izgubim nadu u obraćenje Srba, već se jako bojim izopačenja latina...Evo u jednoj biskupiji dva pastira: jednog koji napasa stado i drugi koji ga uništava. Pećki patrijarha neće spavati, kaluđeri će nažalost bdjeti ... i tako će latinski biskupi ostati bez biskupija, a rimskom Prvosvećeniku . . . bit će ugrabljena Dalmacija koja u svojoj tjeskobi viče: Spasi nas, Gospodine, pogibosmo"[46].

Pitanje novog biskupa uvijek se povezuje s osobinama kaluđera, tim više što se prema običajima Istočne crkve, biskupi biraju između kaluđera (monaha)[47].

Uvesti ili ne biskupa bizantskog obreda u Dalmaciju, u krajnjoj liniji ovisilo je od Senata. Zato su jedna i druga strana nastojale pridobiti Senat za sebe.

Dva najvažnija spisa o pitanju pravoslavaca u Dalmaciji katolički biskupi su sastavili upravo zato da uvjere mletački Senat u štetnost episkopa bizantskog obreda. Prvi spis je Zmajevićevo "Zrcalo istine", nastao u vrijeme polemike oko Stefana Ljubibratića[48]. U "Zrcalu" je Zmajević iznio mnogo podataka i mišljenja o odnosima između Države i Crkve, ističući štetnost shizme za jednu katoličku državu i prednost da štiti katoličko pravovjerje[49] . Sve će to poslije preuzeti i ostali dalmatinski biskupi kao argumenat protiv shizmatika pred civilnom upravom. To je učinio i Karaman u svom poznatom izvještaju od 10. travnja 1750. Po važnosti, ovaj spis dolazi na drugo mjesto, odmah nakon Zmajevićevog „Žicala". Razlika između Zmajevićevog i Karamanovog izvještaja je u tome što, u pitanju odnosa Država—Crkva Karaman toliko ne teoretizira već opasnosti shizme za Mletačku Državu potkrijepljuje stvarnim primjerima[50]. Naime, i Republici bi štetio ugled budućeg episkopa, budući da srpski biskup, nazivan vladika, nije smatran samo crkvenim nego i civilnim poglavarom naroda na području njegove jurisdikcije. Episkop ili vladika crnogorski naziva se: "Mi Sava po milosrđu Božjem pravoslavni arhiepiskop cetinjski, skadarski i primorski, vladar crnogorski". Uvođenjem ovakva episkopa oblikovala bt=se jedna nova republika u Republici[51]. Šteta bi bila tim gora što bi rečeni episkop vršio svoju jurisdikciju u prilog stranim silama, točnije u prilog Rusije, koja ide za tim da uspostavi sveopću monarhiju svih kršćana grčkog obreda[52]. Grci "svake sekte" iščekuju i teže za pobjedom i napredovanjem moskovskog carstva[53]. Dobro znam, nastavlja Karaman, da Rusija mnogo drži do Dalmacije i bila bi za nju velika pogodnost da ondje ima jednu sebi vjernu tvrđavu, makar je dobro plaćala. Budući da u Bugarskoj, Srbiji, Bosni, Makedoniji i Dalmaciji živi narod istoga obreda i jezika s Rusima, spreman da prihvati oružje u obranu vjere, mogla bi se oformiti strahovita vojska, u stanju da sruši Carigrad i postavi za svoga suverena monarha njihova jezika i obreda[54].

Ova predviđanja potvrđuje fanatična odanost i poslušnost naroda koji je iz neznanja spreman slijepo slušati naredbe svoga prelata, a to znači da bi se svi shizmatici jednom mogli lako okrenuti protiv interesa Republike[55].

Republika se ne bi smjela dati zavesti njihovim izrazima vjernosti, jer je kod njih, nastavlja Karaman, hipokrizija veoma raširena i ozakonjena u krugovima srpskog klera pa često mijenjaju oblik da ne bi morali mijenjati sudbinu (cambiano figura per non cambiar la sorte)[56].

Karaman spomenuti stav opravdava i potvrđuje nekim primjerima iz povijesti. Među ostalim kaže: "Gledamo vlastitim očima brigu koju vodi Moskovita za ove crkve, ispunjene darovima (tj. knjigama O.M.B.) tiskanim u Moskvi; slušamo vlastitim ušima komemoracije koje se čine u crkvama za prepobožnu caricu rusku i njezin sveti sinod. Znamo da su Grci najviše uprli da Morlaci dobiju biskupa godine 1737., upravo, dakle, u času kada je ruska vojska pljačkala Krim, a druga se kretala da se sjedini s austrijskom, i da je ponovno i ponovno bio predlagan spomenuti Hodočasnik (Lav Avramović) koji je dva puta bio u Moskvi"[57]. U jednom drugom spisu isti kaže: "Povijest nas zatim poučava da podanik sluša suverena različite vjere sve dok ne nađe kneza vlastite vjere"[58].

d) Konkretna situacija u Dalmaciji ne iziskuje uvođenje biskupa bizantskog obreda

Narod može biti i bez njega

A što će biti s narodom bizantskog obreda ako se ostvari želja latinskih biskupa? Pitanje je od velike važnosti za konačnu odluku Senata, jer on se trebao čuvati svake štetne odluke za državu. Opće smjernice Katoličke crkve bile su za očuvanje obreda, čak što više, bilo je dosta naredbi kojima se grko-katolicima zabranjivalo prijelaz na latinski obred. Kako, dakle, sačuvati obred ako se ne dopusti biskup tog obreda?

Što se tiče naroda, neprestano se računalo na njegovu jednostavnost i poučljivost. On će se rado podložiti latinskim biskupima i primiti njihove pouke pošto budu isključeni glavni shizmatički huškači, tj. kaluđeri; zbog toga se i ne postavlja, u stvari, pitanje prihvaćanja od naroda, već pitanje kako udaljiti njegove krive učitelje koji se nalaze u manastirima.

Vinko Zmajević, pošto je izložio srpske zablude i njihovu odbojnost prema katolicima, u svojoj informaciji iz 1720. g. kaže: 'Ova smrtonosna odbojnost ne vidi se kod

[45] Vat. Lat. 9466, str. 87; spis je od Valcrija Ponte, ondje, str. 361-367.
[46] Ondje, str. 712.
[47] Ondje, str. 58.
[48] Vid i gore na str. 115.
[49] Vidi str. 297-298.
[50] Zanimljivo je primijetiti da Karamanov izvještaj od 10. travnja 1750. ima dugi uvod nakon kojeg slijede 12 „konsideracija". Forma, dakle, jednaka onoj Zmajevićevog „Zrcala".
[rt] Vat. Lat. 9466, str. 88-90.
[52] Ondje, str. 63.
[53] *Documenta,* str. 239.
[54] Vat. Lat. 9466, str. 63.
[55] Ondje, str. 64-69; SOCG, vol. 631, ff. 81r-91v; *Documenta,* str. 239-240.
[56] SOCG, vol. 631, ff. 81r-86v.
[57] Vat. Lat. 9466, str. 64.
[58] Ondje, str. 77.

srpskih Morlaka u Dalmaciji; pohađaju oni latinske crkve, poštuju katoličke prelate i postaju familijarni s našim svetištima, misama i svećenicima"[59]. Slično kaže i 1736.: "Malo misle dalmatinski Morlaci na episkopa, privikli su se na to da ga nemaju"[60].

Karaman 1750. izvještava da se još "nikada nisu pokrenuli svjetovnjaci jednog okruga ili sela da traže episkopa". Preveliki su njegovi nameti da bi ga narod tražio. Karaman navodi slučaj jednog svećenika bizantskog obreda koji ga je, sa suzama u očima, molio da mu za poučavanje dade jednog latinskog svećenika, samo da ne mora ići na pouku kaluderima, kamo ga šalje ninski vikar[61]. Ali su nakon 1750. biskupi morali računati s činjenicom da se krug oko kaludera sve više širi i obuhvaća ne samo većinu svjetovnog klera i narodnih starješina, već i obični narod. Taj se proces nije zaustavio ni za Karamanovih nasljednika[62].

Bizantski obred može opstojati i bez episkopa toga obreda

Latinski biskupi nisu htjeli ići preko dozvola opće Crkve, po kojima je i onima koji su prihvaćali katoličku vjeroispovijest trebalo ostaviti njihov obred. Događaji iz prvih godina Kandijskog rata odraz su nesnalaženja u novonastaloj situaciji, a ne nekog određenog plana da se sve prevede na latinski obred[63]. Zmajević u svom odgovoru Nikoli Papandopulo[64] 1721. piše da latinski biskupi propovijedaju obdržavanje bizantskog obreda, ali čista i bez zabluda[65]. Karaman je mislio da su braća Ćiril i Metod, nakon što su obratili Slavene istočnog i zapadnog Ilirika, prvima dali istočni a drugima zapadni obred, obadva u slavenskom jeziku[66], i da latinski biskupi nisu nikada priječili kaluderima da se služe svojim obredom niti su ikada u tu svrhu tražili intervenciju civilnih vlasti[67].

Jednaka svjedočanstva nalazimo kod drugih dalmatinskih biskupa. Skradinski biskup piše 1755. da se ne može zahtijevati oduzimanje prava Srbima na njihove crkve, svećenike, liturgiju i sakramente a da se time ne povrijedi crkvena i državna zapovijed. Ali on u isto vrijeme piše da rečeni kršćani na svaki način trebaju biti podložni latinskim biskupima; inače nisu katolici[68].

Kada su 1754. neki pravoslavci uputili molbu generalnom providuru da zaštiti njihov obred pred latinskim biskupima, ovaj je poslao okružnicu svim biskupima s naredbom da se podložnim "Grcima" sačuva nepromijenjen njihov obred i da ih za to nitko ne smije zlostavljati[69]. Kao odgovor na okružnicu iz svih biskupskih dvorova javljeno je da je naredba i prije bila poštivana i da će tako biti i ubuduće, jer je bizantski (grčki) obred svet kao i latinski[70].

Pojam obreda u pravoslavaca je mnogo širi nego u zapadnjaka. On nerijetko označuje ne samo način izvođenja svetih službi nego i njihov sadržaj, tj. cjelokupnu nauku Pravoslavne crkve. U krajnjoj liniji, za njih sloboda obreda uključuje i pravo na vlastitu hijerarhiju, svoje vode i učitelje, neovisne o latinskim biskupima i o njihovom poglavaru, rimskom papi.

Pitanje održavanja obreda doista je tijesno vezano uz postojanje hijerarhije istoga obreda, jer obred ne može postojati ako nema svoje svećenike, koje posvećuje biskup istoga obreda. Da se svećenički kandidati rede izvan Republike, za Veneciju bi to bio prevelik rizik, jer se tim putem otvara opasan utjecaj stranih sila na unutrašnje državne prilike. Suočeni s tim poteškoćama, biskupi su pokušali nešto novo: zatražili su od pape da jedan latinski biskup može rediti na bizantskom obredu. Medu ostalim, i taj je problem razmatran na sjednici Konregacije za širenje vjere (Propagande) dne 16. rujna 1742., na kojoj je i Karaman osobno sudjelovao. Tada je Karamanu dana ovlast redenja klerika bizantskog obreda u njihovu obredu. Ovlast je vrijedila za cijelu Dalmaciju, ali za one izvan zadarske nadbiskupije trebao je dati svoje dopuštenje mjesni latinski biskup[71]. Na taj način spašava se obred i bez biskupa toga obreda, jer. kako reče Karaman, da se spasi obred nije potreban episkop; dovoljno je da postoje svećenici pod jurisdikcijom latinskih prelata[72], a redi ih u njihovu obredu latinski biskup.

[59] Izvještaj iz 1720.godine *(Documenta,* str. 128).

[60] Nav. dj., str. 240.

Vat. Lat. 9466, str. 90-91. O odnosu pravoslavnog naroda prema latinskim biskupima i Katoličkoj crkvi v. gore. str. 144-154.

[62] Usp. str. 95-96.

[63] Usp. gore na str. 173-176. Ne treba posebno isticati da dalmatinski biskupi prihvaćaju obred a ne Crkvu.

[64] Nikola Komncn Papandopulos, rođen 1655, umro 1749, po narodnosti Grk s Krcte, bio je profesor na Padovanskoj akademiji. Rođen je kao pravoslavac, 1672. prihvatio je uniju i ušao u Družbu Isusovu. Ostaoje uvijek pobornik unijcdviju Crkava. 1721. oštro je napao Zmajcvićevo „Zrcalo istine" kao nepravedno i uvredljivo u odnosu na Stcfana Ljubibratića i Srpsku crkvu *(Documenta,* str. 143-157). U biblioteci Corrcr u Veneciji našao sam njegovo pismo od 6. listopada 1692. u kojem raspravlja o shizmi ijcdinstvu (Ms. P.D. 217c, str. 11-31).

[65] „Trovcra il.suo csame ehe li vescovi dalmatini li predicano l'osscrvanza del rito scrviano, ma puro, c scnza crrori" *(Documenta,* str. 172).

[66] *„E* pcrche S. Cirillo e Metodio... ridussero alla Fede non solo c|uellidell'Illirico Occidentale ma anche quei deUOrientale, ai primi tu dato il rito latino in idioma slavo, gli altri ebbcro collo stesso idioma il rito greco" (Vat. Lat. 8060, f. 118).

[67] Vat. Lat. 9466, str. 176. U istom kodeksu nalazi se (str. 94-185) još jedan opširni izvještaj o kršćanima bizantskog obreda u Dalmaciji. Čini se daje napisan od tijesnog Karamanovog suradnika, po svoj prilici u nadbiskupskoj kuriji u Zadru. Obrazlaganje i stil veoma su blizi Karamanovom izvještaju od 10. travnja 1750. i mogli bismo i ovaj izvještaj lako pripisati Karamanu da se o Karamanu u njemu na par mjesta ne govori u trećem licu. Japumlžić (Nav. dj. str. 107-108) ubraja ovaj izvještaj medu nesigurna djela Karamanova.

[05] SC, *Grecidi Croazia, Dalmazia,* itd. vol. 2, f. 88.

[69] *Documenta,* str. 359.

Dne 9. studenoga odgovara splitski vikar: „Nć gli arcivescovi di questa mctropolitana, ne la loro curia ha giammai irrepugnato e disapprovato il rito greco, riconosciuto per sacrpsanto dalla cliiesa" *(Documenta,* str. 359). Dne 11. studenoga odgovara šibenski biskup: „Sono anchc state c saranno interamente eseguite le vencrabili Ducali... ehe vietano qualunquc ingcrenza nell'osservanza dcl sacro rito dci Greci" (Ondje, str. 360).

[7] „Attenta neccessitate, ut Parrochiis quae in Illyrico per pcrsbyteros graccos servianos Ritus Graeco-Rutheni administrantur initiantur per sacerdotes Catholicos Romanae Ecclcsiae unitos ab Episcopis Schismaticis non initiantur ordinibus contra Catholicae Ecclcsiae prohibitionein. S.Sua benignc anuit, ut pro nunc R.P.D. Ep. us Auxcrcn. Pontificalia Ritu Graeco-Rutheno conferendos, cidem opportunos ad hoc per Brevc concedendo facultates, quibus uti valeat non solum intra liniitcs suac Dioeccsis, sed etiam in aliis Dioecesibus Dalmatiae ubi opus fuerit. praeviis tarnen consensu et dimissoriis propriorum respective ordinarioruni" (SC, *Congregazioni particolari,* vol. 106. ff. 20v-21r); papino pismo nosi nadnevak 4. listopada i objavljeno je u *Bullarium Bencclciti XIV* (tom. l. str. 238. - tom. I. odgovara tom. XV izdanja *„Opera omnia Benedicti XI*\'~ -. Prati 1845). Ovdje imamo još jedan korak naprijed u smjeru dekreta pape Klementa VIII iz 1596. ..Perbrevis instructio". kojim dekretom je papa uspostavio za ,,Italo-Grke" biskupa roditelja bizantskog obreda. Taj biskup nije imao jurisdikciju nego samo vlast redenja (potestatem ordinis). (Vidi o tome l'ERI, V., *Chiesa romana c ,,rito"greco. G.A. Santoro e la Congregazionc dci Grcci (1566-1546),* Breseia 1975). U našem slučaju latinski ordinarij je ujedno i „biskup roditelj".

[72] *Documenta.* str. 267.

Pokušaj, ipak, nije riješio problem. Nisam nigdje naišao na podatak koji bi svjedočio da se Karaman ikada uspio poslužiti ovlašću koja mu je podijeljena. Karaman je, doduše, u više navrata spominjao to svoje pravo, ali ne i da se njime koristi.

Izgleda da je nakon ovog neuspjelog pokušaja Karaman ozbiljno sumnjao u svrsishodnost norme za čuvanje bizantskog obreda. Budući da u pravoslavaca obred uključuje razne predaje i običaje, tj. praktički ima značenje vjere, čuvanje obreda i sjedinjenje s Katoličkom crkvom ne idu zajedno. Naime, kaže Karaman, postigavši željeni cilj, nakon što su svi prihvatili uniju s Katoličkom crkvom, o čemu nam svjedoči povijest u slučajevima kada su Grci svi prihvatili sjedinjenje, u jedan dan se izgubi plod svega truda. "Nama koji radimo na njihovom sjedinjenju događa se kao onom koji pripitomljuje divlje golubove a oni se jednoga dana dignu i odvedu sobom i pitome"[73]. Karaman ne govori nikada o nuždi da se potiče na promjenu obreda, jer su norme opće Crkve u tome bile previše jasne; ali da toga nije bilo, on bi prijelaz preporučio i naredio.

e) Uvođenju biskupa bizantskog obreda u Dalmaciju protive se zakonita prava latinskih biskupa u provinciji

Latinski biskupi nisu nikada molili da im se u njihovim biskupijama dade jurisdikcija nad kršćanima bizantskog obreda. Oni uporno nastoje da se to pravo sačuva i garantira, kao što je bilo od pojave pravoslavnih Morlaka u Dalmaciji[74].

Svoju jurisdikciju opravdavaju božanskim i crkvenim razlozima, kako smo to već izložili. Ali je također, od velikog značenja činjenica da su i Grci i Morlaci bizantskog obreda svojevoljno došli pod njihovu (biskupsku) jurisdikciju i da su je biskupi nastavili vršiti nad njima. Grci su, naime, od latinskih biskupa dobili crkve, stoje dokaz da su bili katolici, jer jedan latinski biskup ne bi nikada dozvolio da u njegovoj crkvi obavljaju liturgijske funkcije shizmatici i heretici[75]. Srbi su pak prihvaćeni u Dalmaciji kao oni koji su došli u krilo majke Crkve, što znači da budu katolici[76]. Za vrijeme Bečkog rata, kaže Karaman, mnogi su se Srbi uputili u Dalmaciju gdje nije bilo njihovog biskupa, pa prema tome ih nije ni privukao, nego su privučeni dobrotom Mletačke republike i željom da spase svoje duše u krilu svete Crkve. Da nisu odgovorili na ovaj svoj poziv, krivnja pada na kaluđere[77], ali je jurisdikcija latinskih biskupa nad njima ostala neprekinuta[78].

Latinski su biskupi, s obzirom na jurisdikciju nad klerom i narodom bizantskog obreda, inzistirali na ovim trim točkama:

[73] Vat. Lat. 9466, str. 87.

[7] Tako kaže Karaman u svojoj poznatoj relaciji iz 1750: „Se la Giustizia e una costantc e pcrpctua volontä di conservaie ad ogni uno il suo, sara irapcgno dcl giustissimo Principato conseivare la Giurisdizione a Vescovi Latini suoi Vetterani sudđiti" (Ondje, str. 30).

[75] GENTILLIZZA,*G.,Miscelbneadidocumenti*. str.493;usp. Vat. Lat. 9466, str. 2.

[76] Vat. Lat. 9466, str. 79; usp. također str. 52.

[77] Ondje, str. 83.

[78] 1720. Zmajević piše za pravoslavne Morlake da su „nelle ville cd aperte campagne della diocesi sempre visitati e govcrnati, salvo il rito, coll'istituzionc de loro parrochi serviani, dalli vcscovi latini" *(Documenta,* str. 125). Iste godine makarski hisk»p Nikola Bjankovič daje na znanje da „li vescovi latini hanno visitato e sono in giusto possesso di visitare le Chiesc Greche esistenti fra loro confini, non esscndo mai stato permcsso, e molto meno praticato, ehe alcun ves(cov)o Grcco abbi visitato Chicsa alcuna fra i nostri confini se prima non habbi fatto la profcssione della fedc cattolica" (SOCG, vol. 627, f. 153).

1. Da im bude zagarantirano pravo vizitacije svih crkava i manastira bizantskog obreda koje se nalaze unutar njihovih biskupija.

2. da nijedan svećenik ne može vršiti pastoralnu službu bez dekreta latinskog ordinarija.

3. da spada na biskupe bdjeti nad vjernošću klera bizantskog obreda, što se praktički sastojalo u tome da kler ispituju i traže ispovijest katoličke vjere, bez čega nije nitko mogao dobiti pastoralnu službu.

Bez sumnje da su ove tri točke bile, bar djelomično, mjerodavne za praksu. Neizvjesno je samo kako je to bilo često i kolika je bila dosljednost u primjeni.

U Mletačkom državnom arhivu (Archive dello Stato di Venezia) nalazi se jedan cijeli svezak spisa o tim vizitacijama, podjeljivanju parohija, ispitima klerika od latinskih biskupa, te o drugim sličnim pitanjima[79]. Mnogo podataka nalazimo o tome i u, vise puta citiranom, vatikanskom kodeksu 9466, ali ovdje nedostaju cjeloviti dokumenti, koji su međutim sačuvani u venecijanskom arhivu.

Ne ulazeći u pojedinosti, navest ću ovdje statističke podatke po biskupijama, kako se nalaze u spomenutim izvorima.

Vizitacije

Zadarska nadbiskupija: Zemunik: 1692,1758.
Smoković: 1724,1734,1737,1742,1747,1752,1758.
Miranje: 1734,1737.
Jagodnje: 1760.

Splitska nadbiskupija: Vrlika: 1733,1737,1757.
Otišić: 1757.
1751. vizitirane su sve crkve bizantskog obreda u ovoj nadbiskupiji.

Ninska biskupija: Budin: 1678,1681.
Biljane: 1710,1724,1730.
Dobropolje: 1710.
Karin : 1718.
Benkovac: 1744.
Žegar: 1730.

Osim toga ninski biskup Ivan Andrija Balbi tvrdi da su godina 1710, 1714. i 1724. vizitirane gore spomenute, ali i sve ostale crkve bizantskog obreda u ninskoj biskupiji.

Šibenska biskupija: Sveti JuUjan (grčka crkva u gradu): 1659, 1678, 1687, 1696, 1709, 1724,1728.
Drniš: 1725, 1738.

Makarska biskupija: 1744., 12. kolovoza prijavili su se u sudnicu u Makarskoj „slavogrčki serdari" i molili za oproštenje što neki od njihovih nisu htjeli primiti za vrijeme vizitacije monsinjora Blaškovića, mjesnog biskupa, te u ime svih obećaše da će ga ubuduće primiti kao što su primali monsinjora Bjankovića i da će se pokoravati njegovim odlukama, ukoliko se slažu s njihovim obredom.

Skradinska biskupija: 1758., 23. lipnja skradinski arhiđakon *zasvjedočuje,* zajedno sa dvojicom kanonika i jednim službenikom da su skradinski biskupi u više navrata vizitirali crkve bizantskog obreda i da su tamo primani od paroha.

[79] ASVen, *Consultori in Jure,* filza 425; Vat. Lat. 9466, str. 385-395 i 820-857.

Dekreti o podjeljivanju službi

Zadarska nadbiskupija: Smoković: 1699,1706,1724,1734,1740,1755, 1757.
Godine 1747.samo ispit.
Jagodnje: 1738, 1745; 1747. samo ispit paroha
Miranje: 1743.

Splitska nadbiskupija: Vrlika: 1718.
Dicmo, Muć, Broćanac: 1738.

Ninska biskupija: Karin: 1718.
Brgud: 1724.
Žegar: 1724,1729,1735.
Biljane: 1728.
Ervenik: 1730.
Benkovac: 1737.

Makarska biskupija: 31. srpnja 1741. došao je svojevoljno u biskupijsku kuriju Teofil Radanović da dade ostavku na parohijskoj službi.
14. veljače 1748. izdan je dekret kaluderu Filipoviću za lsmocli(!).

Skradinska biskupija: Bratiševci: 18. lipnja 1740. dekret svećeniku Manstroviću (?) i 29. listopada njegova suspenzija.

Gore navedena dokumentacija skupljena je oko 1760. na inicijativu latinskih biskupa kako bi se civilnom sudu dokazalo da zahtjevi biskupa nisu novost već neprekinuta praksa iz prošlosti, vršena uz suglasnost i dozvolu civilne vlasti. Dignuti biskupima ovo tradicionalno pravo, značilo bi uvesti jednu nepravednu novost, nezakonitu i opasnu za vjeru i Republiku.

Sredinom 18. stoljeća bilo je mnogima jasno da se pitanje koegzistencije katolicizma i pravoslavlja u Dalmaciji neće riješiti podložnošću klera i naroda jedne i druge vjeroispovijesti katoličkoj hijerarhiji latinskog obreda. Kada su takve spone na svim mjestima počele pucati i kad se namjesto željenog jedinstva razvoj kretao u suprotnom pravcu, nicali su drugi prijedlozi za rješenje toga pitanja; ti prijedlozi nisu imali nekih naročitih konkretnih posljedica, ali je bar neke od njih vrijedno spomenuti da se bolje shvati ondašnja situacija.

Krajem 1758. splitski nadbsikup Nikola Dinarić (Dinarico) predlaže Propagandi da bi u cilju iskorjenjenja shizme bilo korisno ukinuti koji od shizmatičkih manastira u Dalmaciji i u nj dovesti sjedinjene rutenske monahe; ako se pak ne bi uspjelo izagnati stare kaluđere, za one sjedinjene bi se mogao sagraditi novi manastir. No i sam je nadbiskup naveo u svome pismu toliko teškoća vezanih uz svoj prijedlog tako da je Propaganda zaključila da je prijedlog neprovediv[80]. Iz istoga vremena je sličan, ali određeniji prijedlog nepoznatog autora. Taj predlaže, kada je već nemoguće spriječiti uvođenje episkopa bizantskog obreda u Dalmaciju, da bi se za tog episkopa moglo postaviti jednog od sjedinjenih monaha iz Zagreba. On bi stanovao u manastiru sv. Arkandcla na Krki. ili pak u Veneciji. Ako bi stanovao u Veneciji trebalo bi mu zabraniti saobraćanje s episkopima istoga obreda u Turskom carstvu. U obrednim pitanjima, latinski biskupi mu ne bi smjeli praviti

[80] SC, *Dalmazia,* vol. 11, ff. 496r-497v.

smetnje[81]. Autor ovog prijedloga ističe prednosti koje bi, i za crkvu i za državu, donijelo jedinstvo u vjeri svega dalmatinskog pučanstva; možda se radi o jednom "državnom teologu". Previše dopušta novom episkopu a da bi prijedlog mogli pripisati jednom dalmatinskom katoličkom prelatu. ·»

Ni u ovom smjeru nije učinjen nijedan konkretni korak.

3. Unija će se postići posredstvom glagoljaškog ("ilirskog") klera

a) Glagoljaški ("ilirski") kler.

Usporedno s naporima oko unije, odnosno obraćanja kršćana bizantskog obreda išlo je nastojanje katoličkih biskupa u Dalmaciji za odgojem glagoljaškog, ili — kako se on tada naziva — ilirskog klera.

Godine 1746. predao je Karaman Propagandi svoj opširni spis o glagoljaškom kleru („Del clero illirico"). Želeći što vjernije prikazati misao ovog biskupa te omogućiti da se što bolje shvati domašaj i važnost rada dalmatinskih biskupa na polju promicanja glagoljske liturgije i glagoljaškog klera, smatram korisnim donijeti sažetak tog Karamanovog spisa. Ima 125 stranica i podijeljen je na 34 poglavlja u kojima obrađuje slijedeće[82]:

1. Uvodne napomene (l)
2. Rasprostranjenost govornog i književnog "ilirskog" jezika (2—4)
3. Dva obreda u Dalmaciji (5—6)
4. Zabluda Srpske crkve (prijepis VIII poglavlja Zmajevićevog „Zrcala istine") (7-20)
5. Srbi uz Jadransku obalu (21—22)
6. Pokušaji Srba (22-24)
7. Suradnja civilne i crkvene uprave te poučavanje naroda (24-30)
8. Glagoljica je postojala prije Ćirila i Metoda (30—34)
9. Što je navelo Hadrijana II da odobri uporabu glagoljice u liturgiji (34—36)
10. Korisnost odluke pape Hadrijana II (36—38)
11. Glagoljaški kler uspješno se opro Luteranima (38—39)
12. Glagoljaški kler uspješno se opro muslimanima (gdje je bilo glagoljaškog klera sačuvala se katolička vjera) (39—40)
13. Junaštvo svećenika glagoljaša (40-42)
14. Splitska sinoda donosi odluku o ukidanju glagoljaškog klera (42^*4)
15. Brojno stanje glagoljaškog klera (44—47)
16. Glagoljaške svećenike je lako odgojiti (47-49)
17. Poučavanje glagoljaškog klera (49-51)
18. Siromaštvo glagoljaških župa (52-55)
19. Kongregacija glagoljaškog klera (55-59)
20. Pobožnost i vjera glagoljaškog klera (59—60)
21. Kako se sačuvala vjera bez knjiga (60—63)

[81] Ondje, f. 718rv.

[82] SC. *Miscellanea, Bosnu II.* Nisam išao za tim da vjerno prevedem naslove nego da što točnije i kraće označim sadržaj pojedinih poglavlja.

22. Nužno je sačuvati glagoljaški kler (63-65)
23. Šteta za crkvu u Bugarskoj zbog nestanka glagoljaškog klera (65—67)
24. Šteta za crkvu u Bosni (67—68)
25. Ferdinand II moli papu da izda glagoljski misal (68-70)
26. Potreba s obzirom na shizmatike (70—74)
27. Zmajević namjerava osnovati sjemenište za glagoljski kler (74-75)
28. Glagoljaško sjemenište u Zadru (75—83)
29. Primjer Poljske i drugih zemalja (83-86)
30. Pitoma papinskih zavoda koji su iz hrvatskih krajeva trebali bi učiti "ilirski" književni jezik (86-91)
31. Tako se čini u Zagrebu (91 -92)
32. Potrebno je da Propaganda tiska školske i liturgijske knjige za glagoljaški kler (93-102)
33. Uloga kolegijalne crkve sv. Jeronima u Rimu (102-110)
34. Zaključak (l 11-l 25)

Pored svega toga što je Karaman precijenio važnost glagoljaškog klera kao posrednika sjedinjenja Katoličke i Pravoslavne crkve, njegovo nastojanje da se na širem planu uoči i revalorizira fenomen hrvatskog glagoljaštva imalo je pozitivni odjek. U svim dalmatinskim biskupijama liturgija se vršila — dakako ne isključivo — na staroslavenskom jeziku[83] . I jezik liturgijskih knjiga i kler koji se njime služio dobiše pridjev "ilirski", iako nijedno ni drugo nemaju veze s ilirskim narodom koji je prije seobe naroda živio na većem dijelu Balkanskog poluotoka[84].

U ono vrijeme još nije bila razvijena narodna svijest južnoslavenskih naroda. Bila je već tada oblikovana ideja da svi Slaveni sačinjavaju jedan te isti narod, a imena: Čeh, Poljak, Srbin, Hrvat, Rus i si. samo su plemenski nazivi. No, nisu se svi slagali ni u nazivu toga naroda;govorilo se i pisalo o Slavenima, Slavoncima (Schiavoni) i o Ilirima. Ovaj posljednji naziv upotrebljavan je za Slavene osobito među Hrvatima, pa je i narodni prcnorod Hrvata u prošlom stoljeću nazvan "ilirski". Smatralo se, naime, da sva slavenska plemena potječu od starih Ilira.

Karaman i još prije, Zmajević nisu bili samo baštinici nego i stvaraoci ovog mentaliteta, iako se ne može reći da se "ilirizam" kod Hrvata tek s njima pojavljuje. Prema njima, svi južni Slaveni govore jednim jezikom koji nazivaju ilirski govorni jezik (lingua illirica parlata). Osim govornog jezika postoji i književni (letterale) slavenski ili ilirski jezik iz kojeg potječe onaj govorni. Književni jezik nalazi se u liturgijskim knjigama a „čuje se u katoličkim i shizmatičkim crkvama od mora do mora;od Jadrana do Sjevernog oceana. Od majke tako plodne proizašli su: govorni ilirski, češki, poljski, ruski (moscovita). Zato govorni ilirski jezik sliči književnom slavenskom kao kći svojoj majci i približuje se poljskom, češkom i ruskom kao svojim sestrama"[85].

U Zmajevićevim i Karamanovim namislima glagoljaški kler trebao je poslužiti kao most po kojem će svi Slaveni moći doći do sjedinjenja s Katoličkom crkvom, a u prvom redu oni nesjedinjeni u Dalmaciji.

[83] O jeziku liturgijskih knjiga usp. JAPUNDŽIC, *M.,Matteo Karaman,* nav. dj. str. 45.
[84] Kod nas je za Karamanov „ilirski kler" uobičajen naziv „glagolski kler" ili „popovi glago-

[85] *Documenta,* str. 250.

Radi čega treba dati prednost glagoljaškom kleru pred učenim zapadnjačkim misionarima, pa i onima u Dalmaciji, koji su služili liturgiju latinskim jezikom?

Glavni razlog je u jeziku, kako govornom tako i liturgijskom. Za čovjeka grčko-bizantskog mentaliteta već je sam naziv "latinski" izazivao nepovjerenje. Osim toga latinski nije razumio ni narod ni kler bizantskog obreda; oni su bili naviknuti slušati u liturgiji jezik koji je bar donekle sličio govornome. Dovoljno je spomenuti mršave uspjehe misionara u Bosni. Slabo su, a koji put i nikako, razumjeli govor naroda; liturgiju su slavili na latinskom. U isto vrijeme je broj katolika u Bosni bio neprestano u opadanju, a nasuprot tome, broj pravoslavaca u porastu. Katolicizam, propovijedan od učenih misionara ustupao je pred pravoslavljem koje su širili popovi-seljaci bizantskog obreda[86].

To se događalo i zbog toga što je u Bosni sistematski isključivan tip popa glagoljaša. Sa stranim jezikom i katolicizam je narodu izgledao stran. Narod je, u nedostatku katoličkih svećenika lako prelazio pravoslavnima jer je u njihovim crkvama čuo isti jezik koji je prije čuo u katoličkim[87]. Popovi glagoljaši živjeli su neprestano s narodom; nisu bili tek prigodni propovjednici, kako će to ubuduće biti slučaj s misionarima i bosanskim franjevcima. Naime, za nepoučeni narod ne postoji veza na daljinu, tj. posredstvom knjiga, pisama i si.; ona se podržava samo osobnim kontaktima, prisutnošću, zajedničkim životom. Takav su život provodili popovi glagoljaši u vrijeme Zmajevića i Karamana, a poznato nam je daje tako bilo i prije gdje su oni živjeli.

Pod vidom sjedinjenja najvažnija je tu činjenica da je jednom kršćaninu bizantskog-slavenskog obreda lakše preći na rimsko-slavenski obred jer je u jednom i drugome isti jezik, govorni i književni. Karaman navodi slučaj kada ga je neki kaluđer zamolio da mu odredi jednog glagoljaša za poučavanje jer se bojao ići u manastir na pouku kamo ga je slao ninski generalni vikar. Želio je da ga poučava onaj koji zna jezik kojim on govori i kojim služi liturgiju, a ne bi to učinio da u Dalmaciji nema popova glagoljaša; latinski svećenik mu ne može u tome pomoći.

No, ako je jezik sredstvo kojim se olakšava prijelaz s pravoslavlja na katoličku vjeru, zar on ne bi mogao postati sredstvo i za obrnuti tok, tj. olakšati prijelaz katolika na pravoslavlje? Biskupi su uočili tu opasnost pa su nastojali što bolje osposobiti glagoljaški kler. Trebalo je, naime, osigurati tom kleru zadovoljavajuću vjersku formaciju, to znači, da je i za taj kler potrebno sjemenište, potrebno je tiskati knjige kako bi mogli liturgijske tekstove shvatiti i vjernicima prenijeti ispravnu nauku.

Važnost glagoljaškog klera i potrebu da se učini nešto više za njegov odgoj uvidjeli su i biskupi koji su dolazili s druge strane Jadrana, kao npr. splitski nadbiskupi Cosmi

„Popovi-seljaci" nisu se razlikovali po načinu života od ostalih seljaka, kako kaže Branislav ĐURĐEV *(Uloga crkve u staroj istori/i srpskog naroda,* Sarajevo 1964, str. 128).

Katolički biskupi su, dakle, uočili kako je narodni jezik odigrao važnu ulogu u slučajevima prijelaza s katoličke vjere na pravoslavlje. U svom izvještaju koji je Tajnik Propagande podnio 1626. članovima Kongregacije on među ostalim kaže: „Nel medesimo tempo quasi, l'Imperatore Ferdinando II... fece istanza a N(ost)ro Signore, ehe si stampassero i Missali Illirici, ehe in cento anni, da ehe furono štampati, si erano consumati, in maniera ehe i Popoli restavano scnza messa, cd andavano ad udire quelle di Greci Scismatici di lingua illirica con transito dci Cattolici allo Scisma e per tal effetto il d(ett)o pio Imperatore dono alla Sacra Congregatione alcuni caratteri Iliricidi S. Girolamo,edi S. Cirillo, lc quali da Fiume condotti a Roma. e datone conto... fu... risoluto cssere necessario diaprire una Stamperia per uso della medesima S. Cong(regatio)ne" (SC, *Stamperia. Miscellanea* I, f. 44rv). Sada se biskupi knjigama i narodnim jezikom žele okoristiti kako bi prelaženje usmjerili obrnutim putem, tj. od pravoslavlja na katoličku vjeru.

i Cupilli. No, ulogu glagoljaša najviše su cijenili oni koji su pronikli iz njihovih redova, l ovdje treba na prvom mjestu spomenuti Zmajevića, a odmah iza njega Karamana.Oni su uočili da za taj kler ne može imati dovoljno razumijevanja jedan stranac pa su nastojali da se dalmatinske biskupske stolice popune domaćim sinovima. 1722. piše Zmajević Propagandi da za crkvu u Dalmaciji, koja teško trpi zbog "srpske hereze", nema druge nade nego da joj se dade za biskupe podobne osobe. 'Tko ne zna ilirski jezik bit će uvijek slab pastir, jer niti će shvatiti niti biti shvaćen". "Srpska hereza" širi se po selima poput otrova i neukim seljacima koji samo "ilirski" znaju može se samo tim jezikom pomoći[88].

b) Glagoljaško sjemenište u Zadru

U spisu "O ilirskom kleru" Karaman hvali nadbiskupa Zmajevića koji je, nakon što je kroz 28 godina proučavao pitanje glagoljaškog klera, "zamislio nešto o čemu nije do njega još nitko razmišljao, **da** podigne za taj kler novo ilirsko sjemenište gdje bi se ex professo poučavao ilirski književni jezik"[89].

Još prije su postojala, na talijanskom području, tri zavoda koji su nosili naziv ilirski: u Asizu, Fermu i Loretu. Nazivali su se "ilirski" jer je u njih dolazila studirati "ilirska" (ovdje u smislu: hrvatska) mladež, ali je studij bio na latinskom jeziku. Po povratku u domovinu ovi su bili na pomoć latinskom kleru, kao predavači u (latinskim) sjemeništima, katedralni kanonici, gradski župnici ili misionari kroz koji mjesec na godinu. Novo sjemenište se trebalo zvati "ilirsko" ne samo što će mu pitomci biti "ilirske" narodnosti nego i zbog toga što će nastava biti na narodnom jeziku i učit će se "ilirski književni jezik". U tom sjemeništu odgajat će se učitelji, župnici, kapelani i stalni misionari za sela gdje su katolici pomiješani s pravoslavcima. Kada, dakle, kler bude stekao pqtrebno znanje za svoju službu, prilagođenu mjestu gdje se odvija pastoralna djelatnost i osobama s kojima će živjeti, njegov rad bit će korisniji za Crkvu bilo da se radi o utvrđivanju katolika u njihovoj vjeri bilo da se radi o nastojanjima oko obraćanja shizmatika[90].

U Zadru je već dugo vremena postojalo sjemenište, nazvano "Florio" po svome osnivaču Bernardu Florio (1656), ali ovo nije bilo prikladno ni pristupačno za mladiće Hrvate jer je nastava bila na latinskom i talijanskom jeziku, a ni jedan ni drugi jezik nisu bili razumljivi izvan zidina primorskih gradova te civilnih kancelarija i biskupskih kurija. Da se prije studija teologije stavi poučavanje u ovim jezicima, trajalo bi to odveć dugo, a s druge strane studij bi iziskivao prevelike materijalne izdatke. Tako su klerici dobivali svu svoju kulturu, opću i teološku, od privatnih učitelja. Uza svu revnost učitelja i pored zdravih ambicija učenika, vjersko znanje bilo je na dosta niskoj razini. Bio je zadnji čas da se za taj kler nešto poduzme, a pogotovo kad se od njega očekivalo da bude širitelj vjere i među nekatolićkim svijetom.

Godine 1726." Zmajević je predložio Kongregaciji za širenje vjere (Propagandi) osnivanje glagoljaškog sjemeništa. Budući da je uzdržavanje takvog sjemeništa bilo povezano s mnogim teškoćama materijalne naravi, Zmajević moli da bi ono bilo provideno prihodima dviju opatija i to sv. Krševana u Zadru i sv. Petra u Osoru[92]. Papa Benedikt XIII izišao je u susret toj molbi i bulom od 30. prosinca 1729. dokinuo je spomenute opatije, s time da nakon smrti njihovih opata prihodi budu nadarbina budućeg sjemeništa[93]. Zmajević nije imao sreće otvoriti sjemenište jer je trebalo još mnogo toga prije učiniti, a i posjednici darovanih opatija bili su još živi. Sjemenište je otvorio Zmajevićev nasljednik Mate Karaman 174S.[94].

Novo sjemenište dobilo je naziv "Ilirsko sjemenište Zmajević". Karaman mu je sastavio pravila u 25 točaka. Među ostalim, tu se propisuje da pitomce treba naučiti "ilirski" čitati i pisati, kako glagoljska ili jeronimska[95] slova tako i ćirilska; zatim trebaju naučiti književni "ilirski" jezik da mogu dobro razumjeti misal i brevijar i svaki dan trebaju na „ilirskom" jeziku slušati misu i čitati brevijar[96].

Svrha sjemeništa je u više navrata označena tako da ono treba služiti "poučavanju slaveno-rimskom kleru i obraćenju shizmatika slaveno-grčkog obreda"[97].

Namjera utemeljitelja bila je da se u to sjemenište primaju također pitomci bizantskog obreda, dakako samo oni "ilirskog" jezika. Tako je sam Karaman predstavio svrhu sjemeništa papi Benediktu XIV godine 1754. Na Karamanov prijedlog papa je uputio pismo nunciju u Veneciju u kojem mu nalaže da nastoji kod tamošnjih vlasti osigurati materijalna sredstva za novo sjemenište, „koje će služiti također za odgoj bizantsko-slavenskog klera"[98].

Tada je Zmajcviću osobito bito stalo da šibenska biskupija nakon smrti biskupa Calegarija, koji tijekom svoga 47-godišnjeg biskupovanja nije uspio naučiti jezik svojih vjernika, dobije domaćeg biskupa (SC, *Dahnazia,* vol. 6, f. 116rv). Ovaj put Zmajević nije uspio progurati svoje kandidate. Šibenski biskup postao je Donadini za kojega Zmajević kaže da je dobar, ali nijem jer ne zna „ilirski" (Ondje, f. 120rv). Biskup koji ne razumije taj jezik, pisat će Zmajević poslije, jest poput nijemog pastira; ovce ga čuju ali ne razumiju. On **ne** može narodu propovijedati, ne može poučavati i ispitivati klerike, niti može što učiniti za obraćenje shizmatika. Talijani promaknuti na neku od dalmatinskih biskupskih stolica, uvidjevši da su nijemi kod svoga stada žele da ih se premjesti na neku od talijanskih biskupija, a ne mali broj od njih se natječe za koju od dalmatinskih biskupija samo za to da im posluži kao odskočna daska za koju u Italiji (Ondje, vol. 9, f. 181rv). Premda na biskupske stolice u Dalmaciji nisu došli samo Zmajcvićevi kandidati, ipak se u Rimu vodilo dosta računa o Zmajcvićcvom mišljenju. 1741. Propaganda ga je preko Karamana zamolila da javi koje osobe u Dalmaciji smatra pogodnim za promaknuće na biskupsku čast. U svom katalogu „sposobnih i dostojnih" Zmajević 18. lipnja iste godine predlaže slijedeće kandidate: Vinko Drago, Antun Tripković, Jeronim Bonačić, Juraj Kačić. kanonik Dudan, Ivan Calebotta, Antun Meštrović i Mate Karaman (Ondje, f. 229rv). Od tih 8 kandidata čak će petorica postati biskupi.

[89] *Documenta,* str. 256.

[90] Nav. mjesto.

[9'] Prije te godine nisam našao u Propagandinom arhivu spomena o sjemeništvu. No, nema sumnje da je Zmajević već prije o tome pisao Propagandi, jer već 1725, posredstvom generalnog providura, on moli Senat za jedan beneficij u vidu troškova za sjemeništve koje treba osnovati. Dne 8. studenoga Senat hvali Zmajvećevu inicijativu i dobrohotno ovlaštava nadbiskupa da se može obratiti u Rimu radi dobijanja nadarbine (Vidi JELIĆ, L., *Fontes historici liturgiaeglagolitico-romanae,* Krk 1900, IS.vijek, str. 14-15).

" SOCG.vol. 651, ff. 101-103.

BIANCHI, C.F., Žara cristiana, str. 268. Papina bula štampana je kod Jelića (Nav. dj. str. 16-18).

JAPUNDŽIĆ, M., Nav. dj. str. 71.

Slova su se zvala ‚jeronimska" jer se smatralo da ih je sastavio sv. Jeronim, i „ćirilska" jer ih je sastavio sv. Ćiril.

[96] JELIĆ, L., Nav. dj. str. 31,br. 66.

[97] Vat. Lat. 8060, ff. 119-120; ASVat, *Congr. Concilii, Relationes ad limina,* Jadren. 1754. Sličnu svrhu imalo je i osnivanje grčkog zavoda (Collegium graccum) u Rimu (1576), s tom, dakako, razlikom stoje Grčki zavod trebao biti sredstvo za sjedinjenje Grka.

[98] Pismo je, po papinom nalogu, napisao Državni tajnik Alojzije Gonzaga Valentini 4. rujna 1754 (ASVen, *Inquisitor! di Stato,* busta 883/Greci di Dalmazia). Usp. također Karamanovo pismo Marku Foscariniju od 2. prosinca iste godine (Vat. Lat. 8060, f. 176v). To je već Zmajević projektirao,

Ali što učiniti s kaluđerima? U pismu Propagande od 2. srpnja 1738. stoji da će Kongregacija promicati u svojim zavodima odgoj unionističkog klera, pripremajući pitomce za manastire bizantsko-slavenskog obreda u Dalmaciji, kao što je učinila za Rutene, Transilvanće, Mađare i Hrvate istoga obreda[99].

Na taj način bi se providjelo za odgoj klera bizantsko-slavenskog obreda, oslobodilo ga neznanja, koje je — prema dalmatinskim biskupima — jedna od glavnih prepreka sjedinjenja, a ujedno bi se tako pronašlo prikladno sredstvo protiv simulacije klera istoga obreda; naime, kler bizantskog obreda, zadojen zabludama, s jedne strane se pokazivao sjedinjen,a s druge i više nego shizmatičan.

I splitska nadbiskupija dobila je uskoro svoje "ilirsko" sjemenište. Otvorio gaje 1750. u Priku kod Omiša nadbiskup Pacifik Bizza. Iz onoga što nam je poznato ne možemo zaključiti da je splitskog nadbiskupa na ovaj korak potakao drugi razlog osim brige za odgoj glagoljaškog (katoličkog) klera[100]. Njegov pak nasljednik Nikola Dirtarić (Dinarico) još prije nego je postao biskupom bio je povezan s Karamanom i njegovim krugom pa je svom "ilirskom" sjemeništu pridavao istu svrhu kao i Karaman svome u Zadru. U pismu koje je Dinarić koncem 1758. uputio Propagandi predlaže on da se u glagoljaška sjemeništa u Zadru i Priku primaju srpski mladići koji bi, najprije poučeni i odgojeni u katoličkoj vjeri, bili postavljeni na župe što se nalaze u rukama shizmatika. Kongregacija odgovara na dopis pitanjem, misli li nadbiskup na mladiće heretičkih ili katoličkih roditelja. U prvom slučaju je to gotovo nemoguće provesti bez suglasja roditelja jer bi se tome protivile i civilne vlasti; ako bi pak ti mladići bili od katoličkih roditelja teško je vjerovati u provedivost takvog prijedloga jer je prevelika odbojnost shizmatika prema katoličkim svećenicima[101].

I sjemenište "Zmajević" i ono u Priku vršili su veoma korisnu ulogu u školsko-religioznoj formaciji glagoljaškog klera. Što se pak tiče klera bizantskog obreda (bizantsko-slavenskog) nije nijedno odgovorilo spomenutoj svrsi. Nije nam poznato da bi u njih stupio ijedan klerik osim katoličkih glagoljaša.

Ne znam kako je namisao zajedničkog sjemeništa za pitomce jednog i drugog obreda primljena u Veneciji. Iz Karamanovog pisma od 26. veljače 1755. znamo daje onih dana u glavni grad Republike stigla molba pravoslavnog klera u Dalmaciji da im se dopusti osnivanje vlastitog sjemeništa, neovisnog od latinskih biskupa[102]. Tog mišljenja je bio i generalni providur Francesco Grimani koji je još 27. siječnja prethodne godine isto predložio Senatu[103]. Njegov pak nasljednik Alvise Contarini bio je otvoreno protiv osnivanja takvog

kako čitamo u Pismu Propagande od 2. srpnja 1738: „L'Arcivesoovo di Žara col suo Seminario Illirico pu6 supplire coll'educazione del clero secolare delto stesso rito slavo-greco, per la sua Diocesi, e potrebbe assumeisi il peso per Faltre della provincia, allorche si accrescessero l'entrate delto stesso seminario" (Ondje, f. 173).

[99] Vat. Lat. 8060,f. 73.

[100] FARLATI, D., Nav. dj. vol. III, str. 563.

[101] SC, *Dalmazia,* vol. 11, f. 497rv.

Vat. Lat. 8060, f. 182.

„Ciederei pure, ehe sotto di lui prudente condotta (tj. biskupa bizantskog obreda), istituendosi un seminario illirico-greco in alcuna di queste^citt a litorali... riuscirebbe oltremodo giovevole" *(Documenta,* str. 335). U izvještaju od S.srpnja 1758. isti piše: „Sarebbe forse opportune l'istituzione di un seminario greco-slavo-illiiico per allevarci parrochi capaci, ilqual seminario potrebbe fondarsi se non in provincia, nella Dominante o in Padova (Nav. dj. str. 368).

sjemeništa navodeći kao razlog da za odgoj klera jednog i drugog obreda dostaju sjemeništa u Zadru i Omišu (Priku)[104].

Nekoliko godina nakon toga (početkom 1761.) uputili su pravoslavci iz Dalmacije preko svog zastupnika u Veneciji molbu na Senat da im se dozvoli osnovati škole radi poučavanja njihove djece u čitanju, pisanju, književnosti i retorici. Molba je bila dostavljena na uvid istom Contariniju, koji se vratio s dužnosti generalnog providura. Kontarini se najprije ustručavao dati svoje mišljenje, ali gaje Karamanov povjernik Pettani nagovorio da još jednom upozori Senat kako se treba opirati "podmuklim pokušajima Grka". Contarini je u tom smislu i odgovorio[105].

c) Tiskanje liturgijskih i školskih knjiga na "ilirskom književnom jeziku "

Jezik liturgijskih knjiga

Za odgoj glagoljaškog klera i za obraćanje pravoslavaca, uz sjemenište, veliku ulogu su trebale izvršiti liturgijske i školske knjige. Važnost knjiga u takvim nastojanjima uočena je prije Zmajevića i Karamana, ali su ova dvojica knjigu uključili u jedan u sebi cjelovit i zaokružen plan, što nije bio slučaj prije njih. 1685. izvješćuje zadarski nadbiskup Ivan Parzago tajnika Propagande o crkvenim prilikama u Dalmaciji i daje neke sugestije za moguća rješenja spornih pitanja i teškoća. Prihvaćajući nadbiskupove prijedloge, Kongregacija zaključuje (l l. listopada iste godine) da od shizmatika treba tražiti ispovijest katoličke vjere a dopustiti im vršenje vlastitog obreda; zatim, treba im nabaviti knjige koje se nalaze u Propagandi i tiskati nove prema potrebi; knjige bi se tamo čitale jer ih pastiri nose sa sobom na pašu i čitaju[106]. S vremenom je uloga knjiga još više isticana. Karaman u izvještaju „ad limina" 1754. javlja u Rim da će kršćani bizantskog obreda u Dalmaciji moći samo riječima, a ne djelima, biti pravi katolici sve dok im se ne priskrbe liturgijske knjige na njihovu obredu, očišćene od zablude; te knjige trebaju nadomjestiti one dobivene iz Moskve[107].

Kojim jezikom trebaju biti tiskane te knjige?

Prema Zmajeviću i Karamanu to mora biti nedvojbeno slavenski (ilirski) književni jezik, tj. onaj koji je "uveden od sv. Ćirila... i uvijek ostao nedirnut, i premda nije bio narodu razumljiv uvijek se upotrebljavao u bogoslužju kod svih Slavena, isključujući svako drugo pučko narječje ili jezik tolikih zemalja"[108].

Taj slavenski književni jezik dobro je sačuvan u liturgijskim knjigama katoličkih Rutena i pravoslavnih Rusa[109], i upravo je zbog toga Karaman trebao ići u Rusiju da dobro nauči tajjezik.

[104] Nav. dj. str. 409.

[105] SC, *Dalmazia,* vol. 12, f. 89rv. Pismo Pettanijevo tajniku Propagande od 15. kolovoza 1761.

[106] SOCG, vol 494, ff. 429r-430v, 433rv.

[107] „Donec S. Sedes sanis editionibus huic malo non occurrat, habebimus in Dalmatia Unitos ore Catholicos, factis autem plusquam Schismaticos" (Vat. Lat. 8060, f. 190).

[108] Ondje, ff. 118-120.

[109] „Basiliani cattolici e... Moscoviti religiosamente conservopo la puritä della lingua letterale slava" (Ondje, f. 146). O Karamanovoj misiji u Rusiju vidi JAPUNDŽIC, M., Nav. dj. str. 28-29.

Zašto upravo taj jezik? Dva su za to razloga: jedan pravni, drugi ekumenski. Prema crkvenim zakonima govorni jezik bio je zabranjen u bogoslužju. Slavenski književni jezik, kako je zapisao Paštrić a drugi ga poslije citiraju, "nije pučki nego se učenjem stiče"[110]. Drugi razlog bio je u nadi da će se posredstvom jezika moći lakše sve slavenske narode privesti u Katoličku crkvu, a u prvom redu se mislilo na one u Dalmaciji. Naime, da nastavimo Karamanovu misao,svi odijeljeni Slaveni,bili to Rusi, Ruteni ili "Iliri", sumnjaju u knjige koje nisu napisane njihovim liturgijskim jezikom[111]. Karaman o tome opširno piše u raspravi o Levakovićevom izdanju misala[112]. Među hrvatskim glagoljašima nije prestala oporba protiv rusifikacije liturgijskih knjiga sve od Levakovićeva Misala (1631) do našeg stoljeća. Ta oporba bila je prisutna i u vrijeme kada je Propaganda, najviše na Zmajevićeve poticaje, spremala novo izdanje misala. Iz pisma koje je Propaganda uputila 21. lipnja 1738. očito je da je postojao krug ljudi koji je bio za uvođenje bosanskog i dubrovačkog govora (dijalekta) u liturgijske knjige[113]. No, 1741. izišao je misal u slavenskom književnom jeziku. Redaktor je bio sam Karaman. Djelo je dovršio uz pomoć rutenskih monaha bazilijanaca. Karamanu i njegovim suradnicima služila je pri radu kao jezična norma gramatika Milentija Smotrickog. To je bilo još veće udaljavanje od hrvatske redakcije staroslavenskog crkvenog jezika s obzirom na izdanje iz 1631. Levaković je, naime, tek svojim izdanjem brevijara (1648) uspio "očistiti" liturgijski jezik od vulgarizama i kroatizama, kako će to češće poslije ponavljati Karaman i Sović. Kada znamo daje gramatiku Smotrickoga 1755. pretiskala za svoju uporabu Srpska pravoslavna crkva vidimo koliko su Zmajević i Karaman u pitanju jezika bili blizu pravoslavnim Srbima u Dalmaciji koji su u bogoslužju upotrebljavali isti jezik kao i Srbi u ostalim krajevima.

Karamanovo izdanje misala doživjelo je mnogo kritika[114]. Ovdje ćemo se ograničiti samo na to da ukratko prikažemo spor koji je nastao između Karamana i dubrovač-

[110] MILCETIC, I., *Matije Sovica pregovor „Slovenskoj gramatici".* JAZU, „Starine" 35, str. 421.

Postavlja se, dakako, onda pitanje na koji način se taj jezik može naučiti. Svakako je počevši od Levakovića (1631) u liturgijske knjige ušao jedan jezik koji je u mnogočemu bio stran svakom hrvatskom glagoljašu, što znači da za taj jezik više nije bilo učitelja među hrvatskim glagoljašima. Zmajević, Karaman i Sović su se mnogo trudili da se putem škola osposobi solidan kadar koji bi stvorio novu glago^ašku tradiciju, ali u tome su malo uspjeli. Zmajević je sastavio jedan repetitorij u kojemu su bile popisane teže shvatljive riječi iz misala i brevijara i protumačio ih. Te riječi klerici su morali naučiti napamet prije nego bi bili pripušteni ređenju (SOCG, vol. 847, f. 12r). Sović je radio na riječniku i gramatici tog „slavenskog književnog jezika" ali je jedno i drugo ostalo u rukopisu. (Rječnik nije ni dovršio.) Sović je nekoliko godina prije smrti govorio da je on jedini čovjek u Dalmaciji koji taj jezik znade. I pravo je govorio. No, time je ujedno priznao svoj neuspjeh.

[111] Vat. Lat. 8060, f. 118 ss.

[112] JAPUNDŽIĆ, M., Nav. dj. str. 104. Dizertacija se nalazi u Propagandinom arhivu u „Rescripra Congregationis super conectionc librorum ecclesiae orientalis", pars sccunda, vol. 4, ff. 269r-274v.

[113] „Avendo Nostro Sjgnorc fatto riflesso agli abusi introdotti da chi tentava di sostituire contro le deliberazioni dei SacriCanoni, e contro la disciplina dclla Chicsa alla Liturgia lingua letterale slava il dialetto Bosnese e Raguseo nelle Provincie Illiriche, si c doterminato con una decrctale di prcscrivere le proibizioni nccessarie a perscvcrazionc della antica lingua, c della versionc dei Sacri libri;ondc evitare le perniciose conseguenze altre volte maliziosamente tentate dagli Erotici" *(Lettere,* vol. 148, f. 154). Vrijedno je zabilježiti da je 1739. u Veneciji tiskan na hrvatskom jeziku tzv. Šćavet, tj. knjiga poslanica i evanđelja, za ncdcljc i blagdane kroz godinu (JELIČ, L., Nav. dj. str. 76).

[114] Pored svega toga što su dalmatinski biskupi u mnogo navrata naređivali nabavku misala, još je koncem 18. stoljeća veći dio naklade stajao na policama Propagandinog skladišta (SC, *Dalmazia,* vol. 14, f. 245rv).

Vicko Zmajević.

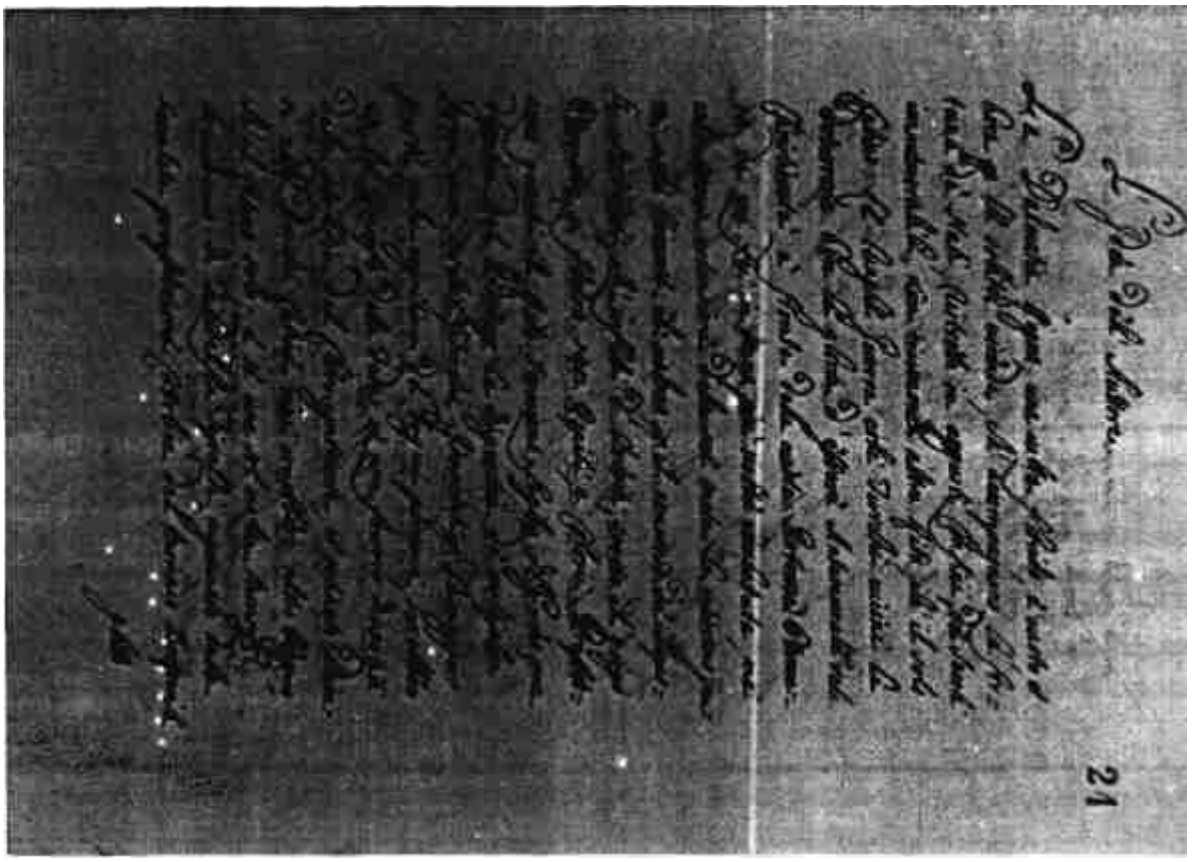

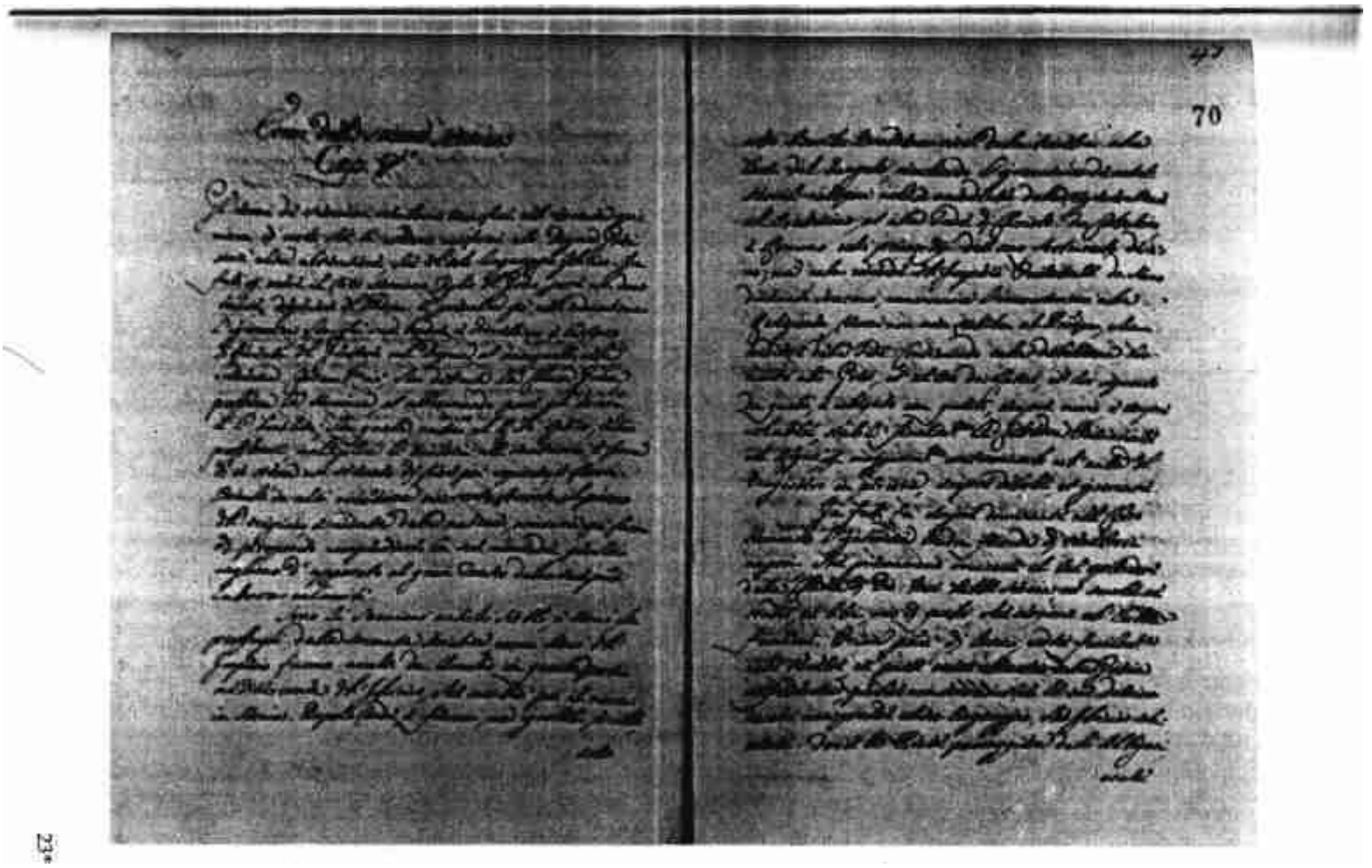

Početak 8. pogl. Zmajevićeva »Zrcala istine«, u tom poglavlju obrađuje »Zablude srpske shizme«.

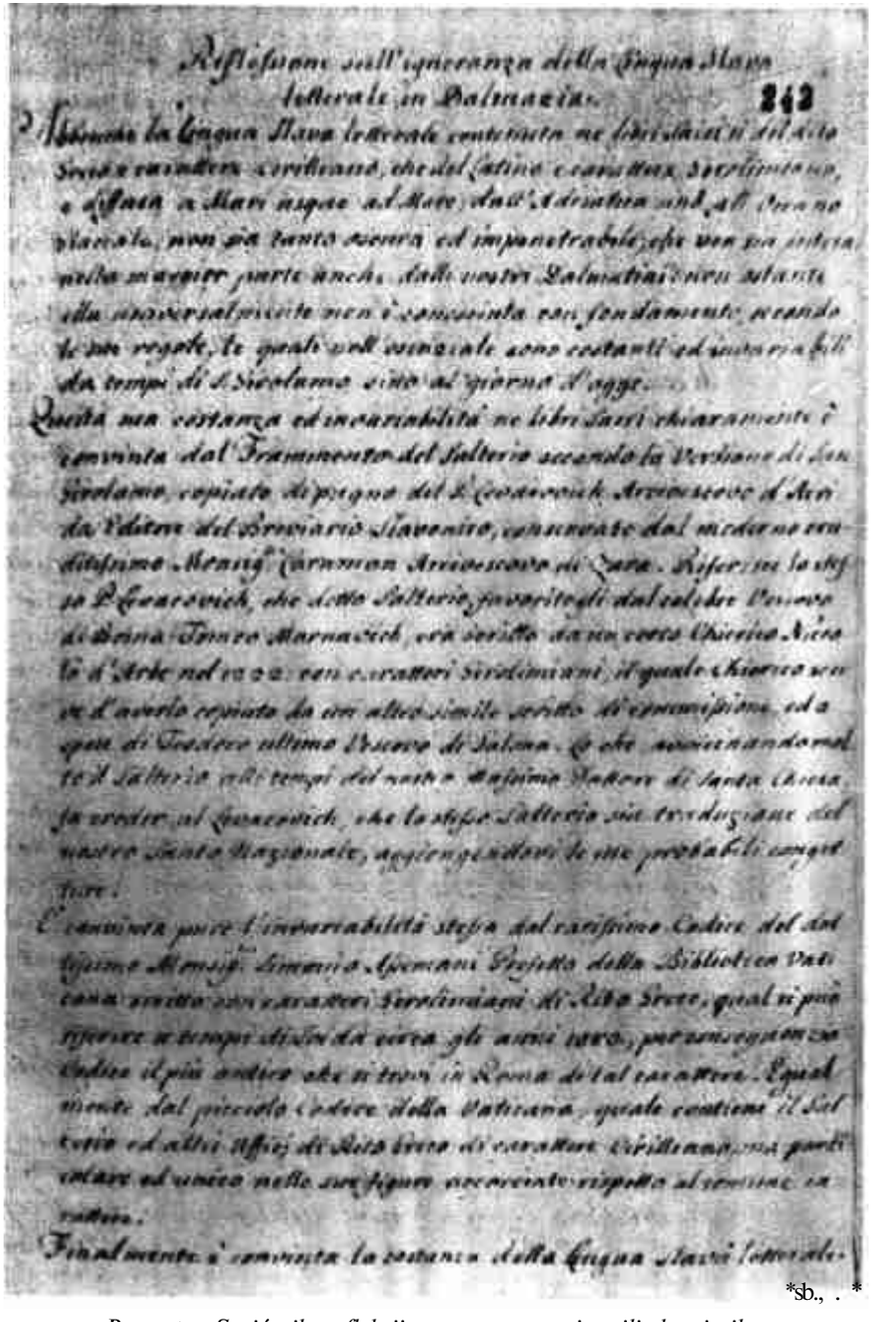

Riflessioni sull'ignoranza della Lingua Slava letterale in Dalmazia. 243

Prva str. Sovićevih refleksija o nepoznavanju »ilirskog jezika«.

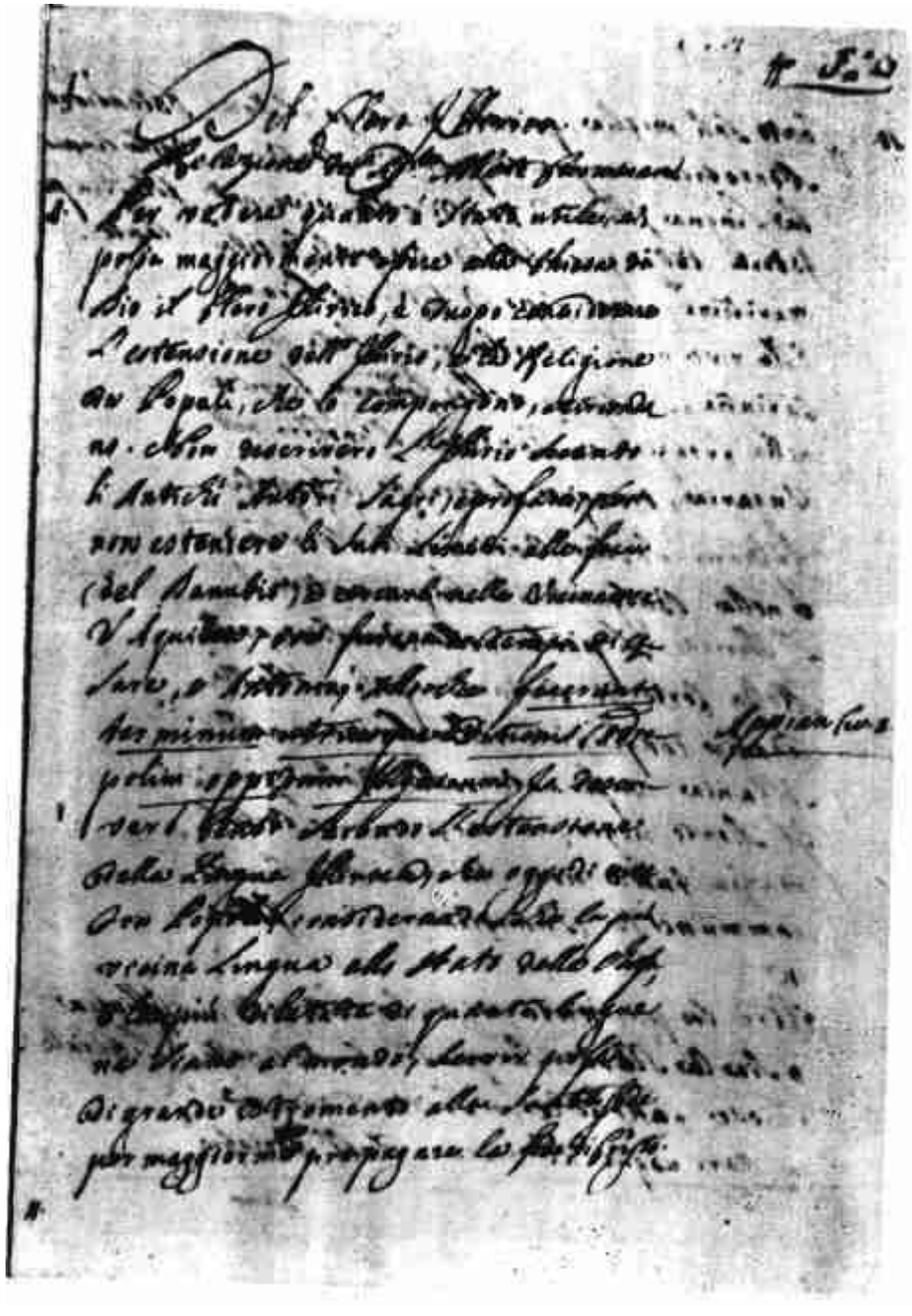

Prva str. Karamanova spisa »O ilirskom kleru«.

Identità
della lingua litterale Slava,
e
Necessità
di conservarla ne' Libri Sacri.

Considerazioni,
che si umiliano
alla Santità di N. S.
PAPA BENEDETTO XIV.
da Matteo Caraman Arciprete di Roma
sopra
L'Annotazione del Sacerdote Stefano Rosa
in ordine alla Versione Slava
del Messale Romano stampato
in Roma l'anno 1741.

Naslovna str. Karamanova spisa »Identita«.

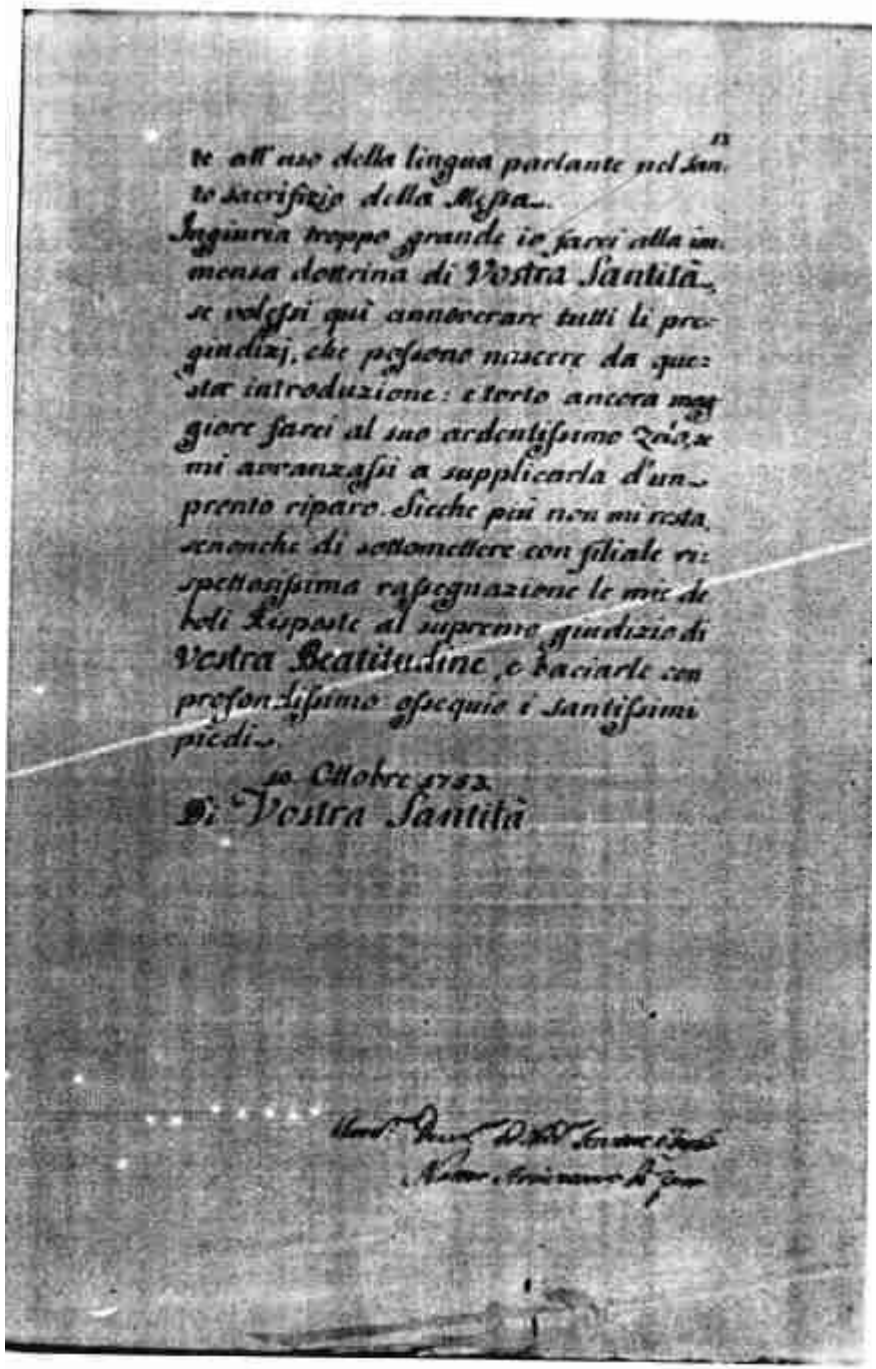

te all'uso della lingua parlante nel San-
to sacrifizio della Messa.
Ingiuria troppo grande io farei alla im-
mensa dottrina di Vostra Santità,
se volessi qui annoverare tutti li pre-
giudizj, che possono nascere da que-
sta introduzione: e torto ancora mag-
giore farei al suo ardentissimo Zelo, se
mi avanzassi a supplicarla d'un-
pronto riparo. Sicchè più non mi resta,
ancorchè di sottomettere con filiale ri-
spettosissima rassegnazione le mie de-
boli Risposte al superno giudizio di
Vostra Beatitudine, e baciarle con
profondissimo ossequio i santissimi
piedi.

20 Ottobre 1752.
Di Vostra Santità

Zadnja stranica uvoda u »Identita«.

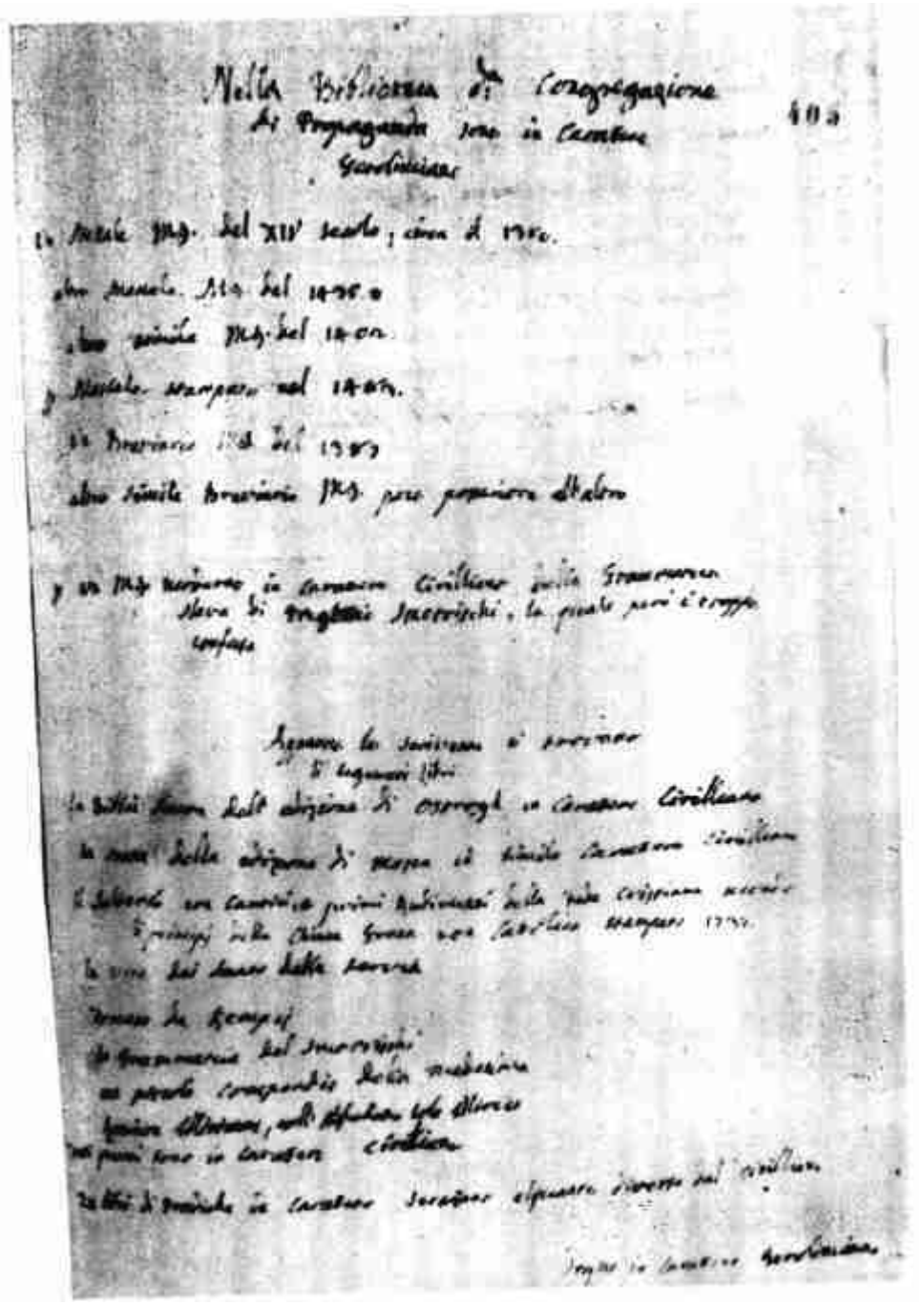

/s *slavenskih knjiga u Propagandi.*

kog svećenika Stjepana Ružića (Rosa). Ružić kaže da je Karamanov prijevod pun pogrešaka i da upotrebljeni jezik nije onaj koji su upotrebljavali stari Slaveni, odnosno onaj koji je Sveta Stolica odobrila za liturgijsku upotrebu. Odliku starine ima jezik koji se govori u Bosni a na njemu su pisali dubrovački pisci. Slavenski književni jezik zabacuje i zbog toga što nije razumljiv za narod[115]. Svoje primjedbe (adnotationes) Ružić je donio u Rim prigodom jubilarne godine 1750. i predao ih prefektu Propagande kard. Valenti. Karaman je ubrzo bio o tome obaviješten. Kritika ga je veoma pogodila, tim više što je Ružić išao po dalmatinskim mjestima, pa čak i po zadarskoj nadbiskupiji, i otvoreno napadao Karamana i njegovo izdanje. On odgovori dugim spisom, ima 592 stranice, koji je posvetio vladajućem papi Benediktu XIV. Spis nosi naslov "Identičnost slavenskog jezika i potreba da ga se sačuva u svetim knjigama" (Identita della lingua slava e necessita di conservarla nei libri sacri), a nosi nadnevak 10. listopada 1753[116]. Pobijajući Ružićeve prigovore, Karaman, među ostalim kaže da kritičar želi tiskati svete knjige na narodnom jeziku, da ih narod razumije; stvar doista opasna, kaže Karaman, ali ne i strana u Dalmaciji, što je očito i iz pokušaja iz godine 1750. da se u Veneciji tiska novi oficij za brevijar na pučkom jeziku; stajalo je mnogo truda da se to spriječi[117]. Traži da se osudi uvođenje govornog jezika da se ne "obeščasti književni slavenski jezik liturgijskih knjiga kod jednog i drugog obreda, slavensko-rimskog i slavensko-grčkog"[118].

[115] *Acta S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantia,* Analecta (XS.B.M., sectfo III, vol. IV, collegit et digessit A.C. Welykyj, OSBM, Romac 1955, str. 154.

[116] Nalazi se u Arhivu Propagande (SC, *Bosnia, Miscellanea,* VIII). Ovaj primjerak pisan je rukom Matije Sovica što je očito *a.* načina oblikovanja slova. Nije jasno je li ovo onaj primjerak koji je Karaman poslao u Rim, ili se radi o onom koji je Sović prepisao u Rimu i u prosincu 1754. poslao u Padovu (SOCG, vol. 790, f. 491r). Djelo zadovoljava najstrože znanastvene kriterije onoga vremena. Moglo bi se prirediti fototipsko izdanje jer po jasnoći slova, a još više po njihovoj ljepoti, nadilazi mnoge tiskane knjige. Do sada se ovim djelom ozbiljnije pozabavio ruski učenjak ŠMURLO *(UeberCaramanswerk Identitä oder Considerazioni,* Archiv für slavische Filologic, XXXIII (1911) str. 99 ss). On je objavio naslove ovog djela, a tekst do sada nije ni djelomično objavljen.

[117] Acta S.C. de Propaganda Fidc, nav. dj. str. 154.

[118] *Identitä,* ff. 3-5. Zajedno sa svojim bilješkama o misalu, Ružić je donio u Rim i svoj prijevod četiriju evanđelja, što se nalazi u Propagandinom arhivu, bez signature. Ružićeve bilješke (obscrvacije) na misal iz 1741. tek nedavno su pronađene. Nalaze se sada u Historijskom arhivu u Zadru. Nisam ih mogao dobiti na uvid. Kako je Ružić poimao staroslavenski liturgijski jezik, vidimo iz njegovih observacija koja je 3. kolovoza 1746. poslao tajniku Propagande Nikoli Lercariju. Tu Ružić podvrgava kritici dva druga liturgijska izdanja *(SC, Dalmazia,* vol. 10, ff. 59r-123r); radi se o Bandulavićevom prijevodu poslanica i evanđelja („Pisctole i evangelva"), izdanom u Veneciji 1644. (Ondje, ff. 83r-99v) i Kašićevom životu sv. Franje izdanom u Rimu 1638. (ff. 100r-123r). Tim observacijama prethodi 8 predbilježaka (prenotizioni) o jeziku kakav se treba upotrebljavati u liturgijskim knjigama (ff. 60r-82r).

Prema Ružicu, slavenski jezik je „lingua mater", tj. jedan od onih koje je Bog stvorio o rasapu Babilona. Kao takav on je svet, jer je od Boga stvoren, i može se upotrebljavati u svetim (liturgijskim) knjigama, a takav je izričito i dozvoljavan od papa. Nije, međutim, dozvoljeno upotrebljavati one jezike (dijalekte) koji su se razvili iz tog jezika, jer te „derivacije" nisu više svete budući da ih nije Bog stvorio; derivacije su iskrivljenje čistog jezika. Sada dolazi točka gdje se Karaman i Ružić najviše razilaze. Dok je Karaman govorio daje čistijezik sačuvan u liturgijskim knjigama katoličkih Rusina i pravoslavnih Rusa, Ružić smatra da je „lingua mater" sačuvana u bosanskom dijalektu i kultivirana u knjigama dalmatinsko-dubrovačkih pisaca. Daje upravo to, „lingua mater", dokazuje elegancija i čistoća tog jezika i činjenica da taj jezik svi Slaveni mogu razumjeti, dok Dubrovčani i Bosanci ne razumiju dijalekte: poljski, slovački, češki, ruski, itd., jer tamo jezik nije više sređen, precizan i elegantan, i, dosljedno tome, nije više jasan. U liturgiji se, dakle, treba upotrebljavati dubrovački i bosanskijezik jerje samo taj jezik dozvoljen od crkvene vlasti za upotrebu u svetim knjigama. Na taj način Ružić doista predlaže uvođenje govornogjezika u liturgijske knjige samo što to čini na ncuobičajan način.

Prije nego je donesena konačna odluka. Propaganda je tražila mišljenje stručnih savjetnika. U ovom slučaju bili su to Antun Tripković i Bazilije Bošković;prvi je svećenik kotorske biskupije kojega je 1742. Zmajević preporučio Propagandi za katedru slavenskog književnog jezika što ju je trebalo ustanoviti u Propagandinom zavodu u Rimu (Collegium Urbanum de Propaganda fide); onih dana (početkom 1754.) imenovan je ninskim biskupom; Bošković je bio generalni prokurator Bazilijanaca. Ta dvojica podniješe 2. srpnja 1754. svoj izvještaj Propagandi"[9] , koja je nakon toga prihvatila Karamanovo izlaganje a odbacila Ružićevo. Sam Benedikt XIV obratio se 26. kolovoza iste godine dalmatinskim i obližnjim biskupima da ne dozvoljavaju uvođenje narodnog jezika u liturgiju[120], a još prije toga (24. srpnja) naredio je papa Tajniku Propagande da piše dubrovačkom nadbiskupu neka Ružica pozove na red i u papino ime neka mu zabrani ikada više govoriti o spomenutoj stvari[121].

Ovom Karamanovom pobjedom još je jednom ozakonjena rusifikacija glagoljskih liturgijskih knjiga u Hrvata i postavljena još jedna prepreka hrvatskom glagolizmu da se približi narodnom jeziku. Pod tim vidom pobjeda je bila štetna i Hrvatima katolicima i glagoljaškom kleru. No, ne smije se smetnuti s uma tadanje crkveno zakonodavstvo u pogledu liturgijskog jezika i ulogu koju su dalmatinski biskupi, na čelu s Karamanom, tada pripisivali "slavenskom književnom jeziku" pri zbližavanju slavenskih naroda Katoličkoj crkvi.

"Slavenski književni jezik", dakle, ne samo da se ne smije ukloniti iz liturgijskih knjiga nego se njemu treba posvetiti posebna pažnja: kler ga treba učiti i temeljito ga upoznati.

Godine 1742., još kao osorski biskup, izrazio je Karaman potrebu učenja tog jezike u Propagandinim zavodima. Predložio je da se u rimskom Propagandinom zavodu osnuje katedra za taj jezik, dodavši da bi budući predavač trebao voditi brigu o izdavanju knjiga, tim prije što je već bila potreba da se tiskaju gramatika, novi oficiji za brevijar, Rimski katekizam i Biblija. Iste godine Karaman je imenovan vizitatorom "ilirskih" zavoda u Asizu, Fermu i Loretu. U svom izvještaju o vizitaciji naglašava potrebu da se i u spomenutim zavodima poučava "slavenski književni jezik"[122]. I doista je na posebnom sastanku (kongregaciji) Propagande, 16. rujna 1742., odlučeno da se u Rimskom zavodu ustanovi ta katedra, a zadarskom nadbiskupu je povjerena briga da nađe pogodnu osobu. Također je odlučeno da se i u spomenutim "ilirskim" zavodima poučava isti jezik[123]. Zmajević je izabrao za lektora u Rimskom zavodu kanonika Antuna Tripkovića, tada rektora splitskog sjemeništa i profesora teologije, ali je koncem 1743. iz Propagande javljeno da se privremeno obustavi njegovo slanje u Rim[124],

Ista materija bila je predmet rasprave posebnog sastanka (kongregacije) Propagande 11. studenog 1747., no slične odluke ostaše jednako bez odgovarajućeg učinka[125].

[119] Vat. Lat.8060,ff. 195 s.
[120] *Opera omnia Benedicti XIV,* vol. 18, str. 201-202.
[121] Vat. Lat. 8060, f. 194.
[122] JAPUNDŽIC, M., Nav. dj. str. 63-67.
[123] SC, *Congregazioniparticolari,* vol. 106, ff. 19-20.
[124] *** *Identitä,* str. 3.
[125] SC, *Congregazioni particolari,* vol. 119, f. 130.

Karaman je to ponovio i u svom spisu "Identičnost. . .", preporučujući za lektora kanonika Matiju Sovica, koji bi u isto vrijeme bio i korektor novog časoslova koji je trebalo tiskati. Karaman je osobno prisustvovao na sastanku Propagande 19. rujna 1754., kada je Sovic potvrđen lektorom "slavenskog književnog jezika" u Rimskom zavodu[126].

Sovic nije nikada preuzeo tu katedru. Ne znamo točno koji su tome razlozi. Jedan od njih je zacijelo u negativnom odgovoru biskupa balkanskih zemalja, izvan Dalmacije, o potrebi znanja rečenog jezika za obraćanje shizmatika. Naime, tajnik Propagande uputio je jedno cirkularno pismo biskupima Albanije, Bosne, Srbije, Makedonije i Bugarske u kojem traži odgovor na tri pitanja: 1. — postoje li u njihovim biskupijama svećenici latinskog obreda koji se u liturgiji služe slavenskim književnim jezikom? 2. — znaju li tamo vjernici bizantskog obreda spomenuti jezik i kako ga znaju? i 3. —je li katoličkim svećenicima taj jezik potreban da bi uspješno obraćali shizmatike? Na prvo pitanje odgovorio je pozitivno samo duvanjski biskup, generalni vikar za Bosnu, Pavao Dragićević. On kaže da je u Bosni samo 9 svećenika koji znaju taj jezik i upotrebljavaju ga u bogoslužju. Na drugo pitanje Dragićević odgovara da sav pravoslavni kler dobro pozna liturgijski jezik. Što se tiče korisnosti znanja tog jezika u obraćanju pravoslavaca (treće pitanje), biskup je dao izričito negativan odgovor. Potrebno je, po njemu, znati "bosanski jezik", ali ni s time se nije nadati naročitom uspjehu u obraćanju pravoslavaca jer je već 30 godina zabranjeno propovijedati shizmaticima; osim toga shizmatičkim svećenicima je odveć odbojna katolička vjera. Taj posao obećava nešto samo u zemljama katoličkih vladara, kao na primjer u Dalmaciji[127]. U ostalim biskupijama nema glagoljaškog klera.Pravoslavni kler i sam uglavnom slabo vlada "slavenskim književnim jezikom", a u radu na obraćanju shizmatika, koliko je taj rad uopće moguć, nije potrebno poznavanje spomenutog jezika[128].

Zmajevićevo i Karamanovo nastojanje oko tiskanja knjiga za glagoljaški kler

Već je gore rečeno o izdanju misala i o njegovom jeziku[129]. Ali jedan mrtvi jezik, kao što je bio "slavenski književni jezik", ne može se naučiti bez prikladnih priručnika, bez gramatike i rječnika. Zato se Karaman, još prije izdanja misala, potrudio da sastavi i objavi osnove toga jezika pa je 1739. objavio u Rimu "Bukvar slovenskij pismeni veličajšago učitelja B. Jeronima Stridentskago napečaten v Rimu tipom svetago Sabora od razmnoženija veri". Stari "Bukvar" ili "Alfabetar", koji je priredio Levaković, tiskanje glagoljskim slovima jer je bio namijenjen samo hrvatskim glagoljašima. Ovaj novi, budući da je bio namijenjen svim narodima koji su u liturgiji upotrebljavali „slavenski književni jezik", tiskan je glagoljicom i ćirilicom[130]. Karaman je priredio i drugo izdanje, prerađeno i obogaćeno elementima gramatike[131].

Sve je to ipak bilo daleko od potrebnoga.

[126] Vat. Lat. 8060, f. 195.
[127] Bosanski vikar odgovorio je 29. studenoga 1755. (SC, *Congregazioni particolari,* vol. 31, ff. 190r-191v).
[128] Ondje, ff. 165r-170r.
[129] Vidi str. 136-138.
[130] JAPUNDŽIC, M.. Nav. dj. str. 52.
[131] MILČETIĆ, I., *Mafije Sovica predgovor „Slavenskoj gramatici",* str. 415.

Nakon što je ustanovljeno glagoljaško sjemenište u Zadru, a nakon toga i u Priku kod Omiša za splitsku nadbiskupiju, nametnula se još hitnija potreba jezičnih priručnika, jer bar za one koji su trebali druge poučavati nisu bili dovoljni samo osnovni pojmovi koje je sadržavao Bukvar. Za stručnjake u jeziku "koji se studijem stiče" preduvjet su opširnije gramatike i bogatiji rječnici, a to je pak iziskivalo jača materijalna sredstva.

Što se stručnjaka tiče, uz Karamana i Sovica bila su u Dalmaciji u to vrijeme samo još dva prelata za koje se moglo reći da poznaju jezik novijih izdanja misala i brevijara. To su bili Mihovil Ljubenković, predavač tog jezika u zadarskom glagoljaškom sjemeništu, i Nikola Dinarić (Dinarico), najprije osorski biskup (1745—1757) pa potom splitski nadbiskup (1757-1764). Matija Sović[132] je priređivao za objavljivanje gramatiku M. Smotritskog[133] i više puta ju je nudio Propagandi za tiskanje ali je ostala u rukopisu[134]. lako je na sjednicama Propagande još od 1742. bilo češće govora o potrebi učenja jezika glagoljskog misala i časoslova u Propagandinim zavodima i školama, ipak na gore spomenutoj sjednici nije donesen neki konkretni zaključak u tom smislu[135]. Pitanje će za Karamanova (umro 1771.) i Sovićeva (umro 1774.) života još mnogo puta biti predmet rasprave na sjednicama Propagande, ali kako je već rečeno, nije tiskana ni priređena gramatika, a da se ne govori o rječniku. Karaman je još 1754. preporučivao da se u Propagandi, u cilju pobijanja zabluda Pravoslavne crkve i obraćanja pravoslavaca, skupljaju "slaveno-grčke" knjige svake vrste i da se čuvaju u Propagandi[136]. Postojanje takve biblioteke nije poznato. 1777. nalazimo, doduše, tamo više vrijednih glagoljskih i ćirilskih knjiga i rukopisa[137], ali je ta zbirka najvjerojatnije skupljena radi tiskanja novog glagoljskog brevijara.

Priređivanje novog glagoljskog brevijara, kao i prijevodi novih oficija, bilo je 1754. povjereno Matiji Sovicu, ali do tiskanja nije dolazilo sjedne strane zbog toga stoje spor oko jezika ostao i pored rimskih zaključaka i odluka praktički i dalje neriješen, a s druge strane Sović je dosta sporo napredovao u priređivanju. Važnu ulogu igrala je materijalna strana izdanja. Propaganda se pribojavala da bi se s brevijarom — ako bude tiskan jezikom misala — moglo dogoditi kao i s Karamanovim izdanjem misala, tj. da ga svećenici neće htjeti kupovati. Zato je prepustila inicijativu grčkim tiskarima u Veneciji kad su se oni zainteresirali za izdanje. No, i njihovo zanimanje je splahnulo kad su sračunali da bi prodaja bila slaba. U međuvremenu Sović je polemizirao sa protivnicima "slavenskog književnog jezika", kojih je bilo svugdje gdje se glagoljalo. Provincijal franjevaca Trećoredaca Juranić tiskao je u Veneciji glagoljski Alfabetar i molitve prije mise jezikom koji je od glagoljaša bio prihvatljiviji nego Sovićev, a na Sovica i Karamana su u Rim često stizale pri-

[132] Matija Sović rodio se u Pctrogradu od oca Crosanina i ondje je proveo svoju mladost. Njegov otac služio je u ruskoj vojnoj mornarici. Nakon očeve smrti majka ga je napustila a on je našao sklonište kod admirala Mate Zmajevića, brata zadarskog nadbiskupa Vinka Zmajevića, koji je također bio na službi u ruskoj mornarici. Preko nadbiskupa Zmajevića došao je 1728. u Propagandin zavod u Rimu. Sto se tiče poimanja staroslavenskog liturgijskog jezika, Sović je bio istog mišljenja sa Zmajevićem i Karamanom. Za njega je pravi (staro)slavenski jezik onaj opisan u gramatici J. Smotrickoga, tj. jezik ruskih liturgijskih knjiga.

Prvo izdanje gramatike objavljeno je u Vilni 1619.

[134] Rukopis se nalazi u Studijskoj biblioteci u Ljubljani. Predgovor gramatici objavio je MILČETIC I Nav. dj. str. 396-425.

[135] Vidi str. 218-219.

[136] Vat. Lat. 8060, str. 122v.

[1] *Miscellanae varie,* vol. l, f. 405rv.

tužbe od pojedinaca i skupina klera, kao npr. od klera senjske biskupije. Propaganda je pokušala pronaći neku drugu osobu koja bi priredila za tisak novi brevijar, ali zbog nedostatka kvalificiranih ljudi i zbog zbrke oko jezika nije pronađeno zadovoljavajuće rješenje.

Na sjednici 11. kolovoza 1777. Propaganda je odlučila da brevijar tiska u svojoj tiskari a kao redaktora je imenovala Karla Camuzzija[138]. Brevijar je izišao tek 1791. u redakciji Ivana Petra Gocinića (Galcinja), jezično na Karamanovoj i Sovićevoj liniji.

Tiskanje liturgijskih knjiga bizantskog obreda

Već je spomenuto koliku su važnost Zmajević i Karaman pridavali tiskanju liturgijskih knjiga bizantsko-slavenskog obreda, "očišćenih od zabluda", za obraćanje shizmatika[139] . Takve su se knjige, kaže Karaman, tiskale prije u Veneciji, ćirilskim slovima, nezaražene niti herezom niti shizmom, Kada je tih ponestalo, ruski car Petar l (1698—1725) okoristio se prilikom i poslao u Dalmaciju liturgijske knjige koje su bile i shizmatičke i heretičke[140]. Glavna poteškoća se sastojala, dakle, u tome da se crkve bizantsko-slavenskog obreda očiste od tih ruskih knjiga, jer jedino se tako nadati da će doći do usklađivanja vjere pripadnika tog obreda s katoličkim vjerovanjem.

Kojim knjigama zamijeniti knjige uvezene iz Rusije?

U mletačkim su se tiskarama u Karamanovo vrijeme tiskale liturgijske knjige na grčkom jeziku i Republika je iz toga izvlačila znatnu materijalnu korist. Upravo je to bilo odlučujuće da Venecija nije prihvatila zahtjev iz Rima da zabrani tiskanje knjiga ako izdanje nije prije "očišćeno od shizmatičkih zabluda". Naime, u tom slučaju Grci ne bi knjige kupovali. Da na neki način zadovolji jednu i drugu stranu, Senat je donio odredbu da se knjige tiskaju bez izmjena u tekstu s time da se tiska dodatak gdje bi bilo izneseno sve što se u knjizi ne slaže s katoličkom naukom. Takvog karaktera je bio grčki Triodij, tiskan 1754., kojemu je dodatak sastavio jedan katolički teolog. Iz brojnih bilježaka te iz njihovog sadržaja bio je očit "shizmatički duh Grka"[141].

Ta činjenica imala je posebno značenje jer su venecijanski tipografi predložili tiskanje liturgijskih knjiga za bizantsko-slavenski obred u Dalmaciji prema grčkim uzorcima. Tiskanje bi trebalo biti u "slavenskom književnom jeziku", ćirilskim slovima, što je zajedničko Srbima i drugim slavenskim pravoslavcima. Kada je Karaman, na putu iz Rima, sti-

[138] Camuzzi je i sam bio svjestan da nije dovoljno vješt u ,,slavenskom književnom jeziku". Kaže da nadzirati rad oko tiskanja brevijara može samo onaj tko zna slavenski književni i govorni jezik: potrebno je uz to poznavanje latinskog jezika te glagoljskih i ćirilskih slova. On sve to znade, ali slabo. Stoga bi trebalo za svaku od tili pet stvari imati po jednoga stručnjaka (SC, *Stamperia,* vol. 3, ff. 161r-164r). Da je Camuzzi poznavao slabo „slavenski književni jezik" vidimo i po tome stoje našavši u jednoj koparskoj crkvi prvotisak iz 1483. poslao gaje Propagandi da se njime posluži pri izdavanju glagoljskih knjiga, napose brevijara. Poznato nam je, naime, da je velika jezična razlika između prvotiska iz 1483. i Levakovićeva i Karamanova misala.

[1] Treba spomenuti da je već Zmajevićev prethodnik dobio 1692. dozvolu od Propagande „di štampare per i Grcci il catechismo da lui tradotto in qucl idioma" *(Acta,* vol. 62/1692, str. 216, br. 28).

[140] *Documenta.* str. 257. Karaman je mogao poznavati te knjige tiskane u Veneciji jer su se one. prema Sovićevu svjedočanstvu, još u drugoj polovini 18. stoljeća upotrebljavale u parohiji Miranje, nedaleko Zadra (MILIĆliVIC, L, Nav.dj. str. 407).

[141] Vidi Karamanovo pismo kardinalu Tamburiniju, prefektu Kongregacije za obrede, od 26. veljače 1755. (Vat. Lat. 8060, f. 172).

gao u Veneciju, reformator studija u Padovi. Marko Foscarini, zatražio je o tom pitanju njegovo mišljenje. Karaman mu je odgovorio 2. prosinca 1754. On u prvom redu ističe lošu prodaju takvog pothvata, jer je smatrao da je upravo trgovački profit bio odlučujući motiv koji je odgovorne ljude sklonuo da otvore i tu mogućnost, nadodavši također koje bi druge loše posljedice Venecija iz toga izvukla.

Rusi su, naime, bili već opskrbljeni mnogobrojnim vlastitim tipografijama a grčke izmjene im jako smetaju. Srbi su pak velikim dijelom prihvatili ruske knjige i radije će nabavljati knjige koje su tiskane u Moskvi nego one izdane po grčkim uzorcima, također zbog njihove težnje da jednoga dana njima zavlada vladar istog jezika i iste narodnosti(l), tj. ruski car.

S druge strane svi oni koji se osjećaju sjedinjenim s Katoličkom crkvom ne žele imati knjige tiskane po grčkim uzorcima, jer su te shizmatičke i heretičke i, u mnogim stvarima, gore od ruskih[142]. Osim toga, grko-katolici u poljskom kraljevstvu, tj. Ruteni, imaju već svoje vlastite liturgijske knjige, očišćene od zabluda, kojima se služe također grko-katolici u austrijskoj monarhiji.

Uz lošu prođu, tiskanje takvih knjiga proširilo bi shizmu u Mletačkoj državi, što je uvijek na štetu Republike, kako to dovoljno dokazuju primjeri iz prošlosti. Naime, doklegod su poljski Ruteni ustrajali u shizmi, država je bila u više navrata u opasnosti da izgubi slobodu. Sjedinjenjem Rutena promijenila se njihova osobina tako da im je shizmatičko ime postalo ništa manje odbojno nego katolicima latinskog obreda. Tako se u Poljskoj učvrstila vjera i mir u državi. Rutenske pročišćene knjige uvela je Marija Terezija u "ilirske pokrajine" svoje države, a iste bi jednako bile korisne da se uvedu u mletačku Dalmaciju.

Na koncu Karaman preporučuje knjige koje bi bile tiskane u Veneciji ali pod ravnanjem Propagande i prirađivane uz suradnju rutenskih monaha. Takve bi knjige bile bolje i jeftinije od onih poljskih, pa prema tome imale bi dobru prođu u ruskim pokrajinama pod poljskim žezlom, u "ilirskim pokrajinama" austrijske monarhije i u mletačkoj Dalmaciji, a vremenom i u ostalim slavenskim zemljama.

Prodaje zagarantirana već i time što rutenski monasi često prolaze kroz Veneciju a kod katolika bizantskog obreda knjige bi bile i zbog toga u cijeni što iza njih stoji Kongregacija za širenje vjere (Propaganda)[143].

Na Karamanov savjet i papa Benedikt XIV preporučio je preko svog Državnog tajnika kardinala Alojzija Gonzage, 4. rujna 1754., mletačkoj vladi da sjedini svoju moć s papinim autoritetom te da se ukloni zlouporaba koju su "grčki Srbi" uveli u Dalmaciju te da se nađe pogodan i prikladan način kako da se iste sjedini s Katoličkom crkvom. Najprikladniji je način upravo tiskanje knjiga: liturgijskih, katehetskih i dogmatskih — zdrave nauke. To bi se moglo ostvariti u Tipografiji padovanskog sjemeništa, a bio bi to pothvat "tako spasonosan za vjeru i tako koristan za državu"[144].

Upravo te iste godine ponovno se zaoštrio sukob između Rima i Republike. Senat je naredio da za saobraćanje s Rimom treba imati dozvolu državnog sudišta[145], te u

[1] [2] Ovdje se Karamanovo mišljenje ne poklapa sJf"Zmajevićevim.

[1] Ondje, ff. 176-178.

[144] ASVen, *InquisitoridiStato,* busta 883 (Grecidi Dalmazia).

Povod je bio spor oko akvilejskog patrijarhata koji je austiijsko-mletačka granica dijelila na dva dijela.

takvom ozračju ni papine preporuke nisu mnogo koristile. Ipak plan nije bio napušten. Naime, 1755. stigao je iz Rusije crnogorski vladika Vasilije Petrović[146], koji je širio ruske liturgijske knjige po mletačkom području, stoje bilo povezano s rusofilskom i antivenecijanskom propagandom. U Veneciji je odlučeno da Vasilija treba otrovati[147].

Da bi se suprotstavilo opasnoj propagandi koju je Vasilije širio putem liturgijskih knjiga, bilo je potrebno tiskati takve knjige u Veneciji. Na taj način, ne zaboravivši dakako uvažiti trgovački momenat, Republika je doista dobro procijenila situaciju kada je dozvolila grčkom tipografu Demetriju Teodosiju da tiska rečene knjige ćirilskim slovima[148]. Ali za taj pothvat vlada nije željela svu odgovornost navaliti na svoja leđa pa je tiskanje povjerila privatnom tipografu, odbivši da se to učini u državnoj tiskari u Padovi. Ni Senatu nije išlo u prilog da se jednostavno pretiskaju ruske liturgijske knjige, ne toliko zbog toga što je u njima bilo dogmatskih zastranjenja, nego zbog molitava za ruskog suverena, za rusko carstvo i si. Ništa od toga nije se smjelo naći u novom izdanju. Korisno je izbjeći predvidive reakcije katoličkih krugova u slučaju da se ne isprave neke dogmatske stavke. Francesco Grimani, bivši generalni providur za Dalmaciju i Albaniju, u svom izvještaju iz 1758. savjetuje vladi da stvar oprezno i pažljivo vodi dogovorno s Rimom, jer ako u to budu upleteni dalmatinski biskupi, tražit će nešto što Grcima u Dalmaciji neće biti po volji; jedni i drugi zauzimaju ekstremne stavove, pa ih jedne i druge treba izbjegavati[149].

Godine 1759. izišla je *piva knjiga Kratkoe talkovanie zakonnago desjatslovja.* Nakon toga tiskan je i časoslov za svećenike bizantsko-slavenskog obreda[150]. Nisu poznati pregovori oko ispravljanja knjiga. Autor spisa "Del clero illirico" iz 1777. kaže da su tipografi znali dati na cenzuru prvi ispravni primjerak a drugi bi primjerci bili razaslani "sa svim shizmatičkim zabludama". Inače ne bi imali prođe[151]. Još je 15. rujna 1761. na sjednici Propagande bilo rečeno da su shizmatici poništili sav trud Svete Stolice oko toga da se dođe do pročišćenog izdanja liturgijskih knjiga[152].

[146] GOPČEVlC, S., *Geschichte von Montenegro und Albanien,* Gotha 1914, str. 199.

[1] [7] Postupak protiv Vasilija v. u *ASVenJnquisitoridiStato,* busta 277.

[48] Usp. TOMlC, J.N., *Kadje i kojim smerom osnovana Slovenska štampa-fa Dimitrija Teodosi/a u Mlecima.* Glas SAN, br. 133, serija II, Beograd 1929, str. 35-37.

[149] Nav. dj. str. 59.

Autor predstavke za tiskanje brevijara iz 1777. piše: „Anche in Venezia, neila stamperia dei Greci si štampano ora libri di questo carattere (cirillioo), alcuni con la vera data di Venezia, ed altri con la finta di Mosca; ed ultimamente e uscito da quella stamperia un libro di orazioni quotidiani ad uso dei scismatici intitolato Chiassostovo, ehe in Dalmatino significa Breviario, forsc con la speranzadi farne spaccio anche in Dalmazia tra quei Preti Cattolici... ma l'inganno non pu5 avere il suo effetto, perche quei Preti non sanno leggere il carattere cirilliano" (SC, *Miscellanee varie,* vol. l, f. 410).

[151] Ondje, ff. 393-428.

Acta S.C. de Propaganda Fide. str. 153. O tome Fedor Moačanin piše: „Da bi se ruski utjecaj paralizirao, prvo je mletačka vlada dala u Veneciji koncesiju Dimitriju Teodosiju da štampa knjige za Srbe u Dalmaciji. Osim uklanjanja ruskog utjecaja, preko te štamparije trebalo je u pravoslavne crkvene knjige neprimjetno unositi unijatske formule. Mletačka je vlada očito računala, da će kamufliranim provođenjem unije bez mnogo buke dokrajčiti dugotrajni spor između katoličkih biskupa i pravoslavaca u Dalmaciji, spor koji je inače vjerski indiferentnoj mletečkoj vladi iz državnih razloga bio neugodan. U cilju obmane naroda već prva poznata Teodosijeva knjiga... ima lažan podatak daje štampana ʹY carstvujušćem velikom građe Moskovjeʹ. Teodosijeva štamparija, međutim, nije mogla da izvrši svoj politički zadatak. Raskrinkan, poslije energičnog protesta Kurije, Teodosije napušta mistifikaciju te stavlja kao mjesto izdanja otvoreno Veneciju" *(Povodom izložbe srpske knjige i štampe u Hrvatskoj.* „Historijski zbornik", III, Zagreb 1950, str. 278-279).

Da je cijeli posao oko ispravljanja liturgijskih knjiga bizantsko-slavenskog obreda urodio slabim, ili nikakvim plodom kazuje nam također i činjenica da na sjednici Propagande od 22. studenoga 1777., gdje je nadugo raspravljano o tiskanju knjiga, nije bilo govora o tiskanju knjiga za kler bizantskog obreda već samo o onima staroslavenskog jezika a latinskog obreda.

4. Kratki osvrt na stav dalmatinskih katoličkih biskupa

U povijesti su se iskristalizirala tri glavna načina kako se pokušavalo uspostaviti jedinstvo između "odvojenih Crkava" i Rima.

Prvi je način onaj koji je primjenjivan u pregovorima Rima s istočnjačkim patrijarsima. Tu pregovaraju predstavnici dviju Crkava; istočni patrijarsi saobraćaju neposredno sa središnjom upravom Katoličke crkve; nisu ovisni od latinskih biskupa nego prihvaćaju neposrednu papinu jurisdikciju. Na ovoj razini sklopljena je unija na saboru u Firenci (1439). Pravoslavna crkva se tada, kao crkva, sjedinila s Katoličkom.

Kad je Pravoslavna crkva službeno odbacila uniju, pokušavalo se ostvariti uniju s pojedinim dijelovima pravoslavlja, kad već nije pošlo za rukom da se to učni s cjelinom. Firentinski sabor takve slučajeve nije imao u vidu pa prema tome nije mogao u tom smislu donijeti neke smjernice. Način takvih, djelomičnih, sjedinjenja diktirale su trenutačne prilike, a nadasve je bio jak utjecaj lokalne katoličke hijerarhije. Drugi je, dakle, način kada jedna skupina pravoslavaca zajedno sa svojim svećenicima i biskupom pristupa uniji. U tom slučaju lokalna katolička hijerarhija nastoji sebi podrediti sjedinjenu hijerarhiju, igrajući ulogu domaćina i gospodara područja na kome se primaju "došljaci". Gdje je to više ostvareno, tu je unija krhkija, a čvršća je ako se sklapa neposredno sa središnjom upravom Katoličke crkve ili s njezinim zastupnicima izvan kruga lokalne latinske hijerarhije.

Treći je način kada se ne sjedinjuje ni patrijarha (vrhovni poglavar) ni biskup (lokalni poglavar) nego se prima samo niži kler s narodom, kojemu se ostavlja njegov obred. Ovaj način je u katoličkim krajevima najradije prihvaćan, ali je sa strane pravoslavaca bio najmanje prihvatljiv; u Katoličkoj crkvi je ozakonjen dekretom pape Klementa VIII, godine 1596., "Perbrevis instructio", kojim dekretom se regulira status tzv. Italo-Grka u Katoličkoj crkvi. Po toj instrukciji svete redove kleru bizantskog obreda dijelio je biskup njihova obreda, ali taj je biskup imao samo vlast reda (potestatem ordinis), ali ne i vlast upravljanja (potestatem jurisdictionis). Svećenici zajedno s narodom potpadaju pod jurisdikciju latinskog biskupa. Prema tome, ovdje se prihvaća samo obred (ritus), ali ne i Crkva[153].

Latinski biskupi u Dalmaciji prihvaćali su samo ovaj treći način, a s obzirom na spomenutu instrukciju išli su još dalje, u čemu im je Rim išao dosta na ruku. Karaman je

[153] Usp. PERI, V.. *Chiesa Romana e „Rito" Greco,* nav. dj. V. također recenziju iste knjige od W. de Vricsa („Oricntalia christiana pertodica", XLII/1, Roma 1976, str. 285-288).

U vrijeme proturcfotmacije katolička ekleziologija nije nalazila u Rimskoj crkvi mjesta za orijentalne crkve. Dijelovi sjedinjenih istočnih crkava gubili su eklezijalnu svijest i postajali su obred. Kako kaže Cmanuel Lanne: „Euharistijska eklcziolopija je iščeznula u korist ekleziologije koja je više socijalna i juridička" *(La conception posttrilemine de Iα Primaute e l'origine de 'Eglises unies.* „Irenikon" LII, Chcvatognc 1979/1, str. 23).

čak dobio ovlast da može rediti na bizantskom obredu, tako da ni za ređenje nije bio potreban biskup toga obreda. (Kako je već rečeno, nije imao prilike koristiti se ovim svojim pravom). -%

Ovaj način bio je najmanje prihvatljiv od pravoslavnog klera i naroda, jer je to zapravo značilo nijekanje njihove Crkve kao ustanove. Zato je takva zamisao bila donekle provediva samo u ratnim prilikama, tj. kada ustanova nije u stanju držati organizacijski povezane svoje članove. Ali čim se crkvene ustanove počnu konsolidirati dolazi do oporbe. Pravoslavlje u Dalmaciji je, prema zamisli katoličkih biskupa, trebalo izgubiti svoju strukturu da bi se, tako razbijeno, ugradilo u strukturu Katoličke crkve u pokrajini. Kada se stvar ovako postavi onda imaju svoj smisao postavke koje su katolički biskupi češće ponavljali, tj. da je Pravoslavna crkva heretička i shizmatička pa je po božanskom pravu Katolička crkva dužna voditi brigu o tome da-oslobodi ljude od služenja takvoj crkvi; po crkvenom pak pravu nijedan istočni patrijarha ni njegov podanik nema pravo na jurisdikciju u Dalmaciji, području zapadnog patrijarhe (pape); osim toga nema mjesta nekom novom biskupu jer je cijelo područje već pokriveno jurisdikcijom biskupa pojedinih dalmatinskih biskupija, a na istom području ne smiju biti dva biskupa (dvije glave najednom tijelu!). Za ovakvu argumentaciju biskupi su, napose Zmajević i Karaman, vješto nizali dokaze, donoseći primjere iz prošlosti te citirajući zaključke crkvenih sabora. To dokazivanje bilo je teoretski na zamjernoj visini, ali praktički je u smjeru pravoslavlja bilo jako kratkog dometa, a sredinom 18. stoljeća i mletačka ga je vlada već jedva slušala. Sve je očitije postajalo da je to čisto unutarkatolički (crkveni) govor, a okolina je bila tim zadovoljnija što ju je taj govor manje trebao zanimati.

Kad su stvari tako stajale, nije nipošto čudno da dalmatinski biskupi u svojim pismima i spisima ne spominju Firentinski sabor (1439) i uniju između Katoličke i Pravoslavne crkve. Izbjegavaju spomenuti i slučajeve sjedinjenja kada su pojedine skupine pravoslavaca na čelu sa svojim biskupom pristupile uniji. S druge strane veoma se često spominju Italo-Grci koji su, prema gore spomenutoj papinskoj instrukciji, trebali biti podložni latinskim biskupima.

Ovakav stav dalmatinskih biskupa nije bio otvoren za sagledavanje unutarnjih vrednota pravoslavlja (tražila se njegova predaja!), pa nije ni bilo moguće uspostavljanje dijaloga između jedne i druge strane. Zmajević je kao vizitator po balkanskim zemljama, koje su bile pod Turskim carstvom, imao priliku upoznati odnos Srpske pravoslavne crkve prema katolicima tamo gdje je ona bila u jačoj poziciji; mogao se uvjeriti da nije pokazivala neke želje za dijalogom. I on i ostali dalmatinski biskupi smatrali su da ne smiju dopustiti, u duhu ondašnjeg općeg raspoloženja unutar Katoličke crkve,- da katolicizam ustukne upravo na dijelu fronta koji oni drže. No, valja priznati da pored ovih napetosti i borbenog raspoloženja nije kod njih nestalo kreativnosti, što na posebni način treba reći za Zmajevića i Karamana. U tome i jest njihova veličina. A što se tiče metoda njihova rada na sjedinjenju pravoslavaca i katolika, možemo reći da se one zasnivaju na načelima i poimanjima koja su u najmanju ruku diskutabilna. No, njihovi pokušaji bili su u skladu s tadanjom katoličkom ekleziologijom. Njihova vjernost toj ekleziologiji oblikovala je bitne sastavnice njihova stava prema pravoslavcima. Oni su, dakako, u svoj rad unijeli mnogo svoga talenta i kroz svoju djelatnost ocrtali nam crkvene i društvene prilike u Dalmaciji u svoje vrijeme. U tom smislu bilo je korisno opširnije se pozabaviti njihovim poimanjima i planovima, iako nam njihove metode rada na zbližavanju Crkava ne mogu danas poslužiti kao modeli.

III. MLETAČKA REPUBLIKA I KRŠĆANI BIZANTSKOG OBREDA U DALMACIJI

A. ODNOS MLETAČKE REPUBLIKE PREMA RELIGIJI

Tri velika mora oplakivala su mletačke posjede: Jadransko, Sredozemno i Egejsko. Tu je živio romanski, grčki i slavenski živalj s različitim kulturama i vjeroispovijestima, iz čega se rodila potreba političkog, kulturnog i vjerskog pomirenja, što je na posebni način poticalo razvoj diplomatske vještine. Mletačka republika bila je učiteljica u toj umjetnosti smirivanja, usklađivanju različnosti u cilju postizanja ravnoteže i nove sinteze[1].

U takvoj državi, više heterogenoj nego kompaktnoj, nije bilo dovoljno oružje da bi se sačuvale granice: previše je bilo unutarnjih suprotnosti i preveliki pritisak izvana. Tražile su se kohezione i miroljubive snage, čuvajući se svakog ekstrema, pa i vjerske isključivosti srednjovjekovnog tipa. Još prije XVII stoljeća osjeća se težnja da se ublaži pređašnji dogmatizam i juridizam. Republika je htjela da se sačuvaju neokrnjena vjerska prava, ali je u prvom redu bila zabrinuta za svoju opstojnost kao države, pri čemu su se ideološke podvojenosti pokazivale kao razorne. Ona nije nikada propustila staviti naglasak na ciljeve kršćanstva kada su oni bili istovjetni s njezinima; pače, budno je pazila da klerici točno vrše svoje vjerske dužnosti kada je to doprinosilo dobrom državnom upravljanju. Jednako se znala distancirati od njih, pozivajući se na najšire razloge u prilog vjerske slobode, kada je tako mogla ukloniti nered izazvan vjerskim trvenjima[2]. Borila se za apsolutni suverenitet državne vlasti, nastojeći ukloniti sve što bi tome moglo štetiti, prije svega svaki strani utjecaj, tj. svaki onaj koji bi proizlazio iz nekog autoriteta koji nije mletački državni autoritet. Iz toga je logično slijedila težnja da se isključi i sam crkveni autoritet, ili bar da ga se skine s onog prijestolja na koji su ga postavili principi vjere i religije, da ga se smjesti do nogu državnog aparata, jedine točke prema kojoj treba biti usmjereno sve što se kretalo unutar države. Naime, Venecija nije u Rimu vidjela samo apostolsku Stolicu,

[1] FEDALTO, G., *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Grecia Venezia nei secoliXVeXVI.* „Civiltä vaneziana", saggi 17,Firenze 1967, str. 7.

[2] Nav. dj. str. 94. Usp. također: CHECCHETTI, B., *La Repubblica di Venezia e la corte dl Roma nei rapporti della relgione,* Venezia 1874, vol. I, str. VII.

nego također dvor jednog vladara[3]. Uslijed toga su papinski nunciji u Veneciji pisali o mletačkim patricijima da postupaju "višepolitički nego katolički[4].

Pored naroda bizantskog obreda, koji je u nekim mletačkim pokrajinama sačinjavao većinu, u Veneciji su dobili prijem također protestanti i Židovi. Nije bio konfesionalni vid odlučujući da se oni prime; Venecija je s njima računala kao s čimbenikom koji može doprinijeti moći i napretku države. I vanjske i unutarnje prilike upućivale su Veneciju na vjersku snošljivost, koja je, kako kaže Bartolomej Cecchetti, dopustila jednu iznimku u Svetoj Službi (inkviziciji), koja je u Mletačkoj državi pogađala više fanatike nego pripadnike nekatoličkih vjera i vjeroispovijesti. Što bi se dogodilo s mletačkom trgovinom da nije bilo te snošljivosti?[5]

Ta snošljivost nije bila izražena u pravnim terminima. Katolička vjera održala se stalno kao državna vjera i temelj Republike[6]. Drugo je pitanje što je Republika činila da svoje podložnike, u prvom redu vjernike bizantskog obreda, učini vjernima Katoličkoj crkvi. Zacijelo je ona željela da svi budu katolici, bar s razloga jedinstva i stabilnosti države, ali u 17. i 18. stoljeću se u mnogo slučajeva zadovoljila tek time da te kršćane naziva katolicima, a s druge strane im dopuštala da budu ono što jesu, tj. nekatolici. Ovo vrijedi također i za kršćane bizantskog obreda u Dalmaciji, odnosno pravoslavce.

Teško je, kaže Pisani, pronaći neku čvršću nit koja bi povezivala mletačku religioznu politiku; bila je to više diplomacija od dana do dana[7]. To ćemo vidjeti na primjeru Dalmacije gdje su živjeli zajedno kršćani bizantskog i latinskog obreda.

B. MLETAČKA REPUBLIKA I KRŠĆANI BIZANTSKOG OBREDA U DALMACIJI

Iznijeli smo stav katoličkih biskupa prema kršćanima bizantskog obreda u Dalmaciji: oni su *trebali postati* katolici i biti podložni odgovarajućim latinskim ordinarijima, sačuvavši neokrnjen svoj obred. Na prvi pogled državni stav se jako malo odvaja od stava biskupa: Ti kršćani *jesu* katolici i njima treba biti zagarantirano slobodno vršenje njihovog obreda, a po pozitivnim odlukama trebaju biti podložni latinskim ordinarijima. Pored prividne sličnosti, iza jednog i drugog stava skrivaju se dva različita poimanja crkvene i državne jurisdikcije.

Za Mletačku republiku pitanje kršćana bizantskog obreda nije bilo tijesno povezano s njihovom vjerskom ispravnošću već s pitanjem života države sa svojim vjerskim

Bivši ambasador Venecije u Rimu, Erizzo, izgovorio je 4. listopada 1703. u Senatu, među ostalim, i ove rgeči: „Qui devo replicare ehe Roma e Chiesa e Sede Apostolica, ma ehe altresf Corte e Proncipato. Per to primo, recc(ellentissi)rao Senato J pieno di rispetto filiale e dovuto; ma dove si tratta di materia laica, egli deve star molto attento alle procedure di quel governo sempre geloso, per non dir poco amico, della nostra potenza" (STELLA, A., *Chiesa e stato nette rehztoni dei nunzipontifici a Venezü:* Ricerche sulgiurisdizionalismo veneziano dalXVI alXVIII secolo. „Studie Testi" 239,Citta delVaticano 1964, str. 81.

[4] Nav. dj., str. VIII.

[5] CECCHETTI, B., Nav. dj. vol. I, str. 457.

[6] U jednom dukalu od 30. ožujka 1720. kaže se doslovno ovo: „Essendo Base fondamentale della Repubblica Ser(enissi)ma la Sacrosanta Religione Catt(ili)ca, fii sempre a cuore de maggiori come de presenti di conservarla illibata nei suoi Dominij, e singolarmente in questa Dominante" (ASVat *Venezia,* vol. 412, f. 142).

PISANI, ¥.,*Les chretiens de rite oriental a Venise et dans les possessions venetiens.* „Revue d' histoire et de litterature religieuse", I/Paris 1896), str. 202.

antagonizmima, tj. problem odnosa podložnika između njih samih te njihovog odnosa prema državi, ne ističući dogmatske norme, premda ni one nisu bile bez određene važnosti. Kakav stav zauzeti, ovisilo **je** dosta o tome u kakvim se prilikama nalazila država te o unutarnjim i vanjskim zapletajima koje bi određeni događaj mogao izazvati.

Budući da je u Dalmaciji vrhovna civilna i vojna vlast bila u rukama generalnog providura, koji se mijenjao svakih 2—4 godine, kakav će državna vlast zauzeti stav u slučaju nekog crkvenog spora ovisilo je u mnogome o providurovoj osobi, već prema tome, dakle, kako će on znati procijeniti prilike u pokrajini i koja će sredstva smatrati korisnim za dobrobit države.

Već je gore rečeno da su u Dalmaciji postojale dvije suprotne struje s obzirom na rješavanje pitanja kršćana bizantskog obreda: jedna je predvođena latinskim biskupima koja je tražila njihovu podložnost pokrajinskoj katoličkoj hijerarhiji, druga, predvođena kaluđerima, tražila je potpunu neovisnost od latinske hijerarhije. Gdje upotrijebiti kočnicu, gdje dati podršku, nije bilo lako odlučiti. Imamo dosta službenih dokumenata u kojima se daje prednost sad jednoj sad drugoj struji, već prema diktatu vremena i sudu generalnog providura, pri čemu je dobro države imalo uvijek presudnu ulogu.

1. Zauzimanje različitih stanovišta

a) Država potpomaže katoličku hijerarhiju

Papa Klement XI (1700—1721) poslao je svoga predstavnika na balkanski poluotok sa svrhom da taj skupi podatke o stanju crkve, napose o raširenosti Srpske crkve u Dalmaciji. Po završetku misije, izvjestitelj u jednom odužem spisu hvali Mletačku republiku što stalno bdije da se na području njezina dominija ne ušulja shizma, trseći se pritom da se sačuva pravovjerni grčko-srpski obred koji je, ukoliko se obavlja u svojoj čistoći, svet (sacrosancto), ali s nadasve budnom pažnjom prati sve kaluđere, parohe, ispovjednike, katehiste i biskupe vizitatore, koje šalje patrijarha iz Turske. Za one koji nisu zaslužili nikakvu kaznu državna vlast propisuje da mogu preuzeti kakvu pastoralnu službu ako su, u skladu sa crkvenim propisima, ispitam, poučeni i potvrđeni od latinskih biskupa te ako pred biskupima polože ispovijest vjere u skladu s Tridentskim saborom. Osim toga trebaju svake godine tražiti od biskupa obnovu dozvole za pastoralni rad (dekreta), držati crkve i manastire otvorene za biskupske vizitacije, imati u svojim crkvama slobodan oltar za latinske svećenike, u ženidbenim slučajevima ravnati se prema odlukama Tridentskog sabora, biti zadovoljan skromnim uzdržavanjem i ne baviti se iznuđivanjem nameta kako to čine Srbi (Rassiani) na osmanlijskom području[8].

Pogledajmo sada do koje mjere je ova tvrdnja ispravna.

Prvu odluku toga sadržaja izdao je generalni providur Valier 25. ožujka 1686., dakle četrdeset godina nakon što su prve skupine Morlaka bizantskog obreda, sa svojim svećenicima, dospjele na područje unutar mletačkih granica. Valier naređuje da svećenici bizantskog obreda trebaju priznati latinske prelate za svoje poglavare, koji poglavari će ih poučiti za pastoralnu službu među narodom bizantskog obreda[8a].

Iako nemamo za period od 40 godina jednu odluku općeg značenja s obzirom na podložnost klera bizantskog obreda latinskim biskupima, spomenuti dekret ipak nije neka novost. Još za vrijeme Kretskog (Kandijskog) rata pojedini su predstavnici civilne i vojne vlasti zauzeli sličan stav u slučajevima koji su bili prostorno ograničeni ali su značajni za ustanovu i razvoj buduće prakse.

Vjernost Morlaka bila je, naime, uvijek popraćena izvjesnom rezervom, tim više kad se pokazalo da država nije u stanju osigurati im pristojan život unutar svojih granica. Ratno stanje i granični položaj Morlaka naveli su predstavnike državne vlasti da u svakom nekontroliranom i neodobrenom pothvatu Morlaka vide nešto prevratničko. U prvom redu je trebalo svesti na najmanju mjeru komunikaciju s turskim krajevima, uključujući tu i veze sa Pravoslavnom crkvom u Turskom carstvu. Bilo je potrebno inzistirati ne samo na državnom nego i na vjerskom jedinstvu.

Godine 1675. Petar Civran, nakon što se povratio sa dužnosti generalnog providura, izvjestio je da se u Dalmaciji svugdje održala katolička vjera, ali da se bizantski obred iznad očekivanja širi po selima, čemu pogoduje prisutnost nekih lutajućih kaluđera a i činjenica da se katolički kler premalo brine da nauči i ponudi potrebni lijek za spasenje duša. Civran dodaje da je mnogo teže vladati kršćanima bizantskog obreda. Nasuprot tome, kod pravih katolika naišao je na veću poslušnost. Otuda Civran, kao državnik i kao katolik, zaključuje, da "interes Gospodina Boga nije nikada odijeljen od interesa Principa; uvijek se nailazilo na opasne ekstravagancije kada je različitost mišljenja i ceremonije, ili pak nemar, nanosio štetu njegovom svetom kultu. Oprezna mudrost vaših ekscelencija shvaća to bolje nego što ja mogu, te može s pogodnim mjerama zapriječiti da se zlo ne širi, tim više što blizina barbara obično utječe na slabljenje osjećaja, ljudskosti i religioznosti"[9].

Dekret od 13. rujna 1679., kojim se određuje da latinski svećenici trebaju poučavati svećenike i kaluđere bizantskog obreda[10] na istoj je liniji s dekretom kotorskog providura Foscarinija od 10. svibnja 1674., kojim se određuje da se pučanstvo jednog i drugog obreda, latinskog i bizantskog, treba uzdržavati od težačkih poslova na zapovijedane blagdane Katoličke crkve[11]. Nerijetko su predstavnici državne vlasti išli na ruku biskupima latinskog obreda u nastojanju da sebi podlože "pobunjenike" bizantskog obreda[12]. Valijerov dekret se službeno odnosio samo na područje zadarske i ninske biskupije ali je u stvari bio norma i za ostale krajeve u provinciji gdje su bile slične prilike; motiviran je neznanjem i neprikladnošću svećenika bizantskog obreda za pastoralnu službu pa su ih latinski prelati trebali poučiti u vjeri i uputiti kako se kao svećenici trebaju vladati[14]. To je ujedno prvi poznati dekret kojim se izričito određuje da je za vršenje pastoralne službe svećenici-

Autor izvještaja je nepoznat. Vrijeme i svrha njegove vizitacije otkriva se iz završnih riječi: „Questo e quanto f riuscito alle diligcnzc dcl Collatorc, destinato dal Sommo PonteficcClemcntc XI girar rillirico, raccogliere e estendere, e crede possa essere di Vantaggio alla Religione, c salutc di quelle povere anime, ehe popolano la linea del Confinc col Turco, e chc sono l'Antemurale della Religione" (GENTILLIZZA,G.,Su//a *storia della chiesa slavo-ortodossa in Dclmazia,* str. 96).

[8a] *Documenta,* str. 63-65.

[9] DESNICA, B., *Istorija kotarskih Uskoka,* vol. I, str. 177.

[10] *Documenta,* str. 61-62. U originalu stoji „sacerdotes et monachosgraecos", ali zacijelo se to ne odnosi samo na one koji su Grci po narodnosti.

ASVen, *InquisitoridiStato,* busta 883, (Greci di Dalmazia), s.p.

[12] SOCG, vol. 307, f, 102; usp. i ff. 128 i 165, te *Acta,* vol. 52, ff. 207-209. Vidi gore str. 108-109.

[4] *Documenta,* str. 63-64.

ma bizantskog obreda potrebna jurisdikcija latinskog prelata. Poznati su nam, naime, neki slučajevi gdje je bila dovoljna dozvola generalnog providura.

20. lipnja 1670. zadarski knez izabire i šalje jednog svećenika bizantskog obreda za kapelana u crkvu sv. Ivana u predgrađu a odluku podastire generalnom proviđuru na potvrdu[15]; ništa ne spominje potrebu da se rečeni svećenik predstavi mjesnom biskupu radi odobrenja i imenovanja. Sličan slučaj imamo kod imenovanja kapelana crkve sv. Ilije u Zadru. Providur Valier izdao je 12. veljače 1684. naredbu, da se kapelan treba predstaviti njemu i.njegovim nasljednicima, da bi, nakon što se o kapelanu sakupe potrebni podaci, mogao dobiti providurovu potvrdu[16]. Ni ovdje se ne spominje potreba da se kapelan predstavi biskupu. Nakon dekreta 1686. ta klauzula bit će uvijek prisutna.

Iz ovoga se ne smije zaključiti da nije bilo ni prije slučajeva da je biskup podjeljivao jurisdikciju i svećenicima bizantskog obreda. Jasno je samo to da ta praksa nije do 1686. bila utvrđena jednim upravnim dekretom. Da Valierov dekret nije nešto sasvim novo svjedoči nam slučaj iz 1679. Tada je jedan svećenik bizantskog obreda služio u mjestu Crno liturgiju bez odobrenja latinskog biskupa. Kad je za to čuo providur naredio je seoskim sucima i kaluđeru da se dođu pred njega opravdati. Predstavnici sela došli su i u ime suseljana obećaše da "nadbiskup (zadarski) treba biti od svih njih u svako vrijeme priznat za poglavara, starješinu i upravitelja in spiritualibus. Obvezaše se da će to uvijek vršiti"[17].

18. siječnja 1708. Savjet desetorice ponovio je prijašnje odredbe s obzirom na ovu materiju i naredio da kapelani sv. Jurja u Veneciji moraju biti doista katolici, nipošto shizmatici. O svojoj katoličkoj vjeri trebaju dobiti potvrdu latinskog patrijarhe u Veneciji[18] . Ne spominju se drugi mletački posjedi, ali činjenica daje kopija dekreta poslana gen. proviđuru kazuje da je želja rečenog sudišta da se te norme protegnu i na druge venecijanske posjede. I doista providur, Justin Riva, nekoliko mjeseci poslije toga, objavljuje sličan proglas, tražeći da svaki svećenik treba imati dopuštenje latinskog biskupa ako želi biti pripušten u pastoralnu djelatnost[19].

Na istoj liniji je također dekret providura Grimanija od 4. rujna 1735., kojim naređuje da parosi i kapelani bizantskog obreda primaju u vizitaciju latinskog biskupa "uz uobičajene formalnosti". Drugim dekretom odluka je precizirana tako da se ne odnosi na grčke općine nego samo na kler "grčko-srpskog obreda"[20].

Kako su se i dalje događale stvari koje nisu bile u skladu sa spomenutim odlukama, i Grimanijev nasljednik Danijel Dolfin, inače brat venecijanskog patrijarhe, požurio se i već 15. studenoga 1735. ponovio je gotovo istim riječima dekret svoga prethodnika[21].

Već sama činjenica da su slični dekreti češće obnavljam pokazuje da oni nisu bili u praksi uvijek izvršavani, te da se malo pomalo uvodio protivan običaj. Par godina nakon toga providur Antun Cavalli, kojega bez sumnje ne možemo optužiti za vjerski fanatizam, ponovit će slične odredbe, dodavši uz to da svi koji imaju pravo na biranje kapelana i paroha trebaju voditi računa o potrebnim rekvizitima[22].

Kako je vrijeme odmicalo situacija je postajala sve složenija i rješenje se tražilo novim dekretima u kojima se prijetilo kaznama svima koji bi se ogriješili o državne propise. I na drugim poljima javnog života situacija se pogoršavala, što je prisililo vladu da u Dalmaciju pošalje tzv. sindike i inkvizitore koji su preuzeli svu vlast u svoje ruke. Ti su, u namjeri da srede vjerske prilike, stavili ponovno na snagu Cavallijeve naredbe. To isto je učinio i providur Jeronim Marija Balbi 3. studenog 1753.[23].

Najoštrije mjere protiv klera bizantskog obreda donio je providur Diedo 27. veljače 1760. Pored propisa koji su donijeli njegovi prethodnici, Diedo obvezuje seoske starješine da mu dojave svaku promjenu paroha ili kapelana te da navedu razloge i povod njihove zamjene ili ostavke, a također i imena novoizabranih. Uz to nadodaje da će rado primati tajne prijave i da će prijaviteljima garantirati anonimnost i dodijeliti im za nagradu trećinu od presuđene kazne[24].

Istina je da kler bizantskog obreda nije nikada u potpunosti opsluživao navedene dekrete, ali je također istina da oni nisu bili bez praktičnih posljedica, što dokazuju slijedeći podaci.

28. ožujka 1713. providur Karlo Pisani dopušta narodu "grčko-latinskog obreda" da sagradi sebi crkvu, ali pod uvjetom da izaberu paroha koji ispunjava uvjete koje smo gore naveli[25]. Sličnu odredbu donio je za karinskog paroha 9. svibnja 1717. providur Alvise Mocenigo, iako osobno nije bio za to da vlada podržava stav latinskih biskupa prema narodu i kleru bizantskog obreda[26]. Kada su neki od šibenskih Grka 1728. osporavali latinskom biskupu pravo da vizitira njihovu crkvu, vlada je dala pravo biskupu[27]. Cavalli je 1741. potvrdio dekret zadarskog nadbiskupa kojim ovaj imenuje svećenika bizantskog obreda ulju za paroha u Smokoviću, zatim dekret ninskog biskupa Jovanu Koncareviću za Karin te dekret Nikoli Tepši za Biljane[28]. Takvih primjera imat ćemo i poslije[29].

[15] Nav. dj. str. 56-57.

[16] ASVen, *Consultori in Jure,* filza 427 (Dalmazia), f. 6.

Documenta, str. 62. Propaganda je potaknuta pismom nuncija iz Venecije predlagala 1696. papi da uputi pismo (breve) Senatu; u pismu bi trebalo potaknuti Senat da se na oslobođenom području sav narod oslobodi od shizme *(Leiters, vol.* 85, f. 82rv). Nisam mogao pronaći takav papin breve niti eventualni odgovor Venecije. No na svaki način, Veneciji takva zamisao koncem 17. stojeca nije bila strana.

[18] *Documenta,* str. 85-86.

[19] Nav. dj. str. 86-87.

[20] Nav. dj. str. 233-234.

[21] Nav. dj. str. 335-336.

[23] Nav. dj. str. 246-247.

HAZ, *Proviđuri, Balbi* (1751-1753), vol. 2, ff. 143v-144v; također je 31. siječnja 1752. providur izdao sličan dekret (Ondje, ff. 144v-145v i *Documenta,* str. 319-320).

[24] *Documenta,* str. 379-380.

[26] Nav. dj. str. 96-97.

HAZ, Proviđuri, Mocenigo (1717-1720), vol. 1, f. 353.

[27] ASVen, *Consultori in Jure,* filza 425 (Sebenico) carta 10-17.

[28] HAZ, *Proviđuri, Cavalli* (1738-1741), vol. 1, ff. 245-247.

Splitski nadbiskup Pacifik Bizza poslužio se državnom pomoći za manastir Dragović. 2. veljače 1747. u svom odgovoru spomenutom nadbiskupu, providur Boldn obećava da će prisiliti igumana dragovićkog manastira da popravi svoje vladanje i vladanje svojih kaluđera da prije preuzimanja službe dolaze predstaviti se nadbiskupu da ih on potvrdi i izda im odgovarajuće dekrete (Vat. Lat. 9466, str. 846. Ovdje je samo sažetak providurova pisma). Za vrgeme biskupijske vizite 1751. sindici i inkvizitori obećaše nadbiskupu uobičajenu pomoć (assistenza), a malo prije obećali su to ninskom i skradinskom biskupu (Ondje). Za ninsku biskupiju vidi nalog od 27. ožujka iste godine: „_. comettemo risolutamente coU'Autorita della Magistratura nostra, a Parochi di doverlo accogliere con quel rispetto ehe si conviene" (Ondje, str. 420).

b) Država Štiti stvar kršćana bizantskog obreda u Dalmaciji

U isto vrijeme, i tijekom čitavog perioda, vlada je štitila bizantski obred[30] u prilog kojega je doneseno više dekreta, što nije predstavljalo neku novost već je to bila uobičajena praksa od početka 15. stoljeća. Jedan od takvih dekreta izdan je u prilog šibenske grčke općine 11. svibnja 1641. u kojem im se garantira slobodno vršenje svoga obreda i služenje Gospodinu Bogu u svojoj crkvi prema vlastitim običajima[31].

Između 1641. i 1695. nisam našao nijednu vladinu odluku sličnog sadržaja, ali je gornji dekret bez sumnje bio na snazi usprkos izvjesne pasivnosti mletačke uprave u vrijeme Kandijskog rata, kada nije reagirala na neke postupke latinskih biskupa koji nisu bili u skladu s takvom odredbom[32]. Dekret iz 1641. ponovo je potvrđen 17. srpnja 1695. povodom jedne molbe šibenskih Grka[33]. Istina je da se jedan i drugi dekret izričito odnosi na grčku općinu u Šibeniku, ali nema sumnje daje odluka bila normativna ne samo za druge grčke općine u Dalmaciji nego i za Morlake istoga obreda.

Vladi nije smetalo da s jedne strane štiti katoličku vjeru u provinciji i da s druge strane garantira sva građanska prava kršćanima bizantskog obreda. 16. listopada 1668. providur Antun Priuli opomenuo je nekog Mihaela Capuana što ne poštuje, kako treba i kako se dolikuje, "mnogočasnog oca Ćirila", grčkog paroha u Šibeniku[34].

Što se tiče slobodnog vršenja bizantskog obreda izdani su poslije i drugi dekreti, osobito od providura koji su bili skloni dati pravoslavnom kleru u Dalmaciji crkvenu autonomiju. Među njima se ističe Alvise Mocenigo, koji je dva puta bio generalni providur (1696-1702. i 1717-1720) i na koncu čak mletački dužd (1722-1732). On je 1702. dozvolio Zadranima bizantskog obreda da slobodno organiziraju procesiju na Veliki petak po ulicama kojima su do tada obavljali uskrsnu procesiju, ali uz uvjet da se procesija odvija nakon što se završi ona latinskih župa. Senat je potvrdio taj dekret 12. rujna 1703. uz napomenu da se ne smije proširiti krag koji je ustaljen za uskrsnu procesiju[35]. Kad se povratio na dužnost generalnog providura, Mocenigu se potužiše šioenski grčki trgovci da ih zlostavljaju neki građani latinskog obreda. Novim dekretom providur je stao u obranu spomenutih trgovaca i njihovih obitelji[36].

Slična garancija izišla je i iz kancelarije providura Petra Vendramina 16. ožujka 1728. U pismu nadbiskupu Zmajeviću providur naglašava slobodu ženidbe između Grka i katolika, uz odgovarajuće uvjete, potvrđujući također pravo zadarskim svećenicima-bizantskog obreda da dijele blagoslov kada nose bolesnicima popudbinu i da prave sveti grob na latinskom oltaru koji se nalazi u crkvi svetog Ilije[37].

Svi dekreti izdani u prilog kršćana bizantskog obreda, koje smo do sada spomenuli, bijahu odgovori na molbe ili pritužbe nekih zajednica ili su pak izdani za pojedine

Pojam obreda u spisima državne vlasti nije uvijek identičan onom u spisima crkvenih ustanova. I zbog toga je bilo dosta nesporazuma između crkvenih i državnih vlasti.

[3r] *Documenta,* str. 47. Usp. HAZ, *Providuri, Dolfin* (1694), vol. l, f. 397 i Bibliotcca Correr (Venecija), Ms 478e 11.

Vidi gore str. 106-108.

[33] *Documenta,* str. 4647; 70-71.

DESNICA, B., Nav. dj. vol. I, str. 135.

Documenta, str. 76-78.

[36] Nav. dj. str. 106-107.

Nav. dj. str. 203.

slučajeve. Ipak su oni služili kao praktične direktive za religioznu politiku u cijeloj Dalmaciji i drugim mletačkim posjedima. Slijedeći dekreti imaju općenito značenje: dekret od 13. srpnja 1739.[38], dekret od 30. srpnja 1754.[39] i dekret Francesca Dieda od 15. siječnja 1762,[40]. Dok prva dva ne dodaju u biti ništa novo sličnim dekretima iz prošlosti, u Diedovom se pomalja novi pristup spornom pitanju. Istina da je sve to postalo javno već za vrijeme providurata Francesca Grimanija (1753-1757), pače naziralo se u spisima njegovih prethodnika, naročito onima Alvisea Moceniga i Vincenca Vendramina, ali sada izgleda da je njihova koncepcija konačno pobijedila. Naime, i sam providur Diedo, koji je sa svoje strane izdao najnepovoljniji dekret za pravoslavce, bio je prisiljen objaviti spomenuti dekret iz 1762. u kojem se proglašuje da se svi Grci (misli se, dakako, na sve kršćane bizantskog obreda) imaju pravo služiti u miru svojim obredom i nijedan latinski prelat, ili bilo tko drugi ne smije se u to uplitati; zatim, svaka parohija je ovlaštena da može prema ustaljenim obredima, pristupiti izboru svoga paroha uz jedini uvjet daje osoba podanik mletačke države i da je dobra vladanja[41].

Kako to da je Diedo unutar dvije godine izdao dva dekreta tako različita sadržaja? Odgovor ćemo naći ako produbimo motivacije koje je Venecija imala u vođenju religiozne politike u odnosu na kršćane bizantskog obreda.

2. Kako su motivirani različiti stavovi

a) Radi čega potpomagati stvar katoličkih biskupa?

Kao razlog za svoj dekret od 13. rujna 1679., kojim su latinski svećenici bili zaduženi da poučavaju one bizantskog obreda, providur Petar Valier navodi neznanje ovih posljednjih, što uzrokuje mnoga zla i za vjeru i za državu[42] . Naime, novi stanovnici pokrajine pobjegli su iz turskih krajeva da bi se sklonili u krilo svete Majke crkve, ali zbog velikog neznanja njihovih svećenika i kaluđera lišeni su duhovne pomoći. Kao lijek za takvu situaciju latinski svećenici trebaju poučiti njihove neuke svećenike i kaluđere.

Providur Justin Riva, uočivši veliki nered u pastoralnoj skrbi za Morlake bizantskog obreda, smatrao je da se to dogodilo zato što nije izvršivan Valierov dekret, i da bi spriječio daljnji razvoj štetne prakse naredio je da svaka osoba koja ima neku pastoralnu službu treba imati garanciju latinskog biskupa da je za tu službu podobna[43].

Providur Zorzi Grimani svojim dekretom od 4. rujna 1735. htio je "ukloniti nastalu korupciju, prekinuti zlouporabe i tako osjetljivu materiju staviti u bolji sistem radi boljeg čašćenja Gospodina Boga i za opće dobro"[44].

Dukal providura Cavallija: „... ai Greci sudditi sia mantenuto cd osservato il toro rito in tutti i luoghi nostri-dove s'attrovano" (Nav. dj. str. 242).

Dukal providura Grimanija: „... ai Grcci sudditi sia mantenuto ed osservato il toro rito in tutti i luoghi delto Stato Nostro" (Nav. dj. str. 350).

Nav. dj. str. 420.

[41] Nav. dj. I.e.

[42] Dekret od 13. rujna 1679. *(Documenta,* str. 61). Usp. također dekret od 23. ožujka 1686. *(Documenta,* str. 64).

[43] Nav. dj. str. 86-87.

Svojim dekretom generalni providur Danijela Dolfin ne donosi nikakav novi razlog (v. Nav. dj. str. 233).

Dekreti Cavallija (1741) i Balbija (1754) izdani su zbog nereda koji su nastali u upravljanju parohija bizantskog obreda, što je izazvalo mnoge druge smetnje u državi[45].

Providur Francesco Diedo (1760) smatra da će u podložnosti „grčkog" klera latinskim biskupima pronaći „sredstva koja će biti u stanju uspostaviti harmoniju među pučanstvom da se svi, jednodušnim osjećajima, vjerom, čistoćom i odanošću zauzimaju za javnu stvar". Za njega su razlike između dviju Crkava neznatne, ali katkada se događa da zbog tih neznatnih razlika među kršćanima jednog i drugog obreda dođe do uzbuđenja i uzrujavanja duhova, što može imati žalosne posljedice[46].

Iz rečenoga vidimo da su motivacije bile uglavnom društenog karaktera: bilo je potrebno sačuvati jedinstvo države koje je, smatralo se,slabilo uvođenjem dvostruke crkvene hijerarhije, jer bi u tom slučaju jače došle do izražaja nesuglasice među podanicima iste države. Bilo je potrebno uspostaviti red u državi, red koji je bio pomućen ne samo zbog ratnih posljedica nego i dolaskom pučanstva koje nije priučeno da živi jednim sređenim životom, zakonom kontroliranim. Izvor takvom mentalitetu naroda vlada je vidjela u neznanju koje nije moglo biti nadvladano posredstvom svećenika i kaluđera bizantskog obreda, budući da su i sami bili neznalice.

U vladinim očima ipak je najsumnjivija bila veza klera bizantskog obreda s inozemstvom. Mletački posjedi u Dalmaciji prostirali su se uz granice dviju jakih država: austrijske i turske. Granice su tijekom povijesti tako često pomicane i bilo se bojati da bi se opet mogao dogoditi pomak, i to na štetu Venecije. Zato već nakon prvih useljavanja Morlaka išlo se za tim da se njihove veze s inozemstvom svedu na najmanju mjeru. To se jasno vidi i u spomenutom Valierovom dekretu (1686) koji isključuje iz pastoralne djelatnosti svećenike i kaluđere koji nisu državni podanici[47]. To mišljenje jasno je izraženo i u dekretu Justina Rive (1707). Po Rivi nered u pastoralnoj djelatnosti u Dalmaciji dolazi od stranog klera, zato određuje da se za paroha može birati samo podanik uz napomenu da pravo na biranje imaju opet samo podanici[48]. Ova zabrana postat će uobičajeni refren svih državnih spisa koji se odnose na ovu materiju. Na posebni način bile su sumnjive veze s turskim podanicima[49].

Taj strah od inozemstva bio je prisutan i u vrijeme kada se Osmanlijsko carstvo i nije pokazivalo tako napadački raspoloženo. Usporedo, naime, sa slabljenjem Turskog carstva na Balkanskom poluotoku rastao je utjecaj Rusije. Ruski car proglašivao se zaštitnikom svih pravoslavaca unutar Turskog carstva, a jednako tako i onih u austrijskom i mletačkom dijelu Hrvatske. I doista je nekoliko puta ruski car direktno intervenirao kod mletačke vlade da zaštiti kršćane bizantskog obreda[50].

: HAZ,Provouri,Aza/(1751-1753), vol.2,f. 132.

Documenta, str. 378-379.

[47] Nav. dj. str. 64.

[48] Nav. dj. str. 83-84. Zabranu je ponovio još jednom isti providur 28. travnja 1708. *(Documenta,* str. 86-87).

[49] Vidi dekret Zorzija Grimanija od 4. гцјпа 1735: „Che mai non possono esereitare ed essere ammessi alla cura d'anime, o a cappellanie,religiös! di rito gieco, ehe nati fossero in estero stato, e particolarmente in quelto del Gran Signore, senza ehe prima non resti toro permesso da questa Carica" *(Documenta,* str. 233-234); Doffin 15. studenoga 1735^„Che non possa mai essere ammesso alla cura delle anime alcun parroco, ... ehe nato fosse in estero Stato, particolarmente nell'ottomano, senza previa permissione di questa Carica" (Nav. dj. str. 235) To isto gotovo doslovno, ponavljaju providuriCavalli (Nav. dj. str. 246-247) i Diedo (Nav. dj. str. 279-380).

[50] Vidi: CECCHETTI, B., Nav. dj. vol. I, str. 256 i *Documenta,* str. 387.

;

Kakvu je važnost Republika pridavala ruskim aspiracijama, dobro se vidi iz događaja vezanih uz Simeona Končarevića[51] i djelatnost crnogorskog vladike Vasilija Petrovića. Povratnika iz Rusije, Vasilija, trebalo je otrovati[52]. Latinski biskupi bili su svjesni ovih vladinih strahova i služili su se time u svrhu diskreditiranja predstavnika bizantskog obreda, pripisujući im veze s Rusijom[53]. Bilo je, dakle, potrebno učiniti Morlake vjernim podanicima Republike. Mnogi su providuri smatrali daje najbolji način za postignuće te svrhe taj da ih se podloži vjernoj katoličkoj hijerarhiji.

b) Radi čega potpomagati stvar kršćana bizantskog obreda?

Kako je već bilo rečeno, stanovništa u razna vremena u vladinim krugovima nisu bila uvijek na istoj liniji. Bez sumnje da nije služilo dobru države ako se uvijek i pod svaku cijenu brani stavove latinskih biskupa. Štititi red u državi znači također štititi opravdane težnje manjine, kako je to izričito rečeno u dekretu iz 1641.[54]. To je dobilo još više na značenju kada je tijekom ratova koje je Venecija vodila između 1645. i 1717. pučanstvo bizantskog obreda tako poraslo da se više nije moglo govoriti o neznatnoj manjim. Trebalo je ozbiljno uzimati u razmatranje njihova traženja; tražilo je to dobro države. Takvim duhom odišu slijedeće odluke državnih organa.

7. lipnja 1695. providur Danijel Dolfin uvažio je molbu šibenskih Grka "na njihovu utjehu, pokoravajući se najvišim odredbama"[55], a Senat je 13. srpnja 1739. izdao sličan dekret u nadi da će tako "udaljiti nered i sačuvati mir među narodima"[56].

Među providurima Dalmacije i Mletačke Albanije bilo ih je nekoliko koji su bili protiv toga da se kler bizantskog obreda podlaže latinskim prelatima a to zbog toga što nisu taj put smatrali prikladnim za ostvarenje vrhovnog zadatka: dobro države. Među tima se ističu Alvise Mocenigo, Sebastijan Vendramin i Francesco Grimani. Po njima bi uspostavljanje "grčke" hijerarhije, neovisne od latinske, služilo većem dobru države nego da se kler bizantskog obreda podlaže latinskoj hijerarhiji.

Prvi providurat Alvise Mocenigo (1696-1702) pada u vrijeme episkopa Nikodima Busovića, a drugi (1717-1720) u vrijeme Stefana Ljubibratića. S jednim i drugim Mocenigo je bio tijesno povezan a oni su mu pružili svoje usluge u rješavanju pograničnih pitanja; upravo u vrijeme Mocenigovih providurata dva puta je utvrđena nova granica: linija Grimani 1701. i linija Mocenigo 1721. (tada, doduše, Mocenigo nije bio više providur, ali sve glavne poslove on je obavio pa je po njemu i sama granica dobila naziv).

Busović je doista bio vjeran izvršitelj providurovih naredbi, o čemu nam svjedoče njegove i Mocenigove riječi. U svom izvještaju Senatu od 3. lipnja 1701. Mocenigo hva-

[51] Usp. str. 77-78.

" Usp. str. 142,

J Da bi pred Venecijom diskreditirao Lava Avramovića, Zmajević piše državnim vlastima da je ovaj „dva puta bio u Rusiji" *(Documenta,* str. 241).

1703. iguman manastira Krke Gerasim otišao je u Rusiju da traži pomoć za svoj manastir. 1715. s istim ciljem poslana je u Moskvu delegacija iz krčkog manastira (Vidi: DIMITRIJEVIĆ, St. M., *Gradja za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka.* Srpska kraljevska akademija u „Spomenik" LIII (Sarajevo 1922) str. 77-78).

[54] *Documenta,* str. 46.

[55] Nav. dj. str. 70.

[56] Nav. dj. str. 242.

li Busovića da je s velikom revnošću obavljao djela svoje odanosti na državnu korist[57]. 13. srpnja 1702. javlja isti da pećki patrijarha ide za tim da zadobije jurisdikciju nad klerom i narodom bizantskog obreda u Dalmaciji što bi bilo na veliku štetu Republike; *svi biskupi trebaju raditi na dobro Republike,* kao što je to slučaj s Busovićem koji u potpunosti vrši i cijeni njezine naredbe[58]. Te je, naime, godine, 31. svibnja, Busović podastro Mocenigu svoj izvještaj o stanju na granici iz čega se vidi da se služio svojim biskupskim autoritetom da bi mogao pružiti korisne usluge civilnoj vlasti; on je, naime, slao kaluđere i svećenike s druge strane granice da izvide o kretanju vojske i o vojnim pripremama Turske i Austrije[59]. Busović je bio odan providuru i u religioznoj politici. To se osobito vidi iz njegove nedvojbene podrške Mocenigovim nastojanjima da se iz Dalmacije odstrani strani kler. Kada je 1701. godine u Dalmaciju došao egzarha pećkog patrijarhe, Busović preporučuje krupskim kaluđerima da ga upute natrag jer u Dalmaciji ne postoji običaj da patrijarhe ili njegovi emisari vizitiraju crkve[60]. Jednom drugom zgodom Busović se nije pokorio pozivu srpskog patrijarhe Arsenija III da ga posjeti u Budimu. Mocenigo javlja Senatu da Busović riije pošao na taj put jer ga je on (Mocenigo) od toga odvraćao, a Busović je spremno poslur.ao[61].

Prigodom svoga drugog providurata Mocenigu je stajao na usluzi pri rješavanju pograničnih pitanja drugi episkop, Stefan Ljubibratić. U ono vrijeme neki crnogorski žitelji izraziše želju da napuste tursko podaništvo i da dođu na mletačko područje. Budući da je Republika oskudijevala ljudima, providuru je bilo veoma stalo da se ta seoba ostvari. Međutim turske vlasti su za to do čule i nastojale spriječiti odlazak stanovništva, a pri tome im je ponudio svoju uslugu i jedan pravoslavni biskup. Pored svega toga Mocenigo je u svojoj namjeri uspio,ali zahvaljujući upravo Stefanu Ljubibratiću. Iz čega Providur zaključuje da bi bilo korisno za državu uspostavljanje hijerarhije bizantskog obreda, neovisne od one latinske, jer bi se tim putem moglo privući novo pučanstvo iz osmanlijske države, isključiti ovisnost "grčkih" Morlaka od stranih prelata te zadržati novac unutar Mletačke države, koji bi inače otišao u inozemstvo[62].

Taj Mocenigov stav pokazao se za Republiku veoma korisnim, a možemo reći i za vjeru. U vrijeme njegova providurata nisu zabilježena trvenja između predstavnika jednog i

[57] ASVen, Provveditori generali in Dalmazia, filza 542, dispaccio n. 150. Nisam vidio original nego sam se služio prijepisom Jovana Tomića, koji je ostavio svoju zbirku Sprskoj akademiju nauka. Tomićev zbirka nalazi se u Arhivu Akademije pod br. 8711. Među prijepisima nalaze se i mnogi orginalni dokumenti. Tomićevu zbirku citirat ću daje: SAN, 8711. Gore spomenuto Mocenigovo pismo nalazi se u SAN, 8711/VI-a/31.

[58] Ondje,8711/VI-a/7.

[J] Usp. „copia di lettera scritta da Monsignor Buscanich (!) Vescovo di Stratonica, al provveditore generale del 31 maggio 1701". (Ondje, 871 l/VI-a/28).

18. svibnja 1701. piše Busović Mocenigu: „... tengo poi una lettera scrittami dal guardiano di Cruppa, e l'altro giorno ricevuta, **con** avvisi ehe a Grazaz sij capitato l'Esarca del Patriarca di Pech, e ehe ivi abbia ricercato, se v'e nessun impcdimento nel Contado di Žara, et altri Territori del Principe per poter praticare a motivo di cercar rclemosina; sopradi ehe m'e parso proprio di rispondere al guardiano, perche ogni quando giungesse lo stesso Esarca al Monasterio (gli diccsse), ehe seco non si praticassero e ehe gl'insinuasse il suo ritorno, giacche provcnienti dallo stato Austriaco... per riguardo de soggetti di Contaggio (5) interdetto daH'EcccIlentissimo Signor Generale il Commerzio" (Ondje, 8711/VI-a/29).

[61] 8711/VI-a/8.

[62] *Documenta,* str. 116-117.

drugog obreda; Busović je prekinuo vezu sa srpskim patrijarhom, a latinski biskupi se nisu ni kod Propagande ni kod državnih vlasti tužili na ispade klera bizantskog obreda. To vidimo iz činjenice da je prva pritužba latinskih biskupa na Busovića stigla u Veneciju tek 1703., tj. kada Mocenigo više nije bio na dužnosti providura. Vjerojatno se njegov nasljednik Marin Zane (1702—1705) nije mnogo pouzdavao u Busovića, stoje imalo za posljedicu da je ovaj posljednji bio prisiljen tražiti drugdje podršku, kod srpskog patrijarhe ; taj njegov korak izmijenio je i način njegova djelovanja, što je ubrzo izazvalo žučne reakcije latinskih biskupa.

U slučaju Stefana Ljubibratića nije ni Mocenigo bio u stanju sačuvati ovome episkopsku katedru. No, ovdje je po srijedi bila jedna činjenica sasvim nova: Ljubibratića je posvetio patrijarha stranac i na stranom području. Busović je naprotiv posvećen od biskupa podanika, Melecija Tipaldija, i to u samoj Veneciji.

Na Mocenigovoj liniji bio je također providur Sebastijan Vendramin (1729—1732). Tijekom svojeg providurata primio je više molbi klera bizantskog obreda da im dopusti imati vlastitog biskupa. Među tim molbama ističe se ona koju su mu uputili sudionici Benkovačkog kongresa[63]. Vendramin je proslijedio molbu 25. srpnja 1731. u Veneciju, dodavši neke svoje refleksije iz kojih možemo bolje upoznati njegovo stanovište.

Ne radi se samo o jednom području, piše Vendramin, koji traži takvo rješenje, već je to želja i onih duž dalmatinske obale i onih duž granice. U prilog je državi da im se dade sloboda vjeroispovijesti i to tako da se, podržavajući razloge koji služe kršćanskom imenu, ne ispusti iz vida skrb za dobro države da se privuče podanike i nasele osvojena područja. Narod je, nastavlja Vendramin, sav u sljepoći i neznanju, ostao zajedno sa svojim klerom, nakon izgona Stefana Ljubibratića, bez duhovnog vođe. Bilo je, a ima ih i sada, svećenika i kaluđera koji nisu nikome podložni i ni od koga ovisni, što je uzrokovalo veoma velike nedostatke u crkvenoj stezi a možda i u samim savjestima podanika. Bez sumnje da bi među podanicima bila poželjna obredna jednoličnost, i dao Bog da se taj cilj postigne pa da u pokrajini svi budu vjerni Katoličkoj crkvi. Ali, to je, nastavlja, Vendramin, isprazna varka i nešto slično se može očekivati samo po čudu božanske Svemogućnosti. Grci i Srbi slijepo časte dokumente svojih duhovnih vođa, osobito svojih episkopa, i nema moći koja bi u dušama naroda nadmašila tu odanost. Zato bi veoma korisno bilo da im se dopusti imati prelata svoga obreda, učenog i odanog Republici, jer će pod njegovim vodstvom i kler i narod biti zauzetiji za opće (državno) dobro i steći bolju naobrazbu. Bez naobrazbe, naime, savjest podanika, koju formiraju jednostavni i nepoučeni svećenici, ostaje i dalje u štetnoj sljepoći iz koje se rađaju nemoral, česta ubojstva, krađe i drugi veliki prekršaji.

Vendramin izričito naglašava da ne želi ulaziti u istraživanje dogmatskih zabluda koje uključuje ispovijedanje bizantskog obreda. "Njihovo uklanjanje je stvar rasprave među (crkvenim) katedrama, moj je pak dio samo taj da pronađem iskrenom revnošću ono što je više u skladu s korišću države i državne službe"[64].

Pravi sukob između dvije struje, one koja je bila sklona latinskim biskupima i one koja je podržavala težnje klera bizantskog obreda, zbio se za vrijeme providurata Francesca Grimanija (1753—1756). Grimani je izazvao veliko nezadovoljstvo u redovima latinskih

63 Usp. str. 70

[1] *Documenta,* str. 210-211.

biskupa a ohrabrio dalmatinsko pravoslavlje. U religioznoj politici bio je radikalniji od svojih prethodnika Alvisea Moceniga i Sebastijana Vendramina.

Poput Vendramina, Grimani naglašava[65] veliko neznanje kod naroda bizantskog obreda, koji vodi nepoučeni kler; što se može očekivati, pita se Grimani, od naroda koji je tako loše poučen u vjeri i tako slabo moralno odgajan? Najveći društveni zločini, u zadarskom okružju su posebno brojne krađe, počinile su osobe grčkoga obreda; ti isti dobivaju, možda zbog toga što daju dio ukradenoga, odrješenje grijeha od svojih simonijačkih svećenika i kaluđera. Ova zabluda, pored neznanja, ima svoj izvor i u zlobi paroha.

Smatralo se, nastavlja Grimani, da bi se sav taj nered popravio ako bi se parohe i kaluđere podložilo upravi latinskih biskupa i isključilo mogućnost popunjavanja parohija i kapelanija stranim svećenicima. No, starješinstvo latinskih biskupa postojalo je iz dana u dan odbojnije narodu bizantskog obreda. Ne samo da su se parosi opirali ispitima u latinskoj kuriji, bilo zbog naravne antipatije bilo zbog toga što nisu htjeli pokazati svoje neznanje, već su i seoske starješine i crkveni odbornici (prokuratori) usvojili takvo mišljenje i kad im se pruži prilika tvrdoglavo ga brane.

Kako je biskupe za vrijeme pastoralnih vizitacija pratilo vojno konjaništvo, arhimandriti i parosi iskoristili su prisutnost vojničkog aparata da optuže biskupe za nasilje[66]. Govore narodu da takve vizitacije profaniraju njihove crkve i čim bi prelat otputovao, izvršili bi "bezbožni čin" (empia dimostrazione) pranja i marnog čišćenja oltara i crkve, kao da su po dodiru latinskog biskupa postali zaraženi.

Tu odbojnost, nastavlja dalje Grimani, potiču napose svećenici gornje provincije (tj. Dalmacije) gdje su došli čak dotle da krste latinske žene u slučaju vjenčanja s osobom bizantskog obreda.

Latinski biskupi sa svoje strane,neprestano u brizi da sačuvaju neokrnjene ovlasti koje im je državna vlast potvrdila, svojim rigorizmom čine situaciju još gorom.

Pri takvom stanju stvari, preporučuje Grimani, bilo bi veoma korisno za državu da se vjernicima bizantskog obreda dade poglavar podanik, vjeran, razborit i učen, a potrebno je da zna također "ilirski" jezik, koji bi kao poglavar znao uz potrebnu stegu, uvidjeti koji je od svećenika podoban za pastoralnu službu. Grimani smatra da bi se time doskočilo neredima i zaključuje s prijedlogom da bi se potom trebalo osnovati grčko ilirsko sjemenište (seminario iffirico greco), što bi se pokazalo izvanredno korisnim jer bi se u njemu gajilo sjeme zdrave nauke i morala i formirali svećenici koji bi znali ispravno upravljati savjestima. A kada bi se popravile navike vjernika, država bi imala bolje podanike.

Kako vidimo, nema ni riječi o tome da bi novi biskup trebao biti katolik. Dovoljno je da je vjeran podanik, dobroga vladanja i učen.

Grimanijev izvještaj Savjet desetorice dostavio je Pravnim savjetnicima (Consultori in jure) koji su u pogledu uspostavljanja hijerarhije bizantskog obreda u Dalmaciji bili još pod utjecajem ideja koje su proširili dalmatinski biskupi i nisu dali jasan i prikladan odgovor[67].

[5] Giimanijev plan donosim prema tzv. „Dispaccio Grimani", poslan Savjetu desetorice 26. siječnja 1753 MV (tj. godinu kasnije po našem računanju). Jedan primjerak s priloženim bilješkamajednog dalmatinskog katoličkog prelata (Karamana?) nalazi se u Propagandinom arhivu (SC, *Greci di Croazia, Dalmazia,* ecc., vol. 2, ff. 40-55). Tekst ko« je objavio Milaš *(Documenta,* str. 329-335), i pored uobičajenih „ispravaka", čini mi se vjerniji originalu od primjerka u Propagandi.

[66] „L'arcivescovo di Žara ha visitato sempre le due chiese Slavo-Greche della sua diocesi, senza l'accompagnamento dei soldati. Quattro sei soldati s'assegnano da Proweditore Generale ai altri vescovi per sicurezza del viaggio delle S. visite". Tako jedan latinski prelat, po svoj prilici Karaman, u „osservazioni sul Dispaccio Grimani" (SC, *Greci di Croazia, Dalmazia,* ecc. vol. 2, f. 52v).

3. Gdje je izvor ovako različitih stavova?

U prethodnom poglavlju vidjeli smo na temelju čega su latinski biskupi svojatali sebi jurisdikciju nad kršćanima bizantskog obreda u Dalmaciji: na temelju božanskog zakona, na osnovi crkvenog ustrojstva i na dokumentima državne vlasti. Na prethodnim stranicama citirani su mnogi dokumenti koji su bili u prilog biskupske jurisdikcije. Pitamo se, je li Republika zbog istih razloga dozvolila vršenje crkvene jurisdikcije nad narodom i klerom bizantskog obreda zbog kojih su biskupi tu jurisdikciju sebi prisvajali?

Možemo odmah reći da si Republika nije dala vezati ruke nikakvim crkvenim normama, ljubomorno čuvajući jedini suverenitet, tj. onaj državni. Daleko od toga da bi se time tvrdilo da su vjerske norme bile nevažne: no, one nisu imale odlučujuću vrijednost, nego su trebale dati prednost najvišoj normi: dobru države (ragion di stato). Tu tendenciju susrećemo ne samo kod državnika kakvi su Alvise Mocenigo, Sebastijan Vendramin i Francesco Grimani, nego i kod onih kao što su Petar Valier, Zorzi Grimani, Marin Antonio Cavalli i njima sličnih, kako ćemo to vidjeti na stranicama što slijede.

Prema Valierovoj odredbi od 12. veljače 1685., nakon izbora kapelana za crkvu sv. Dije u Zadru, izabrani se trebao predstaviti providuru, a nakon njega njegovim nasljednicima, da bi, nakon prethodnih informacija o njegovoj osobi, mogao biti potvrđen za svoju službu[69].1 u poznatom svom dekretu iz 1686. očituje se kod Valiera isti mentalitet: on to određuje vlašću koja mu pripada[70].

Takav postupak imamo svaki put u sličnim prigodama.

Providur Karlo Pisani, dopuštajući Skrađinjanima da grade crkvu "grčko-latinskog obreda" učinio je to autoritetom svoga generalata. Budući kapelan trebat će imati dopuštenje za službu od latinskog biskupa jer je to u skladu s odredbama koje su za takva pitanja izdali generani providuri[71].

Možemo navesti još mnogo drugih primjera, kao onaj Mocenigov (1717)" i Vendraminov (1729), gdje se uopće ne govori o potrebi predstavljanja latinskom biskupu, Contarinijev (1757)[73], ali svakako je najznačajniji i u tom smislu najjasniji dekret Francesca Grimanija od 22. listopada 1754,[74].

[69] *Documenta,* str. 335-350; usp. također gore str. 120 ss.
Nav. dj. str. 62.
[70] Nav. dj. str. 63.
[71] Nav. dj. str. 96-97.
[72] „In nome, per tanto, della Ser(enissi)ma Sign(no)ria di Venezia chetiene iusPatronato Regio in tutte le parti valorosamente conquistate dalle proprie Armi... con l'autorita del generalate nostro eleggemo in curato della villa di Carin, il R(everen)do Miailo Duimovich (Dimiovič?) Sacerdote Greco... Dovra perft esso... per tale da tutti riconsociuto..." (HA/,*Providuri, Mocenigo* (1717-1720), vol. l, f. 353).

„Eleggemo, e destiniamo in cappellano della chiesa greca di S. Luča il sud(dett)o Papa Vasili permettendole d'officiarla, ed esercitar le Parochiali funzioni nella medesima" (Ondje, *Vendramin* (1729-1732), vol. 1. f. 198v).

[73] Contarini šalje monaha Vučkovića Karamanu i u popratnom pismu kaže: „Quando la di Lei benemerita virttl to trovi tale... non lascieri di avanzarmene il riscontro per le ulteriori disposizioni" *(ASVen.Consultori in Jure,* filza 427 (Dalmazia), f. 20).

[74] Radi se o otvaranju crkve bizantskog obreda u Skradinu, o čemu ćemo kasnije reći više.
Mletačka vlada nije obrazložila istjerivanje Ljubibratića dogmatskim i crkvenim razlozima. On

Mocenigo kaže da Republika drži pravo kraljevskog patronata u svim dijelovima koje je svojim oružjem osvojila tijekom proteklih ratova. Otuda njegovo pravo da izabire paroha za Karin „U ime ... Serenisime Sinjorije ... i autoritetom svoga generalata"[75]. On je još određeniji u svom izvještaju koji je dao 27. ožuljka 1720. u prilog Stefana Ljubibratića.

U tvrdnjama latinskih biskupa Mocenigo vidi nezakonite zahtjeve na uštrb kraljevskog prava Republike. Naime, dalmatinsko pučanstvo se dijeli na stare i nove podanike. U pogledu duhovne uprave oni nisu izjednačeni jer je razlog suvereniteta zahtijevao različite norme. Starim podanicima predstojnici su punim pravom latinski biskupi i medu ostalim njihovim ovlastima imaju i tu da mogu izabirati župnike u svakom dijelu svoje biskupije. Ali ne stoji tako u izabiranju župnika za nove "latinske" podanike, jer su oni koji im dijele sakramente postavljeni na tu dužnost pravom providurske službe i drugih državnih predstavnika, tako da izabrani ne primaju od svojih biskupa ništa drugo osim blagoslova.

Što se tiče starih Grka (tj. Grka po narodnosti i Grka po obredu), njih je veoma malo i žive u gradovima Zadru, Šibeniku i Hvaru. U Zadru se pravo latinskog ordinarija na grčku crkvu svodi na pravo da njegovi svećenici mogu ondje pjevati zadušnice i služiti ondje misu kada se pokopa koji Grk.

Konačno, što se tiče Morlaka bizantskog obreda ("greci nuovi"), Mocenigo kaže da može otvoreno ustvrditi da ti nisu nikada priznavali nadležnost latinskih biskupa; biskupi nisu odobravali njihove kapelane niti vizitirali crkve, a niti su vršili koji drugi čin koji bi uključivao pravo jurisdikcije nad tim Morlacima. Kako latinski biskupi nemaju nikakvo starješinsko pravo nad njima, a niti su ovi imali biskupa svoga obreda koji bi o njima vodio brigu, nastaju veliki neredi i konfuzija u provinciji. Kler sam zauzima kapelanije bez ikakve zakonske formalnosti[76].

Na prvi pogled izgleda da Mocenigo nije upoznat s dekretima Valijera i Justina Rive, kojima su svećenici bizantskog obreda bili obvezani da prije preuzimanja paroške ili kapelanske službe dobiju za to odobrenje latinskog biskupa. No, providur je mogao poznati te dekrete, a zacijelo ih je i poznavao. Pače, vidimo da je on sam naložio novoizabranom karinskom dušobrižniku da se predstavi latinskom biskupu da se ispune "obziri koje u takvom slučaju treba učiniti"[77].

S obzirom na pastoralne vizitacije imamo i prije 1720., bar za ninsku biskupiju, vjerodostojne dokumente iz kojih vidimo da su se one obavljale. Crkvu bizantskog obreda u Budimu latinski biskup vizitirao je 1678. i 1681., u Biljanama i Dobropolju 1710., u Karinu 1718., Dakle upravo u vrijeme Mocenigovog providurata[78]. Prema svjedočanstvu biskupa Balbija, godine 1710. i 1714. vizitirane su sve crkve bizantskog obreda u ninskoj biskupiji[79].

treba biti kažnjen jer je vršio takve jurisdikcijskc čine koje mu Senat nije nikada dozvolio ijer se ne smije dozvoliti da u mletačkoj državi cpiskopsku službu vrše prelati koje je na službu postavio neki strani prelat (Vidi *Documenta,* str. 114).

[75] HAZ, *Providuri, Mocenigo* (1717-1720), vol. l, f. 353.
[76] *Documenta,* str. 118-120.
[77] HAZ, *Providuri,* I.e.
[78] ASVen, *Consultori in Jure,* filza 425 (Nona), cartc4-8.
[79] Vat. Lat. 9466, str. 391.

Ostaje nam da shvatimo Mocenigove tvrdnje tako da su latinski biskupi u svom djelovanju prema kršćanima bizantskog obreda vršili svoju službu kao državni službenici; to znači da im jurisdikcija nije pripadala kjo biskupima odredjenih biskupija već kao delegatima koje je država opunomoćila za pojedine slučajeve.

S vremenom će se ta stvar bolje razjasniti. Osobito je za to značajan slučaj grčkog monaha Jurja Gabbo.

Gabbo je primio akolitat, lektorai, subđakonat i dakonat 1735. od pravoslavnog biskupa Stefana Ljubibratića, nekoć protjeranog iz Dalmacije a tada episkopom u Kostajnici. Litterae dimissoriae dao mu je Ciriak, grčki paroh u Zadru a sinoda pravoslavnih biskupa dispenzirala ga je od nedostatka godina. 1738. primas Cimare zaredio je Gabba za svećenika. Iste godine (17. lipnja) šibenski biskup Karlo Antun Donadini suspendirao je Gabba, proglasivši njegovo ređenje nevaljanim jer je na prijevaru bio reden prije potrebne dobi i bez dozvole (litterae dimissoriae) latinskog ordinarija. Generalni providur Danijel Dolfin potvrdio je Donadinijevu presudu. No, kad je stvar došla do providura Marina Antuna Cavallija (1739—1742), ovaj se usprotivio biskupovoj odluci tvrdeći da latinski biskup nema pravo suspendirati svećenike bizantskog obreda. Cavalli je pače opomenuo biskupa da se njegov postupak kosi s državnim zakonom, s ustrojstvom bizantskog obreda i s bulom pape Klementa VII. Ali državni teolog Pavao Servita izrazio se u prilog Donadinija. On tvrdi da jedan klerik bizantskog obreda ne može biti zaređen, prema kanonima Istočne crkve, prije navršenih 30 godina. Osim toga biskup je svoju odluku podastro generalnom providuru Danijelu Dolfmu koji ju je potvrdio. Slučaj se završio tako daje Donadini još dobio pohvalu Senata "za zakoniti postupak u slučaju monaha Gabba"[80].

Čini mi se da je u cijelom tom slučaju važno istaknuti čime državni teolog opravdava Donadinijev postupak: biskup je postupao kao delegat generalnog providura Dolfina[81].

U isto vrijeme imamo sličan slučaj u kontinentalnom dijelu Dalmacije gdje je živjelo "novo pučanstvo".

Jurisdikcija latinskih biskupa nad novonadošlim narodom bila je osporavana u više vladinih odredaba, a napose s obzirom na Morlake bizantskog obreda. Da se i tu situacija razbistri potrudio se i za to već spomenuti Pavao Servita.

Istina je, kaže Pavao, da su u krajevima gdje ne rezidiraju biskupi bizantskog obreda, svećenici podložni latinskim biskupima, što je u više navrata potvrđeno u javnim odredbama. Snagom tih dekreta latinski biskupi imaju jurisdikciju nad svećenicima i kaluđerima bizantskog obreda. Autoritet, dakle, i jurisdikcija ne pfipada im kao biskupima nego kao delegatima uzvišenog Senata[82].

[80] ASVen, Ondje. (Sebcnico), earte 23, 24, 30, 33; Vat. Lat. 9466, str. 415416.
ASVen, Ondje, carta 32; Vat.. Lat. 9466, str. 419. Originalni dokumenat, koji je napisao Paolo Servita (dci Servi) dospio je preko J. Tomića u Arhiv Srpske akademije nauka (8711/XXII/a-11).
[81] Originalno pismo u 8711/XXII/a-8. Ovako piše fra Paolo: „E'cosa di fatto ehe nelle Regioni, ove non risiedono Vescovi Greci, la subordinazione dc Sacerdoti del lorovito ai Vescovi Latini, la quäle... viene da piu Terminazioni di quella Carica Generalizia in consananza di molteplici Decreti antichi, e recenti del Ecc. Senato, ed del Eccelso Consiglio de X cspressamcnte commandata, e voluta, in vigor de quali i Vescovi Latini hanno la sopraintcndenza a Preti, e Calogeri Greci, salvo pero il loro rito, nel giudicarli, e punirli trasgressori dcgli antichi canoni della Chiesa Greca, e delle Leggi del Principe in materia di ecclesiastica disciplina; la qual'autorita, e sopraintcndenza esercitano non come Vescovi, ma come delegati dclPEcc(eHcntissi)mo Senato."

Na taj način ostvareno pravo na jurisdikciju nije bilo u prilog latinskih biskupa, jer se delegacija mogla svaki čas povući kada to bude u državnom interesu. I doista, providur Francesco Grimani (1753—1756) pokušao je da to učini, izazvavši time burnu reakciju latinskih biskupa koji su takav postupak tumačili kao miješanje laičke ruke u duhovne stvari.

Počeli su Skradinjani sa svojom molbom za gradnju crkve bizantskog obreda. Došla su na tapet i druga pitanja kršćana bizantskog obreda u Provinciji. Nakon što je prethodno ispitao neke stvari u vezi s molbom, 22. listopada 1754. odlučuje "autoritetom svog generalata":

"Da se treba odmah otvoriti u Skradinu grčka crkva posvećena slavnom sv. Spiridionu, dopuštajući Mi puno ovlaštenje vjernicima da je mogu ukrasiti kako iznutra tako i izvana na čast Gospodina Boga, i opskrbiti je svime stoje potrebno prema običajima njihova obreda.

Da se može tamo sagraditi toranj, kao što je na crkvama u Zadru, Šibeniku i Hvaru. . . tako također može se sagraditi groblje na prostoru uz crkvu.. .

Da se u toj crkvi mogu slobodno i javno obavljati sve crkvene funkcije.. . tj. slaviti žrtvu svete mise i druge božanske službe.. . nositi popudbinu bolesnim siromasima. . . organizirati procesije kakve su u obredu i običajima drugih spomenutih grčkih crkava.. . slaviti vjenčanja. . . imati zadušnice prilikom pokopa umrlih prema obrednom običaju, a da u tim pogrebima, kao i na vjenčanjima, krštenjima i drugim crkvenim službama ne mogu prisustvovati ili miješati se latinski svećenici i klerici ako ih Grci izričito ne pozovu. . .

Da svećenik (religioso), predodređen za službu kapelana u rečenoj crkvi treba preuzeti službu odmah bez ikakve zapreke i vršiti je u miru i ljubavi."

Na koncu Grimani naređuje kapelanu da svake nedjelje treba držati vjersku pouku, inače će ga maknuti s parohije[83].

Grimani opravdava svoju odluku dokumentima svojih prethodnika, zatim odlukama Senata, pa čak i papinskim odredbama. Najprovokativniji je bio način na koji je on sve to izveo. On je, naime, sve to učinio "autoritetom koji mu pripada", određujući stvari koje je crkvena vlast držala pod svojom nadležnosti, a da prije nije pitao o tome mišljenje crkvenih osoba,tj. biskupa ordinarija dalmatinskih biskupa.

Još je 1736. Zmajević pisao da se prema zakonima ne može izdati jedna odluka duhovnog karaktera a da prije nisu saslušani latinski biskupi[84]. To nije dozvoljeno ni u slučaju kada bi to tražilo državno dobro (ragion di stato). "Ragion di stato" je sigurno najveće svjetovno dobro, pisao je drugi dalmatinski prelat, ali je manji od božanskog dobra (ragion Divina) i njemu podvrgnut. Nijedan vladar ne može raspolagati katolicitetom svojih podanika[85].

latinski biskupi bili su uvjereni daje Grimani prekoračio granicu svoje vlasti. Karaman je dekret proglasio heretičkim[86]. Prema tim mišljenjima providur je prešao čak

[83] *Documenta,* str. 355-357. Postoji i jedna kopija u Propagandinom arhivu uz koju su priložene bilješke jednog latinskog prelata (SC, *Greci di Croazia, Dalmazia,* ecc, vol. 2,ff. 75-81). Sličnog je sadržaja i dekret istog providura kojim dozvoljava otvaranje ,,grčke" ckrve u Obrovcu (Ondje, ff. 95-101).

[84] *Documenta,* str. 240.

[85] „Riflessioni sull'apologia seconda" (Vat. Lat. 9466. str. 684).

[86] ASVen, *Consultori in Jure,* filza 426, s.d. i s.p.

granicu svakog svjetovnog vladara, sastavio dekret upotrebljavajući termine kojima se služe pape pri sastavljanju svojih bula, što je "krivi korak i velika zabluda"[87].

Biskupi nisu postavljali u pitanje zakonitost postupaka civilne vlasti sve dok im je ona odobravala vršenje jurisdikcije nad kršćanima jednog i drugog obreda. U tim dopuštenjima oni nisu vidjeli ruku iz koje oni primaju jurisdikciju, nego ruku koja im je garantirala pravo koje oni već kao biskupi imaju. Njihove molbe s obzirom na jurisdikcijska pitanja ne trebaju se tumačiti tako kao da oni traže neko novo ovlaštenje, oni mole civilnu vlast da im garantira i sačuva njihovo naravno pravo.

6. siječja 1758. dalmatinski biskupi uputili su duždu zajedničko pismo u kojem se jasno naglašava da su se Uzvišenoj vlasti uvijek obraćali da štiti i garantira biskupsku vlast koju im je Bog povjerio[88].

Grimani je često isticao da svojim odredbama želi promicati uredno slavljenje svetih misterija "naše svete katoličke vjere"[89], no, u izvještaju od *5.* siječnja 1758. otvoreno kaže da ne rezonira kao kanonista ili inteligentni crkovnjak, nego kao sin i građanin slobodne domovine[90].

Grimanija je naslijedio u Dalmaciji Alvise Contarini (1757—1759). Njegova je religiozna politika u mnogočemu stajala pod utjecajem latinskih biskupa te je za kler bizantskog obreda značila korak natrag. U ono vrijeme je Simeon Končarević razvio propagandu za emigriranje u Rusiju, što se opravdavalo upravo time da se i svjetovna vlast ujedinila s latinskim biskupima protiv dalmatinskih pravoslavaca pa im ne preostaje ništa drago nego otići tamo gdje će biti bolji uvjeti[91].

Da se zaustavi ovako nepovoljan razvoj događaja za Veneciju, Senat je zadužio Grimanija da dade detaljan izvještaj o religioznim prilikama u Dalmaciji. On to učini već spomenutim izvještajem od 5. siječnja 1758.

Prva godina providurata Francesca Dieda (1759—1762) značila je nastavak Contarinijeve religiozne politike. 27. veljače 1760. Diedo je ponovno stavio na snagu dekret Valiera i Justina Rive i drugih koji su podredili kler bizantskog obreda latinskim biskupima. Kada je nakon toga nastala pobuna u narodu zabrinuo se Senat te 29. svibnja naredi providuru da povuče sve primjerke proglasa od 27. veljače, da nigdje ne ostane tragova sjećanja na njega[92]. 8. lipnja piše providur zadarskom knezu da sakupi 50 primjeraka proglasa od 27. veljače, koliko mu ih je providur bio poslao[93].15. rujna Državni inkvizitori su naredili providuru da tiska odluku generalnog providura Grimanija od 22. listopada 1754., tj. da kršćani bizantskog obreda mirno uživaju pravo na svoj obred a da se nijedan

[87] SC, *Grecidi Croazia, Dalmazia* ecc, vol. 2, f. 74. TJsp. i f. 82.

[88] *Documenta,* str. 364. „Inkriminirani" Grimanijevi dekreti, zajedno s odgovarajućim bilješkama jednog latinskog prelata, nalaze se u SC, *Grecidi Croazia, Dalmazia* ecc, vol. 2, ff. 35-101.

[89] *Documenta,* str. 357.

[90] „... io ragionerö non quäl canonista o Intelligente Ecclesiastico ma quäl figlio e Cittadino di Patria Libera, ehe vcnera le massime de Maggiori, ehe dice il suo debole sentimente per mera obbedienza" (ASVen, *Inquisitori di Stato,* busta 883, Greci di Dalmazia, s.p. Cijeli izvještaj sadrži deset folija. Čini mi se daje ovdje original).

[91] V. str. 77-78.

[92] SAN, 9711-IX/r : ‚JE' caduto sotto le riflessioni dcl Tribunale nostro un proclama ehe per ordine di codesta -carica e stato impresso nella data dei 27 Febraro decorso... e fu poi successivamente pubblicato in codesta Provincia concernente li sudditi nostri di rito greco. E abbiamo veduto non senza grave sorpresa nostra." (Usp. *Documenta,* str. 417).

[93] Ondje, 8711-IX/r[s].

latinski svećenik ili klerik ne smije miješati u njihove poslove[94]. Diedo je to učinio 3. listopada, prepisavä gotovo doslovno Grimanijevu odredbu[95].

Tako je, bar za neko vrijeme, službeno pobijedila ideja Francesca Grimanija, tj. da je u interesu države dati kleru i narodu bizantskog obreda neovisnost od latinske hijerarhije u Dalmaciji. No, taj trijumf nije značio i konačnu pobjedu ideje o nezavisnosti. Prilike se neće stabilizirati sve do pada Republike, ali se također neće dogoditi bitno ništa novo u odnosu na položaj kršćana bizantskog obreda u Dalmaciji[96]. Ipak se može ustvrditi daje razvoj išao više u prilog njima nego nastojanjima latinskih biskupa.

[94] Inkvizitori Providuru: „... veniamo in risoluzionc d'incaricarc codcsta carica a far ristamparc con nomc di E.V. in fronte la Terminazione dcl fti Provcd(ito)re G(cncral)c Grimani suo Prccessorc 22. ott. 1754" (Ondje, 8711-IX/r[8]); Providur je odgovorio inkvizitorima 27. rujna (ASVen, /n?u/siio-*riđiStato*, busta 278, fasc. 1).

[95] SAN, 8711-IX/r[4]; nije mi jasno zašto su inkvizitori 2. rujna suspendirali objavljivanje dekreta (Ondje, 8711-IX/r[9]).

[96] Tako se prema izvještaju Konzultora iz 1772. vraća nanovo na stanovište koje su zauzimali Valier, Riva i drugi nakloni latinskim biskupima (Usp. *Documenta,* str. 433458).

ZAKLJUČAK

Tijekom 17. i 18. stoljeća pokušavalo se na različite načine riješiti pitanje pravoslavaca u mletačkoj Dalmaciji, ali se nije došlo do nekog zadovoljavajućeg i trajnijeg rješenja jer su zainteresirane strane prilazile tom pitanju s različitih, a često i sa suprotnih stajališta. Katolička hijerarhija u Dalmaciji bila je ustrajna u zahtjevu da svi kršćani bizantskog obreda budu podložni katoličkim biskupima u njihovim biskupijama. Drugim riječima, bili su protivni uvođenju hijerarhije bizantskog obreda, pa čak i u slučaju da ta prihvati uniju s Katoličkom crkvom. Narod je trebalo osloboditi od shizme i hereze, a to se nije moglo, prema sudu latinskih biskupa, bez podložnosti toga naroda i njegova klera latinskim biskupima, od kojih će onda moći primiti čistu nauku. Nijedan istočni episkop nema pravo vršiti jurisdikciju na području zapadnog patrijarhata u koji spada i Dalmacija. Latinska hijerarhija vodit će brigu da se sačuva istočni obred, da se tiskaju ispravljene obredne knjige i da se kler tog obreda dobro odgoji i osposobi za službu. Ponudit će mu svoju školu i odgojni zavod, a i za svećeničko ređenje klera bizantskog obreda ovlašten je jedan latinski biskup. Prije nastupa na službu klerik treba pred latinskim ordinarijem položiti ispovijest vjere i od njega primiti dekret za službu. Pri svemu tome katolički biskupi su računali na pomoć glagoljaškog klera koji je u liturgiji upotrebljavao isti jezik kao i kler bizantskog obreda.

Takvo stajalište latinske hijerarhije formulirao je zadarski nadbiskup Vinko Zmajević (1713—1745), koji je u Mati Karamanu imao ne samo dostojnog nasljednika na nadbiskupskoj stolici (1745—1771) nego i vjernog nastavljača i ostvarivatelja zacrtanih planova. I ostali dalmatinski biskupi bili su u tom pitanju uglavnom suglasni s mišljenjem dvojice spomenutih prelata.

Hijerarhija Srpske pravoslavne crkve, izvan Dalmacije, nije se mnogo obazirala na teoretska razglabanja o granicama patrijarhata; smatrala je da njezina jurisdikcija dopire svuda gdje žive njezini vjernici. U Dalmaciji je pravoslavni kler radio na tome da dobije episkopa svoga obreda. U drugoj polovini 17. stoljeća te želje nisu bile nespojive s mogućnošću sjedinjenja s Katoličkom crkvom, pa su u to vrijeme i ostvarene dvije unije: 1648. pod vodstvom episkopa Epifanija Stefanovića i 1693. pod vodstvom episkopa Nikodima Busovića. Nijedna od njih nije nadživljela svog protagonistu. No, na prijelazu 18. stoljeća većina klera bizantskog obreda nije u uniji vidjela zadovoljavajuće rješenje, s jedne strane zbog toga što su se prilike popravile pa se moglo ići za ostvarenjem veće samostalnosti i, s

druge strane, zbog neprihvatljivog stava koji su katolički biskupi imali o uniji. U 18. stoljeću bilježimo više pokušaja da narod bizantskog obreda u Dalmaciji dobije svog posebnog episkopa, ali za života Mletačke republike nije postigao željeni cilj. Katolička hijerarhija je to svaki put uspjela osujetiti, a Venecija se bojala da bi organizirana Pravoslavna crkva u Dalmaciji bila previše povezana s njoj neprijateljskim stranim silama.

Veneciji je, dakle, na prvom mjestu bilo dobro države (ragion di stato). Ona je udaljila iz Dalmacije pravoslavne episkope, ali vlada to uklanjanje nije tumačila crkveno-kanonskim razlozima nego zakonima o zaštiti države: rečeni episkopi nisu za svoje djelovanje dobili dozvolu od Senata; osim toga bili su stranci ili su se dali zarediti od stranaca i sve to bez prethodne dozvole Senata, što znači nezakonito i kažnjivo.

Narod, dakle, koji je kao pravoslavni došao u 17. i 18. stoljeću na područje katoličke Mletačke republike, ostao je, uz neka kolebanja i neizvjesnosti, pravoslavni sve do konca Republike. Katolička hijerarhija radila je mnogo na sjedinjenju, a i Venecija bi se radovala uspjehu na tom polju, ali do sjedinjenja nije došlo. Razlozi toga neuspjeha su svakako u pojmu sjedinjenja kakav su imali katolički biskupi. Oni nisu prihvaćali razgovor s Pravoslavnom crkvom nego su samo prihvaćali kršćane bizantskog obreda. Takve uvjete mogu prihvatiti ugrožene, raspršene i neorganizirane manje zajednice i pojedinci, kako se doista i dogodilo u 17. stoljeću; ali kada su se prilike promijenile i pravoslavlje se konsolidiralo u Dalmaciji i čvršće se povezalo sa Srpskom pravoslavnom crkvom, oživjela je najprije u kleru, a potom i u narodu, svijest o njihovoj ne samo obrednoj nego i crkvenoj posebnosti te neraskidivom zajedništvu s Pravoslavnom crkvom. To su uočili i dalmatinski biskupi, a mletačka vlada još prije, pa u drugoj polovini 18. stoljeća (nakon 1760) ne bilježimo neke naročite unionističke pothvate. Poimanje unije sa strane dalmatinskih biskupa, iako nije u svemu bilo identično službenom stavu Katoličke crkve, bilo je u Rimu poznato i odobravano. Stoga i kriza koja se je osjetila u odnosima između pravoslavlja i Katoličke crkve u Dalmaciji prelazi okvire ove pokrajine i osoba koje su u njoj živjele i radile. Korijen te krize nalazi se u ekleziologiji 17. i 18. stoljeća. Budući da nisu postojali uvjeti za međucrkveni razgovor, i pored mnogo dobre volje i uloženih napora, rezultat je u konačnici nepovoljan, i u sebi i u posljedicama koje je imao, napose u periodu sazrijevanja nacionalne svijesti kada je religiozna komponenta doprinijela produbljenju razlika između dvaju naroda. Svaki ozbiljniji pokušaj na ekumenskom planu ne smije mimoići te faktore, koji su i danas prisutni u mentalitetu i psihologiji kako kod katolika tako i kod pravoslavaca u Dalmaciji.

PRILOZI

I. ZADAR, 1. LIPNJA 1649. VOJNI KAPELAN FRA BARTOLOMEJ IZ VERONE IZVJEŠTAVA PREFEKTA PROPAGANDE O SVOJOJ ZADAĆI U MLETAČKOJ VOJSCI I O USPJESIMA NA OBRAĆANJU PRAVOSLAVACA I MUSLIMANA.

Em.mo e Rev.mo Sigje 101r

Dal Rev.mo P. Procurator di Corte vengo awisato, ehe per parte di cotesto Em.mo Tribunale io debba dar minuto conto di quanto la D.M. si compiace operare per l'humile ministerio delle mie mani in Dalmatia, et in Albania a beneficio spirituale d'infedeli, e scismatici, insieme con la ragione delT operar mio med.mo.

E per comminciar da questo, io non conosco altra ragione di questa vocatione rnia, ehe Fassoluto difetto di nascita, di lettere, di santita, e d'ogni humano talento, accio per forza si riconoschi ogni evento dalla sola gratia del Sig.r Iddio. Nella quäle confidato dico appresso, ehe tre in Quattr' anni sono con la total commisione, e direttione di Monsigj Il.mo e Rev.mo Nontio Apostolico appresso questa Ser.ma Rep.ća, et con Ducale del Ser.mo Principe, admesso, e dichiarato soprastante alla cura spirituale di tutta l'Armata Veneta di Dalmatia terrestre, e Navale, consistente di circa dieci milla soldati, et ottanta vile, mi transferij cola, dove nondimeno oltre la d.ta cura, hebbi sempre la mira principale alla reduttione de' Greci scismatici alla s.ta Fede Catolica, et al battesimo de' Turchi, cose da me altre volte pur tentate, et in parte conseguite. Co' le ample facolta del SS.mo N.S. Papa Innocentio X.mo ehe Dio conservi, e feliciti, concessemi ad instanza dell'Ecc.mo Capitanio General "Veneto Capello, col quäle prima mi trattenni altrove alcun tempo, servij poi sempre in Dalmatia l'Ecco.mo (G(e)n(era)l Foscolo huomo d'incomparabile *Christianita, e valore, publicando di volta in volta in testa dell'Esercito* l'Indulgenza Plenaria, espressa nel Breve, ut sup.a in 25., over 30. congressi havuti coi Nemiri, e circa altretante čita conquistate, e distrutte, procurando ch'avanti ogni fatto l'Armata fusse confessata, e communicata, Unico fondam.to delle Vittorie, riconosciuto da tutti in tanta inegualita di forze humane. Nelle migliaia de' Turchi huomini e donne, ehe in tanto restarono presi, delli quali adulti *attesi ad instruire, e far battezare, elifanduli a mandare in Italia, accio non possono mai piu esser riscatati, io non potei* in quel incredibile confusione tener essatto conto, se non di questi pochi, ehe qui notati congiuntam.te transmitto, restandone moltissimi da battezare, come piu tardi e difficile alla necessaria instruttione.

Quanto a Greci, nelle mani de' quali il maggior numero sta' anco Io stato de' Sig.ri Venetiani in Levante, tenuti percio con gran gelosia, e toleranza, fieri, e pertinaci, tenuti sempre senza frutto per ogni territorio di d.e Citta espugnate, di riddur li sudditi,

1Oi v ehe totale, e pertinacementc dipendono da loro Calogeri, e Papa, Vescovi, Arcivescovi, etc. et quali per conseguenza volgendo tutta la mira, piu con l'prationi, c digiuni, ehe colla prattica poi, la piu cauta, et esemplare, ch'io m'habbia saputo immaginare; m'indussi, e ressi capaci del primato della Chicsa Romana, punto principale; si redussero di tempo in tempo *ad abiurare, anco a nomc di tutti i loro Popoli gli altri errori de Grcci,* ehe universalm. te sono, oltre la independenza dal Pontefice Romano, la sospensionc dell' anime de'morti sino al Guidicio Universale, la negatione del Purgatorio, il non poter consacrar in azimo, e la processione dello Spirito dal Padre, se bene in quest'ultimo, come in altri ancora la moltitudine crede,o avverte e tutto consiste nel primo.

Oltre rill.mo Rev.mo Epifanio Stefanovich Metropolita di Dalmatia, e gl'altri Vescovi, e capi Ecclesiastici, da per tutto, ove ho potuto penetrare stante il continuo pericolo d'esser fatto schiavo, ho procurato, ch'anco i Popoli med.mi abiurino, e professino.et sopra questi tutti H loro Conti, Giudici, Carambasse, Vaivodi, Capitani secolari, huomini e donne, accio tutti sapino quello debbono credere, et operare: come tutto notato, e distinto nelle proprie Giurisdittioni, Contee, Provincie, Arcivescovati, Vescovati, e Parochie, trasmetto qui ne' colligati fogli, ehe mi prometto proprijssimi della lettura, del zelo.dell'officio, e del gusto delFEm.ze V/est/re.

Quanto al numero di detti Greci uniti, oltre i sudetti notati, e impossibile saperlo precisamente, senon quanto V/est/re Em.ze possono congeturare dalle Provincie, Cittä, luochi, e Parochie nominate. Et in tutto questo per procedere rite et recte, ho sempre dopo la continua dependenza d.to Ill.mo Nontio, fatto capo con grill.mi e Rev.mi Arcivescovi, e Vescovi Cattolici piu vicini alle mie funtioni, ehe sono l'Arcivescovo di Zara, il Vescovo di Sebenici Marcello, il Vescovo di Trau di buona memoria, l'Arcivescovo d'Antivari, Prelati veram.te ferventissimi, e FVescovo finalm.te di Cattaro, ehe sopra tutti li altri m'ha di piu sempre in tutti li suoi Paesi convicini assegnato D. *Trifon Bucchia* Can.co suo Nepote compagno di tutte le mie fatiche, e per Dragomano di questa lingua, la quäle sebene ho appresa a sufficienza per li altri negotij, in questi nondimeno di si importante esspressione ho voluto tener per sospetto, e proceder con la lingua di persona nativa, la qua persona in conseguenza come sufficientissima in mia conoscienza per tutti i capi al maggior segno, et esposta alla morte tante volte per amor della santa fede, supplico humilissimamente cotesto Santo Tribunale, ehe vogli farlo Missionario *de\\'Erzigovina, et Albania;* non potendo io essere per tutte queste trecento miglia di Paese, dove le predette cose per il piu sono seguite, le quali piu copiosa, et autenticamente hanno

106r riferito cotesta Santa Sede con piu lettere, ehe FEm.ze loro havranno leite, ancogl'Ill.mi, e Rev.mi Sig.ri Arcivescovo di Žara, e Vescovo di Cattaro, oltre ad una annessa pur dell' Arcivescovo di Zara sud.to.

Un altra mia incumbenza e di recuperar li schiavi *Christiani col concambio diquei Turchi,* e Turche vecchie, ehe restano ostinati.

L'ultimo affare, ehe pare il minore, et e quello, ehe m'espone alle *maggiori persecutioni, odij* de' dishonesti, e *continui pericoli sino della vita; e il carica di cacciar via,* o far sposare tutte le donne dell'esercito.

Mio compagno, dopo diversi altri, ehe sono morti, e questi tre ultimi anni *tiP.F. Michiel da Pante Sacerd.te Capucino huomo* dotto, e segnalato nelle lingue oltramontane, il quäle, oltre le confessioni, pricipalm.te attende a ridurre alla santa fede Cattolica li Luterani, e Calvinisti, *comistendo d'Oltramontani gran numero di questa militia,* de quali quando n'habbia il numero competente, li fara capitare a piedi dell'Em.ze loro.

Questo e quanto per ordine del Superior mio, ut sup.a, ho saputo sinceram.te e riverem.te rappresentare all'Em.ze V/est/re, alle quali inginicchiato, e con la bocca sino a terra chiedo la santa benedittione.

Zara il primo Giugno 1649. ·»

Di V. V. Em.ze Rev.me

Hum.mo e dev.mo servo

F. Bartholomeo Veronese Sacerdote Capuccino

SOCG, vol. 267, ff. 1O1rv, 106r.

II. ZADAR, 1. LIPNJA 1649. FRA BARTOLOMEJ IZ VERONE O SVOJIM USPJESIMA NA OBRAĆANJU VRAVOSLAVACA.

A laude della Santiss.ma Trinita

Vescovi Calogieri Papa Diaconi ch'hanno fatto la Professione della santa fede Catolica Romana di diversi luoghi

L'IH.mo e Reverend.mo Epifanio Steffanovich da Onza in Bosina Arcivescovo di Dalmatia nel Rito Greco e Metropolita delle due Chiese Cattedrali, cioe di Marža nel Paese di Rovis tä Giurisd.ne dell'Imperatore, nella quäle Chiesa Cattedrale ressiede il Reverend.mo Vescovo Vasilio. E di Bagna in Bosina Giurisdittione del Turco, nella quäl Chiesa Cattedrale rissiede il Reverend.mo Vescovo Isaia. Questi due Vescovi sono soggetti al sopradetto Arcivescovo Epifanio, il quäle comanda imediatam.te a tutte le cittä del Sanzacato di Clissa, ehe sono le seg.ti: Clissa, Clivano, Glamoz, Biograd, Cetina, Dernis, Verlica, Sin, Scopia, Prousaz, Cluz, Bilay, Bonich, Mostai Bech, Ostrovizza di lä di Cherca, Boricevaz, Serba, Vacua, Prologo, St Nicola, Sta Maria, St Michaele Peca e Dinecedin. Di tutto il Sanzacato di Licca ehe contiene queste Cittä: Clin, Scardona, Delin, Lachismiza, Daslina, Casich, Vrana, Zemonico, Nadin, Polisnico, Islam, Delli doi Obrovazzi, Otissina, Corlat, Perosich, Bencovich, Ostrovizza di quä da Cherca, Stermiza, Grasaz, Ofdina, Novi, Bilay, Rebelic, Vribaz, Perosich, Bodac, Sirocacula, Nadich e Boinic, e tutte le Ville comprese nelli due sanzacati.

Questo Prelato ehe passa ottant'anni ha fatto la professione della fede il p.mo di Nov.re 1648 — nelle Terra di Pontadura nelle mie mani, e in nome suo, e in nome delli due sopradetti Vescovi /con li quali Io non mi ho potuto aboccare/ e in nome delli habitatori delle sopradette Cittä e Ville. Ma Io desiderando ehe li radichi meglio nella santa fede Catolica Romana l'ho essortato a venir a Roma per dar personalm.te obedienza alla Santita 697v
di N.S. Papa Inocentio Decimo, ma per la sua etä non potendo venire di mio consiglio ha mandato il Molto Rev.do P/ad/re Michaele Abbate di Cherca con li doi Compagni per suoi Ambasciatori.

Oltre al sopradetto Arcivescovo ho fatto fare la professione della fede, et ho unito alla santa Chiesa Cattolica Romana li sottoscritti Calojeri e Papa:

II Reverend.mo Michaele Marinovich Abbate del Monastero di S. Michel Arcangelo di Cherca di anni quaranta adi primo Nov.re 1648 — in Pontadura.

II Molto Rev. do P/ad/re Ilarion Supanovich da Zemonico, Calogiero Sacedote del sudetto Convento d'anni 37 adi primo Nov.re 1648 — in Pontadura.

II Molto Rev.do Milecio Davinavich da Onza Calogiero Sacerdote del sudetto Convento d'anni 30. adi primo Nov.re 1648 - in Pontadura.
II Molto Rev.do P/ad/re Petronio Salacovich da Licca, Calogiero Sacerdote del sudetto Convento d'anni 30. adi primo Nov.re 1648 - In Pontadura.
II Molto Rev.do P/ad/re Gabrielle Voinovich da Zegara Calogiero Sacerdote del sudetto Convento d'anni 30. adi primo Nov.re 1648. In Pontadura.
II Molto Rev.do P/ad/re Damasceno Petrovich da Milovaz Calogiero Sacerdote del sudetto Convento d'anni 30. adi primo Nov.re 1648. In Pontadura.
II Molto Rev.do P/ad/re Sava Ivanovich da Suligrado Calogiero Sacerdote del sudetto Convento d'ani 35. adi primo Nov.re 1648. In Pontadura.
II Molto Rev.do Daniel Radolovich da Licca Calogiero Sacerdote del sudetto Convento d'anni 30. adi 18 Maggio 1649. In Zara.
II Rev.do Fra Michele Ivanovich da Zagara Calogiero Diacono del sudetto Convento d'anni 25. adi primo Novje 1648. In Pontadura.
II Rev.do Fra Spiridione Ivanovich Calogiero Diacono del sodetto Convento d'anni 25. adi primo Nov.re 1648. In Pontadura.
698r H Rev.do Fra Massimo Ivanovich da Licca Calogiero Diacono del detto Convento d'anni 20. adi primo Novje 1648. In Pontadura.
II Rev.do Fra Attanasio Ivanovich da Cetina Calogiero Diacono del sudetto Convento d'anni 28. adi primo Novje 1648. In Pontadura.
U Rev.do Fra Dimitrio Vidovich da Licca Calogiero Diacono del sudetto Convento d'anni 20. adi primo Novje 1648. In Pontadura.
H Rev.do Fra Zard Damianovich da Dobropolie Calogiero Diacono del sudetto Convento d'anni 20. adi primo No. Morto doppo la professione della fede.

II Molto Revxlo P/ad/re Leontino Milinovich da Bilay Calogiero Sacerdote del Convento di S. Nicolo di Serba d'anni 31. Adi 31 Maggio 1649. In Zara.
II Molto Rev.do P/ad/re Giermano Rasosesti Gieromonico Predicatore e Maestro de Greci in Venetia.
II Molto Rev.do P/ad/re Gierasimo Sanita Giermonico di Cipro in Venetia.
II Molto Rev.do Silvestro Nessali Gieromonico da Corffl in Venetia.
II Molto Rev.do P/ad/re Demetrio Papadato Gieromonico da Corfu in Venetia.
II Molto Rev.do P/ad/re Apopumrta da Goriano Crovatto Sacerdote in Lignago.
II Molto Rev.do P/ad/re Gieromonico da Paposto in Zara.
II Molto Rev.do P/ad/re Leontino Calogiero di Pastrovich in Zara.
II Molto Rev.do P/ad/re Cassiano Gieromonico Officiatore della Madona di Casoppo nella Isola di Corfü, in Casoppo.
II Rev.do Fra Luceto Calogiero Diacono della Madona di Casoppo.
La M.to Rev.da Madre Cassiana Calogiera Abbatessa con tre Discepole delle M... di Corfu, vicino a Paiopoli.
II Rev.do Milecio Venerio dalla Canea Calogiero Diacono d'anni 28... In Zara.

SOCG, vol. 267, ff. 697r-698r.

III. ZADAR, 1. OŽUJKA 1761. ZADARSKI NADBISKUP MATE KARAMAN U SVOM IZVJEŠTAJU „AD LIMINA" OPISUJE STANJE PRAVOSLAVLJA U NJEGOVOJ NADBISKUPIJI.

RELATIO TERTIAE ET QUARTAE VISITATION« ARCHIEPISCOPIAE JADREN. 48.V

Beatissime Pater

Visitatio Beatorum Apostolorum Petri et Pauli liminibus Relationem tertiae et quartae Dioecesanae Visitationis ad eas manus, Beatissime Pater, venerabundus offero a quibus tribus abhinc lustris in Cathedrali Patavina Ecclesia Archiepiscopale Pallium accepi. Res graves Visitationen! tertiam ad annum 1756. produxerunt, biennio enim Romae mo- 483v
rani peregi, ubi Pseudoepiscopum Simeonem Conciarevich Veneti Decreto Senatus, postulante Benedicto Papa XIV, e finibus Dalmatiae, atque Epyri eliminatum audivi. Optanda quoque erat demolatio Neo Ecclesiae Schismaticis Tergesti concessae, cuius exemplo turn Graeci, turn Sclavo Graeci in Dalmatia degentes ad Schysma redeunt, novas sibi construunt Ecclesias, veterasque ab ordinaria Episcoporum Jurisdictione erripiunt.
Lugubri autumno 1754. ab Urbe discessi, Pataviumque petij, quaesitum Religionis Catholicae praesidium a B/eatitudin/e V/est/ra, quae me diutius paterna hospitalitate dignatus est. Patavio Venetias sum profectus, ibique Optimatis jussu Catholici ad Accatholicam Termmationem, seu Proconsularem Bullam erectionis Neoschysmaticae Sclavo Graecae Scradonensis Ecclesiae *Notas* apposui, illasque cum caeteris a me scriptis, collectisque ad B/eatitudine/m V/est/ram Patavium transmisi, in Typografico, /unde Heremita ille escripserat/ inclusas *sinu Rezzonico,* quem hinc antiqua Civitas *Rosa* aperit, illinc Ascrivium claudit, Regio a proceris Montibus longiores umbras protrahentibus Umbria nomen 484r
habenda.
Venetiis digressus tertia die Auxeram adnavigavi, ibique Doctrinae Zeloque Nicolai eo in Episcopatu successoris mei tuendi Ordinariorum et S. Sedis Apostolicae Jura contra Pseudo Episcopales Graecoram in Dalmatia conatus, curam demandavi, quam ffle libens suscepit, opusque dignum Spalatensi Archiepiscopatu, ad quem non multo translatus est. conscripsit.
Post varios casus Mense Decembri ad Cathedralem meam me recepi, novasque dolorum causas inveni. Unam ex duabus meis Sclavo Graecis Parochialibus Ecclesiis S. Georgij de Smocovich nuncupatam, schysmaticus, simulque haereticus, Monachus, favente proconsule, occupaverat, eiusque laica authoritate /proh nefas/ agebat Parochum. Sesquianno egi apud Proconsulem tum pro recuperanda illa mea Paroe-
cia tum pro reparandis Fratrorum meorum Dalmatiae Episcoporum juribus. Saepius pro- 484v
miserat, promissi tarnen fidem non praestitit. Quinimo ut Archiepiscopum a proposito revocaret, Archiepiscopalis Mensae praedia, postliminis habita inter Canonicos et Praesbyteros dividenda Senatui proposuit. Quapropter Patavium misi Alumnum Joanem Patani, mei Seminari] Illyrici Rectorem, cum epistola rogante, et obsecrantem B/eatitudine/m V/estr/am ut pro virili parte Archiepiscopali Mensae consuleret, Catholicaeque fidei prospiceret. Inter tot angustias Dioecesim meam anno 1756. Tertio lustravi, 1116 Sacro Chrismate linivi. Redeunti Jaderam gratulatus est Proconsul Visitationen! feliciter absolutam, quatuor Paroecias non visitasse, respondi: illam nempe Sclavo Graecam de Smocovich, tresque ritus latini conterminas, causamque addidi: donec Monchus vel docilis ad unitatem Ecclesiae redeat, vel contumax authoritate sua eliminatus excedat. „Poteva, inquit Proconsul, visitare le ville latine, e sorpassare la Chiesa Greca come fece il Vescovo di Nona."
Tunc subdidi: „Doveva anzi fare il Vescovo di Nona cio ehe fece l'Arcivescovo di Zara: 485r
sospendere la visita, et aspettar il tempo di miglior providenza."

Melioris utique tempus providentiae advenit, adveniente eius successore Carolo Contareno; Pseudo enim Parochus in malam rem abiit vagus et profugus. Redempte anno 1757. Ecclesiae in Parochum constitui Monachum vere Catholicum, quem duobus mensibus infirmum in Archiepiscopali Palatio foveam;quique examinatus, approbatus, idoneusque repertus, emissa prius professione fidei, juxta formam Urbani VIII pro Orientalibus edita, pascit oves, quae perierant, eisque Pseudo Monachus in Ecclesiam Romanam debacantes cavet voce, et baculo.

Exarcha quoque Pseudo Patriarchae Pechensij, qui Serviae, Bulgariae, totiusqüe Illyrici Patriarcha inscribitur, Pseudo Archiepiscopum Zetinen, seu Montis Nigri schysmaticam suam falcem in messam meam misit. Contulit enim die 18.....29 Junij cuidam adolescenti, subdito meo vigesimum secundum annum agenti, Minores Majoresque Ordines cum Bulla Sclavonico seu Illyrico Idiomate conscripta, quae latine sonat:

485v „Saba Miseratione Divina Archiep/iscop/us Albaniae et Parathalassae /seu Maritimae/. Gratia Sancti atque vivificanti Spiritus, et authoritate humilitati nostrae a Summo Pontifice D/omi/no Jesu Christo concessa, ordinavimus hunc timoratum virum Andream de loco, quod Deussolvet, Jacodgne, Lectorem, Cantorem et Acolytum, Subdiaconum et Diaconum secundum ritum S. Catholicae Ecclesiae. Posthaec videntes eum dignum altiori Dignitate, ordinavimus eum in altiorem Ordinem Presbyteratum, et dedimus ei potestatem Ugandi atque solvendi peccata quae contingunt in populo praeter ab ipso non dijudicanda et solum ad Nos Episcopos spectantia, quae debet ad Nos remitiere, continendo se in sobrietate, lectione, meditatione, atque cura animarum Christifidelium custodient unionem cum S. Orientali Catholica atque Apostolica Ecclesia juxta suam jurejurando firmatam promissionem....."

Hasce Patentes litteras in mea Archiep/isco/pali Curia jussi retinendas, Ordinatumque suspensum pronuntiavi. Hucusque Ecclesiästicam Censuram veneratus est, abstinetq. ab

486r exercitio Ordinum a Schismatico Episcopo susceptorum.

Inter haec Nobis serena dies illuxit, Jadrensis Ecclesia cum universo Terrarum Orbe exultavit solemnibus sacriflciis devotis Processionibus, Eucharisticisque expositionibus, assumpto ad Apostolicum Universalis Ecclesiae Thronum tanto Pontifice,quemut Deusuna cum commisso sibi Grege salvet semperet muniat, precati sumus precamurque.

Hoc memorabili faustoque anno solutus prae gaudio diuturna infirmitate, qua languebam, reliquas quatuor Paroeciales Ecclesias visitandas suscepi. Slavo-Graeci de Smocovich veniente in occursum plauserunt armati, atque inter arma, ut mos est etiam latinis, me deduxerunt ad locum, ubi Neo Parochus indutus Pluviali, una manu tenens iconem, altera thuribulum, mulierum caterva stipatus praestolabatur. Post osculum crucis, trinamque thurificationem, cum hymnis et canticis me deduxerunt ad relatam sui Ritus Ecclesiam,

486v cuius Visitationen! ad praescriptum Pontificalis Romani peregi, habita apud populum bina concione. Insuper Parochum monui, ne quid pro sacramentorum administratione exigat, utque Doctrinam Christianam Cardinalis Belarmini Illyrico Idiomate Typis Sac. Congregationis de Propaganda Fide editum puerosque adultosque doceat, hoc immutato, quod loco Sabathi carnes die Mercurij non comedant. Quemdam adolescentem huiusce loci indigenam, qui decimum sextum annum agens a relato Pseudo Episcopo Simeone Conciarevich in Presbyteratum ordinatus est, actus susceptorum Ordinum exercuit, suspensum et irregulärem declaravi. Quapropter severioris poenae timore agitatus a Patria excessit.

Praefationem de Trinitate diebus Dominicis assignatam ea, quae decet obedinetia et devotione recitanda suscepimus; sequentique 1759. anno Jubiluem, in quo multae animae, quae perierant surrexerunt, solemni pietate, dignisque poenitentiae fructibus celebratum

est. Praefatus Pseudo. Episcopus Veneti Senatus Decreto, 5. Arpilis 1753. expulsus in finitima

Austriaca Ditione loca secesserat; unde ptf Dioeceses Venetas clam palamque excurrebat; 487r
Minores Majoresque ordines conferebat;ad professionem Monchos acceptabat; Monasteriis superiores constituebat; Parochos Ecclesiis praeficiebat; Militesque ac conscriptos ad Moscovitarum exercitum filio suo Ductroe mittebat;quibus motus facinoribus Contarenus Proconsul capitali poena proscripsit sub nomine *Popsimon Conciarevich*. Sie proscriptus ad Imperatricem Russiae Petropolim confugit. Ferunt eum Petropoli reversum esse Viennam, ibique praestolari Imperatiricis Reginae literas, quibus Venetiarum Principi commendetur.

Non latent B.V. duorum Archiepiscoporum suffraganeorumque supplicationes Senatui sub die 16. Aprilis 1758. pro redimenda sui Gregis portioni oblatae,quae S.C. pro informatione remissae fuerunt ad utrumque Proconsulem, Contarenum nempe qui regebat et Grimanum qui rexerat Dalmatiam. Hie Proconsul Graeciae renuntiatus ad suos Graecos profectus est;nihilque boni ab eo sperandum. Contarenus autem, qui pro Catholica stabat Religione, exoptans ut Archiepiscopus Jadrensis, ad informandos etiam viva voce

Optimates Venetiae pergeret, pollicitus est se missurum post meum ad illam Urbem ad- 487v
ventum informationem, quam post iterata colloquia cum Archiepiscopo Spalatensi, mecumque habita concluserat. Adnavigavi ergo Venetias ineunte Mense Junio 1759. Quae et qualia mihi Venetiis acciderint, a quibus et q u o n o m i n ejussus sum ad Dioecesim meam redire, jam per Joannem Petani Collegij Urbani Alumni, Seminarij mei Illyrici Rectorem, ad hoc specialiter Romam missum ad B.V. referre non distuli.

Proconsul Contarenus audito reditu meo, a mittenda informatione abstinuit, causamque addidit, ne opus suum a potentibus Graecorum Patronis Grimano Proconsuli confutandum mitteretur. Caeterum se paratum esse eam Senatui praesentare, simulac Grimanus eam praesentaverit.

Paucis abhinc annis quinque vel sex Sclavo Graecae Familiae ex Nonensi in meam Dioecesim irrepserunt, domiciliumque in vico Lissane nuncupatum prope arcem Tign fixerunt. Pertaesi Parochi Catholici cum Ecclesia Romana uniti ab actuali Proconsule Contareni Successore faculatatem construendi sibi Ecclesiam flagitaverunt. Proconsul ad Senatum retulit die 29. Martij 1760., Senatus autem rejectis eorum precibus

die 12. Aprilis rescripsit: 488r

„AI Proweditore Generale in Dalmazia

Si 6 presa pur in esame L'instanza prodotta da villici di rito Greco abitanti in Tign per la facolta d'erigersi a proprie spese una Chiesa e Cimitero annesso. Nella considerazione d' evitare ogni ingrata insorgenza, ehe derivar potesse nella Provinzia dalla novitä, vi si diče d'insinuar loro a dimettersi da un tal pensiere, e sarä deU'esperimentato zelo vostro assicurarvi, onde vengono assistiti nel govorno spirituale delle loro anime. come lo sono stati dal lungo tempo, ehe soggiornano in dette ville." Dignum Principis Pietate rescrptum me infirmitate laborantem recreavit, nondum integre restitutus saluti Visitationem Quartam aggressus sum, continuisque laboribus, miserente Deo, convalui. Sacro Chrismate 1220 pueros confirmavi; in singulis Parochialibus Ecclesiis bis et terad populum sermonem habui, atque inter concionem, Altare cum privilegio pro Defunctis ad Septennium juxta Indultum a S(a)n(ctita)te V(est)ra concessum assignavi

singulis in locis Doctrinam Christianam ipsemet visitavi et docui;Magna quidem consola- 488v
tione repletus, Christifideles in rudimentis fidei bene instructos reperiens Methodo ac norma alias praescripta. In duabus tantum Parochialibus Ecclesiis Parentum negligentia ad

Doctrmam Christianam mittendi filios occasionem mihi praebuit monendi arguendique utrosque. In Tertia Visitatione Cappellanum Curatum ob solani negligentiam instruendi in DoctrinaChristiana pueros vel adolescentes,a parochiali munere removendum duxi. Inveni cunctis diebus Dominicis et festis de praecepto applicare Missarn pro Populo omnes Parochos Cappellanosque Curatos, exceptis duobus, quibus districte mandavi satisfacere muneri suo, non obstante Beneficiorum tenuitate.

Ipsi Parochi et Cappellani Curati Dominicis diebus et solemnioribus praedicant, et ultra dies festos, etiam per Quadragesimam ferialibus diebus Doctrinam Christianam edocent instructosque ad Paschalia sacramenta praeparant.

Quotannis ante Pascham Archiepiscopum sponte adeant, sermones de spiritualibus curis habentes

489r et faculatatem cum instrctione de reservatis casibus requirentes. Duos Parochos unumquc Cappellanum munus suum non obeuntes ammonivi, resignationemq. quarti libenter admisi. Unus ex Metropolitanae Mansionariis ex informata conscientia adhuc suspensus perseverat. Tres foraneos sacerdotes exercitiis spiritualibus purgatos a suspensione absolvi, tres alios in Caeremoniis et ritibus ad Missam celebrandam, donec instruerentur, suspensos declaravi. Tres quoque Parochos domum Patemam inhabitantes jussi ad Parochiales Aedes transire ne desertae corruant. Consuetudinem recitandi Litanias B(eat)ae Viriginis, dum Parochus infirmis Viaticum adiminstrat in aliquibus locis intermissam inveni;Quapropter recitandas jussi a Clericis, Populo respondente: ora pro eo vel pro ea.

Omnes Parochi caeterique sacerdotes foranei sequuntur ritum latinum Illyrice Idiomate, qui sacramenta ministrant, Missae celebrant et divina officia recitant. Deficientibus Breviariis, B(eatissi)me Pater ad huiusmodi Trivium ventum est, ut divinum officium in alias preces commutetur, vel Breviarium Typis Propagandae Fidei Imprimatur, vel Clerus Illyricus optime de Romana Ecclesia meritus destruat(ur).

489v In hac Quarta Visitatione quarto visitavi alteram Sclavo Graeci seu Rutheni ritus Ecclesiam S. Michaelis de Miragne nuncupatam. Ritus latini olim erat sicut et illa S. Georgii de Smocovich. Advenientibus ex Servia finitimisque Regionibus Sclavo Graecis, qui et Serviani dicuntur, eorum ritus sacerdotes a Praedecessoribus meis pro sacramentorum administratfone in utraque instituti fuerunt, ex quibus constat Sclavo Graecos in Dalmatia non esse antiquos Indigenas, sed novos hospites.

Praesbyter Stephanus Galetovich ab immediato Praecessore meo Archiepiscopo dictae Ecclesiae praevia professione fidei, Praepositus mihi semper obediens fidusque extitit. Per eum enim tum Pseudo Episcopi proscripti, turn Pseudo Monachorum similem poenam merentium, omnes et singulas aftes resciveram. Duodecim mille passus ab Ecclesia sua in occursum mihi processit. Cum finitimis latini ritus Parochis egredienti e navi manum osculatus, procedentem ad Parochialem SS. Philippi et Jacobi Ecclesiam secutus est. Accessit quoque mecum ad duas latini ritus Parochias, in quibus inter latinos gens sui ritus mixta degit. Posthac praecuccurit ad suam S. Michaelis Parochialem. Quingentis ab ea passibus

490r procedebat vexillum, alteram vero non longe ab Ecclesia cum crace inter duos Procuratores Ecclesiae caereos ferentes accensos. Hisce praecedentibus, osculatus Crucem et incensatus triplici ductu a Parocho, ingressus sum Ecclesiam, cuius vasa sacra. sacrasq. vestes Schismaticus Monachus paucis abhinc annis surripuerat Turcisque vendidarat.

Peracta Visitatione juxta Pontificalis Romani rubricas, et concione per me ad Populum habita, convisitatoribus breve dedit Parochus refecTionem. Prandium enim. vel coenam a Sclavo Graecis non accipimus, ut magis magisque agnoscant, a Nobis animas quaeri, non escam. Capitanus eiusdem ritus de Zeragne rogavit me, ut veniens domum suam bendicerem. Libens longius iter suscepi, domumque suam adivi non multo a diruta Templariorum

Ecclesia distantem, quam in superiori Visitatione ei restaurandam, suoque ritui dedicandam constantissime negaveram.

De libris Ecclesiasticis, quibus Sclavo Graeci in Dalmatia utuntur. Sac. Concilii Congre(gati)oni in prima Relatinoe 10. Kai. Martias 1754. exposui. Rescriptumque 25. Mai eiusdem anni habui: „Dolemus praeterea (rescripsere E.mi Patres) Illyricum Populum alicubi Schismatica lue maculari ob libros, qui mittuntur a Moschis, aliosque errores, qui subrepunt aliquando aut malitia, aut inćuna Catholicis lectionariis, sacramentariis, aliisque eiusmodi qua in la Ipse pro tua pradentia ac zelo probe sentis, quam occulte diligenterque gerere Te 490v oportet, quam sedulo omnia perscrutari, ne clandestina labes sensim erumpat, totumque contaminet Gregem; Ad Nos enim quod attinet, rem detuliums Sac. Propagandae Fidei Magistratui, cui ipse quoque referas necessarium est, ut malo huic sine mora occuratur."

Jam haec aliaque plurima Benedicto Papae XIV. retuleram die 10. Octobris volumine inscripto: ‚Jdentitä della lingua letterale Slava e necessitä di conservarla nei libri sacri." Zelantissimus Pontifex volumen ipsum m. s. in Archivio Sac. Congregationis de Propaganda Fidei custodiendum jussit, atque venetam Remp. ut tanto malo communi sumptu occurrerent invitavit ex Quirinali Palatio per Secratariam Status die 4. Septembris 1754. Patavinunique Seminarium Episcopale edendis Sclavo Graeci ritus libris liturgicis proposuit.

Vota universalis Ecclesiae Pastoris Venetias venerunt tempore nubilo, post diem nempe septima Septembris; alter obex fuere Graeci, quorum zelus negotiatiorj servit, luerumq. ex Religione aucupatur. Tunc enim Cyrillianos caracteres conflabat, edituri Sclavonico Idiomate libros lyturgicos juxta Graeca exemplaria, paulo ante Venetiis impressa, schismatica atque haeretica tabescatentia, quae omnia nota perspectaq.

sunt B.V., Cuius Sapientia Epistolam ad Equitem Marcum Fuscarenum Divi Marci Procu- 491r ratorem die *I.* Decembris a me scripta subjeci, atque relati voluminis exemplar, diligentissima Mathaei Sovich Canonici Auxeren. manu conscripta Roma Patavium mittendum curavi; quod Divino ducente Numine, potissime, Paterneque jure ipsissimum quoque zelum B.V. fovens, optatam totamque medelam, ex Apostolico videns Solio, benigne praebere potest.

De praefato Sclavo Graeco Parocho sermone rehabito, ipse ad reliquas tres Parochias, quae aliquot Sclavo Graeci inter latinos mixti incolunt, est me sequitus, dumq. cunctis functionibus nostris adfuerit, ritus latini Pastores, pueros inter pecudes prodiisse in Doctrina Christiana Magistros miratus est; Recumbentibus enim sub arborum tegmine armentis, Custodes pueri docent, docenturque vicissim, uno interrogante, altero respondente, utique etiam ipsi Praesbytero placuere sermones, quibus Slavo latinos Parochos sum hortatus, ut confessiones Sclavo Graecorum audiant, remittentes sanos pro suscipienda Eucharistia ad sui ritus Parochum, vocantesque illum pro deferendo infirmis Viatico. Cum essemus Vranae, quondam Templariorum deliciis, sedentibus Nobis ad Mensam, Sclavo Graecus surrexit, stansque detecto capite inter utriusque ritus commensales gratias egit Archiepiscopo pro sua erga se humanitate, atq. charitate, saepius repetens

alium Pastorem Patremq. non agnoscere praeter Archiepiscopum, cui promiserat promit- 491v tebatq. reverentiam atq. obedientiam perpetuam. Insuper petiit sibi imposterum honorem parandi domi suae Mensam visitanti Archiepiscopo, subdiditq. causam: cum Archiepiscopus sit omnium Parochorum Pastor et Pater, se velle caeteris parem esse. Hisce dictus benedictionem petiit atq. licentiam ad propria redeundi. Non dimissi tarnen ipsum, nisi posteri die absoluta Visitatione litoralis Ecclesiae S. Michaelis de Pakochiane.quae Dioecesim meam cum Sibenicensi terminal.

Solvens de Htore Continentis, navigavi visitatum Insulam, olim Lumbricatum, nunc vero Vergada nuncupatam. Ibi me convenit Episcopus Sibenicensis, vir Doctrina, Pietate atq.

constantia in tuenda propagandaque Fide Catholica antiquis Patribus comparandus. Cum tanto viro laetus diem noctumque duxi in colloquio Religionis bono suae meaeque Dioecesibus conducentibus. Discedente eo, ego quoque ad reliquas Insulares litoralesque Ecclesias visitandas transivi. Quibus lustratio incolumnis, miserente Deo, reversus sum ad Cathedralem meam, a qua visitationem inceperam, illamque in Civitate prosequi in placidiora tempora distuli; Comunitas enim Jadrensis ex sexdecim nobilibus Familiis constans, redigere in servitutem Cathedralem Ecclesiam velis remisque contendit. Fabrica Procuratorem ab Archiepiscopo electum de administrattone sua soli Archiepiscopo rationes

492r reddentem ad calculos coram laico Civitatis Praetore, praesente uno ex quatuor nobilibus Consiliariis, voćare nituntur. Jam mihi bellum Forense, lite incepta, indixere.

Ecclesia Cathedralis Metropolitana antiqua structura aedificium amplum ac decorum ingentis sumptus reparatione indiget. Palatium Archiepiscopale vetustate sua laboret; Alterum vero castrense in mari constructum ruinam minatur. Mensa Archiepiscopalis octingenta scuta m/one/tae non excedit, caeteraque. Beneficia quibus gaudeo vix ad centum et viginti scuta non ascendunt. Praecessor meus Archiepiscopus sexcentis scutis a S. Sede super me auctus fuerit. Est quoque Jadrae Proconsulis residentia, hospitalitas multa, pauperes plurimi, Utes undique; a Schismaticis Catholicisque exagitor, et quod magis est dolendum, ab Episcopo Nonensi, a quo Dioecesis mea praedatur, litibusque urgetur. Relati redditus dignitati ac necessitati Archiepisoopali non sufficiunt. Quapropter supllex B.V. clementiam oro et obsecro, ut de Beneficiis etiam in dominio veneto vacantibus mihi prospicere dignetur, ne Religio Catholica ob Archiepiscopali Mensae inopia detrimentum patiatur. In Civitate Jadrae duodecim Familiae nationis Graece degunt, quatuor vero Sclavo Graecorum; Adest Ecclesia S. Eliae ritus Graeci absque Territorio: erat olim ritus latini, habetq. Cappellanum et Altare latinumS. Georgii. Penes Cathedralem Capitulum conservatur antiquum jus associandi et tumulandi Graecos; Adest Praesbyter Graecus, qui nuncupatur Cappellanus S. Eliae: defert pubblice Viaticum Infirmis, publicamque processionem peragit Feria sexta Parascaevae circa Cathedralis Insulam. Processioni solet cum militari caterva interesse Proconsul, qui cum Rectoribus, vel

492v Consiliariis Civitatis, sub Baldachino feretrum gestat in quo jacet depicta imago Christi. Transeunte processione, patet Cathedralis Ecclesia, ardentibus super Altare maius sex candelis. Praesbyterus Graecus paratus incensat ex platea exteriori Altare ipsum, canens orationes, quibus Archiepiscopi Jadren, commemorationem fecit. Graecorum plures confitentur peccata latini ritus Sacerdotibus. Modernus Cappellanus Praesbyter Marcus Dimitropoli ordinatus fuit ab Episcopo Schismatico Montis Nigri,- petiitq. huiusmodi ordinationis sanationem a Benedicto Papa XIV. Inter tot tattaque Catholicitatis argumenta, post lectos Cardinalis Quirini Commentarios, binasq. haereticales Abbati Muazzi scripturas, mutationemque Religionis inter Graecos, Sclavo Graecos in proximis Dioecesibus seguitam sciscitatus sum ab ipso quid sentiat de Fide;qui respondit inter caetera se non petiisse ordinationis suae sanationem, nee emisisse penes Praecessorem meum Fidei professionem: se professum esse Fidem Ecclesiae Orientalis apud ordinantem Ep/iscopu/m: Tempore Concilij Niceni fuisse unam Ecclesiam Catholicam; nunc autem esse duas: se non indigere Archiepiscopali jurisdictione pro absolvendis peccatis.nec pro eligendo sibi confessario. Haec omnia se ab ordinante Episcopo accepisse. „His ergo /sit mihi fas uti, B.me Pater, verbis Theodori Studitae/ a simplicitate nostra sine fuco expositis, vocem nunc illam, qua Coryphaeus cum reliquis Apostolis Christum compellavit, cum maris fluctusexcitarentur, apud Christi imitatricem B/eatitudi/nem Tuam adhibemus, salva nos Archipastor

Ecclesiac, quae sub Coelo est primus. Imitarc Magistrum Tuum Christum, manumque Ec- 493r
clesiae nostrae porrigi, sicut illc Petro, nisi quod ille in märe mergi; Tu autem rursus mersac m haeresis profundo." Interim obsccrans B/eatitudi/nem V/est/ram, ut laborum, itinerum, infirmitatumque miseratus, praesentem Relationen! pro quinquaginario nono tricnnio, habere acceptam dignetur. Benedictionem Apostolicam meae meique Gregis humilitatiad S/anctis/s/i/mos Pedes prostratus venerabundusexposco.

Kalend. Märt, anno 1761.

B/eatitudi/nis V/cst/rae

Humilimus obscquentissimus servus
et obedientissimus Filius
Mathaeus Achiepiscopus Jadren.

SOCG,vol.790,ff.483r493r

RIASSUNTO

Nel presente lavoro l'Autore descrive lo sviluppo della situazione religiosa in Dalmazia veneta dei secoli 17 e 18, ehe ebbe origine con la venuta della gente ortodossa in uno stato cattolico.

II lavoro si articola in due parti: la prima cronologica, dove vengono descritti i principali awenimenti al riguardo; la seconda parte é analitica, dedicata ai protagonisti delle vicende, ciož la Chiesa cattolica, la Chiesa ortodossa e la Repubblica di Venezia, in quanto queste ebbero influsso determinante nello svolgimento degli eventi.

La prima parte e preceduta da un capitolo preliminare ehe tratta delle origini della popolazione ortodossa in Dalmaziä. Vi si parla dei straäioti greci, ehe Venezia condusse in Dalmazia verso la metä del secolo 16 per difendere le cittä maritime dagli attacchi turchi da parte del märe. Ma il vero afflusso degli ortodossi nello stato veneto in Dalmazia comincia con Finizio della guerra di Candia nel 1645.1 documenti dell'epoca chiamano questa nuova popolazione, composta ugualmente da cattolici ed ortodossi, con il nome di Morlacchi, percib e, stato necessario spiegare il significato del termine Morlacco.

La prima parte del lavoro e suddivisa in due capitoli. II primo contiene il cosidetto periodo delle unioni ed abbraccia la seconda metä del secolo 17. Infatti, allora il popolo Morlacco di rito bizantino, insieme con il suo clero, era assai disposto ad aderire alFunione con la Chiesa cattolica. E in realtä queste unioni furono anche stipulate. Di maggior rilievo sono quelle di Epifanio Stefanović nel 1648 e di Nicodimo Busović nel 1693. Perö verso la fine del secolo 17 giä si formava tra il clero di rito bizantino una correte contraria all'unione, corrente ehe nel secolo seguente avrebbe preso il sopravvento, come si vede nel secondo capitolo della prima parte.

Sotto Finflusso della Chiesa ortodossa al di.fuori della Dalmazia e dei suoi collabratori nella provincia stessa, il clero di rito bizantino si stava organizzando indipendentemente dalla gerarchia latina. Tuttavia le sue continue richieste di aver in Dalmazia un vescovo di proprio rito non approdarono ad un risultato positive.

Nel 1709 il vescovo ortodosso Sabazio Ljubibratić ottene, si, almeno a voce, la facoltä di visitare le chiese di suo rito in Dalmazia, ma la facoltä gli fu poco dopo tolta dal governo veneto. II suo nipote Stefane, consacrato vescovo di Dalmazia, si rese inoltre indegno del suo ufficio davanti al governo per essersi lasciato consacrare dal patriarca serbo, suddito di un sovrano estero. II vescovo Simeone Končarević, consacrato nel 1751, si attirö anche la condanna di alto tradimento per aver allettato la gente ad emigrare dai confmi della Repubblica. Simeone e Stefano, con decreti del Senate, furono espulsi dallo stato veneto. II governo venne indotto a tali misure sia dalla paura di un'intromissione delle potenze estere per mezzo dei vescovi ortodossi, sia daüa insistenza della gerarchia latina.

La seconda parte. analitica. inizia con l'esposizione del ruolo della Chiesa ortodossa nelle vicende descritte nella prima parte.

Dietro tentativj del clero ortodosso in Dalmazia di realizzare i loro progetti stavano due centri dell'ortodosia: Costantinopoli e Peć. L'influsso di Costantinopoli, giä per lo scarso numero dei Greci nella provincia, era insignificante e quasi mai era esercitato in modo diretto, ma mediante Fesarca patriarcale, arcivescovo titolare di Filadelfia, residente a Venezia. Nel secolo 18. soprettutto quando alla morte dell'arcivescovo Tipaldi (1713) non segui Felezione di un successore, quelli Greci ehe si opponevano all'unione con la Chiesa cattolica appoggiavano i tentativi antiunionistici del clero ortodosso serbo nella medesima provincia; ma c'erano alcuni tra i Greci sempre fedeli alla Chiesa cattolica.

Mentre i rappresentanti della Chiesa ortodossa fondavano le loro pretese sulla Dalmazia sull'esistenza ivi del rito bizantino, ehe doveva avere per capo uno del medesimo rito, la gerarchia cattolica basava le sue rivendicazioni sul fondamento piuttosto territoriale: ogni patriarca ed ogni vescovo doveva avere confini territorial! fissi entro i quali poter liberamente e validamente esercitare la propria giurisdizione. Pertanto, nella Dalmazia, ehe apparteneva al patriarcato occidentale, la giurisdizione ecclesiastica poteva essere esercitata validamente soltanto dal patriarca dell'Occidente, il Sommo Pontefice.e dai vescovi al medesimo sottoposti. cio e dalla sola gerarchia latina. Perciö i, vescovi cattolici non permettevano nella provincia neppure un vescovo unito. Per quanto riguarda il popolo di rito bizantino, ad esso sarebbe stato conservato il rito proprio, ma anch'esso doveva sul piano ecclesiastico sottostare ai vescovi latini della provincia. E poiche il popolo di rito bizantino difatti era scismatico. essendo stato ammaestrato dai vescovi scismatici, esso doveva essere liberato dagli errori. Questo lavoro andava compiuto, sotto la guida dei medesimi vescovi latini, dal clero glagolita, cioe quello ehe usava nel rito romano la lingua paleoslava, la medesima ehe veniva usata anche dal clero bizantino-slavo. Questo clero glagolita, allora di solito chiamato ,jllirico", per esser in grado di realizzare tali progetti, doveva acquistare un maggiore cultura religiosa, e ciö gli sarebbe stato possibile con l'apertura del seminario illirico a Zara. Si pensava ehe ivi col tempo sarebbero stati accolti anche i giovani di rito bizantino-slavo. L'arcivescovo di Zara Matteo Karaman ottenne nel 1742 la facoltä di ordinäre sacerdoti tali giovani nel loro rito proprio. Cos! il.rito sarebbe stato conservato senza ehe vi fossero i vescovi di rito bizantino. Perö non bastava rendere impossibile Fintroduzione della gerarchia autonoma ortodossa per conseguire Fintento, ma ei voleva anche la sostituzione dei libri liturgici, ricevuti per lo piu dalla Russia, con le edizioni purgate dagli errori. Nonostante tali progetti della gerarchia latina, tali libri non furono mai editi, come pure nessun candidato di rito bizantino-slavo fu ricevuto nel seminario illirico di Zara, ne il vescovo Karaman pote in seguito consacrare alcun candidato di quel rito. L'impegno dei vescovi dalmati. tra i quali spiccano gli arcivescovi di Zara Vincenzo Zmajević e Matteo Karaman, apportö perö dei buoni risultati sul piano dell'educazione del clero glagolita, ovvero illirico.

I vescovi latini rivendicavano per se il diritto di visitare nelle loro diocesi le chiese e i monasteri di rito bizantino. di conferire le parrocchie e le cappellanie ai sacerdoti del medesimo rito, il ehe andava preceduto dall'esame e dalla professione della fede cattolica da parte dei medesimi sacerdoti.

II governo veneto generalmente teneva le parti dei vescovi latini. ma non tanto per motivi religiosi, quanto piuttosto per quelli della ragion di stato. Ai vescovi latini vennero a piu riprese confermati i diritti da essi rivendicati nei confronti del clero e del popolo di rito bizantino, perche cio andava d'accordo con ragion di stato, cioz non perche essi ne avessero diritto in virtu del loro vescovato, ma unicamente in virtö dei decreti positivi del

Senate in quanto delegati dello Stato. Però, con l'andar del tempo anche in seno delgoverno stesso si era formata una corrente assai forte, la quäle riteneva ehe proprio l'introduzione della gerarchia autonoma di rito bizantino avrebbe giovato sia alla Dalmazia come alla Repubblica di Venezia. Tale tendenza, però, non ebbe mai il sopravvento.

L'ambiente e le cirocostanze descritte nel loro insieme non erano evidentemente un terreno adatto ne per l'unione degli ortodossi con la Chiesa cattolica, ne per l'organizzazione autonoma della Chiesa ortodossa in Dalmazia.

L'afbitro in questc vicende era la Repubblica veneta, ma la sua valutazione degli avvenimenti di religione cra troppo dipendente dalla massima ehe sottometteva tutti i valori alla ragion di stato.

II risultato 6 stato negative per l'aspetto religioso, e le conseguenze degli errori del passato furono aggravate in seguito dalla inevitabile maturazione della coscienza nazionale, approfondendo il solco tra i due popoli e tra le due Chiese. Ogni tentativo serio sul piano ecumenico non poträ oramai prescindere da questi fattori, ancor oggi operanti nella mentalitä e,nella psicologia del gruppo etnico cattolico e di quello ortodosso in Dalmazia.

I. KAZALO OSOBNIH IMENA

ABRAMOVIĆ LAV, VIII, 71-73, 76, 123, 155
Alberi F, 12
Aldobrandini, nuncij u Veneciji, 63
Aleksandar II, papa, 120
Amatori Ivan, 39
Andrija, klerik iz Jagodnja, 172
Andronik Franjo, ninski biskup, 87, 108
Apopumrta, sveštenik, 170
Arsenije III. Crnojević, srpski patrijarha, 44-48, 84-86, 114, 156
Arsenije IV. Jovanović, srpski patrijarha, 86
Atanasije III. Gavrilović, srpski patrijarha, 75, 87
Atanasije Ljubojević, episkop, 42, 44, 50. 84-86

BALBI JERONIM MARIJA, generalni providur, 76, 151, 154
Balbi Andrija, ninski biskup, 70,96,127,160
Balbo Teodor, zadarski nadbiskup, 38, 88, 107
Bandulavić, 137
Bartolomej iz Verone, misionar, 8, 32-33, 35-35, 167, 169.
Bašić (Bassich) Antun, 112
Bazilije (Vasilije), marčanski episkop, 32, 169
Bečić Antun, skradinski biskup, 111
Belarmin, kardinal, 172
Benedikt XIII, papa, 133
Benedikt XIV, papa, 77, 113, 125, 133, 137, 138, 142, 171, 175-176
Benvenuti A, XII. 17, 120
Benvin Anton, VI
Benzoni G. A, senjsko-modruški biskup, XII
Berić Dušan, XII, 4, 32, 83, 89
Berković, arhimandrita, 76
Bianchi, C. F, XII, 22, 37, 133
Bizza Pacifik, splitski nadbiskup, 96, 134, 151
Đjanković Nikola, misionar i makarski biskup, XIII, XIV, 10, 45, 55-56, 84-85, 88, 109, 126-127
Blašković, makarski biskup, 127
Blažević Velimir, 113
Boldu, generalni providur, 151
Bonačić Jeronim, šibenski biskup, 132
Bondumerio Leonard, splitski nadbiskup, 107
Bošković Bazilije, 138
Božić-Bužančić, D, 18
Bragadin Vinko, skradinski biskup, 71
Bret (Le) J. F, XI-XII, 2-4, 86, 101
Bucchia Trifun, misionar, 168
Burić Josip, VI, XII
Busović Nikodim, episkop, VII, 2, 4, 45-56, 59-60, 85—86, 88, 95, 99-100, 115, 155-157, 165, 178
Butorac Pavao, XII, 112

CALERGI JURAJ, 109
Calebotta Ivan, šibenski biskup, 91, 111, 132
Callegari Ivan Dominik, šibenski biskup, 19, 56, 59, 63, 91, 132
Camuzzi Karlo, koparski biskup, 141
Capello, mletački general, 167
Capuan Mihael, 152
Caraffa, tajnik Propagande, 63
Casanova, kardinal, 85
Castro (di) Dominico, 39
Cavalli C. A., generalni providur, 91, 151, 153-154, 159, 161.
Cecchetti Bartolomeö, XI-XII, 24-25, 98, 101, 103-104, 146-147, 154
Ceduli Petar, hvarski biskup, 28
Celso (fra), 54
Cibo Edvard, kardinal, 9-10, 42-43,94, 109-111
Cirijak, paroh, 161
Cirijak, serdar, 75
Civran Petar, generalni providur, 149
Coleti, 3
Contarini A, generalni providur, 96, 134-135, 159, 163, 172-173
Cosmi Stjepan, splitski nadbiskup, 10, 88, 110-111, 131
Crnojević, v. Arsenije III. Crnojević
Cupilli Stjepan, splitski nadbiskup, 19,63,90, 111, 132

ĆIRIL (sveti), 131, 135
Ćiril, episkop, 85
Ćiril, šibenski paroh, 99, 152
Ćiril i Metod, sveta Braća, 124, 129

DAMIRANA PETAR, sveštenik, 37
Damjanović Zord, kaluđer, 36
Davinavić Milentije, kaluđer, 36
Desnica Boško, XI, 2, 7-8, 10, 38, 48, 69, 93-94, 149, 152

Diedo Francesco, generalni providur, 151, 153-154, 163-164
Diedo Markantun, generalni providur, 65
Dimitrijevic St. M, XI, 78, 102, ISS
Dimitropulos, paroh, 103-104, 176
Dinarić (Dinarico) Nikola, osorski biskup i splitski nadbiskup, 113, 128, 134, 140, 171
Divalušić Vukadin, sveštenik, 61
Djetović Mustafaga, 61
Dobretić Marko, bosanski vikar, 13
Dolfin Danijel, generalni providur, 44, 71-72, 150, 152-153, 155, 161
Donadini Karlo Antun, šibenski biskup, 91, 116, 132, 161
Draganović Krunoslav, XII, 12, **16,95**
Dragićević Pavao, duvanjski biskup, 139
Drago Vinko, 132
Dragojlo Martin, ninski biskup, 49,51
Dudan, 132
Dujmović Mihajlo, paroh, 159

DŽAJA MIROSLAV, 16

DAKOVIĆ ISAIJA, episkop, 84 84
Đorde, kaluđer, 88
Đurđev Branislav, XII, 131

EFREM, kaluđer, 88
Emo Angelo, generalni providur, 50-51
Epifanije Stefanović, episkop, VI, 3-^4, 8, 31-40, 47, 165, 167-168, 178
Erceglvan, 17
Erizzo Nikola, generalni providur, 87

FACEA, 103
Farlati Danijel, XII, 3, 32,' 35, 134
Fedalto Giorgio, XII, 24, 146
Fermedžm Euzebije, 30 '
FiUp, kaluđer, 39
Fffipović, kaluđer, 128
Flangini, 65
Florio Bernard, zadarski nadbiskup, 35, 110, 113, 132 **Fonda, 56**
Fortis Alberto, 95
Foscarini, kotorski providur, 149
Foscarini Marko, 139, 142, 175
Foscolo Leonard, generalni providur, 6-8, 37, 167

GABBO, grčki klerik i svećenik, 103, 105, 161
Galetović Stefan, paroh, 174
Garzadoro Oktavijan, zadarski nadbiskup i apostolski vizitator u Dalmaciji, VI, 22, 26-31, 106
Gatti, kardinal, 70
Gavrilo, dabro-bosanski mitropolita 1578, 83,89
Gavrilo, dabro-bosanski mitropolita 1751,75,77, 87
Gentilizza G, XII, 2, 22, 69, 72, 101, 105, 110, 116, 121, 126, 148
Gerasim, iguman krčki, 155
Gocinić (Galcigna) Ivan Petar, 141
Gopčević S, 143
Grimani, mletački povjerenik, 9
Grimani Francesco, generalni providur, 3, 77-78, 91, 121, 143, 153, ISS, 157-1S9, 162-164, 173
Grimani Girolamo, generalni providur, 17
Grimani Zorzi, generalni providur, 71, 150, 153, 159
Grbić Manojlo, 32, 85

HADRIJAN II, papa, 129
Hadrovics, L, XII, 12, 92
Hortakis Melecije, ffladelfljski arhiepiskop, 99-100
Hudal Alois, XII -

ILIJA, paroh, 151
Ilijašević, 71
Ingoli, tajnik Propagande, 33
Inocent III, papa, 120
Inocent X, papa, 33-34, 167, 169 ...
Inocent XIII, papa, 113
Isaija, episkop, 32
Isaija, episkop u Banji, 169
Ivančić Stjepan, XI-XII, 37-38
Ivanović Atanasije, kaluđer, 36, 170
Ivanović Joanikije, kaluđer, 79
Ivanović Maksim, 36,170
Ivanović Mihael, 36,170
Ivanović Sava, kaluđer, 36, 170
Izidor Kijevski, kardinal, 23

JANKOVIĆ ILIJA, 92-93
Janković Stojan, 93
Janković Zaviša, 93
Japundžić Marko, XII, l, 4, 113, 124, 130, 433, 135-136, 138-139
Jelić Luka, 133, 136
Jeremlja II, carigradski patrijarha, 24
Jeronim (sveti), 131, 133, 139
Josif, krčki arhimandrita, 45, 87
Jovićić Matija, 75
Josafat, svećenik u Hvaru, 26, 28
Juranić, 140

KAČIC ANTUN, biskup trogirski i nadbiskup splitski
Kalinik I, pećki patrijarha, 86
Kalogerou J, 24
Karadža, srpski patrijarha, 86
Karača Petar, 76
Karaman Mate, zadarski nadbiskup, IX, XI, XIII, 4, 19, 53, 59, 73-79, 90, 96, 98, 101, 103, 105-106, 111-113, 118-145, 158-159, 162, 165, 171, 177, 179
Karilović Damjan, sveštenik, 37
Kasijan, jeromonah, 170
Kasijana, igumana, 170
Kašić Bartol, 137
Kašić Dušan, 3, 11, 84
Katić Lovre, XII, 98
Klement VII, papa, 23, 161
Klement VIII, papa, 125, 144
Klement XI, papa, 112-113, 121, 146
Klement XII, papa, 113
Končarević Ilija, paroh, 57
Končarević Petar, paroh, 57—58
Končarević Simeon, episkop, vIII, XII-XIII, 3, 18, 53, 70, 73-80, 83, 86-87, 89-90, 96, 105, 155, 163, 171-173, 178.
Kovačić Slavko, VI
Krička Radojica, 46
Krizant, 102
Kuzma, svećenik, 26 .
Kuzmanović Marko, 65

LACKO MIHAEL, VI
Laghi, splitski nadbiskup, 63, **90,111**
Lanne Emanuel, 144
Lav X, papa, 23 J
Lavrentije, kaluđer, 76
Leonardis (de), misionar, 35
Leontin, kaluđer, 170
Lercari Nikola, 137
Levaković Rafael, 136, 139, 141
Lucetos, kaluđer, 170
Lučić (Lucius) Ivan, 16

LJUBENKOVIĆ MIHOVIL, 140
Ljubibratić Savafije, episkop, VIII, 53-62, 178
Ljubibratić Stefan, episkop, vm, S3-68, 73, 79, 83, 87, 104, 114, 122, 124, 155-157, 159-161, 178
Ljudevit I. Anžuvinac, hrvatsko-ugarski kralj, 6
Ljudevit II. Anžuvinac, hrvatsko-ugarski kralj, 6

MADIRAZZA, F, 17
Maksim, sveštenik, 91
Melaxos Gregorije, 24
Mandić Dominik, 13
Manola Didak, trogirski biskup, 97
Manola Ivan, ninski biskup, 60
Manoussakas M, XI, 24
Manstrović, 128
Marcello (Alojzije), šibenski biskup, 168
Marija Terezija, kraljica, 142
Marinković Mihael, iguman krčki, 33-34, 36-37, 169
Marović, 58
Martinis Rafael (De), XI, 29
Maschek A, 18
Massarecchi Petar, misionar, 95
Matasović Josip, XI, 13
Medven Robertina, VI.
Meštrović Antun, 132
Metakja Nikodim, filadelfijski arhiepiskop, 24
Metaksa Nikola, šibenski paroh, 23,60, 100-105, 114
Metzler Joseph, XIII
Michiel, generalni providur, 80
Mihajlović Sava, sveštenik, 37
Milaš Nikodim, episkop i povjesničar, XI, XIII, 2-4, 32, 41, 46, 51, 53, 55-56, 62, 70-71, 83, 86, 89, 115, 158
Mučetić Ivan, XI, 136, 139-140
Milia Spiridion, 103
MikuHć M„ XII, 12
Mflić Andrija, 58, 60
Mffinović Leontin, kaluđer, 37, 170
Milković Ilija, 93
Miloradović Mihajlo, 61
Mirković Matija, 74-76
Misael, iguman, 37-39, 88, 108
Mitrofan, svećenik, 26
Mitrović Antonija, 93
Mitrović Janko, 9, 93
Moačanin Fedor, 3, 143
Mocenigo Alvise, generalni providur, 10, 41, 47-50, 62-65, 68-69, 101, 134, 151-. **161**
Močhruna Đorđe, 75
Mojsije, kaluđer, 57
Molin Aleksandar, generalni providur, 84
Muazzo, arhimandrita u Veneciji, 74-77, 103, 105, 176

NANI BATISTA, 8
Negri, mletački geograf, 16
Nekić Toma, ninski biskup, 90
Nassali Silvestar, jeromonah, 170
Nežić Karlo, XIII, 2, 32-34, 55
Nikšić Ivan, 76
Novak Grga, XI, 14, 17, 96
Novak Maja, XIII
Novaković Dimitrije, 79
Novaković St., 61

OGRAMIĆ, bosanski biskup, 34

PAHOMIJE, episkop, 23-24
Pajsije, pećki patrijarha, 35, 47
Paltrinieri, O. M., 13, 19, 111
Pandžić Bazilije, 34
Papadato Dimitrije, jeromonah, 170
Papandopulos Nikola, 119, 124
Parčić Juraj, ninski biskup, 19, 49-50, 85, 88, 108
Partenije II, carigradski patrijarha, 98
Parzago Ivan, zadarski nadbiskup, 94, 109-110, 135
Paštrić Ivan, 136
Pavao III, papa, 23
Pavao V, papa, 24
Pavao iz Rovinja, misionar, 95
Pavao Servita, državni teolog, 161
Pavašević Mihovil, 96
Pavle, paroh, 57
Paulucci, kardinal, 56
Pejkić Krsto, XIV, 65
Peri Vittorio, 125, 144
Petar, nadbiskup dukljanski i barski, 120
Petar I, ruski car, 141
Petrović Damasken, 36, 170
Petrović Ivan, 93
Petrović Vasilije, vladika cetinjski, XII, 76, 80, 143, 155
Pettani Ivan, 73, 79, 111, 134, 173
Pierling P, XI.
Pijo IV, papa, 24, 120
Pisani Karlo, generalni providur, 151, 159
Pisani Pavao, pisac, XIII, 4, 98-99
PlumidisG, 23
Ponte (da) Mihael, misionar, 168
Ponte (di) Valerio, 121
Popešat, kapetan, 121
Popović M, XIII
Praga G., XIII, 9, 17
Prioli Viktor, zadarski nadbiskup, 58, 84, 102, 109
Priuli Antun, generalni providur, 152
Friška Dimitrije, 74 **Puljić Vinko, VI**

RADANOVIĆ TEOFIL, 128
Radolović Danijel, 36, 170
Radonić Jovan, XIII, 4, 14, 32, 84-85
Rajević Mojsije, pećki patrijarha, 62, 86, 87
Rajević Nikanor, iguman krčki, 71, 75, 80, 89, 91
Rasosesti German, jeromonah, 170
Ratel, A., XIII, 4, 24-25
Riceputi F, 3
Riva Justin, generalni providur, 51, 53, 55-56, 59-60, 150, 153-154, 160, 163-164
Rossi (de Rubels) Karl, 47, 84-85
Ruggieri Spiridion, 105
Ruspoli Bartolomej, kardinal, 70
Ruvarac Ilarion, 32, 55
Ružić (Rosa) Stjepan, 137—138

SACRIPANTE, kardinal, 67-68
Salaković Petronije, kaluđer, 36, 170
Sanitä Gerasim, jeromonah, 170
Sava, vladika celinjski, 76, 80, 172
Savatije, iguman, 83
Savatije Ljubibratić, v. Ljubibratić Savatije
Seredi I, 29
Servi Leonin, 24
Sever (Sivros) Gabrijel, filadelfijski arhiepiskop, 24—25, 98-99
Simčić Milan, VI
Slijepčević Doko, XIII, 66, 78, 80
Smoljenović Smoljan, 94
Smotricki Mflentije, 136, 140
Sokolović Makarije, pećki patrijarha, 11
Sokolović Mehmed paša, turski velik« vezir, 11
Sorić Stjepan, 7-8
Sović Matija, XI, 136-137, 139-141, 175
Spada Fabricije, kardinal, 42
Stanković Nikanor, 48
Stanojević Gligor, XIII, 8-10, 84,95
Stefan paroh, 31
Stefan, episkop, 84
Stefan Ljubibratić, v. Ljubibratić Stefan
Stefanović Epifanije, v. Epifanije Stefanović
Stefanović Makarije, kaluđer, 36
Stelle A., XIII, 146
Stevan Prvuvenčani, srpski kralj, 11
Stojanović J, 82
Strika Boško, XIII, 3, 84, 89
Subotić N, XIII

ŠIMRAK JANKO, XI, XIV, 2, 4, 32-33, 35-36, 47
Šmurlo, 137
Šuljić Antun, VI

TAMARO ATILIO, 17
Tamburini, kardinal, 141
Teodosije Dimitrije, tipograf, XIV, 143
Tepša Nikola, paroh, 1S1
Tipaldi Melecije, filadelfijski arhiepiskop, VIII, 25, 41-50, 52, 54-55, 84, 99-102,157, 179
Tomašić Nikola, skradinski biskup, 68, 70-71
Tomić J. N, XIV, 47, 143, 156
Tripković Antun, 111, 132, 138
Troilo Atanasije, 38, 93
Truhelka Ćiro, XIV, 16
Turčinović Josip, XIV, 65

UGARKOVIĆ MATE, 93
Urban VIII, papa, 172
Usković Juraj, misionar, 29

VALENTI, 137
Valentini, 133, 142
Valier Augustin, vizitator u Dalmaciji, 26, 29
Valier Petar, generalni providur, 9, 17, 53, 93, 148-150, 153-154, 159-160, 163-164
Valiero A_M povjesničar, XIV, 6-7
Vasilije, paroh, 159
Vasilije, episkop, 86
Vasiljević Genadije, 80
Vendramin Petar, generalni providur, 152
Vendramin Sebastijan, generalni providur, 69-71, 155-159
Vendramin Vincencije, generalni providur, 56, 69, 153
Venerio Milentije, kaluđer, 170
Veselinović Rajko, XIV, 84, 89
Vidović Dimitrije, kaluđer, 36, 170
Vidović Ivan, svećenik, 45—46
Vidović Mile, XIV
Vlasto Grigorije, 38
Vojnović Gabrijel, kaluđer, 36, 170
Vrachien Petar, 76, 80
Vukčević Stefan (Gerasim), 79, 91, 96, 114, 159

WELYKYJ A. G., 137

ZAMBELLA ANTUN, 68
Zane Marin, generalni providur, 157
Zelaita Besarion, 93
Zmajević Andrija, barski nadbiskup, 112
Zmajević Mate, admiral, 140
Zmajević Vinko (Vicko), barski i zadarski nadbiskup, IX, XI, XIII, 53, 56, 62-65, 68-69, 71-73, 86, 102, 104-106, 111-127, 130-133, 135-136, 138-142, 145, 152, 155,162, 165,179

ŽARKOVIĆ DORDE, 75
Županović Ilarion, kaluđer, 36, 170

XENAKIS TEOFAN, filadelfijski arhiepiskop, 24

II.KAZALO VAŽNIJIH MJESTA I STVARI

ALBANIJA, XI, 112, 113, 139, 168
Asiz, 132, 138
Atos(sv. Gora), 51, 80
Austrijska monarhija, 16, 18, 47, 74, 77-81, 84, 91, 96, 142, 154

BALKAN V, 14, 15, 35
Balkanski poluotok V
Banja (Luka) 32, 169
Bar 31
Bari XI
barska nadbiskupija 22, 30, 168
barski nadbiskup 112, 168
Beč 173
Bečki rat 86-87
Benkovac 70, 76-77, 95, 127-128, 169
Benkovački sastanak (kongres) VIII, 70-71, 90, 151
Beograd 47, 85
Bilaj 169
Biljane 57, 60, 127-128, 151, 160, 169
Biograd 169
Biovičino selo 89
Bojnic (Vojnić?) 169
Boka kotorska 61-62, 67, 75-76, 80, 112
Borićevac 169
Bosna l, 13, 15-16, 54, 75, 95, 113, 119, 123, 129-130, 137, 139, 169
Bratiševci 96, 128
Brgud 128
Budak 169
Budim (pešta) 79, 156
Budim u Dalmaciji 127, 160
Budva 121
Bugarska 112-113, 121, 123, 129, 139, 172
Bukovica, 78, 90
Bunić 9, 169

CARIGRAD (Constantinopolis) l, 12, 24-25, 75, 98, 99, 123, 179
carigradski patrijarha l, 21, 25, 27-28, 64, 102, 118, 121
Casappo 170
Ceranje 114, 174
Cetina 36, 170
Cetinje 76, 172
Cipar, 170
crkve:
sv. Dominika u Zadru 93—94
sv. Ilije u Zadru 18, 22, 26, 38, 93, 103-104, 150, 152, 159, 176
sv. Ivana u Kartoli 29
sv. Ivana kod Zadra 150
sv. Julijana u Šibeniku 22, 26, 30, 41, 47, 102, 127
sv. Jurja u Smokoviću 171, 174
sv. Jurja u Veneciji 43, 54, 60, 150
Majke Božje maslinske kod Zadra 37
sv. Mihajla u Miranju 174
sv. Mihovila u Pakoštanama 175
sv. Spiridiona u Skradinu 162
sv. Venerande u Hvaru 22, 25-28
Crna Gora XI, 30, 68, 172
Crno 109, 150

DABRO-BOSANSKA MITROPOLIJA 32, 85
dabro-bosanski mitropolita XII, 75, 81, 83, 89
Dalmacija spominje se veoma često
Daslina 169
Delin 169
DicmoSS, 128
Dinecedin (Drinovci?) 169
Djeversko 89
Dobropolje 36, 127, 160, 170
Drniš 46,92, 127, 169
Dubrovačka republika 6, 68
Dubrovnik (Ragusa) XII, 3, 75
Duvno 10
ekumenizam V, 166, 180
Ervenik 57, 128

FERMO 132, 138, 144
filadelfijski arhiepiskop VIII, l, 24-25, 27, 61, 81, 83-84, 98-105, 179
Firentinski sabor 23-24, 103, 144-145

GLAGOLJAŠKI („ilirski") kler IX, 13, 129-135
glagoljaško sjemenište u Zadru IX, 132-135, 139, 179
glagoljaško sjemenište u Prlku 134, 139
Glamoč 169
Gorjan 170
Gračac 156, 169
Grci u Dalmaciji 12, 27-31, 81,98-106
Grci u Veneciji 23-24, 43, 73-74, 100-105
grčka (carigradska) Crkva 87, 97-105
Grčki zavod u Rimu 93

HERCEGNOVI (castelnuovo) 55-56, 59, 61, 74, 112

Hercegovina 9, 16, 61, 65, 168
Hrvati 14, 119
Hrvatska X, l, 16, 19, 54, 119
Hvar l, 19, 21-23, 25, 27-29, 41, 49, 63-64, 99, 101, 160, 162
hvarska biskupija 16
hvarski biskup 28

IMOTSKI 20, 62, 128
Islam (mjesto) 169
Istra XI, XIII, 2, 7, 17-18, 37-38

JAGODNJE 91, 114, 127, 172
Jugoslavija XII-XIII
Juruči 15

KANDIJSKI (Kretski) rat XIV, 6, 8, 10, 17-18, 31, 33, 83, 87, 106-109, 124, 149, 152,178
Kamen 107
Karin S7-S8
Kartela 28-29
Kašić 169
Kefalonija 98
Kistanje 89
Klis 20, 107, 169
Ključ 169
Knin 20, 85, 169
Kongregacija za širenje vjere (Propaganda) spominje se veoma često
Korlat 169
Kostajnica 161
Kotor 80, 101
kotorska biskupija 21,31
kotorski biskup 48, 168
Krf 41, 170
Krk 21
krčki biskup 67
Kosovo u Dalmaciji, 74
Kvarner XI, XIII, 37-38

LACHISMIZA(Lašikovica?)169
Lika 7, 9, 36, 50, 77, 85, 169
Lišane 173
Livno 169
Loreto 132, 138

MAĐARSKA 119
Majna 80
Makarska 10, 21, 32, 33, 127
makarska biskupija 10, 19, 85, 127
makarski biskup 10, 126
Makedonija 112-113, 123, 139
manastiri:
Dragović 44, 46, 62, 88, 96, 151
Krka YII, 31-33, 36, 41, 45, 51, 55-56, 78, 88-**89,96, 128, 169**
Krupa 41, 55-56, 60, 88, 96-97, 156
sv. Nikola di Serba 37
SavinaSS, 61, 71, 76
Marča 169
Medak 85
Milovac 36, 170
Miranje 18, 127-128, 141, 174
Modruš (Modrussa) XII
Mokro polje 89
Morejski rat 9-10, 17, 55, 84, 87,95,109-110
Morlaci VII, VIII, l, 4-10, 23, 31, 40-41, 49, 59, 81-82, 84, 86, 88, 90-98, 101, 104-105, 108-111, 114, 124, 126, **148-149, 152-156, 161**
Moskva 72, 123, 135, 142, 15S, 174
mrkanjska biskupija 34
Muć 128
Mustaj-beg (mjesto) 169

NADICH(?)169
Nadin 169
Napulj 30
Neretva 20
Nicejski sabor 118
Nijemci 24
Nin (Nona) 21, 85
ninska biskupija 19, 49, 50, 56, 90, 95, 108, 127-128, 176
ninski biskup 19, 49, 51, 56, 60, 71, 85, 90, 95, 96, 108,111, 171, 176
Novi (u Lici) 169
Novigrad 6-7

OBROVAC 77, 162, 169
Omiš 134, 139
Onza(Unac?) 169-170
Osor21, 133, 171
osorska biskupija 171
osorski biskup 113, 140
Ostrovica 169
Otišić 127, 169

PADOVA 134, 137, 142, 143, 171, 175
Pag 6
Pakoštane 175
Peca (Pset?) 169
Peć 47, 82, 179
pećki patrijarha IX, 13, 61, 81-82, 84, 88, 118-121, 150, 172
pećki patrijarhat 150, ^72
Perast 112
Perušić 169
Petrograd 140
Poličnik 169
Poljička republika 6
Poljska 129, 142
Pontadura, v. Vir
Posedarje 85, 108
Požarevac 10
Prgomet 97
Priko 134-135, 139
Prolog 169
Prousaz (Prozor?) 169
Propaganda — gotovo na svakoj **stranici**
Pula 17. 49

RADOŠIĆ 97-98
Radučić 89
Raša (Rascia) 16
Ražanci 108
Ribnic (Rebelic) 169
Rijeka (Fiume) VI, 131
Rim VI, XII, 7, 24, 32-35, 40-41, 49, 54, 60, 77-78, 88, 93-94, 137, 142, 146, 169, 171, 175
Rmanj 32, 36
Romani 14, 16
Rovišta 169
Rudopolje 60
Rusi 120, 123, 142
Rusija XI, 72, 78, 80, 96, 113, 122-123, 136, 141, 143, 154-155, 163, 173, 179

SAMOSTAN SV. IVANA kod Zadra 37-38
Sarajevo 64, 75
Scopia 169
Senj (Segna) XII
Sinj 19-20, 88
Skradin 19, 21, 78, 85, 159, 162, 169, 171
Smoković 18, 91, 96, 127-128,151, 171, 172
Split (Spalato) 19, 21, 76, 109, 113
splitska nadbiskupija 9-10, 19, 109-111, 125, 127-128, 134, 171
splitski nadbiskup 10, 19, 59, 63, 73, 88, 106, 111, 125, 128
Srb 169
Srbi (Serviani) XII-XIII, 3, 5, 11, 14, 82-83, 95, 98, 105, 116, 119, 122, 124, 126, 129, 136, 141-142, 148,157, 174
Srbija XI, 30, 82, 95, 112-113, 116, 121, 123, 139
Srijemski Karlovci 9
Srpska pravoslavna Crkva VIII, XII-XIV, l, 3, 11-13, 18, 82-98, 114-115, 117, 136, 145, 148, 165-166
Srpski patrijarha, v. pećki patrijarha
Stratonica, 42-43
Strmica 169
Stronč ac 107

ŠIBENIK l, 19-23, 26, 28-29, 39, 41, 45, 47-49, 59-60, 64, 98-104, 127, 152, 160, 162
šibenska biskupija 9, 18, 23, 88, 109, 127
šibenski biskup 19, 26, 56, 57, 63, 86, 91, 96, 102, 104, 125, 168, 175

TINJ 173
Topla 67
Trebinje 61, 75, 112
Tridentski sabor 93, 105, 148
Trst 171
Trogir (Trau) 10, 20-21, 45
trogirska biskupija l0, 19, 97
trogirski biskup 97, 168
Turci 7-9, 11-12, 14, 17, **32, 35-37, 62, 83, 92-96, 167**
turska država l, 6-9, 11-15, 37, 52, 62, 74-75, 78, 81-82, 84, 91-92, 94, 119, 128, 145, 148-149, 154, 156

UDBINA 169
Ugarska 74
Unac 36

VAKUF 169
Venecija (Mletačka republika, Mleci, Republika, Senat) spominje se gotovo na svakoj stranici
Vergada 175
Vir (Pontadura), 32, 63, 169, 170
Vlasi 11, 14-16, 82. Vidi: Morlaci
Vrana 6, 169, 175
Vranjic 107
Vrebac9, 169
Vrlika 19, 48, 62, 127-128, **169**

ZADAR XI-XП, l, 4, 6-7, 17, 20-23, 26, 28-29, 37-38, 41, 49, 51, 53, 55, 57, 63-64, 69, 76, 88, 93, 99, 101-107, 109, 112-113, 124, 129, 133-135, 139, 160-162, 167, 170, 174-175
zadarska nadbiskupija 9, 18, 23, 88, 109, 127, 171-177
zadarski nadbiskup 9, 18, 22, 27, 28, 35-40, 53, 56, 59, 79, 85, 88, 94, 100, 105^106, 109, 111-113, 134, 165, 168
Zagreb 32, 129
Zakintos23, 38, 98
Zvinigrad 36, 170

ŽAGROVCI89
Žegar 36, 127, 128, 170
Židovi 24
Župa 62

POPIS ILUSTRACIJA

Prva poslanica Epifanija Stefanovića papi (str. 1 *)
Druga poslanica Epifanija Stefanovića papi (str. 2*)
Epifanijevo pismo na talijanskom jeziku (str. 3*)
Zemljovid Dalmacije iz 1692. (str. 4*-S*)
Iz popisa obraćenika g. 1648. (str. 6*-7*)
Grb E. Perzaghija (str. 8*)
Grb Benedikta Laghella (str. 8*)
Manastir Krka (8*)
Karta Mletačke Dalmacije (str. 9*)
Pismo Nikodima Busovića mletačkom nunciju (str. 10*—11 *)
Pismo Nikodima Busovića papi (str. 12*-13*)
Mletački Sv. Oficij ovjerava uniju (str. 14*)
Grb Teodora Balbija (str. 15*)
Bonifacije Albani(str. 15*)
Nadbiskup Cosmi (str. 15*)
Nikola Bijanković (str. 15*)
Nadb. Cupilli (str. 16*)
Grb Viktora Priolija (str. 16*)
Cosmijevo sjemenište (str. 16*)
Nadb. Laghi(str. 17*)
Nadb.Kačić(str.17*)
Nadb.Bizza(str.18*)
Nadb. Dinarić (str. 18*)
Grb Vicka Zmajevića<str. 19*)
Grb Mate Karamana (str. 19*)
Karamanov misal (str. 19*)
Jedna sindjelija Simeona Končarevića (str. 20*)
Vicko Zmajević (str. 21 *)
Prva stranica Zmajevićeva „Zrcala istine" (str. 22*)
Početak 8. pogl. Zmajevićeva „Zrcala istine". U tom poglavlju obrađuje „Zablude srpske shizme" (str. 23*)
Prva str. Sovićevih refleksija o nepoznavanju „ilirskog jezika" (str. 24*)
Prva str. Karamanova spisa „O ilirskom kleru" (str. 25*)
Naslovna str. Karamanova spisa „Identita" (str. 26*)
Zadnja stranica uvoda u „Identita" (str. 27*)
Popis slavenskih knjiga u Propagandi (str. 28*)